

**Journal
of
Old Turkic Studies**

Vol. 5/1 (Winter)
2021

E-ISSN 2564-6400

JOURNAL OF OLD TURKIC STUDIES is a refereed international journal which provides an interdisciplinary scholarly platform in the field of Medieval Turkic philology, history, culture and literature. The first and the most important criteria for the selection of papers for publication is originality and scholarly standing. The **JOTS** accept only manuscripts written in Turkish, German, English or French. Manuscripts written in other languages will not be accepted. The **JOTS** is published twice per year in January or February (winter) and July or August (summer). The Editorial Board may also decide for special issues. The **JOTS** is a completely free and open-access journal published online. Authors are responsible about article's content and its consequences.

This journal can be accessed electronically via *DergiPark* (www.dergipark.gov.tr/jots).

Manuscripts for online publication, editorial correspondence and books for review should be sent to these e-mail addresses: jotseditor@gmail.com or jotseditor@yahoo.com.

Editor

Dr. Erdem UÇAR

(Friedrich Schiller University, Jena/Germany)

Editorial Board Members

Prof. Dr. Aloïs van TONGERLOO (Geel/Belgium) [Emeritus], Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan University, Ardahan/Turkey), Prof. Dr. Erhan AYDIN (Inönü University, Malatya/Turkey), Prof. Dr. Georges-Jean PINAULT (École Pratique des Hautes Études, Paris/France), Prof. Dr. György KARA (Indiana University, Indiana/USA) [Emeritus], Prof. Dr. Marcel ERDAL (Freie Universität Berlin, Berlin/Germany), Prof. Dr. Nicholas SIMS-WILLIAMS (University of London, London/United Kingdom), Prof. Dr. Nikolay KRADIN (the Russian Academy of Sciences, Vladivostok/Russia), Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul/Turkey) [Emeritus], Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (New Jersey/USA) [Emeritus], Prof. Dr. Toshio HAYASHI (Soka University, Tokyo/Japan), Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (University of Madison-Wisconsin, Wisconsin/USA), Dr. Ablet SEMET (Berlin/Germany), Dr. Béla KEMPF (University of Szeged, Szeged/Hungary), Dr. Dai MATSUI (Osaka University, Osaka/Japan), Dr. Delio V. PROVERBIO (Vatican Apostolic Library, Vatican City State), Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ (Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale/Turkey), Dr. Jens WILKENS (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Göttingen/Germany), Dr. Kahar BARAT (Florida/USA), Dr. Mutsumi SUGAHARA (Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo/Japan), Dr. Peter PIISPANEN (Stockholm University, Stockholm/Sweden), Dr. Salih DEMİRBİLEK (Ondokuz Mayıs University, Samsun/Turkey), Dr. Stefan GEORG (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn/Germany).

Preparation of Manuscript

1. **JOTS** does not request any fees from the authors or pay publishing royalties to authors in any way.
2. **JOTS** uses double-blind peer review for research articles.
3. Manuscripts should be single-spaced and with 2.5 cm margins for all sides. The font of the manuscript should be Times New Roman and the size of the body text should be 12 points.
4. The first page should contain the full name (last names fully capitalized) and affiliation of author(s) (university, city, country), and the contact E-mail address for the author(s).
5. The English abstract should provide clear information about the research and the results obtained. It should not exceed 250 words. The abstract does not need to be written in any other language than English. Please provide at least 3 keywords or phrases to enable retrieval and indexing.
6. Contributors who are not native Turkish, German, English or French speakers are strongly advised to ensure that a professional language editor has reviewed their manuscript.
7. Reviews should include author, title, publisher, ISBN number and number of pages. After providing a concise summary of the content, review should also include a critical analysis of a book in terms of its strengths and weaknesses.
8. Graphs and photographs should be numbered in sequence with numerals. Each figure should be identified with the figure number. Its approximate location should be marked in the text.
9. Microsoft Office Word's automatic features should not be used in the manuscript.
10. Reference should be given in parenthesis surname of author(s), publication date and page numbers; for one author references (Clauson, 1972: 354); for more than one author references (Bazin & Hamilton, 1972: 28). The references with more than two authors should be noted as (Georg et al., 1999: 67).
11. If the same author has more than one work on the same dates, than each of they should be added a, b, c letters.
12. There should be no plagiarism in the writings, the writing should not have been published elsewhere, there should be dependent on scientific research and ethics in publishing.
13. Authors should add their **ORCID** number to their manuscript before submitting.
14. Reference list should be set out in the alphabetical order at the end of the paper. **APA (7th Edition)** system should be used in the references as follows:

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

Bazin, L. & Hamilton, J. (1972). Un manuscrit chinois et turc runiforme de Touen-Houang. *British Museum Or.* 8212 (78) et (79). *Turcica*, 4, 25-42.

Georg, S. et al. (1999). Telling General Linguists about Altaic. *Journal of Linguistics*, 35(1), 65-98.

Schönig, C. (2012). Die hohe Kunst der Negation. In M. Erdal et al. (Eds.), *Botanica und Zoologica in der türkischen Welt Festschrift für Ingeborg Hauenschild* (pp. 147-179). Harrassowitz Verlag.

Zieme, P. (1991). Gedanken zur Bearbeitung der alttürkischen buddhistischen Texte. In Klengel, H. & Sundermann, W. (Eds.), *Ägypten, Vorderasien, Turfan. Probleme der Edition und Bearbeitung altorientalischer Handschriften (Tagung in Berlin, Mai 1987)*. (pp. 134-140). Akademie Verlag.

C O N T E N T S

FRONT MATTER (1-6)

ARTICLES (7-204)

Erhan AYDIN (7-47)

Türk Runik Bibliyografyası'na Ek II
Supplement II to the Turkic Runic Bibliography

Cüneyt ÇETINKAYA (48-95)

Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Çap- Fiili ve Türevleri
From Old Turkic to Turkic Languages Çap- and Its Derivatives

Aslıhan HAZNEDAROĞLU (96-140)

Buruldum-ise Saraldum-ise: Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasında Bir Soylama
Başlangıcı Yahut Bulut Olmak Hakkında
*Buruldum-isä Saraldum-isä: The Introduction of a Declamation in the Gonbad Manuscript of Dädä
Qorqut or about the Being Cloud*

An-King LIM (141-145)

A Note on the Old Turkic Denominal Verb Formative {+GAR-}
Eski Türkçe İsimden Fiil Yapan {+GAR-} Eki Hakkında Bir Not

SULTAN TULU (146-160)

Kırcalı Ağzı Örneğinde Doğu Rumeli Ağzının Batı Anadolu Bölge Ağzı ile İlişkisi
On the Basis of Kırcalı the Eastern Rumeli Dialect in Connection with Western Anatolia Region Dialect

ERDEM UÇAR (161-194)

Türkiye'deki Manihey Harfli Eski Uygurca Neşirler İçin Harfçevrim ve Yazıçevrim
Kılavuzu
*A Manual of Transliteration and Transcription for Old Uyghur Editions with the Manichean Script in the
Turkey*

PETER ZIEME (195-204)

Nachträge zu "Die Lehre des Buddha und das Königshaus des Westuigurischen Reichs:
Die vier Begegnungen"
Ek: "Buddha'nın Öğretisi ve Batı Uygur Kağanlığı Hanedan: Dört Karşılaşma"

REVIEWS (205-246)

ASLIHAN HAZNEDAROĞLU (205-211)

Sertkaya, O. F. & H. Uzuntaş. Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve
İncelemeler, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2020, ss. 173, ISBN: 978-605-7931-98-6

PETER PIISPANEN (212-219)

Nikolaeva, I. Yukaghir Morphology in a Historical and Comparative Perspective, Mün-
chen: Lincom Europe, 2020, pp. 122, ISBN: 978-3862-900466

HÜLYA UZUNTAŞ (220-233)

Sertkaya, O. F. Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, İstanbul: Bilge
Kültür-Sanat, 2020, ss. 368, ISBN: 978-625-7201-07-0

Mükrem in YILDIRIM (234-239)

Tulu, S. Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar- Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi, Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra Elyazması Esasında, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, ss. 392, ISBN: 978-625-406-755-6

Hüseyin YILDIZ (240-246)

Uzunkaya, U. Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin, İstanbul: Kesit Yayınları, 2020, ss. 300, ISBN: 978-6057-898890

Received 08.01.2021	Research Article	JOTS
Accepted 10.01.2021		5/1
Published 10.01.2021		2021: 7-47

Türk Runik Bibliyografyası'na Ek II

Supplement II to the Turkic Runic Bibliography

Erhan AYDIN*

Inönü University (Malatya/Turkey)

E-mail: erhan.aydin@inonu.edu.tr

Thousands of studies have been worked on the old Turkic inscriptions, which are the first known written period texts of the Turks, since the first day they were discovered. This article aims to add to the current bibliography published in 2017 as the Turkic Runic Bibliography (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Publications). The article contains the overlooked studies in the “Additions” section, and the studies studies in 2019 and 2020 in the “New Publications” section.

Key Words: Bibliography, Turk runic bibliography, Old Turkic, Old Turkic inscriptions.

* ORCID ID: 0000-0003-4795-7320.

0. Giriş

Türklerin bilinen ilk yazılı döneminin ürünleri olan ve yaygın olarak Türk runik alfabesi denilen bir yazı sistemi ile meydana getirilmiş eski Türk yazıtları üzerindeki ilk çalışmaların başlangıcı P. T. von Strahlenberg'in 1730 yılında yayımlanan *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* adlı eserine kadar uzanır. V. Thomsen'in 1893 yılında Türk runik harflerini çözdüğünü duyurduğu *Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'énisséi, notice préliminaire* başlıklı bildirisi, bu alandaki çalışmaların temelini oluşturmuştur. 1730 yılından 1893'e gelinceye değin, metinlerde ne yazdığı bilinmiyor olsa da özellikle Avrupalı ve Rus araştırmacılar bu metinlere yoğun bir ilgi göstermişti. Dolayısıyla da harflerin çözümlenerek ilk kez W. Radloff'un 1894 yılında üç fasikül hâlinde yayımladığı *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* adlı çalışmasından bugüne değin binlerce çalışma yapıldı. Bu çalışmaların, internet marifetiyle kaynaklara daha kolay ulaşılmasının da etkisiyle son yıllarda katlanarak arttığını da eklemek gerekir.

Bu büyük külliyat üzerinde yapılan çalışmaların bir araya getirilmesi önemli bir ihtiyaçtı. Bu satırların yazarının, eski Türk yazıtları üzerinde yapılan çalışmaları bir araya getirme gayreti 2008 yılında *Türk Runik Kaynakçası* (Çorum: KaraM yayınları) adlı çalışma ile gün yüzüne çıkmış, ardından 2010 yılında genişletilmiş baskısı *Türk Runik Bibliyografyası* (İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi) adıyla yayımlanmıştı.

2017 yılında ise Türk runik harfli külliyat hakkındaki güncel yayın *Türk Runik Bibliyografyası* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları) adıyla okuyucuyla buluşmuştu. Bu yeni yayında bazı düzenlemeler yapılmış, daha bilimsel olması amacıyla popüler tarzdaki yayınlar bibliyografyadan çıkarılmıştı. Bu yayındaki 4116 kaynak, yıllara göre sıralanmış, ayrıca bibliyografyayı daha kullanışlı hâle getirebilmek için yazar, konu, süreli yayın ve kısaltılmış eserler dizini olmak üzere toplam dört dizin hazırlanmıştı. Bu yayın hâlen en güncel yayın olarak araştırmacıların hizmetindedir.

2019 yılının ilk günlerinde *Türk Runik Bibliyografyası'na Ek I* (*Journal of Old Turkic Studies* 3/1: 6-40) adıyla, mevcut bibliyografya kitabına ekleme yapılmıştı. Bu yayında hem gözden kaçan yayınlar hem de 2017 ve 2018 yılında yapılan

çalışmalar eklenmişti. Bu çalışmada yer alan 360 künye ile birlikte Türk runik harfli metinlerle ilgili yapılan toplam çalışma sayısı 4476 sayısına ulaşmıştı.

Bu çalışmada ise, 2019 yılına kadar yapılan yayınlar içerisinde gözden kaçanlar “Eklemeler”, 2019 ve 2020 yıllarında yapılan yayınlar ise “Yeni Yayınlar” başlığı altında verilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada yer alan 429 çalışma ile Türk runik bibliyografyasında toplam 4905 kaynak yer almıştır.

Çeviri ve kitap tanıtma-eleştiri türündeki çalışmaların, hangi yayının çevirisi veya tanıtması olduğunu belirtmek üzere, yayının sonuna konan numara, asıl kitaptaki künyeyi işaret etmekte, dolayısıyla da karşılaştırma imkânı elde edilmiş olmaktadır.

Bu çalışmada da Erdem Uçar’ın büyük katkısı oldu. Ayrıca Michael Knüppel, 2010 tarihli bibliyografya hakkında üç, 2017 yılındaki güncel *Türk Runik Bibliyografyası* hakkında bir olmak üzere toplam dört makale ile bibliyografyanın daha doğru ve güvenilir olmasına önemli katkılarda bulundu. Bu vesile ile her iki meslektaşına da şükranlarımı arz ederim.

Kitabın yeni baskısı yapılıncaya değin, eksiksiz bir bibliyografya elde edebilmek amacıyla ekleme ve düzeltme çalışmalarımız devam edecektir.

I. Eklemeler

1764

1. MÜLLER, GERHARD FRIEDRICH: *Ejemesyaçniya soçineniya i izvestiya o uçenih delah*. St-Petersburg, 484-496.

1835

2. STEPANOV, A. P.: *Yeniseyskaya Guberniya*. c 1. St. Petersburg, 153-154.

1837

3. FRAEHN, CHRISTIAN M.: *Ueber Alte Sued-Sibirische Graeberfunde mit Inschriften von gewissem Datum*. St.-Petersburg.

1844

4. CASTRÉN, MATTHIAS A. & M. SJOEGREN: *Instruction de la Sibérie septentrionale et centrale sous le rapport de l’ethnographie et de la linguistique*.

Bulletin de la Classe Historica-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-petersbourg 1: 325-332.

5. CASTRÉN, MATTHIAS A. & M. KOEPPEN: Instruction Supplémentaire Donnée. *Bulletin de la Classe Historica-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-petersbourg* 1: 373-384.

1857

6. CASTRÉN, MATTHIAS A.: *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker nebst samojedischen Märchen und tatarischen Heldensagen*. St.-Petersburg.

1889

7. DONNER, OTTO: Die felseninschrift bei Suljek. *Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar* 31: 9-13.

8. GRENMAN, HENRIK MIKAEL: Zur Frage der ostsibirischen Inschriften. Bemerkungen zum Tötterman'schen Entzifferungsversuch. *Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar* 31: 14-17.

1891

9. MESTORF, JOHANNA: Aus der skandinavischen Literatur. Finland. *Archiv für Athropologie Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen* 19: 372-375.

1893

10. GLOBUS: Radloffs Untersuchung des Orchon-Beckens. *Globus* 64/5: 69-72.

1896

11. HEIKEL, AXEL OLAI: Explorations ethnologiques. Exposé des travaux géographiques exécutés en Finlande jusqu'en 1895. Communication faite au sixième Congrès international de géographie à Londres, 1895, par la Société de Géographie de Finlande. Helsingfors, 1895, 132-147. *Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1: 88-89.

1901

12. ASPELIN, IOHANN REINHOLD: *Castréns Aufzeichnungen über die Altertümer im Kreise Minusinsk*. Helsinki.

1917

13. BROCKELMANN, CARL: Vilhelm Thomsen: Turcica, etudes coucernant l'interpretation des inscriptions Turques de la Mongolie et de la Sibérie, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXVII, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne: XXXVII, Helsingfors 1916, Société Finno-Ougrienne: 108 ss. *Keleti Szemle* 17/1-3: 183-194.

1918

14. NÉMETH, JULIUS: Ismertetések. W. Bang, Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen. 1. Mitteilung: Über das türkische Interrogativpronomen. Berlin, 1917. Abhandl. d. königl. Preuss. Akad. d. W. Jahrg. 1917. Phil.-hist. Klasse. Nr. 6. 62 S. 4°. *Túrán* 1-2: 488-490. (Tanıtma-Eleştiri). [No. 242].

15. NÉMETH, JULIUS: W. Bang: Turcica. Leipzig (Hinrichs), 1917. [Sonderdruck aus Mitteilunge der Vorderasiatischen Gesellschaft. Jahrgang 1917 (Hommel-Festschrift Bd. II), S. 270-294] 8°. *Túrán* 4: 249-251. (Tanıtma-Eleştiri). [No. 243].

1928

16. THOMSEN, VILHELM: Fragment of a Runic Turkish Manuscript Kao. 0107, from Kara-Khōja, Sir Aurel Stein: *Innermost Asia, Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Irān*, Oxford The Clarendon Press, 1082-1083.

1936

17. IWASA, SEIICHIRO: Chronology in the Inscription of Bilgä Kayan. *Tōyō Gakuhō* 23/4: 545-582.

1950

18. BAZIN, LOUIS: Recherches sur les parlers T'o-pa. *T'oung pao* 39/4-5: 228-329.

1954

19. PRITSAK, OMELJAN: Die sogenannte Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. *Ural-Altäische Jahrbücher* 26/1-4: 63-77.

1955

20. PRITSAK, OMELJAN: *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

1968

21. MORI MASAO: Siči ve Ssü-chih. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 10: 217-223. [No 667].

1969

22. NÉMETH, JULIUS: Der Volksname Karluk und seine semantische Gruppe. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19/1-2: 13-18.

23. TRYJARSKI, EDWARD: Notes on the 'Turcica' in Sir M. Aurel Stein's Collection. *CAJ* 12/4: 322-328.

1972

24. GOLDEN, PETER B.: The Migrations of the Oghuzs. *Archivum Ottomanicum* 4: 45-84.

1996

25. KARA, GYÖRGY: Aramaic Scripts for Altaic Languages. PETER T. DANIELS & WILLIAM BRIGHT (Eds.): *The World's Writing Systems*, Oxford: Oxford University, 536-557.

1997

26. TEZCAN, SEMİH: Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages. *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 157-164.

27. YANG FUXUE: Dunhuang ben tujue wen Irq shu ba. *Beijing tushu guan guan kan* 1997/4: 104-105.

1998

28. FISHER, ROBERT L.: Compound nouns as Evidence for earlier Stages of Altaic. *AOH* 51/1-2: 85-130.

2005

29. OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU, SALİHA: Hukuk Tarihi Açısından Hüseyin Namık Orkun ve Fasikülleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5: 805-822.

2006

30. GOLDEN, PETER B.: The Türk Imperial Tradition in the Pre-Chinggisid Era. DAVID SNEATH (Ed.): *Imperial Statecraft: Political Forms and Techniques of Governance in Inner Asia, Sixth-Twentieth Centuries*. Western Washington University, 23-60.

2007

31. JANHUNEN, JUHA: On the Names of the Tangut. *Studia Etymologica Cracoviensia* 12: 63-73.

32. ZHANG WENSHENG: Dong tujue jian ya mo nanxiao kao. *Zhongguo bianjiang shi di yanjiu* 17/3: 69-71.

2011

33. KORMUŞIN, IGOR V.: Ob istoričeskom položenii konversii v Tyurkskih yazıkah. *RT* 1/4: 7-11.

34. MANGALTEPE, İSMAİL: Individual rights and responsibilities at Pre-Islamic Turkic History. *International Journal of Arts & Sciences* 4/3: 93-99.

35. NEVSKAYA, IRINA A. & LARISA N. TIBIKOVA & MARCEL ERDAL: Novaya drevnetyurkskaya nadpis' okolo sela Tuekta. *RT* 1/4: 3-6.

36. VOVIN, ALEXANDER & DAVID MCCRAW: Old Turkic kinship Terms in Early Middle Chinese. *TDAYB* 59/1: 105-116.

2012

37. ALEMANY, AGUSTI: Problems relating to the Sources on the Ethnic Background of Inner Asian nomads under the Türk Qaghanates. *TDAYB* 60/1: 7-14.

38. CEFEROV, ELVAN: Orhon-Yenisey Yazılı Abidelerinin Lüğət Terkibinde Kömekçi Nitq Hisseler. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 196-215.

39. DOBROVITS, MIHÁLY: Tekstologičeskaya Struktura i poličeskoje poslaniye v drevnetyurkskih runičeskih pamyatnikah (Zametki o formirovanii monarhii v Tsentral'noy Azii). *RT* 1: 47-51.

40. ELİYEVA, AYNURE: Orhon-Yenisey Abidelerinde İşlenmiş Onomastik Vahidler. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 119-166.

41. ESGEROVA, TERLAN: Orhon-Yenisey Yazılı Abidelerinde Menevi Terbiye Meseleleri. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 263-280.

42. KLYAŞTORNIY, SERGEY G.: Manichaeian Motives in the Turkic Runic Texts from Dunhuang and Tuva. IRINA POPOVA & LIU YI (Eds.): *Dunhuang Studies: Prospects and Problems for the Coming Second Century of Research*, St. Petersburg: Russian Academy of Sciences Institute of Oriental Manuscripts, 112-114.

43. MEMMEDOV, BEHRAM: Orhon-Yenisey Yazılı Abideleri ve Diyalektlerimiz. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 167-195.

44. MEMMEDOVA, SALIME: Orhon-Yenisey Türk Yazılı Abidelerinde Davranış Terbiyesi. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 241-262.

45. NEVSKAYA, IRINA: Altay Cumhuriyeti Jabogan Kasabası Çevresinde Bulunan Eski Türkçe Bir Yazıt: Metin ve Paleografik İnceleme. *TDAYB* 60/1: 39-58.

46. SERDAROVA, MEHRİBAN: Orhon-Yenisey Yazılı Abidelerinde Vettenperverlik Terbiyesi. *Dede Qorqud Araşdırmaları*, 216-240.

47. ZIEME, PETER: Some Notes on the Ethnic Name Taŋut (Tangut) in Turkic Sources. IRINA F. POPOVA (Ed.): *Tangutı v Tsentral'noy Azii, Sbornik statey v çest' 80-letiya professora E. İ. Kıçanova*. Moskva: İzdatel'skaya "Vostoçnaya Literatura", 461-468.

2013

48. ADIGÜZEL, HÜSEYİN: *Bilge Kurt Tonyukuk*. İstanbul: İleri.

49. DOSIMBAYEVA, A. MEDEUBAYKIZI & MİRZATAY JOLDASBEKOV (Ed.): *Atlas Zapadnogo Tyurkskogo Kaganata*. Astana: Service press.

50. ÜNAL, ORÇUN: The Needle Case of Jánoshida Revisited. *Oriental Archive* 81/2: 173-182.

2014

51. ERDOĞAN, HASAN GÖKTÜRK: Türk Kağanlığı Hukuku "Töre" ve Köl Tigin. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 17: 61-76.

52. LEVIN, GERASIM GERASIMoviç: Lensko-Pribaykal'skiye Runičeskiye nadpisi. *Karadeniz* 6/21: 13-23.

53. ORUCOVA, ŞEKER ABDULKERİM KIZI: Orhun Yazıtları'nda Adı Geçen Etnonimler Üzerine. İSMET ÇETİN (Ed.): *Bahtiyar Vahapzade Anısına I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 205-211.

54. TÜRKER, ÖZGÜR: *Nefesten Taşa, Taştan Kağıda, Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı*. Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları.

55. YILDIZ, OSMAN: Farklı Bir “Turan” Yorumu: Gönül Hanım. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 35: 263-281.

2015

56. CİN, ALİ: Eski Türkçeden Günümüze Yaşlılıkla İlgili Kelimeler. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 5/1: 175-189. Aynı yazı: *Yaşlılık Kitabı*, 183-206.

57. GÜLLÜDAĞ, NESRİN: “Balık” Sözcüğü Üzerine. *Karadeniz* 26: 54-62.

58. HOVALIG, U. T.: Naskal'niye runiçeskiye nadpisi Alaş II. B. V. BAZAROV (Ed.): *Aktual'niye Voprosı Arheologii i Etnologii tsentral'noy Azii*, İrkutsk: İzdatel'stvo “Ottisk”, 415-418.

59. SERTKAYA, OSMAN F.: A Name for Korea in the Orkhon Inscriptions. HUNSIK SUNG (Ed.): *The 7th (2nd International) Goguryeo Conference to Commemorate the 70th Anniversary (the 5913th Anniversary of the National Foundation Day) [of Korea]-the Relationship between Goguryeo and the Turkic Kaganate (Korea and Turkey Are Brother Nations)*. Guri, 33-48.

60. ŞAYMERDİNOVA, NURİLA G.: Rituals, Customs and Traditions of Ancient Turkic People and Its Succession in the Culture of Kazakh People. *Türk Dünyası* 39: 197-208.

61. ULUÇ, GÖKBEY: *Göktürkçe Öğreniyorum Herkes İçin Göktürkçe Dersleri*. İstanbul: Kutlu.

62. VASILYEV, DMITRY D.: Drevnetyurkskiye nadpisi i petroglifi Yujnoy Sibiri kak istoçnik po istorii periferii Tyurkskogo Kaganata. B. V. BAZAROV (Ed.): *Aktual'niye Voprosı Arheologii i Etnologii tsentral'noy Azii*, İrkutsk: İzdatel'stvo “Ottisk”, 361-366.

2016

63. AÇIL, OKAN: İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3: 63-72.

64. AHMADOVA, Aysel: From Infinitives to Deverbal Nominals in the Language of Orkhon Inscriptions. *Journal Of Humanities And Social Science* 21/8: 17-21.

65. CHULUUNBAATAR, OTGONBAYAR: Rare archaeological musical artefacts from ancient tombs in mongolia. *Studia Instrumentorum Musicae Popularis (New Series)* 4: 225-250.

66. ÇAKAN, VARİS ABDURRAHMAN: Batur Tanrıku'tan (Mete'den) Atatürk'e Türklük Üzerine. *UUAD* 8: 114-121.

67. ERDAL, MARCEL: Helitbär and some other early Turkic names and titles. *TL* 20/2: 170-178.

68. TUNCER, TÜRKER & ENGİN AVCI: Göktürk Alfabesi Tabanlı Görsel Sır Paylaşımı Metodu ile Veri Gizleme Uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 31/3: 781-789.

69. USEEV, NURDİN: Manas Destanı'nda "Bark" Kelimesi ve Eski Türk Mezar Geleneği. *Türk Dünyası* 42: 173-191.

70. USTAOĞLU ÇELİK, AYDAN: Orhun Yazıtlarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Çerçevesinde İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi* 55: 47-61.

2017

71. AHMADOVA, Aysel: One-sound morphemic elements in the base of the derivational suffixes in Orkhon Inscriptions. *Journal of Language and Cultural Education* 5/1: 200-218.

72. ÇAYIR, ÇAĞIL: "Runen" in Asien und Europa? Eine wissenschaftsgeschichtliche Untersuchung zur Erforschung der Frage nach dem historischen Zusammenhang alttürkischer Schrift und europäischer Runen. Köln.

73. ÇAVDAR, TUĞRUL: Android ve Web Tabanlı Latin-Göktürk Yazı Sistemi Dönüştürücü Yazılımı. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 29/1: 331-340.

74. ÇOBAN, İSMAİL: İslam Türkey'in "Türk Oğlu Türkem Men" Başlıklı Şiirinin Orhun Yazıtları ile Metinlerarasılık Bağlamında İncelenmesi. *TEKE* 6/4: 2232-2255.

75. HALİ, SERVET & SELCAN RENCÜZOĞULLARI: İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/17: 425-437.

76. KELEŞ, NEJDET: Kuzey Germen/İskandinav Runik Alfabe "Futhark"ın Türk Tamgaları/Göktürk Alfabetesi ile Ortak Kökeni. MUSTAFA ARSLAN & MEHMET ALI ÇELİKEL & ŞEYMA GÜRLEYEN (Ed.): *17. Uluslararası Deyişbilim Sempozyumu, E-bildiri kitabı*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 68-84.

77. KIZLASOV, IGOR L.: *Yeniseyskaya Pis'mennost' Drevnehakasskogo Gosudarstva, Rasskazı arheologa*. Moskva&Abakan: Hakasskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

78. KLYAŞTORNIY, SERGEY G.: Dunhuang ve Tuva'daki Türk Runik Metinlerinde Bulunan Manihaist Motifler. Türkçeye çev.: ALİ ÇELİK, *TEKE* 6/1: 11-16.

79. KNÜPPEL, MICHAEL: Weitere Bemerkungen und Ergänzungen zur "Runentürkischen" Bibliographie. *Journal of Oriental and African Studies* 26: 382-385. (Tanıtma-Eleştiri). [No. 3307].

80. KUBATIN, ANDREY: K Voprosı o Prisvoyenii Titulov ı Drevnih Tyurok. *International Journal of Central Asian Studies* 21: 51-71.

81. OKTAY ÇEREZCİ, JALE ÖZLEM: Göktürk Devri Ok Uçları. *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 11/16: 25-44.

82. SEREGIN, NIKOLAY N. & V. VLADIMIR TIŞIN: *Sotsial'naya istoriya Tyurok Tsentral'noy Azii (Vtoraya polovina I tıs.n.e.)*, Çast 1: Oçerki Sotsial'noy Strukturi (Po pis'mennim i arheologičeskim istoçnikam). Barnaul: İzdatel'stvo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

83. YEVGEN'YEVNA, NIKOGLO DANA: Orhonskiye nadpisi-pervaya pis'mennost' Gaguzov. *Ştiință, educație, cultură* 2: 248-250.

2018

84. ABİTJANOVA, J. A. & S. T. NAURIZBAY: Orhon-Yenisey eskertkişteri Tilindegi somatikalıg ataulardıng Lingvomedeni sipatı. *V Halıkaralık Türki Alemi Zertteyleri Simpoziumı Materialdarı*, 1. tom, Almatı: Kızdar Üniversitesi, 112-116.

85. AHMEDOVA, Aysel: Orhon Yazıtlarındaki Türemiş Sözcüklerin Göktürk Harfli Uygur Yazıtlarına Yansıması. V *Halıkaralık Türki Alemleri Zertteyleri Simpoziumu Materialdarı*, 1. tom, Almatı: Kızdar Üniversitesi, 18-22.

86. AHMEDOVA, Aysel: Otnoşeniya Mejdu Otblagol'nimi imenami i prisçastiyami v Orhonskih pamyatnikah, Nauçnaya stat'ya. *Russian Linguistic Bulletin* 2/14: 22-24.

87. AKSOY, HASAN: İslam Öncesi Dönem Türklerde Tanrı Anlayışı. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 4/2: 275-288.

88. ARSLAN, HÜSNÜ ÇAĞDAŞ: On the some Expressions in old Turkic Inscriptions: KT East 38th and T 23rd Lines. *International Journal of Language Academy* 6/5: 487-494.

89. BARTHOLD, WILHELM: Orhon Yazıtları Üzerine Yeni Araştırmalar. Türkçeye çev.: HUSEYN AHMADOV, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18/1: 255-271. [No. 171].

90. ÇALIŞKAN, MEHMET: A-shih-na Kelimesinin Etimolojisine Dair Yeni Bir Fikir. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 3/1: 21-25.

91. DOĞAN, SALİH: Türk Yazı Tarihi Müzesi / Astana Kazakistan. *UNIMUSEUM* 1/1: 5-10.

92. DURUKOĞLU, SALİM & BETÜL BÜYÜKELÇİ: Türk Dilinde Noktalama İşaretlerinin Kullanımı ve Tarihi Gelişimi. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/14: 11-26.

93. ERDAL, MARCEL: The Copenhagen school of Turkic and Mongolic philology. ÉVA Á. CSATÓ & JOAKIM PARSLow & EMEL TÜRKER & EINAR WIGEN (Ed.): *Building Bridges to Turkish: Essays in Honour of Bernt Brendemoen*, Wiesbaden: Harrassowitz, 81-92.

94. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Efsanevî Türk Hükümdarı Yama Kağan ve Türk Mitolojisi'nde Fatih Ata Hükümdar Motifi. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 157-173.

95. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Göktürkler. MUHAMMED BİLAL ÇELİK (Ed.): *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Nobel, 59-81.

96. GOLDEN, PETER B.: *Oğ ve Oğur~Oğuz*. Türkçeye çev.: HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ, TEVFIK ORÇUN ÖZGÜN (Ed.): *Dokuz Oğuzlar ve Oğuzlar Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Gece Kitaplığı, 9-63. [No. 3619].

97. GOLDEN, PETER B.: *Oğuzların Göçleri*. Türkçeye çev.: HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ, TEVFIK ORÇUN ÖZGÜN (Ed.): *Dokuz Oğuzlar ve Oğuzlar Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Gece Kitaplığı, 65-99.

98. KIZLASOV IGOR L.: Tyurkskaya runičeskaya nadpis' na Yevfrate, Yujnoysibirskiy sposob proverki Religioznih istin. GEORGE BILAVSCHI & DAN APARASCHIVEI (Eds.): *Studia Mediaevalia Europaea et Orientalia, Miscellanea in Honorem Professoris Emeriti 'Victor Spinei Oblata*, Bucureşti: The Publishing House of the Romanian Academy, 193-205.

99. KNÜPPEL, MICHAEL: Weitere Bemerkungen und Ergänzungen zur "Runentürkischen" Bibliographie (II). *Journal of Oriental and African Studies* 7: 312-323. (Tanıtma-Eleştiri). [No. 3307].

100. KNÜPPEL, MICHAEL: Aydın, Erhan: *Türk Runik Bibliyografyası*. 3. Auflage. İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2017 301 s. *Orientalistische Literaturzeitung* 113/6: 487-488. (Tanıtma-Eleştiri).

101. MAUE, DIETER: Signs and Sounds. *JA* 306/2: 291-301.

102. ÖLMEZ, MEHMET: *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: Bilge Su.

103. ÖLMEZ, MEHMET: The Khüis Tolgoi Inscription: On the Discovery, Whereabouts, Condition of the Stones, and an On-the-spot Visit. *JA* 306/2: 287-289.

104. ŞAHİN, CAN CÜNEYT: Fikret Yıldırım, Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, 399 s. *UUAD* 12: 226-230. (Tanıtma-Eleştiri).

105. TİŞİN, VLADİMİR V. & A. E. ROGOJINSKIY: Noviye proçteniya i noviye nahodki runičeskih nadpisey iz Semireçya: Kuljabası i Almatı. *Altaistics, Turcology, Mongolistics* 4: 65-98.

106. TİŞİN, VLADİMİR V.: K voprosı ob *amga/*maga~*amgi/*magi qorgan Hušo-Tsaydamskih nadpisey. *Altaistics, Turcology, Mongolistics* 4: 99-103.

107. TIŞIN, VLADIMIR V.: Liçnaya Onomastika Yeniseyskih Kırkızov IX v. (Po Kitayskim İstoçnikam i Pamyatnikam drevnetyurkskoy runiçeskoy pis'mennosti Yeniseyskogo Basseyna). *Voprosı Onomastiki* 15/3: 171-189.

108. TOPSAKAL, CEM: Orhun Yazıtlarının Eğitim Bilimleri Açısından İncelenmesi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8: 296-312.

109. ULUÇ, GÖKBAY: *Irk Bitig Okumaları, Youtube Dersleri Çalışma Betleği*. İstanbul: Kutlu.

110. DE LA VAISSIÈRE, ÉTIENNE: The Historical Context to the Khüis Tolgoi Inscription. *JA* 306/2: 315-319.

111. VOVIN, ALEXANDER: An Interpretation of the Khüis Tolgoi Inscription. *JA* 306/2: 303-313.

112. YILDIRIM, KÜRŞAT: İslam Öncesi Türk Devletlerinde Hükümdar Unvanları ve Alâmetleri. HAYRUNNİSA ALAN & ALİ AHMETBEYOĞLU & UĞUR DEMİR & ADNAN BAYCAR (Ed): *Türklerde Devlet, I. Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul, 491-496.

113. YILDIZ, HÜSEYİN: Eski Türk Bengü Taşlarında Paralelizm. *RumeliDE Özel Sayı* 4: 93-122.

II. Yeni Yayınlar

2019

114. ADIGÜZEL, HÜSEYİN: *Bilge Türk Tonyukuk*. İstanbul: Bilgeoğuz.

115. AĞCA, FERRUH: Eski Türkçe Kolofonlar Üzerine. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 15-28.

116. AHMEDOVA, AYSEL: Taryat (Terhin) Yazıtının Söz Varlığı: Orhon ve Eski Uygur Katmanları. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 258-269.

117. AKA, MURAT: Eski Türkçede “Sevinme, Kıvanç Duyma, Mutlu Olma” Kavram Alanı Üzerine. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 21-35.

118. AKAR, ALİ: 14. Yüzyıla Kadar Türklerin Dili. *Ortak Türk Tarihi*, c. 5, 1-78.

119. ALAN, SÜMEYRA: Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *DA* 24: 123-130.

120. ALTANGEREL, ENKHTUR: Şiveet Ulaanı Tsogtsolbor dursgalın Tuhay. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 29-44.

121. ALTANGEREL, ENKHTUR & B. NAPİL & S. DALANTAİ & Ts. BUYANKHİSHİG & N. BOGENBAYEV: Nomgonı tahlilga taylgın ongond ürgelilj buy maltlaga sudalgaanı ur'dçilsan ür Düngees. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 45-56.

122. ALYILMAZ, CENGİZ: İslamiyet Öncesi Türk Eserleri. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 3-60.

123. ALYILMAZ, CENGİZ & OSMAN MERT: (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 61-70.

124. ALYILMAZ, CENGİZ & OSMAN MERT: Moğolistan'daki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 71-220.

125. ALYILMAZ, CENGİZ: Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 221-296.

126. ARIKOĞLU, EKREM: Eski Türkçeden Tuvacaya. *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*, 113-118.

127. ATSIZ, MAHSUN: Irk Bitig'de Zarf ve Zarf Yapıları. *Korkut Ata Türkiyat* 1/1: 46-52.

128. AUGALI, ERKİN: Orhon Eskertkişteri tilindegi daustılar ä/i jene e (Tonıkök, Kültegin estkertkiş metinleri negizinde). *Evraziyskih Jurnal Filologii: Nauka i Obrazovaniye, Filologiya Seriyası* 4/176: 86-91.

129. AYAZ, EYUP SERTAÇ: (e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp kişig : İbareleri Üzerine. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23: 15-25.

130. AYAZLI, ÖZLEM: Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu. *IJOUS* 1/2: 211-232.

131. AYDEMİR, BÜŞRA: İslamiyetten Önce Göktürkler Dönemindeki Türk Sanatının İslamiyetten Sonraki Dönemlere Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/6: 341-351.

132. AYDEMİR, HAKAN: Tonyukuk / Tunyukuk Adı Üzerine. *IJOUS* 1/2: 171-184.

133. AYDIN, ERHAN: *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
134. AYDIN, ERHAN: *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
135. AYDIN, ERHAN: Türk Runik Bibliyografyası'na Ek I. *JOTS* 3/1: 6-40.
136. AYDIN, ERHAN: Eski Türk Yazıtlarında Yakarış ve Esenlik Dileme İfadeleri. *DA* 24: 15-30.
137. AYDIN, ERHAN: Name, Titles, And Identity in the Küli Čor Inscription. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 24 (2018): 5-18.
138. AYDIN, ERHAN: On the Name and Titles of Tonyuquq. *Türkbilig* 37: 1-10.
139. AYDIN, ERHAN: Eski Türk Yazıtlarında Erken Ünsüz Değişmeleri. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 171-179.
140. AYDIN, ERHAN: Eski Türk Yazıtlarının Anlatıcıları Kimlerdi? *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*, 9-16.
141. AYDIN, ERHAN: Uygur Yazıtlarının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 57-80.
142. AYDIN, ERHAN & AHMET KARAMAN: Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkillemeler. *JOTS* 3/2: 259-286.
143. AZILI, KENAN: Eski Türkçede Nesne Adları. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 214-225.
144. AZILI, KENAN: Eski Türkçede Yeni Bir Durum Kategorisi: Limitatif. XI. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1294-1302.
145. AZILI, KENAN: Erhan Aydın (2019), *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, İstanbul: Kronik Yayınları, 218 s. *Türkbilig* 38: 231-233. (Tanıtma-Eleştiri).
146. BABAYAR, GAYBULLAH & ARIF HABİBULLAYEV: Batı Köktürk Kağanlığının Hakimiyet Simgeleri: Damga ve Mühür. *TDA* 122/240: 25-54.
147. BABAYAR, GAYBULLAH: Semerkant'ta Bulunan 'Kağan' ve 'Hatun' Unvanlı Eski Türk Sikke ve Mühürleri Üzerine. *GTTAD* 1/2: 177-202.
148. BABAYAROV, GAYBULLAH: Garbiy Türk Hokonligi Aşına Sülolasining Fargonadagi Tarmogi Tarihiga Doir. *O'zbekiston Tarixi* 2019/3: 3-19.

149. BARANGAS, BATSÜREN: Seyan'togiyn haant ulsaas herş nartaygaa har'tssan n'. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 89-102.
150. BARAT, KAHAR: Historical and geographical research of the Turkic toponym «Otukan». *Turkic Studies Journal* 1: 25-36.
151. BAŞ, ASUMAN: Hüseyin Yıldız (Ed.) (2019). *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 173 s. *Türkbilig* 38: 233-236. (Tanıtma-Eleştiri).
152. BATTULGA, TSEND: Oruk Yazıtı. *Asya Araştırmaları, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1: 87-99.
153. BAYRAK, SELİN: Eski Türkçede Kaynağı Sayı Olan Sözcük Türleri. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 253-260.
154. BAYRAK, SELİN: Aydın, Erhan (2019). *Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Yayınları. ISBN: 978-975-2430-96-9, *Türkbilig* 37: 215-218. (Tanıtma-Eleştiri).
155. BELEK, KAYRAT: Oğuz Boylarının Tanrı Dağlarındaki izleri. *GTTAD* 1: 165-176.
156. BOBOYOROV, GAYBULLA: Qadimgi turkcha unvonli To'horiston tangalari. *O'zbekiston Til va Madaniyat* 2019/2: 79-106.
157. BOZOK, EMRAH: Eski Türkçede İştikaklı İkilemelerle Kurulan Deyimler. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 332-337.
158. BULUT, ADEM: "Azman" sözcüğüne Dair. XI. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 73-83.
159. CEYLAN, ALPASLAN: Moğolistan Kültür Envanteri Yüzey Araştırması, 2017. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 111-146.
160. CHEN HAO: A Study on the Chronology of Old Turkic Inscriptions. *CAJ* 61/2 (2018): 313-321.
161. CHEN HAO: Baz Qayan and the Transformation of Toquz Oyuz. *Chronica* 18 (2018): 43-50.
162. CHEN HAO: Bark: A Study on the Spiritual World of the Early Türks. *Ideas behind symbols-languages behind scripts*, 15-20.

163. CHEN HAO: Competing Narratives: A comparative study of Chinese sources with the Old Turkic Inscriptions. CHEN HAO (Ed.): *Competing Narratives between Nomadic People and their Sedentary Neighbours*, Papers of the 7th International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe Nov. 9-12, 2018 Shanghai University, China, Szeged: University of Szeged, 59-66.

164. ÇALIŞ, KERİME: Eski Türk Yazıtlarında Geçen İnsana Yönelik Olumlu Niteleyicilere Kültür Dil Bilimsel Bir Bakış. XI. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1304-1310.

165. DEMİRBİLEK, SALİH: Yenisey Yazıtlarında İsim Çekim Ekleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18: 1273-1288.

166. DEMİRBİLEK, SALİH: Orhon Yazıtlarında Göç ve Göç İle İlgili Söz Varlığı. *Korkut Ata Türkiyat* 1/1: 19-25.

167. DEMİREL, EZGİ: İrk Bitig ve Körüm Bitig’de Temel Sözcüklerin Karşılaştırması. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 506-512.

168. DİNÇER, ASLIHAN: Tarihî Süreç İçerisinde Duyguların Kap Değiştirmesi (ödi:ne: küni: tegdük üçün yağı boltı örneği). *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 163-170.

169. DOBROVITS, MIHÁLY: The Ogur Turks in Chinese records. *Ideas behind symbols-languages behind scripts*, 35-39.

170. DOĞAN, AHMET TURAN: Kelür- / Keltür- / Ketür- / Getür- ve Olur- / Oltur- / Otur- Fiilleri Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 64: 117-130.

171. DOĞAN, AYBÜKE BETÜL: Eski Türkçe Runik Yazılı Metinlerde Sebep Bildiren Belirteç İşlevli Bağımlı Cümle Yapılarının Üst Cümleye Bağlanma Yolları. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 525-534.

172. DOĞAN, ŞABAN: Moğolistan’daki Şoroon Dov ve Şoroon Bumbagar Kurganları Üzerine. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 546-568.

173. DOĞAN, ŞABAN: Ser-Odjav Namsrai (1923-1990) ve Çalışmaları. *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*, 163-173.

174. DOĞAN, ŞABAN: Moğolistan'daki Türkoloji Çalışmaları Üzerine. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 171-178.
175. ERCİLASUN, AHMET BİCAN: Eski Türkçe Araştırmaları Çalıştayı Üzerine. *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*, 3-6.
176. ERDAL, MARCEL & GLEB KUBAREV: A Runic Inscription at Sarykoby (Southeastern Altai). *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 47/4: 93-98.
177. ERDAL, MARCEL & GLEB KUBAREV: Güneydoğu Altay'daki Sarı-Kobı Yazıtı. Türkçeye çev.: RYSBEK ALİMOV, *HÜTAD* 30: 229-241.
178. ERDEM, MEHMET DURSUN & ÜMİT ÖZGÜR DEMİRCİ: *Köktürkçe*. Ankara: Pruva.
179. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Elements of Turkic Mythology in the Tibetan Document P. T. 1283. *CAJ* 61/2 (2018): 297-312.
180. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Tiele (鐵勒) ve Töliş I. OSMAN ÖZER (Ed.): *Prof. Dr. Zafer Önler Armağanı*, Ankara: Kanguru, 395-455.
181. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Göktürk Boylarının Tespit Edilmesinde Çin ve Tibet Kaynaklarının Önemi. MEHMET ALPARGU & FATİH ÜNAL & MURAT ÖZKAN & MESUT KARAKULAK (Ed.): *Genel Türk Tarihinin Kaynakları*, Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi, 77-160.
182. GARKAVETS, ALEKSANDR N.: *Tyurkskaya runičeskaya nadpis' na çäşe iz İssıkskogo Kurgana V-IV vekov do naşey erı, Nadpisi na sosudah iz Nad'-Sent-Mikloşa*. Almatı: Bair.
183. GEDİKLİ, YUSUF: Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 25: Hunsulara Ait Gorgân Yer Adı, Göktürlere Ait Korgan~Kurgan, Göktürk ve Uygurlara Ait Koorg ve Kordan Sözlerinin Köken ve Anlamları. *TDA* 121/239: 251-282.
184. GEDİKLİ, YUSUF: Tarkan, Yargan, Nargan/Tardu, Tarduş, Arçın/Tarmaç Sanlarının Köken ve Anlamları. *TDA* 122/241: 241-256.
185. GERELMAA, NAMSRAI: Altay'da Bulunan Kayalar Üzerindeki Runik Yazıtların Söz Varlığı. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 189-196.
186. GÖMEÇ, SAADETTİN YAĞMUR: Eski Türk Dininin Temel Özellikleri. *TTAD* 4/1: 84-123.

187. GÖMEÇ, SAADETTİN YAĞMUR: Uygurlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 2, 65-164.
188. GÖMEÇ, SADETTİN YAĞMUR: Moğolistan'daki Türk Eserlerindeki Arkeoloji Çalışmalarının Tarihçesi. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 197-212.
189. GÖMEÇ, SADETTİN YAĞMUR: Kök Türk Yazıtları ve Manas Destanındaki Bazı Benzerlikler. *TDA* 121/239: 241-250.
190. GÜL, EKİNSU: Hüseyin Yıldız (2019). Eski Türkçenin İzinde. Ankara: Akçağ Yayınları. 173 s., ISBN: 978-605-3425-16-8. *Karadeniz Araştırmaları* 17/65: 297-300. (Tanıtma-Eleştiri).
191. GÜLER, ELİF & İKLİM GÖKSEL: Understanding Turkish Rhetoric in the Intertextuality of Two Seminal Texts: The Orkhon Inscriptions and Atatürk's *Nutuk*. *Advances in the History of Rhetoric* 22: 194-207.
192. GÜLER, HAKAN: Taşların Ruhu: Orhun Yazıtları. *Türk Ekini* 1: 4-8.
193. KALKIR, NURCAN & SELMA BAŞKAN: Göktürk Kağanlarının Kültürden Uzaklaşma Eğilimi ve Sebepleri: Taspar Kağan ve İşbara Kağan. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/2: 595-608.
194. KAMALOVA, SHAHNAZ: Izafet in Language of ancient Turkic Runic Inscriptions and Modern Azerbaijan Language. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 11/1: 75-83.
195. KANBUR, AHMET: Bir İletişim Aracı Olarak Orhun Kitabeleri (Orhun Kitabelerine İletişim Bilimi Açısından Bir Bakış). *Harsiyât - İlmî, Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Dergisi* 3/5: 105-133.
196. KAPUSUZOĞLU, GÖKÇEN: Göktürklerin 'Güney Kağanı': Yan Zhiwei. *Gazi Türkiyat* 24: 185-197.
197. KARAYAK, TÜMER: Fikret Yıldırım, *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, 399 s. ISBN: 978-975-16-3411-5. *IJOUS* 1/1: 137-144. (Tanıtma-Eleştiri).
198. KARAMAN, AHMET: Yenisey Yazıtlarında Geçen *adrıl-* *seçlin-* ikilemesi Üzerine. *TDAYB* 67: 7-26.
199. KARAMAN, AHMET: Eski Türkçe Az Sesteş Kökü Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 4/1: 13-34.

200. KÁROLY, LÁSZLÓ: Nevskaya, Irina; Erdal, Marcel (eds.): Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2015 (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker 21). 224 pp. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 2019: 466-470. (Tanıtma-Eleştiri). [No. 3963].

201. KAVRUK, HASAN & NESRİN SİS: Orhun Kiyılarından Menderes Havzasına Akan Söz ve Söyleyiş. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/17: 177-180.

202. KEKEVİ, İBRAHİM: Irk Bitig’de Anlam ve Bildirişim Üzerine. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1034-1038.

203. KEKEVİ, İBRAHİM: Türk Runik Harfli Metinlerdeki Düşünme Eylemlerinin Kavram Alanı Bağlamında Anlam Nüansları. *Zeitschrift für die Welt der Türken* 11/3: 29-44.

204. KEKEVİ, İBRAHİM: Eski Türkçe Metinlerde Geçen “erinç” Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu. *Türkbilig* 38: 67-76.

205. KNÜPPEL, MICHAEL: Ein Bericht G. F. Müllers über archäologische Arbeiten und Funde in Sibirien. *CAJ* 61/2(2018): 323-337.

206. KORKMAZ, FERYAL: Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Geçişliliğini Kaybeden Bazı Fiiller Üzerine. SERDAR DAĞISTAN & NURLAN MANSUROV & JUPAR TANAUOVA (Ed.): *VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze*, Türkistan&İstanbul: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 326-331.

207. KORMUŞIN, IGOR V.: Yenisei runiform inscriptions and Turkic languages in the Yenisei Basin in the 8th-10th centuries. *TL* 23/2: 153-162.

208. KUBAREV, GLEB V.: Gravirovki skifskogo vremeni iz Kalbak-Taşa I. *Problemy Arheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel’nih Territorii*, c. 25, Novosibirsk: İzdatel’stvo İAET So RAN.

209. KUZHEY, MEMET: Orhun Abidelerinde Türk Mekân Algısı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 65: 207-220.

210. LI, YONG-SÖNG: On *İKID*- in the Kül Tegin and Bilgä Kagan Inscriptions. *AOH* 72/4: 381-398.

211. LI, YONG-SÖNG: On W..GŞNG in the 4th line of the west side of the Şine-Usu inscription. *AOH* 72/1: 25-32.

212. LI, YONG-SÖNG: On *TTR : bIrlA : KTI : TWKIDm* in the 6th Line on the East Side of the Šine-Usu Inscription. *CAJ* 62/1(2018): 27-34.

213. LI, YONG-SÖNG: Yazıtlarda Adı Geçen Uzak Doğu Devletleri: Kore Hanedanı, Kuzey Çin Hanedanları, Moğol Toplulukları. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3/2: 87-105.

214. LKHAGVASUREN, ERDENE BOLD: Mongol nutag dah' uygurın Ezent Ulsın Yazguurtnı Orşuulgın Sudalgaa (Mongol-Turkiyn hamtarsan sudalgaanı ur'dçilsan ür dün). *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 271-286.

215. MAUE, DIETER: The Brāhmī Script on the Bugut Stele. *JA* 307/1: 109-119.

216. MAUE, DIETER & MEHMET ÖLMEZ & ÉTIENNE DE LA VAISSIÈRE & ALEXANDER VOVIN: The Khüis Tolgoi inscription. *Ideas behind symbols-languages behind scripts*, 73-90.

217. MERT, İBRAHİM SANİ & MUZAFFER AYDEMİR: Yönetmel Cesaretin Tarihi Kaynakları Üzerine Bir İnceleme: Eski Türk Yazıtlarında Cesaret. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/6: 331-340.

218. MERT, OSMAN & KÜRŞAD ÇAĞRI BOZKIRLI & HARUN ŞAHİN & İLHAN AKGÜN: Temel Eğitim Ders Kitaplarında Orhun Yazıtlarının Durumu. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 14/20: 551-571.

219. MİZHİT, L.: The Old Turkic Poetry and the Tuvan Poetry. *Sciences of Europe* 39/4: 46-50.

220. NEVSKAYA, IRINA & LARISA TYBYKOVA & MIKHAIL VAVULIN: Kuttu I, a recently discovered Old Turkic Altai runiform inscription and its reading and interpretation. *TL* 23/2: 163-177.

221. OKTAY ÇEREZCİ, JALE ÖZLEM: Göktürk Dönemi Madeni Silahları. *Akdeniz Sanat* 13: 447-500.

222. OKUDAN, GÜLSERİ: Erhan Aydın, Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri, Kronik Kitap İstanbul, 2018, 368 Sayfa, ISBN:978-975-2430-73-0. *Tarih Kritik* 5/1: 6-9. (Tanıtma-Eleştiri).

223. ORAZBAY, SAULE: Orhon-Yenisey Eskertkişteri Metninde Eski Eski Sözcüklerin Kullanılması. *Habarşı, Jurnalistika Seriyası* 52/2: 173-181.

224. ORAZBAY SAULE & MAGRİPA ESKEEVA & RAUSHANGUL AVAKOVA & SHOLPAN KHUDIAROVA & GAZİZA SHOYBEKOVA: Kultegin is the Commander of Ancient Turks. *Astra Salvensis* 7/13: 15-29.

225. ÖNLER, ZAFER: Bir Askerî Terim Olan Erat Sözcüğü Üzerine. *Türkoloji Dergisi* 23/2: 245-254.

226. ÖZCAN, ALTAY TAYFUN: Göktürk Kağanlığı'ndan Bizans İmparatoru Mauricius'a Gönderilen Mektup Üzerine. TUĞBA ERAY BİBER (Ed.): *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, İstanbul: Yeditepe, 217-226.

227. ÖZCAN, MEHMET FATİH: Orhun Yazıtlarındaki Atasözü ve Deyimlerin Günümüzdeki Karşılıklarına Yönelik İnceleme. *RumeliDE* 16: 98-105.

228. ÖZDEMİR, HAKAN: Eski Türk Yazıtlarında (Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) İlgili Durum Eklerinin Kullanımları ve Kökenleri Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları* 16/61: 154-165.

229. POLAT, HULUSİ: Eski Türk Yazıtlarında Geçen Ügüz ve Sub Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme. *Dede Korkut* 7/17: 110-119.

230. POLAT, HULUSİ: Aydın, E. Sibirya'da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 310, ISBN: 978-975-2430-96-9. *JOTS* 3/2: 634-636. (Tanıtma-Eleştiri).

231. POLAT, HULUSİ: Orhun Yazıtlarındaki Durum Eklerinin Sentaktik İşlevleri Üzerine. *JOTS* 3/2: 372-408.

232. RENTSENKHORLOO, MUNKHTULGA: Moğolistan'da Yeni Bulunan Eski Türk Anıt Kompleksi. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 295-300.

233. SARIKÖSE, MEHMET: Eski Türk Yazıtlarında Ölüm İfadeleri. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1333-1348.

234. SCHAMİLOGLU, ULI: Türk Yazı Dillerinin Tarihî Dönemleri. SERDAR DAĞISTAN & NURLAN MANSUROV & JUPAR TANAUOVA (Ed.): *VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze*, Türkistan&İstanbul: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 1-10.

235. SEVİNÇLİ, VEYSİ: Eski Türkçede Fail Görevindeki Sıfat-Fiillerin Kullanımı. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1: 9-26.

236. SEVİNÇLİ, VEYSİ & SÜPHAN ÇİÇEK: Türkçede Ses Türemesi-Orhun Yazıtlarından Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kadar-. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18: 1233-1272.

237. ŞEN, SERKAN: Köktürk ve Uygur Yazıtlarında Geçen Tek Örnek (Hapaks) Sözcükler. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 301-314.

238. ŞENEL, ÖZGE & RAMAZAN BAHÇİ: Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Aakrabalık Bildiren Kelimeler. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi* 1: 108-116.

239. ŞİMŞEK, YAŞAR: Yenisey Yazıtlarında {+KA}. *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*, 17-29.

240. ŞİRİN, HATİCE: Tabletten Bilgisayara: Eski Türk Yazıtlarının Dijitalleştirilmesi. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 315-322.

241. TARLACI, ONUR: Kö/ül Tegin Yazıtında Geçen Fiillerin Tıva Türkçesinde Durumu. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 5/9: 57-76.

242. TAŞAĞIL, AHMET: Gök Türk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 323-342.

243. TAŞAĞIL, AHMET: Göktürkler. *Ortak Türk Tarihi*, c. 2, 1-52.

244. TİRYAKIOĞLU, VOLKAN: Göktürk Devleti’ni Fetret’e Götüren Sebepler ve Çin’in Kurduğu Askeri Valilikler (Garnizonlar). *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi* 3/1: 93-103.

245. TIŞIN, VLADIMIR V.: Sotsial’no-Politiçeskiy kontekst vozniknoveniya drevnetyurkskoy runiçeskoj pis’mennosti. *Drevneyşiye gosudarstva Vosroçnoy Evropı 2017-2018 godı: Rannie formı i funktsii pis’ma*. Moskva: Russkiy fond sodeystviya obrazovaniyu i nauke, 104-127.

246. TIŞIN, VLADIMIR V.: Neskol’ko Sloj iz Drevnetyurkskoj Titulaturı (K Voprosı o final’nom -N v imennih osnovah v odnom iz drevnetyurkskih nareçij). *Vestnik Buryatskogo Nauçnogo Tsentra Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoj Akademii Nauk* 34/2: 101-111.

247. TIŞIN, VLADIMIR V.: Redistributsiya ili Rediprokatsiya? (K voprosu o mehanizmah vlasti v Tyurkskih Kaganatah VI-VIII vv.). B. V. BAZAROV & N. N. KRADIN (Eds.): *Koçeviye imperii Yevrazii v svete Arheologičeskih i Mejdistsiplinarnih issledovaniy*, Ulan-Ude: İzdatel’stvo BNTS SO RAN, 82-87.

248. TIŞIN, VLADIMIR V.: Novaya Drevnetyurkskaya runičeskaya nadpis' iz mestnosti Yamaan Us. *Vestnik NGU, Seriya: İstoriya, Filologiya* 18/2: 38-46.

249. TOKYÜREK, HACER: Runik Türk Yazıtlarında Yükselme Riti: yog Kelimesi Üzerine. *IJOUS* 1/2: 197-210.

250. TORAMAN, ALİ: Türk Tarihinin Kaynakları: Altay'da Göktürk Maddi Kültürünün Arkeolojik Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *TTAD* 4/2: 23-54.

251. TURAN, ZİKRI: Eski Türkçe Metinleri Günümüz Türkçesiyle Eşzamanlılaştırma. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 343-354.

252. TURSUN AYDIN, MIHRIBAN: Dîvânu Lugâti't-Türk'te Uygurlar ve Uygurca İle İlgili Kayıtlar. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1637-1644. Aynı yazı: Dîvânu Lugâti't-Türk'te Uygurlar ve Uygurca İle İlgili Kayıtlar. *JOTS* 3/1: 41-53.

253. TURSUN AYDIN, MIHRIBAN & ERHAN AYDIN: Buhatin Bazılhan (1932-2012). AHMET BURAN (Ed.): *Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları*, c. 2, Ankara: Akçağ, 583-586.

254. UÇAR, ERDEM: Orhun Yazıtlarındaki Er- Bar- İkilemesi Üzerine. *JOTS* 3/2: 471-501.

255. UÇAR, ERDEM: Köl Tigin Yazıtındaki (Doğu 36 ve Kuzey 2) wDŞRw İbaresini Üzerine. *TTAD* 4/1: 165-180.

256. ULUÇ, GÖKBAY: T /at/ Damgasının Kökeni Üzerine. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1671-1675.

257. USEEV, NURDİN: Köktürk Harfli Yazıtlardaki 'Esiz' Kelimesi Üzerine. *DA* 24: 31-42.

258. USEEV, NURDİN: Kırgızistan'daki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 297-336.

259. USEEV, NURDİN: Rusya Federasyonundaki Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi*, c. 6, 337-454.

260. USEEV, NURDİN: Manas Destanında Yer Alan Almambet ve Kül Çoro İsimli Kahramanlar İle Tarihte Yaşamış Tunyukuk ve Küli Çor Arasındaki Benzerlikler. *Türk Dünyası* 48: 115-138.

261. UYANIK, OSMAN: Köktürk Yazısına Ait Sembollerin Türkçe Kavram ve Eylemlerle Eşleştirilmesi. *Turkish Studies* 14/2: 955-969.
262. UYSAL, ÖZGÜR: Ahmet Taşağıl, Bilge Kağan'ın Vasiyeti, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, 94 sayfa. *Tarih Kritik* 5/1: 10-12. (Tanıtma-Eleştiri).
263. UZER, EMRE: K²Wl² Çor Yazıtı ve Yazıtta Yer Alan Bazı Sözcükler Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 4/1: 165-175.
264. VAVULIN, MIKHAIL & IRINA NEVSKAYA & LARISA TYBYKOVA: Digital Macro-Photogrammetry in Documentation of Old Turkic Runiform Inscriptions in the Altai Mountains. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 19/2: 81-104.
265. VOVIN, ALEXANDER: Groping in the Dark: The First Attempt to Interpret the Bugut Brāhmī Inscription. *JA* 307/1: 121-134.
266. VOVIN, ALEXANDER: A Sketch of the Earliest Mongolic Language: the Brāhmī Bugut and Khüis Tolgoi Inscription. *International Journal of Eurasian Linguistics* 1: 162-197.
267. YANIKLAR ULUÇ, BURCU: Göktürk, Yenisey Yazıtlarında ve Uygur Dönemi Metinlerinde Kökteşleme ve Kökteş Tümleçler. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 439-458.
268. YAVRUCUK, GÖKAY: Göktürk-Sui İlişkilerinde Polisitik Hedefler ve Yöntemler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2: 135-146.
269. YILDIRIM, ABDULLAH: Yenisey Yazıtlarında Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1736-1743.
270. YILDIRIM, ABDULLAH: Yenisey Yazıtlarında Duygu Sözcükleri. *Dede Korkut* 8/19: 272-283.
271. YILDIRIM, DURSUN: Önceden Tasarlanmış Sözlü Ortam İcra Bağlamı. *Türkbilig* 38: 1-10.
272. YILDIRIM, KÜRŞAT: Erken Dönem Türk Moğol İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, 359-363.
273. YILDIRIM, KÜRŞAT: Moyen Çor. OKAN YEŞİLOT & BİHTER GÜRİŞİK KÖKSAL (Ed.): *Türk Tarihinde Liderler*, İstanbul: Yeditepe, 125-135.

274. YILDIRIM, KÜRŞAT: Göktürkler ve Uygurlar. MUHAMMED BİLAL ÇELİK (Ed.): *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Nobel, s. 59-78.

275. YILDIZ, HÜLYA: Altın Köl II (E-29) Yazıtının Geniş Yüzünün Sol-İç Satırı Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/17: 69-86.

276. YILDIZ, HÜLYA: Eski Türkçe İle Yakutçanın Karşılaştırmalı Söz Varlığı: Ünlüyle Başlayan Sözcükler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 59/1: 233-254.

277. YILDIZ, HÜLYA: A new Analysis of Kalbak Taş I (A-23) Inscriptions. *AOH* 72/3: 309-323.

278. YILDIZ, HÜLYA: New Reading Proposal on the Eastern Face, Nineteenth Line of the Bilgä Qayan Inscription. *Ideas behind symbols-languages behind scripts*, 147-161.

279. YILDIZ, HÜSEYİN (Ed.): *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*. Ankara: Akçağ.

280. YILMAZ, ANIL: Bilge Kağan’a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm’e Yaklaşımı. *Art-Sanat* 11: 393-414.

281. YILMAZ, SAFFET: Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler İle Unvan Niteleyicilerin Kazak Türkçesindeki İzleri. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi* 1/2: 208-240.

2020

282. ABDİYEV, T. K. & KUBATBEK Ş. TABALDİYEV: Noviye nahodki: Tyurkskiye runičeskiye nadpisi na humye i balbalye. *Mongolica* 23/2: 8-13.

283. AĞÇA, FERRUH: Kutadgu Bilig’de “ara ... ara(la) ...” Bağlacı Üzerine. İREM İŞİL ALTUN & EKREM BEYAZ (Ed.): *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 59-70.

284. AKAR, ALİ: *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

285. AKAR, ALİ: Tonyukuk Yazıtının Dili Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı’nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 41-50.

286. ALPARGU, MEHMET: Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Eserlerinde Tonyukuk. *Bilge Tonyukuk Yazıtı’nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 353-360.

287. ALYILMAZ, CENGİZ: Bilge Tonyukuk’un Anısına Düzenlenen I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu’nun Ardından. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* 1/2: 216-229.

288. ALYILMAZ, CENGİZ: Uluslararası Tonyukuk Sempozyumu ve Tonyukuk Kitabı Üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* 1/3: 337-343.

289. ALYILMAZ, CENGİZ: Bilge Tonyukuk Yazıtları’nın Yazı Çevirimleri Nasıl Yapılmalıdır? *Bilge Tonyukuk Yazıtı’nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 31-40.

290. AYAZ, EYUP SERTAÇ: Köl Tigin (K 10) Yazıtındaki Öd T(e)ñri YSR Kişi Oğlu Koop Ölg(e)li Törim(i)ş Cümlesi Üzerine. *The Journal of Social Science* 4/7: 219-225.

291. AYAZ, EYUP SERTAÇ: Türk’ün Bengü Değerleri: Bilge Kağan’ın Sözüde Liyakat ve Erdem. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2: 1726-1741.

292. AYAZ, EYUP SERTAÇ: Bir kişi y(a)ñ(i)ls(a)r : og(u)şu : bod(u)nı : bisükiñe : t(e)gi : kıdm(a)z (e)rm(i)ş : Cümlesi Üzerine. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25: 39-50.

293. AYDEMİR, ÂDEM: Kül Tigin Yazıtı’nın Güneydoğu Yüzünde Geçen “Tuygun” Sözcüğü Üzerine. *Türk Dünyası* 49: 35-66.

294. AYDEMİR, HAKAN: Orhon Yazıtlarındaki “Tokuz Ersin/Ersen” Adı Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı’nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 207-220.

295. AYDIN, ERHAN: Tonyukuk Yazıtınının 13. Satırındaki Deyim Üzerinde Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi. *Türkbilig* 39: 71-79.

296. AYDIN, ERHAN: “Yaglakar” Adı ve Karı Çor Tegin Yazıtındaki “Karı” Sözcüğünün Anlamı Üzerine. *Dede Korkut* 9/23: 146-154.

297. BABAYAR, GAYBULLAH: “Tegin” Unvanlı Batı Türkistan Yöneticileri Hangi Soydan İdiler? *GTTAD* 2/4: 303-320.

298. BABAYAROV, GAYBULLAH & E. ASANOV: Coins of Tokharistan with old Turkic titles. *Turkic Studies Journal* 3/2: 6-24.

299. BABAYAR, GAYBULLAH: Köktürk Kağanlığı Döneminde Batı Türkistan Hükümdarlıkları Yönetiminde Görülen ‘Çor’ Unvanı Üzerine. *Bilge Tonyukuk*

Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı, 413-432.

300. BALCI, MUSTAFA: Necip Asım ve Orhun Türkçesi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 221-230.

301. BAYKARA, TUNCER: Tonyukuk'un Yaşadığı Ortamın İklim Şartları. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 349-352.

302. BAYRAK, SELİN: Kırım Tatar Türkçesinde Eski Türkçe ile Ortaklaşan Hayvan Adları Üzerine. *Türkiyat Mecmuası* 30/2: 395-409.

303. BELEK, KAYRAT: Tanrı Dağlarındaki Köktürk Heykeli Üzerindeki Yazıtlar ve Tamgalar. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 305-316.

304. BERBER, OKTAY: Diplomatik İlişkilerin Tespiti Bağlamında Eski Türk Yazıtlarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 389-400.

305. BERBER, OKTAY: Türklerde Devlet Anlayışı ve İlk Türk Devletleri. ALI ARSLAN (Ed.): *Siyaset Bilimi*, Çanakkale: Paradigma Akademi, 219-273.

306. BOZOK, EMRAH: Eski Türkçe Deyim ve Atasözlerinde Yaşlılık. *Yaşlılık Kitabı*, 207-218.

307. BULDUK, ÜÇLER: İl ve Töre Bağlamında Eski Türklerde Merkez-Çevre İlişkisi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 361-370.

308. BUVAKOV, NOSİRBEK: On the historiography on the Turkic Kaganate. *Asian Journal of Multidimensional Research* 9/6: 165-171.

309. CAN, TURAN: Bilge Tonyukuk İle İlgili Son Gelişmeler Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi (MOTAP). *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 605-626.

310. CHEN HAO: On the Authorship of the Old Turkic Inscriptions. *Journal of the Royal Asiatic Society* 30/4: 707-719.

311. ÇAKMAK, VİLDAN: Seçilmiş On Bir Eserden Hareketle Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde Ur- Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları Üzerine. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi* 6/1: 251-270.

312. ÇELEPİ, MEHMET S.: Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği. *MF* 16/128: 5-18.

313. ÇORUHLU, YAŞAR: Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Külliyesi ve Yazıtları Üzerine Türk Sanatı Tarihi ve Türk Mitolojisi Açısından Bazı Değerlendirmeler. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 475-520.

314. DEMİRBİLEK, SALİH: Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile Orhon Yazıtlarında Bozkır Kültürüne Ait Unsurlar. *MF* 125: 60-70.

315. DEPE, DENİZ: Türkçü Dergilerde Runik Harfli Yazıtlar. *Türkbilig* 40: 189-196.

316. DOBROVITS, MIHÁLY: Pofu Qatun and the Last Decade of the Türk Empire. ISTVÁN ZIMONYI (Ed.): *Ottomans-Crimea-Jochids, Studies in Honour of Mária Ivanics*, Szeged: University of Szeged, Department of Altaic Studies, 97-100.

317. DOĞAN, ŞABAN: Moğolistan'daki Türk Yazıtları Üzerine. *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar, Dil-Tarih-Kültür* 93-118.

318. DOĞAN, ŞABAN & JAMSRANJA BAYARSAİKHAN & DANUU ANKHBAYAR & ASUMAN BAŞ: Batı Moğolistan'ın Uvs ve Khovd İlleri Sınırlarında Yer Alan Köktürk Dönemi İnsan Figürlü Taşlar ve Anıt Külliyesi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 543-570.

319. DOĞAN, ŞABAN: Moğolistan'ın Övör Khavtsal Vadisi'ndeki IV Numaralı Uygur Kurganı Hakkında Notlar. *Türük* 8/23: 147-172.

320. DUBROVINA, M. E.: Graphemes for vowel expression in the ancient Turkic runic script. *Mongolica* 23/2: 20-22.

321. DURMUŞ, EDA: Eski Türklerde Askeri Yapı. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1: 87-102.

322. EFE, KÜRŞAT: Tonyukuk Yazıtındaki Adların Diğer Yazıtlardaki Örnekleriyle Karşılaştırılması ve Ad Bilimsel İncelemesi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 157-176.

323. EKREM, NURANIYE HİDAYET: Göktürk Prensesi ve Çin İmparatoriçesi Asena'nın (Aşina/Ashina) Kayıp Altınları. *HÜTAD* 33: 57-89.

324. ELMALI, MURAT: Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen "Toruk Bukalı Semiz Bukalı" İfadesi Üzerine Göstergibilimsel Bir Bakış. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 187-206.

325. ERCİLASUN, AHMET BİCAN: Atâ Melik Cüveynî Neler Gördü, Neler Duydu? *Türk Dili* 69/822: 4-9.

326. ERDOĞAN, ÜMRAN: Ağız Tasnifi Ölçütlerine Göre Tonyukuk Yazıtı. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 51-66.

327. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Bozkır Halklarında Su Kültü. ARIN NAMAL & HACER TOPAKTAŞ ÜSTÜNER & BOZENA PLONKA SYROKA (Ed.): *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Beykoz Belediyesi, 69-108.

328. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Tiele 鐵勒 ve Töliš II. ZEYNEP İSKEFİYELİ & MUHAMMED BİLAL ÇELİK (Ed.): *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde-Prof. Dr. Mehmet Alparğu'ya Armağan*, c. 1, Ankara: Nobel, 30-71.

329. ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Kırgızlar, Türkişler, Karluklar ve Oğuzlar. *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, 105-135.

330. ERSÖZ, SERPİL: Orhun Yazıtlarında Birleşik Zarfiiller. *HÜTAD* 33: 231-246.

331. GÖKDAĞ, BİLGEHAN ATSIZ: Nihal Atsız'ın Tonyukuk Yazıtı Üzerine Çalışmaları. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 107-124.

332. GÖMEÇ, SAADETTİN YAĞMUR: Bilge Kagan'ın Tacı ve Hazinesi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 465-474.

333. GÖMEÇ, SAADETTİN YAĞMUR: Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi İle İdari Yapının Özellikleri. ALI ARSLAN (Ed.): *Siyaset Bilimi*, Çanakkale: Paradigma Akademi, 190-218.

334. GÜLENSOY, TUNCER: 1987 Yılında (33 Yıl Önce) Tonyukuk Yazıtını Ziyaret Anılarım. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 627-635.

335. GÜLER, HAKAN: Irk Bitig'de İsim ve Sıfat Tamlamaları. *Türk Ekini Dergisi* 6: 2-8.

336. GÜNER, GALİP & KADER TÜNGÜÇ ÇELİK: Türkiye'de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II (2007-2020). *Türkbilig* 39: 157-178.

337. GÜNEY, SILA: Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, Erhan Aydın, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 218 Sayfa, ISBN: 978-605-7635-29-7. *Tarih Kritik* 6/2: 120-125. (Tanıtma-Eleştiri).

338. GÜRBÜZ, EMİNE: Ölmez, Mehmet (2018). Uygur Hakanlığı Yazıtları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/2: 809-813. (Tanıtma-Eleştiri).

339. HACIYEVA, GALİBE: Nahçıvan Grubu Ağızları ve Orhon Yazıtlarının Ortak Leksikası. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 249-270.

340. HATAMOVA, MUNİRE: Ötüken. *GTTAD* 2/4: 321-332.

341. HAZAR, MEHMET: Runik Harfli Eski Türk Yazıtlarındaki Ses Olayları. *JOTS* 4/2: 376-436.

342. HUNUTLU, ÜMİT: Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine /-DIK/+İsim+İyelik Eki>/-DIK/+iyelik Eki+İsim. *DA* 26: 227-242.

343. İNAYET, ALİMCAN: Tonyukuk Yazıtı'na Yansıyan İnanç/İman Gücü ve Bunun Teolojik Temeli Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 125-130.

344. İZMAİLOV, İSKANDER L. & AIRAT G. SİTDIKOV: Tonyukuk'un Hatıra ve Mezar Anıtı İle Türk Dünyasında İmparatorluk Geleneklerinin Gelişimi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 537-542.

345. KARAAYAK, TÜMER: Julian Rentzsch / Hülya Yıldız (2020): The Uybat Inscriptions: A Group of Old Turkic Runic Texts from the Yenisei Area. *Studien*

zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker. Berlin/Boston: De Gruyter. *IJOUS* 2/1: 69-72. (Tanıtma-Eleştiri).

346. KARABULUT, EROL: *Urqun (Orhun) Yazıtları, Yeniden*. İstanbul: Mavi Ağaç.

347. KARAMAN, AHMET: Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında Geçen Zıt Anlamlı İkillemeler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Bir İnceleme. *JOTS* 4/1: 50-97.

348. KARAMAN, AHMET: Kıyın/kıyn (kıñ) ‘Ceza’ Sözcüğü Hakkında. *Dede Korkut* 9/21: 129-139.

349. KARAMAN, AHMET: *Atı yitiğlig kelir* İfadesi Üzerinden Irk Bitig 55. Irkı İçin Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi. *Dede Korkut* 9/23: 101-108.

350. KAYA, CEVAL: Köktürkçe İsi/İşi~Kisi/Kişi Üzerine. *Belgü* 4/5: 19-26.

351. KAYA UYAN, SELEN: Aydın, Erhan (2019). Türklerin Bilge Atası Tonyukuk. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi* 4/1: 146-152. (Tanıtma-Eleştiri).

352. KEKEVİ, İBRAHİM: Tonyukuk Yazıtında Geçen “oruk” Sözcüğünün Etimolojisi ve Bağlam Anlamı”. *Karadeniz Araştırmaları* 17/66: 539-547.

353. KEKEVİ, İBRAHİM: Eski Türkçedeki “kız” Sözcüğünde Fono-Semantik Durum. *RumeliDE* 20: 157-166.

354. KIZILDAĞ, SÜLEYMAN HİLMİ: Türk Runik Metinleri İle Nogay Türkçesinin Ortak Söz Varlığı. *RumeliDE Özel sayı* 7: 111-151.

355. KIZLASOV, IGOR L.: Fırat Nehri Kıyısındaki Türk Runik Yazıt Dini Gerçekleri Denetlemede Güney Sibiryaya Yöntemi. Türkçeye çev.: BAKTIYAR BUTEYEV & SINAN YILDIRIM, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20/1: 219-230.

356. KLYAŞTORNIY, SERGEY G.: Eski Türk Abidelerinde Mitolojik Konular. Türkçeye çev.: GULRUH ABDYYEVA, *GTTAD* 2/4: 499-510.

357. KORKMAZ, FERYAL: Tonyukuk Yazıtında Çok Anlamlılık Üzerine Bazı Dikkatler. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 97-106.

358. KORMUŞIN, IGOR V.: Yazık Orhonskih i drugih runçeskih pamyatnikov kak drevnetyurkskoye literaturnoye koynye smeşannogo Uyguro-Oguzskogo haraktera. *Mongolica* 23/2: 26-29.

359. KUTLU, MEHMET: Tamgalı'da Göktürk Dönemi ve Ortaçağ Petroglifleri. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3: 503-527.

360. KÜÇÜK, SALİM: Karımak Sözcüğünün Tarihçesi ve Anlam Boyutu. *Yaşlılık Kitabı*, 219-238.

361. LI, YONG-SÖNG & PARK WON KIL: On *ulug oglum agrip yok bolča* in the Bilgä Kagan Inscription. *AOH* 73/4: 539-550.

362. LI, YONG-SÖNG: On a Proverb in the Kül Tegin and Bilgä Kagan Inscriptions. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 170/1: 141-152.

363. LI, YONG-SÖNG: On a Damaged Part in the 10th Line of the South Side of the Bilgä Kagan Inscription. *JA* 303/2: 225-238.

364. MAKSUD, FARHAD & RAHMANALI MURADALIYEV: Göktürkler ve Üzengin'in Yayılması Üzerine. *GTTAD* 2/4: 287-302.

365. MERT, OSMAN: Bilge Tonyukuk Anıt Mezar Kompleksi Çevresindeki Mezarlar ve Anıt Mezar Kompleksleri. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 521-536.

366. MEZKİ SABAN, GÜLPERİ: Yenisey ve Orhun Yazıtlarında Yer Alan 'Eş' Kavramı Üzerine Bir İnceleme. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1: 110-122.

367. MUNKHTULGA, RİNCHİNKHOROL: Tonyukuk Mezar Külliyesi Hakkında. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 455-464.

368. NERİMANOĞLU, KAMİL VELİ: Türk Edebi Dili Tarihinde Tonyukuk Abidesinin Yeri ve Önemi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 299-304.

369. OKTAY ÇEREZCİ, JALE ÖZLEM: *Göktürk Dönemi Maden Sanatı ve İşçiliği*. İstanbul: Kitabevi.

370. OKTAY ÇEREZCİ, JALE ÖZLEM: Moğolistan'da Bulunan Göktürk Dönemi'ne ait Süslemeli Anı-Mezar Örnekleri. *Art-Sanat* 14: 297-321.

371. OKTAY ÇEREZCİ, JALE ÖZLEM: Cargalant-Kayirhan (Jargalant-Hayrhan)'da Bulunan Arp Üzerindeki Tasvirler Üzerine Değerlendirmeler. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/30: 193-207.

372. ÖZÇELİK, İSMAİL: Uluğ Ayguçı Bilge Tonyukuk'tan Osmanlı Vezir-i Azamlarına: Vezir-i Azamlık Makamı. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 401-412.

373. ÖZER, YERKE: Karjaubay Sartkojauly, Zapiski Kazahskogo Türkologa/ The Ka-zakh Turkologist's Totes/ Kazak Türkoloğun Notları. Almatı: "Arıs", Almatı, 2018, ISBN:978-601-291-402-3, 475 sayfa. MF 16/32: 276. (Tanıtma-Eleştiri).

374. ÖZGÜR, CAN: Köktürk Yazıtları Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler. *Dede Korkut* 9/22: 11-26.

375. ÖZTÜRK, EROL: Keregü, Keregüçi Hoca, Geregü. *Kesit Akademi Dergisi* 6/25: 675-684.

376. ÖZYETGİN, AYŞE MELEK: Uygurlar. *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, 81-104.

377. PALA, AYHAN: Orhon Âbidelerinin Oğuzları. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 433-454.

378. PELER, GÖKÇE YÜKSELEN: Tonyukuk'un Dilinden Türkiye Türkçesi Ağızlarına: Kıbrıs Ağızları Örneği. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 271-288.

379. PİLTEN UFUK, ŞAHRU: Orhon Yazıtlarını Farklı Bir Açıdan Okumak: al- ve baz kıl- Fiilleri Üzerine Bir Anlam Vezni Çözümlemesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17/3: 474-483.

380. POLAT, HULUSİ: Aydın, E. Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss. 218, ISBN: 978-605-7635-29-7, JOTS 4/1: 275-279. (Tanıtma-Eleştiri).

381. RENTZSCH, JULIAN & HÜLYA YILDIZ: *The Uybat Inscriptions: A Group of Old Turkic Runic Texts from the Yenisei Area. Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker*. Berlin & Boston: De Gruyter.

382. RYKIN, PAVEL & NIKOLAI TELITSIN: An Interpretation of Two Personal Names in the Ninth Line of the Tonyukuk Inscription (Toñ S2). *Journal of the American Oriental Society* 140/2: 287-299.

383. RYSAEV, RASHİD: Irk Bitig -ein volksreligiöses Orakelbuch oder ein manichäisches Werk? Inhaltliche und sprachliche Analyse der Handschrift unter besonderer Berücksichtigung der religiösen Lage Zentralasiens im 8.-10. Jahrhundert. *Diyâr* 1/1: 185-188.

384. SAĞOL YÜKSEKAYA, GÜLDEN: Çok Tartışılan Bir Ad: Oğuz. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 231-248.

385. SARTKOJAULI, KARJAVBAY: Göktürklerin Büyük Bilgesi Tuy-ukuk. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 19-30.

386. SARTKOZHA, KARZHAUBAY & JANTEĞİN KHARJAUBAY: The Appearance and Formation of the Ancient written Language. *GTTAD* 2/4: 261-272.

387. SMAGULOV, NURTAS B. & ARAY K. ZHUNDİBAYEVA & SATAY M. SIZDIKOV & ARAP S. YESPENBETOV & ARDAK K. KAPISHEV: The Tonyukuk And An Ancient Turk's State Ideology Of "Mangilik El". *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology* 17/6: 9283-9306.

388. ŞEN, SERKAN: 'Ürüng Kümüş'ten 'Ak Akçe'ye. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 131-142.

389. ŞEN, SERKAN: Eski Türkçede 'Arkadaş' için Kullanılan Sözcükler. *MEDİHA MANGIR & SERKAN ŞEN (Ed.): Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Anı Kitabı*, İstanbul: Kesit, 149-160.

390. TABAKLAR, ÖZCAN & FERYAL KORKMAZ: *Orhun Yazıtları, Tengri Teg Tengride Bolmuş Türk Bilge Kağan*. İstanbul: Kapı.

391. TABALDIYEV, KUBATBEK SH. & L. HERMANN & VLADIMIR V. TISHIN & B. A. ZHELEZNYAKOV: Noviye Runolodobniye nadpisi v Kenkole (Verhov'ya Talasskoy Dolini). *Narod i Religii Yevrazii* 3/24: 65-82.

392. TAŞAĞIL, AHMET: *Bilge Türk Tonyukuk*. İstanbul: Yeditepe.

393. TAŞAĞIL, AHMET: Gök Türkler. *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, 61-80.

394. TAŞAĞIL, AHMET: Bilge Tonyukuk'un Gök Türk Kağanlığına Katkısı. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 317-338.

395. TAŞAĞIL, AHMET: Gök Türk Dönemi Türk-Moğol Boy İlişkileri (542-745). *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar, Dil-Tarih-Kültür*, 29-48.

396. TAŞAĞIL, AHMET & ADİL YILMAZ: Tonyukuk Anıt Alanı Arkeolojik Kazıları (2015-2016). *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 571-582.

397. TELLİOĞLU, İBRAHİM: Türklerdeki Bir Arada Yaşama Kültürünün Tarihi Temelleri Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 371-380.

398. TISHIN, VLADIMIR V.: Toñuquq Yazıtı'nın Yeni Keşfedilen Bir Estampaj Kopyası. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 67-80.

399. TIŞIN, VLADIMIR V. & B. Z. NANZATOV: Tatarı venutrenney Azii VIII-XII vv.: Nekotoriye voprosı istoričeskoy geografii. *Zolotoordınskoye Obozreniye/Golden Horde Review* 8/1: 8-31.

400. TIŞIN, VLADIMIR V. & E. Ş. AKIMBEK & B. A. JELEZNYAKOV: Drevnetyurkskaya runičeskaya nadpis' iz Tospalı (Dolina reki Çu (Şu), Kazahstan). *Narodı i Religii Yevrazii* 2/23: 37-53.

401. TIŞIN, VLADIMIR V. & A. E. ROGOJINSKIY & NIKOLAY N. SEREGIN: Tamgi i Runičeskaya Nadpis' Na Dvuh Sosudah s Ostrova Muruyskiy na Angare. *Vostok (Oriens)* 2020/1: 191-212.

402. TOKYÜREK, HACER: Köktürklerin 'Yol Teñrisi': Bilge Tunyukuk. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 81-96.

403. TOMBULOĞLU, TUBA: Tonyukuk Yazıtının Türk Devlet Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 339-348.

404. TURAN, FİKRET: Türkçede Cariyelik ve Kadın Köleliğine Dair Leksikolojik Yapılar I: Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Veriler. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 289-298.

405. TURGUNBAYER, CAŞTEĞİN & SÜLEYMAN BARLAS: Kültegin Yazıtı'ndaki Bér-Tasvir Fiilinin Bir Anlamı Üzerine. *Türk Dünyası* 49: 21-34.

406. TÜRK, OSMAN: Orhon Yazıtlarında Kişi Adı ve Unvan Üzerine. *Karadeniz* 48: 261-273.

407. TÜRK YILDIZ, SÜMEYRA: Yedisu Şehir Kültüründe Türk-Sogd Ortak Mirası. *TDA* 126/248: 121-132.

408. UÇAR, ERDEM: Kırgızca eldik (I) 'halk, millet, kalabalık' ve Eldik (II) 'barış, uzlaş, demokrat' Sözlerinin Yapısı Üzerine Artzamanlı Birkaç Not. TİMUR KOCAOĞLU (Ed.): *Türk Söz İle Kültür Varlıklarının İzinde*, İstanbul: Kutlu, 57-61.

409. UÇAR, ERDEM: Rentzsch, J. & H. Yıldız. The Uybat Inscriptions: a Group of Old Turkic Runic Texts from the Yenisei Area, De Gruyter, Berlin/Boston, 2020, 146 pp. *JOTS* 4/2: 783-789. (Tanıtma-Eleştiri).

410. USEEV, NURDİN: Moğolistan'daki Tengri Kagan (Khoyor khavçig uul/baga khairkhan) Yazıtları Üzerine. *TEKE* 9/2: 487-499.

411. USEEV, NURDİN: Talas Yazıtları'ndaki Otuz Oğlan Sağdıçlar/Sagçılar Kimlerdir? Eski Türklerde Şehzade ve Genç Kahramanların Maiyeti. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 17/3: 459-472.

412. USEEV, NURDİN: Tunyukuk Yazıtı'nda Pekiştirme Dil Birimlerinin Stilistik-Tarihsel İşlevleri. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 143-156.

413. UZUN, AYBIKE: Prof. Dr. Erhan Aydın, Sibiry'a'da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 301 s.. *UUAD* 15: 217-220. (Tanıtma-Eleştiri).

414. UZUNKAYA, UĞUR: Eski Türkçede Koku, Tütsü ve Buhurdan. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/34: 164-205.

415. ÜNAL, ORÇUN: Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda Geçen otča bwrça İfadesi Üzerine. *Gazi Türkiyat* 26: 127-143.

416. YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, ÖZEN: Yenisey'den Türkiye'ye Mezar Taşı Yazıtları. MEdiHA MANGIR & SERKAN ŞEN (Ed.): *Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Anı Kitabı*, İstanbul: Kesit, 97-118.

417. YILDIRIM, ABDULLAH: Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları. *Tarih Okulu Dergisi* 46: 1763-1783.

418. YILDIRIM, ABDULLAH: Eski Türk Yazıtlarından Çağdaş Türk Lehçelerine “tapa” Edatı. *RumeliDE* 19: 265-278.

419. YILDIRIM, ELVIN: Türk Boylarından Kurikanların Maddi Kültür Unsurları. *TDA* 125/246: 27-40.

420. YILDIRIM, KÜRŞAT: Uygur Tarihini ve Kültürünü Anlamada Coğrafya Bilmenin Önemi. ZEYNEP İSKEFİYELİ & MUHAMMED BİLAL ÇELİK (Ed.): *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde - Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan*, c. 1, Ankara: Nobel, 397-403.

421. YILDIRIM, KÜRŞAT (Ed.): *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*. İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.

422. YILDIRIM, KÜRŞAT: Devlet Aklı Bakımından Tonyukuk. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 381-387.

423. YILDIRIM, KÜRŞAT: Erken Dönem Türk-Moğol İlişkileri. *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar, Dil-Tarih-Kültür*, 23-27.

424. YILDIRIM, KÜRŞAT: Bozkır, Şehir ve Orman Mekânlarının Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler. *TDA* 126/249: 255-280.

425. YILDIZ, AYGÜN & KEREM ÇOLAK: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Değerler Kapsamında Yenisey Yazıtlarının İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/40: 77-113.

426. YILDIZ, HÜLYA: Altın Köl II (E 29) Yazıtının Geniş Yüzünün Sol-Dış Satırı Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 50: 43-59.

427. YÜKSEL, FETHİ AHMET: Tonyukuk Kutsal Alanı ve Çevresindeki Kurganlarda Kültürel Mirasın Korunması Çalışmalarında Arkeojeofizik

Araştırmalar. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 583-604.

428. ZENGİN, ASLI: Bilge Tonyukuk'un Türgiş Seferi'ni Anlatımı ve "Tarduş Şadra" İbaresini Üzerine. *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, 177-186.

429. ZHOLDASBEKOV, M.: The Examination and interpretation of Medieval Turkic written monuments (Monuments Tonykok, Bilge Khagan, Kultegin and the Book of Korkyt Ata). *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology* 17/6: 13187-13205.

Kısaltmalar

AOH = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.

Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı = KÜRŞAT YILDIRIM (Ed.): *Bilge Tonyukuk Yazıtı'nın Dikilişinin 1300. Yılı, Unesco 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Tonyukuk Kitabı*, İstanbul, 2020: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.

CAJ = Central Asiatic Journal.

DA = Dil Araştırmaları.

Dede Qorqud Araştırmaları = *Dede Qorqud Araştırmaları*, Bakı, 2012: ADPU-nun neşriyatı.

Eski Türkçenin İzinde, Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları = HÜSEYİN YILDIZ (Ed.): *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*, Ankara, 2019: Akçağ.

Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar, Dil-Tarih-Kültür = KÜRŞAT YILDIRIM (Ed.): *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar, Dil-Tarih-Kültür*, İstanbul, 2020: Türk Ocakları İstanbul Şubesi.

GTTAD = Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi.

HÜTAD = Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Ideas behind symbols-languages behind scripts = ÁKOS BERTALAN APATÓCZKY (Ed.): *Ideas behind symbols-languages behind scripts*, Proceedings of the 60th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (PIAC) August 27-September 1, 2017, Székesfehérvár, Hungary. Szeged, 2019: University of Szeged: Studia Uralo-Altaica: 52.

IJOUS = International Journal of Old Uyghur Studies.

JA = Journal Asiatique.

JOTS = Journal of Old Turkic Studies.

MF = Millî Folklor.

Ortak Türk Tarihi = BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ & SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ & OSMAN KARATAY (Ed.): *Ortak Türk Tarihi*, Ankara, 2019: Yeni Türkiye.

Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi = AHMET KANLIDERE & İLYAS KEMALOĞLU (Ed.): *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, İstanbul, 2020: Ötüken.

RT = Rossiyskaya Tyurkologiya.

TDA = Türk Dünyası Araştırmaları.

TDAYB = Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.

TEKE = Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.

TL = Turkic Languages.

TTAD = Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi.

Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları = ŞABAN DOĞAN (Ed.): *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, İstanbul, 2019: Kesit.

UUAD = Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.

Yaşlılık Kitabı = EMİNE GÜRSOY-NASKALI (Ed.): *Yaşlılık Kitabı*, İstanbul, 2020: Kitabevi.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı = FERRUH AĞCA & ADEM KOÇ (Ed.): *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir, 2019: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı = SERKAN ŞEN & MEDIHA MANGIR (Ed.): *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun, 2019.

Received 30.11.2020	Research Article	JOTS
Accepted 24.12.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 48-95

Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Çap- Fiili ve Türevleri

From Old Turkic to Turkic Languages Çap- and Its Derivatives

Cüneyt ÇETİNKAYA *

Kahramanmaraş Sütçü İmam University (Kahramanmaraş/Turkey)
E-mail: cuneytchetinkaya@hotmail.com

In this article, will focus on which is the root of some of the words used today in Turkish and other Turkic languages, and nevertheless we do not know more than the origin *çap-* and its some derivatives it is believed to derive from these actions. The origin of the word, its derivatives and meanings from the Old Turkic to the present, and the ways in which it continues to live in modern Turkish languages and Anatolian dialects have been researched and it has been tried to determine whether the root meaning is preserved in the stems we use.

Key Words: *çap-*, *çapar*, *çavuş*, historical and contemporary Turkic languages.

* ORCID ID: 0000-0002-0049-1482.

0. Giriş

Eski Türkçede çok az örneği olan fakat Orta Türkçeden sonra çok yaygın kullanımlarla karşımıza çıkan *çap-* fiili ve türevleri, neredeyse bütün Türk lehçelerinde, bazen aslî şekliyle bazen de küçük ses değişiklikleriyle hâlâ yaşamaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde aslî fiil olarak çok tanımadığımız¹ *çap-* fiilinin kökeni ile ilgili bir tartışma söz konusu değildir. Neredeyse bütün Türkologlar fiilin sestem yansıma² yoluyla türediği konusunda hemfikirdir. Zaten ‘bir sıvıya ya da nispeten yumuşak bir yere vurunca çıkan ses’ ortak anlamında buluşabilecek pek çok türevin ortaya çıkmış olması bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu farklı türevlerin tarihî seyir içerisindeki kullanımlarına yazımızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz. Ancak köken söz konusu olduğunda akraba dilleri de göz önünde bulundurmanın faydalı olacağı görüşündeyiz.

S. A. Starostin, A. V. Dybo ve O. A. Mudrak’ın hazırladığı *Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserde *çap-* fiili ile ilgili bilgiler **çāp*’a maddesinde verilmiştir: **çāp*’a (~ -u, -i) ‘kesmek, vurmak’; Tunguz **çapka*; Moğol **çapçi-*; Türk **çap-*; Kore **çak* (Starostin et al., 2003: 416). Sözlükteki bu bilgilerden anlıyoruz ki *çap* sesi ve bu sestem türemiş olan *çap-* fiilinin varyantları -Japonca hariç- Altay dillerinde benzer anlamlarla kullanılmaktadır. Bu bilgi, kelimenin Altay dillerine atalarından kaldığını göstermektedir ki bu da kelimenin çok eski bir kullanıma sahip olduğu anlamına gelir. Hatta Macarca ve Fincede de benzer şekil ve anlamlarda yaşıyor olması (Doerfer, 1967: 15 [1039]), kelime ödünçlemesini gösterebileceği gibi Ural dilleri ve Altay dillerinin -her ne kadar tartışmalar sürse de- akrabalık göstergelerinden biri de olabilir.

Eski Anadolu Türkçesi sonuna kadar anlamı oldukça genişleyen (Arslan-Erol, 2014: 238) *çap-* fiili, her ne kadar çok eski bir kullanıma sahip olsa da fiil hakkındaki ilk bilgilere Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünde rastlıyoruz. DLT’de *çap-* fiili ve türevleri 13 farklı örnekte geçmektedir:

¹ Kayasandık, *Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller* adlı çalışmasında *çap-* fiilini çeşitli anlamlarıyla birlikte *Yazı Dilinde Ölen, Ağızlarda Farklı Anlamlarda Yaşayan Fiiller* başlığı altında listelemiştir (2018: 117).

² Söz konusu *çap-* fiili, Zülfikar tarafından ‘birincil durumda yansımali fiiller’e örnek olarak gösterilmiş (1995: 108) ve sözlük bölümünde de Türkiye Türkçesi ağızlarında ve DLT’de geçen türevleriyle birlikte verilmiştir (1995: 380-381).

er suwda çapdı “adam suda yüzdü”, *ol atın çibık birle çapdı* “o, atını yavaşcana vurdu, çırpıştırdı”, *çomak tat boynın çapdı* “Müslüman gavurun boynunu vurdu”, *er ewin çapdı* “adam evini arı çamurla sıvadı” (Atalay, 1985: II/3).

*anıñ ewi çapıldı*³ “Onun evi sıvandı” (Atalay, 1985: II/119).

*er atın çapındı*⁴ “Adam atını kamçıladı” (Atalay, 1985: II/149).

it kişiğe çapıtı “Köpek adama saldırdı”, *beg anıñ boynın çapıtı* “Bey onun boynunu vurdurdu” (Atalay, 1985: II/298).

bu it o kişiğe çapıtgan “Bu köpek insana çok saldırgandır”, *çapıtgan er* “Cellat, boyun vuran” (Atalay, 1985: I/513).

ol suwda çapsadı “O, suda yüzmek istedi” (Atalay, 1985: III/284).

er kulin suwda çapturdı “Adam kölesini suda yüzdürdü”, *ol anıñ boynın çapturdı* “O, onun boynunu vurdurdu”, *ol ewin çapturdı* “O, evini özlü çamurla sıvattı” (Atalay, 1985: II/180).

Bu örnekleri dikkatle incelediğimizde fiilin kök veya gövdelerinin şu anlamlarda kullanıldıkları görülür:

çap- ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak’.

çapıl- ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; (Uygurca) boynu vurulmak’.

çapın- ‘kamçılamak; yüzmek’.

çapıt- ‘saldırmak; (Uygurca) vurdurmak’.

çapıtgan ‘çok saldıran’.

çapıtgan er ‘cellat, boyun vuran’.

çapsa- ‘yüzmek istemek’.

çaptur- ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; (Uygurca) boyun vurdurmak’ (Atalay, 1986: 135-136).

DLT’deki kullanımlarda da görülüyor ki fiilin temelde beş farklı anlamı vardır: ‘1. yüzmek; 2. çamurla sıvamak; 3. (boyun) vurmak, kesmek; 4. kamçılamak; 5. saldırmak’. Beş farklı kullanımı da anlamsal açıdan değerlendirecek olursak aslında hepsinin bir şeye vurunca çıkan *çap*⁵ sesiyle -

³ Kaşgarlı, bu örnekten sonra “*Bir adamın boynu vurulursa yine böyle denir. Uygurca*” notunu düşmüştür (Atalay, 1985: II/119).

⁴ Kaşgarlı, bu örnekten sonra “*er suwda çapdı* bu anlamda *çapındı* dahi denir” notunu düşmüştür (Atalay, 1985: II/149).

⁵ DLT’de bir yerde *çap çap* ikilemesi ‘kamçı vurulurken çıkan ses’ ve ‘dudağın şapırdaması’ anlamıyla geçmektedir. Ancak burada ‘dudak şapırtısı’ ile ilgili örnek verilirken ‘kamçı sesi’ ile ilgili örnek verilmemiştir (Atalay, 1985: I/318).

bugün bizim *şap*⁶ dediğimiz sesle- ilişkili olduğu hemen anlaşılacaktır⁷. Suya vurunca çıkan ses ‘yüzmek’, çamuru bir yere vurunca çıkan ses ‘sıvamak’, bir ete kesici aletle vurunca çıkan ses ‘kesmek’, bir ete kamçıyla vurunca çıkan ses ‘kamçılama’ anlamlarını kazanmış olmalıdır. Zira DLT’de ‘kamçı, kamçı ucu’ anlamında bir *çawıg* (< *çabıg < *çapıg) kelimesi de iki yerde geçmektedir (Atalay, 1986: I/374, II/231). Bu beş anlam içinde ‘saldırmak’ anlamı *çap-* fiili açısından oldukça zordur. Ancak *saldırmak* ‘akın etmek, koşmak’ anlamlarında olabileceği ve *kamçılama*’nın da atları şahlandırmak veya koşturmak için yapıldığı düşünülürse pekâlâ ‘saldırmak’ anlamındaki *çapıt-* ettirgen fiilinin ‘kamçılama’ anlamındaki *çap-*’tan türemesi mümkündür. Yani buradaki *köpeğin saldırma*’sını ‘köpeğin bir insanın üzerine atılması hatta bir insanın üzerine koşması’ şeklinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Zira yukarıdaki beş anlam içinde ‘yüzmek’ ve ‘sıvamak’ sonraki yıllarda sınırlı bir kullanımda kalacak ama ‘kamçıyla veya kesici bir aletle vurmak’ anlamları daha da genişletilerek pek çok yeni fiilin ve ismin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

1. Etimoloji Sözlüklerinde *çap-* Fiili

Vambery, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*’de *çap-* fiili ve türevleri ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

çag. çapmak = vurmak, dövmek, acele etmek, koşmak.

çapuk = aceleyle, çabuk, hızlı.

çapaul, çapau = baskın, soygun.

çapku = bıçak, çapa.

çapki = vuruş, kesme.

⁶ Bugün Türkiye Türkçesinde ‘vurmak’ anlamında kullandığımız *şap* sesinden türeme *şaplat-* fiili bununla ilgili olsa gerektir. (TS, 2005: 1848-1849) Zira DLT’de de bir yerde *şap şap* ikilemesi ‘vurmada çıkan ses’ anlamıyla; bir yerde de ‘yemekte ağızda çıkan şapırtı’ anlamıyla geçmektedir: *anı şap şap boyunladı* “Onun şap şap boynuna vurdu” (Atalay, 1985: III/145); *ol kagunug şap şap yedi* “O kavunu şapur şupur yedi” (Atalay, 1985: III/146)

⁷ Zülfikar, *çap* > *cap* ve *çip* > *cip* kelimelerini “Sulu, bataklık olmayı; sıvı maddeler içinde oluşturulan hareketleri anlatır” şeklinde tanımlamıştır (1995: 76). Kavramlar dizini bölümünde ise *çab, çap, çalp, çib, çip, çip, çulp* kelimelerinin hepsinin “Sıvı vb. maddeler içinde kendi kendine ya da elle, ayakla oluşturulan hareketleri, bu tarzda çabalamayı anlatır” tanımlamasıyla açıklamıştır (1995: 193). Aynı yerde *şab, şap* kelimeleri için de “Sıvıların dökülüşünü, yağışını, akışını ya da su içinde oluşturulan bir hareketin çıkardığı sesleri anlatır” yorumunu yapmıştır (1995: 261).

çap = dörtnala.

çapkun = çatışmacı, çatışma, yağmacı.

çaukun = yüze çarpan kar veya yağmur.

çaplamak = etrafı dağıtmak, huzursuzluk vermek.

çapkulamak = takılmak, etrafta dolaşmak.

çapkulin = kılıç dövüşü.

az. *çapar* = hızlı sürücü, posta, kurye.

osm. *çapmak* (yukarıdaki gibi).

çapa = çapa, kazma.

çabuk = hızlı.

çabalamak = çabalamak, uğraşmak (krş. çağ. *çapalamak*).

çapkın = haydut (krş. çağ. *çapkun*).

çuv. *çop*⁸ = koşmak; *çoptar* = sürüklenmek, avlanmak.

jak. *çäpçäki*⁹ = hafif, çevik, pervasız (krş. osm. *çapkın*).

Yumuşak vokallerle, yani e ile başlayan bu kök hece hala çağ.'da tanınabilir. *çevik* ve *çeber* = çevik, acelecî; ö ile de şu kelimelerde: *çöp* = gübre, atık, çuv. *sjüp* = gübre; çağ. *çöpü* = cüce, burada her yerde doğranmış, ezilmiş, yani 'doğrayıcı' temel kavramı temsil edilir. (1878: 143)

Ayrıca Vambery, 'gözcü (aslen bir kraliyet emrinin habercisi)' anlamlarını verdiği Osmanlı Türkçesindeki *çavuş*, *çauş* kelimelerini *çav* 'bağırma, çağırma, ses, şöhret' maddesinin altında zikretmiştir (1878: 130). Tarihte ve günümüzde askerî bir rütbe olarak kullanılan *çavuş* kelimesinin Eski Türkçede *çabiş* şeklinde kullanıldığı düşünülürse Vambery'nin iddia ettiği gibi *çavuş* kelimesinin kökünün *çav* olmasının akla yatkın olmadığı söylenebilir.

Doerfer, *çavuş* kelimesine 'korucu, muhafız, kervan rehberi' anlamlarını vermiş (1967: 35 [1055]); kelimenin şekil ve anlam değiştirerek Farsça, Arapça, Kafkas dilleri, Balkan dilleri, Lehçe, Macarca, Ukraynaca ve Slovakçaya geçtiğini belirtmiştir (1967: 37-38 [1055]). Doerfer'in özellikle Lehçe ve Macarca'da kelimenin 'kurye, ulak, postacı' gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiş olması

⁸ Vambery'nin Çuvaş Türkçesinde *çop* şeklinde verdiği kullanımı biz güncel sözlüklerde *çup-* şeklinde tespit ettik (Bayram, 2019: 907).

⁹ Vambery'nin Yakut Türkçesindeki *çäpçäki* kelimesine verdiği 'çevik' ve 'pervasız' anlamlarını biz sözlükte bulamadık (Sleptsov, 1972: 516). Ayrıca *çap-* fiilinin Yakut Türkçesinde kelime başı /ç/ > /s/ değişimi ile *sabaa* şeklinde kullanıldığını tespit ettik (Sleptsov, 1972: 307).

(1967: 38/1055) bizim için dikkat çekicidir. Zira bu anlam -yazının devamında bahsedeceğimiz üzere- tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin hemen hepsinde karşımıza çıkacak bir yayılım göstermiştir. Zaten Doerfer, maddenin sonunda kelimenin Grekçe ya da Farsça olduğunu söyleyenlere katılmadığını belirtirken Vambéry'e ve onun gibi düşünenlere de katılmadığını, kelimenin *çav* kökünden türemiş olamayacağını söyler (1967: 38 [1055]). Ancak kelimenin hangi kökten türemiş olabileceği ile ilgili bir fikir de beyan etmemiştir¹⁰.

Söz konusu *çavuş* kelimesi ile ilgili en açıklayıcı yorumu H. Şirin yapmıştır. Şirin'e göre *çabış* unvanı, Türkçe *çap-* 'vurmak' fiilinin isim gövdesidir. Bu tezi, *yargan* ve *kapgan* unvanlarının *yar-* ve *kap-* fiillerinden türemiş olması desteklemektedir. 'Vurmak', 'yarmak', 'kapmak, kapıp almak' anlamlı fiillerden türeyen isimlerin, savaşçıl niteliklerin çok önemli olduğu eski toplumlarda unvan veya özel ad haline gelmesi tabiidir (2006: 226). Kelimeyi ad haline getiren {-ış} ekinin türettiği sözler, çoğunlukla kavram düzeyindedir. Bazen, fiil kökü geçişliyse fiilin nesnesini, geçişsizse failini gösterir. Bu sözlük birimleri hem soyut hem de somut kavramları kapsayabilir: *kargış* 'lanet, beddua; lanetlenmiş kişi'. {-ş} ile yapılan isimler, hipotetik olarak geçişli fiillerin kılıcısını belirtirler. DLT'deki *Atış*, *Sünüş*, *Tokış* ve *Utüş* özel adları *at-* 'atmak, vurmak', *süş-* 'mücadele etmek, savaşmak', *tokı-* 'vurmak', *ut-* 'zafer kazanmak' fiillerinden türemiştir (Şirin-User, 2006: 226). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, fiillerden {-ş} ile türetilen kavram düzlemindeki sözler, özel adlara kaynak oluşturabilmektedir. DLT'de kayıtlı özel adların yapısındaki fiil köklerinin anlamlarına bakıldığında 'vurmak; atmak; vuruşmak; zafer elde etmek' gibi savaşçıl hareketleri karşıladıkları gözlenir. Bu bağlamda, *çabış* unvanının savaşçıl birkaç hareketin adı olan *çap-* fiilinin {-ş} ile türetilmiş gövdesi olduğu rahatlıkla söylenebilir (Şirin-User, 2006: 227).

Doerfer, *çapar* 'postacı' (1967: 12 [1033]), *çapav* 'baskın, yağma' (1967: 13 [1034]), *çaphun* 'hızlı, beklenmeyen saldırı' (1967: 13 [1036]), *çapqunçı* 'hafif donanımlı hızlı asker, baskına katılmış kişi' (1967: 14 [1037]), *çapıdan* 'baskın yapmak, yağmalamak' (1967: 15 [1039]), *çapavul* 'baskın, bir baskın sonucu ani saldırı' (1967: 48 [1063]), *çapqulaş* 'kavga, meydan kavgası' (1967: 52 [1065])

¹⁰ Doerfer, kelimeyi *çap-* köküne bağlamadığı için aşağıda onun kitabından yaptığımız madde başı örneklerinin arasına *çavuş* kelimesini almamayı uygun gördük.

maddelerinde bu kelimelerin kökünün *çap-* fiili olduğunu belirtmiş ve anlamını ‘dörtnala saldırmak’ olarak değerlendirmiştir.

Doerfer, *çap-* fiili ile ilgili daha geniş bilgiyi ise *çapıdan* ‘baskın yapmak, yağmalamak’ maddesinde (1967: 15 [1039]) vermiştir:

Cf. DEDE 336 *çap-* ‘son hızda koşmak, saldırmak’, PC 272 چایمق ‘acele ile koşmak, koşmak’, R III 1916 *çap-* Uygur ve Çağatay da dâhil pek çok lehçede ‘saldırarak vurmak; hızla gitmek, dörtnala koşmak’, RĂSĂNEN 1949, 181 tü. lehçe formu (*çap-* ~ *şap-* ~ *sap-* ~ *sop-*), ÖZBB 526 *ça°p-* ‘koşmak; dörtnala gitmek; kesmek’, KIR 385 şabu (matar fiil olarak *şap-*) ‘baskın yapmak’ (Nogay ve Kırgız dahil). ABAEV 306 Oset dilinde *cævyn:cavd / cævun:cavd* ‘dövmek, vurmak’ anlamlarıyla yaşar. İranî olan ve olmayan pek çok dilde de paralellik gösterir: (Sogd. *çb-* ‘çalmak’, Fars *çâpîdan* ‘çalmak’, Pamir ağızları *caf-* ‘çalmak’, Mo. *çab-* ‘dövmek, vurmak’, Udmurt ve Suriye’de *çap* ‘çırpıcı, döven, yayık’ vb.). GOMBOCZ-MELİCH 850-9 Macar. *csap-* ‘vurmak, dövmek’, Fince ve Altay dillerinde de aynı.

Nadelyaev ve ekibinin hazırladığı *Drevnetyurkskiy Slovar*’da *çap-* fiili ve türevleri DLT’den alınan örneklerle açıklanmıştır:

- ol atnı çıbık birle çapdı* “O ata çubukla vurdu”.
- er ewin çapdı* “Adam evini arı çamurla sıvadı”.
- er suvda çapdı* “Adam suda yüzdü”.
- anıñ ewi çapıldı* “Onun evi sıvandı”.
- er atın çapındı* “Adam atını kamçılardı”.
- it kişiğe çapıttı* “Köpek adama saldırdı”.
- çapıtgan er* ‘cellat, boyun vuran’.
- ol suwda çapsadı* “O, suda yüzmek istedi”.
- ol ewin çapturdı* “O, evini özlü çamurla sıvattı”.
- er kulnı suwda çapturdı* “Adam kölesini suda yüzdürdü” (1969: 139).

Sadece ‘boyun vurmak’ anlamındaki *çap-* fiili, farklı olarak *bojun* maddesinin devamında verilmiştir: *çomak tat boynın çapdı* “Müslüman gavurun boynunu vurdu”, *beg anıñ boynın çapıttı* “Bey onun boynunu vurdurdu” (Nadelyaev et. al., 1969: 111). Maddeler arasında bulunan *çap-* fiillerinden dördüncüsünün *tap-* ‘bulmak’ anlamında verildiği ve şöyle örneklendirildiği görülmektedir: *soñ colda bir altun jani çapdılar* “sonra yolda bir altın yay buldular” (Nadelyaev et. al., 1969: 139). Buradaki *tap-* > *çap-* değişimi şimdiye kadar hiçbir lehçede görülmeyen bir değişiklikler ve müstensihin bu söz başındaki /t/’yi /ç/ ile karıştırmış olduğu zannedilmektedir (Bang & Arat, 1936: 42 [136]) ve yine *çap-*

fiilinin altıncı ve *çaptur-* fiilinin üçüncü maddesinin anlam olarak ‘yapmak’ ve ‘yaptırmak’ olduğu ve bu fiillerin *cap-* ve *çaptur-* maddelerinde tekrarlandığı görülmektedir (Nadelyaev et. al., 1969: 641). Yani yanlış yazılmış olan *çap-* (< *tap-*) ‘bulmak’ fiili ile ‘yapmak’ anlamındaki *çap-* (*cap-*) fiili, taşıdıkları anlamlar açısından bizim çalışmamızın konusu olan *çap-* fiilinden farklıdır.

Räsänen, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*’de *çap-* fiilini ‘vurmak, kil ile sıvamak (evi)’ anlamlarıyla açıklamış. Ancak örnek cümle vermemiştir. Bununla birlikte *çapuk* ‘çabuk, hızlı’ maddesinde bu kelimenin *çap-* ‘vurmak’ fiilinden türemiş olabileceğini yanına soru işareti (*çap-?*) koyarak iddia etmiştir (1969: 99).

Clauson, *çap-* fiili ve bu fiilden türeyen fiilleri sözlüğünde Kaşgarlı’dan aldığı örneklerle açıklamış daha sonra da Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı sahalardaki kullanımlarına değinmiştir:

Hem geçişli hem de geçişsiz pek çok anlamla ses taklidi bir fiil (krş. *çap*), gürültülü hareketi tam olarak tanımlıyormuş gibi görünen kelimeler arasındaki tek anlam bağı. Bazı fonetik değişiklikler ve pek çok farklı anlamla bütün modern lehçelerde yaşıyor. Hak. XI *er suvda çapdı* “Adam suda yüzdü” ve *ol atnı çıbık birle çapdı* “O atı çubukla dörtnala sürdü (şaha kaldırdı)”; Uyğ. *çomak tat boynn çapdı* “Müslüman inanmayanların boynunu vurdu (kesti)” Çağ. XV (1) *segirt-* ‘koşmak’, (2) *baş kes-* Kıp. XIV vurmak, tek bir darbe ile kesmek XV sürmek, çiftlik hayvanı sürme anlamında Osm. XIV (1) saldırmak, baskın XIV ve XV daha sonra tek tük (2) dörtnala gitmek, daha yaygın olarak acele etmek XV ve ilerisi (3) atı dörtnala sürmek’; *çapıt-*: *it kişige çapıttı*, *beg anıj boynn çapıttı*, *çaptur-*: *er kulın suvda çapturdı*, *ol anıj boynn çapturdı*, *ol ewin çapturdı* (1972: 394-395).

çapıl-: *anıj ewi çapıldı*; *çapın-*: *er atın çapındı*; *çapsa-*: *er kulın suvda çapturdı* (1972: 397-399).

Ayrıca Clauson, *çapğut* ‘çapıt’ maddesinde bu kelimenin anlamsal bağlantısının uzak olmasına rağmen (1972: 396) sonradan başka bir anlam taşımaya başladığını düşünerek (1966: 27) *çap-* fiilinden türemiş olabileceğini belirtmiştir.

Tietze, sözlüğündeki *çap-* I maddesinde ‘vurmak; (atı) vurarak koşturmak; koşmak, ivmek’ anlamları ile tanımladığı fiili *çap-* II maddesinde ‘çapa ile toprağı kabartmak’ şeklinde tanımlamış ve *çap-* II’nin *çapala-* fiilindeki {-ALA-} genişlemesinin çıkarılmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Ve bir alt maddede bulunan *çapa-* I maddesini ‘toprağı kabartmak için kullanılan alet’ anlamıyla tanımlarken bu aletin *çap-* fiili ile ilişkisine değinmemiş, kelimenin İtalyanca *zappa* kelimesinden geldiğini iddia etmiştir (2002: 474). Bununla birlikte Tietze,

çapar ‘haberci, posta tatarı’, çapavul ‘düşmak arazisini talan eden cenkçi, akıncı’, çapgın ‘hızlı koşan (at)’, çapın- ‘atılmak, saldırmak, hızlı koşmak’, çapkın (< çapgın) ‘1. koşan, koşucu; 2. çapkın adam’ (2002: 475), çapuk/çapık- II ‘alkış’, çapul ‘yağma, talan’ (2002: 476) maddelerindeki kelimelerin kökü olarak çap- fiilini göstermiştir. Ayrıca çapuk > çabük > çapük şeklinde geliştiğini düşündüğü çapük ‘tez, hızlı hareket eden’ maddesinde Räsänen’in çapuk kelimenin kökü olarak çap- fiilini tahmin ettiğini belirtmiş, ancak çabük ‘çevik, atik, becerikli’ maddesinde kelimenin Farsça çâbuk’tan değiştiğini iddia etmiştir (2002: 461).

Tietze, çap- maddesinde yukarıdaki bilgileri verirken çarp- maddesinde de “1 ‘vurmak < Tk. dillerinde yalnız Oğuz grubunda mevcut olan fiil ET. çap- fiilinin bir gelişmesi görünüyor.” açıklamasını yaptıktan sonra kert- < ET. ket-, sark < ET. *sak-, serp- < ET. sep- örneklerinin çarp < ET. çap- şekliyle benzer olduğuna değinmiştir.¹¹ Tietze bununla birlikte aynı maddede çarp- fiilinin argoda ‘kapmak, çalıp kaçmak’ anlamında kullanıldığını da belirtmiştir (2002: 478). Bugün Türkiye Türkçesinde de çarp- fiilinin ‘Hızla değmek, vurmak; el çabukluğu ile çalmak; zorla ele geçirmek’ (TS, 2005: 398) gibi anlamlarının var olduğunu göz önünde bulundurursak günümüzde çap- fiilinin asli fiil olarak kullanılmıyor olmasını bu fiilin yerini /r/ türemesiyle birlikte çarp-¹² fiiline bıraktığını söyleyebiliriz.

Gülensoy, çap- maddesini ‘(atı) koşturmak; akın etmek, koşmak’ anlamlarıyla açıklamıştır. *Divanü Lugati’t-Türk ve Kutadgu Bilig*’de ‘yüzmek’ anlamıyla da kullanıldığını belirtmiştir (2007: 219). Sonraki maddelerde geçen çapak² ‘eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı’, çapar ‘postacı’, çapavul ‘(eski) akıncı, ılgarcı’, çapı¹³ ‘güveç, toprak tencere’ (2007: 219), çapık /çepik ‘alkış,

¹¹ DLT’de Kaşgarlı da *berk* sözcüğünün aslının *bek* olduğunu, bu sözcükteki /r/ sesinin sonradan türediğini belirtmiştir (Atalay, 1985: I/349). Buran, bu olayı şu örnekle açıklamıştır: “Örneğin *partla- /partda-* (< *patla-*) sözcüğünde, *a* ünlüsünden *t* ünsüzüne geçerken, ağız hareketleri ve boğumlanma noktaları arasında önemli bir boşluk söz konusudur. Bir dudak ünsüzü olan *p* ile kapanan ağız boşluğu ve dudaklar, *a* ünlüsüyle açık ve geniş bir hal alır. Ağız tam bu durumdayken *t* ünsüzünün boğumlanabilmesi için tekrar bir kapanmaya doğru hareket etmesi ve dilin dış etlerine değerek bir kapantı oluşturması gerekir. Dil bu bölgeye doğru hareket ederken damaklara yaklaştığı noktada titreşir ve *r* sesini meydana getirir. Böylece iki ses arasındaki mesafe ve boşluk da kapanmış olur.” (2013: 189)

¹² Sözcük Anadolu sahası metinlerinde XIV. yüzyıldan itibaren inorganik bir /r/ türemesi yaşayarak çap- ve çarp- şeklinde karşımıza çıkar (Çetin, 2019: 383).

¹³ Gülensoy, çapı ‘güveç, toprak tencere’ maddesinin devamında çepin ‘küçük çapa’ kelimesinin de çap- kökünden gelmiş olabileceğini Kırgız Türkçesindeki *ketmen çap-* ‘toprak kazmak’ anlamını dayanak göstererek iddia etmiştir (2007: 220). Ancak Kırgız Türkçesinde *ketmen* kelimesinin [Uygur Türkçesi

el çırpma' (2007: 232), *çapış-* 'birbirini dövme, savaşmak', *çapkın* '1. oynak; 2. hırsız', *çapul* 'yağmalamak', *çaput* 'paçavra' (2007: 220), *çaba* 'gayret, çaba', *çabuk* 'acele, çabuk', *çabucak/çabucacık* 'hızla, vakit geçirmeden' (2007: 209) kelimelerinin hepsinin kökeni olarak *çap-* fiilini göstermiştir.

Ayrıca Gülensoy, yukarıda adı geçen *çapar* (~*çapan*) ve *çapavul* kelimelerinin Türkçeden Farsçaya geçmiş kelimeler arasında gösterirken (2012: 144-145) *çarp-* maddesinde fiile 'çarpmak, vurmak' anlamını vermiş ve Tietze'den aldığı örneklerle (*kert-* < ET. *ket-*, *sark* < ET. **sak-*, *serp-* < ET. *sep-*) fiilin *çap-* fiilinden /r/ türemesi ile oluştuğunu savunmuştur (2007: 221).

Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde *çap-* fiilini kök fiil olarak bir sözlük maddesi yapmamıştır. Ancak *çabuk* '1. alışıldan daha kısa bir zamanda, tez; 2. hızlı' maddesinde bu kelimeyi Räsänen'in soru işaretli (?) bir *çap-* köküne dayandığını belirtmiştir (1999: 75). Ayrıca *çapak* 'eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı (abramis brama)' maddesinde bu kelimenin de köken olarak *çap-* fiiline bağlanabileceğini iddia etmiştir (1999: 79). Bundan başka *çaput* 'eskimiş bez parçası, paçavra' maddesinde bu kelimeyle ilgili olarak 'Clouston'a göre bu kelime *çap-* kökünden *-gut* ekiyle kurulmuştur.' notunu düşmüştür (1999: 80).

2. Tarihi Lehçe Sözlüklerinde ve Metinlerde *çap-* Fiili

Yazımızın bu bölümünde *çap-* fiili ve türevlerinin önce tarihi dönemlerin sözlüklerinde nasıl yer aldığını sonra da o tarihi dönemdeki metinlerde ne şekillerde ve anlamlarda kullanıldığını göstermeye çalışacağız.

2.1. Uygur Türkçesinde *çap-* Fiili:

Yazımızın başında *çap-* fiili ile ilgili ilk bilgilere DLT'de rastladığımızı belirtmiştik. Ahmet Caferoğlu'nun hazırladığı *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde de *çap-* fiili ve türevlerine rastlanmamıştır (Caferoğlu, 1968). Ancak sözlük

döneminden beri] 'bel, kazma' (Yuhadin, 1998: 445) anlamında olduğunu göz önünde bulundurursak *çap-* fiilinin anlamının da 'vurmak' ile ilgili olduğu açıktır. Ama bu *çepin* kelimesinin kökünün *çap-* fiili olamayacağı anlamına gelmez, sadece Kırgız Türkçesindeki anlamın zorlama olduğu kanaatindeyiz.

haricindeki metinlere baktığımızda fiilin ve türevlerinin Eski Uygur Türkçesinde de kullanıldığı görülmektedir¹⁴:

örü kodı yerläriğ kizä oy kötki / yerläriğ tüzä sapan tutup savılı / kararu kurıp tariyu / ketmän çapıp kävili olurmamn... (Zieme, 1975: 113) ‘Yukarı aşağı tarlayı dolaşıp çukuru, yükseği (bir hizaya getirip) toprağı düzleyerek sabanı tutup eğilip son derece kederlenip zayıflayıp (?) ekerek kazmayı vurup kuvvetsizleşip oturmaksızın ...’ (Ayazlı, 2016: 515); *çapça birlän ködürüp salmışta / ç(a)rlayu qumlayu qudulsun / çarın kâñäsin käsäkin / çapıp kıdıgqa üntürsün* (Molnar & Zieme, 1989: 143) ‘(Mahsül) dirgenle yukarı kaldırıp bıraktıktan (sonra) çöp gibi kum gibi dökülsün. Çöpünü, yığını, toprak parçasını vurup kenara çıkartsın.’ (Ayazlı, 2016: 517).

Yukarıdaki örneklerde de görülüyor ki *çap-* fiili ‘vurmak’ anlamıyla IX. yüzyılda da kullanılmaktadır. İkinci örnekte daha dikkat çekici bir şey vardır ki o da *çapça* ‘dirgen, tırmık’ kelimesidir. Metnin altında bulunan açıklama kısmındaki 48. maddede bu kelimenin *çap-* fiilinden türediği notu düşülmüştür¹⁵ (Molnar & Zieme, 1989: 149).

Uygur metinleri arasında Tezcan’ın çalışması olan *Das uiguische Insadi-Sutra*’da da *çap-* fiilinin bir yerde kullanıldığı görülmektedir: *talım kara kuş garudi taluy odrasinta çaparça tavraniıp tuğduñuz tusidta tanlançığ körkle maytrıya* “Yırtıcı kara kuş Garuda’nın¹⁶ deniz ortasında (avına) saldırışı gibi davranıp Tusita’da¹⁷ doğdunuz, harika ve güzel Maitreya.”¹⁸ (1974: 70) Bu örnekte *çap-* fiilinin DLT’deki ‘köpeğin saldırması’ anlamına benzer bir anlamda kullanılmış olması fiilin hayvan saldırılarını anlatmak için de kullanıldığını göstermektedir.

¹⁴ DLT’de Kaşgarlı Mahmud’un *çap-* ‘yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak’, *çapıl-* ‘ince, iyi, yumuşak çamurla sıvamak; (Uygurca) boynu vurulmak’, *çapıt-* ‘saldırmak; (Uygurca) vurdurmak’, *çaptur-* ‘suda yüzdürmek; çamurla sıvatmak; (Uygurca) boyun vurdurmak’ (Atalay, 1986: 135-136) maddelerinde bazı anlamlara ‘Uygurca’ notunu düşmüş olması en azından X.-XI. yüzyıllarda bu fiilin Uygurcada da kullanılıyor olduğunu kanıtlar.

¹⁵ Bu kelime *çapça* ‘kürek’ şeklinde günümüzde Yeni Uygur Türkçesinde de yaşamaktadır (Necip, 1995: 70).

¹⁶ Hindu ve Budist mitolojilerinde yarı kuş yarı insan olan efsanevi varlık.

¹⁷ Budizm’e göre gelecekte dünyaya gelecek olan son Buda Maitreya’nın dünyaya inmeden önceki yaşadığı göksel âlemdir.

¹⁸ Budizm’e göre gelecekte dünyaya gelecek olan son Buda’dır.

2.2. Karahanlı Türkçesinde *çap*- Fiili:

Üşenmez'in hazırladığı *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri *Divanü Lugati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de geçtiği şekilleriyle yer almaktadır:

çap- I 'suda yüzmek'.

çap- II 'evi temiz çamurla sıvamak'.

çap- III 'yavaşça vurmak, çırpıştırmak'.

çap IV 'birinin kafasını kesmek, boynunu vurmak'.

çapıl- 'evleri ince, yumuşak çamurla sıvamak'.

çapın- I 'suda yüzmek'.

çapın- II 'hayvanları kamçalamak'.

çapıt- 'çarpmak, vurmak, saldırmak'.

çapıtgan 'saldırgan'.

çapıtgan er 'boyun vuran, cellat'.

çapsa- 'suda yüzmek istemek'.

çaptur- I 'yüzdürmek'.

çaptur- II 'insanın boynunu vurdurmak'.

çaptur- III 'evi özlü çamurla sıvatmak' (2010: 73).

DLT¹⁹ ile aynı dönemde kaleme alınmış olan *Kutadgu Bilig*'de *çap*- fiili sadece bir defa 'yüzmek' anlamıyla geçmektedir: *kayusı çapar kör kayu suv içer* 'bak; kimisi yüzer, kimi su içer' (Arat, 1999: 24/73).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Atabetü'l Hakayık* (Arat, 1992) ve *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*'nda (Ata, 2013) *çap*- fiili örneklerine rastlanmamaktadır. Ancak yine Karahanlı Türkçesi eseri olmasına karşın XIV. yüzyılda istinsah edilmiş olan *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73)*'te kayıtlı nüshasında *çap*- fiilinin iki defa 'yüzmek' iki defa da 'vurmak' anlamında olmak üzere dört defa kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2004: 406). Fakat ayetin Türkçe meali göz önünde bulundurulursa 'vurmak' (metin içindeki çeviride 'kamçalamak') anlamında kullanılan *çap*- fiili yerine

¹⁹ DLT'deki örnekler giriş bölümünde verildiği için burada tekrarlanmadı.

‘vurulmak, kamçılanmak’ anlamında edilgen çatılı *çapıl-* fiili olması gerektiğini düşünüyoruz:

kamuğ tüzginmâk içinde çaparlar “Hepsi yörünge içinde yüzerler” (Ünlü, 2004: 42)

küllün fâlak içinde çapa tüzginürlär “Hepsi göğün içinde yüzerek dönerler” (Ünlü, 2004: 142)

takı bolur tağlar çap[ıl]mış yün tæg “Ve olur dağlar kamçılanmış yün gibi” (Ünlü, 2004: 247)

bolur tağlar çapı[l]mış yün tæg “Olur dağlar kamçılanmış yün gibi” (Ünlü, 2004: 283)

Bunun yanında Borovkov’un XII.-XIII. yüzyıllara ait bir Kur’an tefsiri üzerine yaptığı çalışmasında da *çap-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Borovkov’un çalıştığı bu eser, ülkemizde de Halil İbrahim Usta tarafından yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Daha sonra ise Usta, Borovkov’un çalışmasını Ebulfaz Amanoğlu ile birlikte Türkçeye aktarmıştır.

düldül tapa kamçı çapmış ermiş (Usta, 1989: 374) “Düldüle doğru kamçı vurmuş”, “düldül adlı ata kamçı ile vurmuş imiş” (Borovkov, 2002: 94).

kamuğ tüzginmek içinde çaparlar, kamuğ felek içinde çapa tüzginürler (Usta, 1989: 93) “Hepsi yörünge içinde gezinirler, hepsi göğün içinde gezinerek dönerler” (Borovkov, 2002: 94).

takı bolur tağlar çapalmış²⁰ yün kibi (Usta, 1989: 252) “Ve olur dağlar çalkanmış yün gibi” (Borovkov, 2002: 94)

çapturmadınız anıñ üze atdın (Usta, 1989: 195) “Koşturmadınız onun üzerine atlardan (bir kısmını)” (Borovkov, 2002: 94)

Borovkov ve Usta’nın benzer ayetlerde *çap-* fiiline verdikleri anlamların Ünlü’nün verdiği anlamlardan farklı olduğu dikkati çekmektedir. Ünlü’nün *çap-* fiiline ‘yüzmek’ anlamını verdiği ayetlerde Borovkov ve Usta’nın ‘gezinmek’ anlamını verdiği, Ünlü’nün ‘kamçılanmak’ anlamını verdiği ayetlerde ise Borovkov ve Usta’nın ‘çalkanmak, karışmak’ anlamını verdiği görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminden sonra ise gerek Doğu Türkçesinde gerekse de Batı Türkçesinde yaygın bir kullanım kazanan *çap-* fiili Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden sonra Çağatay ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür.

²⁰ Borovkov, bu kelimeyi *çapalumuş* şeklinde okumuştur. Ancak Usta “Kaynaklarda *çapalu-* şeklinde değil de, *çapal-* şeklindeki bir fiil kökü bulunmaktadır.” diyerek okumayı düzeltmiştir. (2002: 348) Ancak biz sözlüklere baktığımızda *çapal-* şeklinde bir köke de rastlayamadık. Buradaki şekli Ünlü gibi (2004: 274, 283) bir istinsah hatası olduğunu düşünmekteyiz.

2.3. Harezmi Türkçesinde *çap*- Fiili:

Suat Ünlü'nün hazırladığı *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri Karahanlı Türkçesine yakın kullanımlara sahiptir:

çabük süvar 'ata iyi binen, binici'.

çap- I 'kesmek, parçalamak'.

çap- II '(el) vurmak, yüzmek'.

çap- III 'koşmak, (at) koşmak'.

çaptur- 'koşturmak, koşuşturmak'.

çapturt- 'parçalamak, kestirmek'.

çapul- I 'dağılmak, atılmak'.

çawüksüvar 'iyi ata binen, binici' (2012: 129, 131-132).

Nuri Yüce'nin dizinine göre *Mukaddimet'ül Edeb*'de *çap*- fiili iki yerde 'el vurmak', bir yerde '(at) koşmak', üç yerde de 'koşturmak' anlamlarıyla altı defa geçmektedir (2014: 110). Ancak örnekler bakıldığında bu altı kullanımın iki tanesi 'vurmak' geriye kalan dört tanesi de 'atı koşturmak' anlamındadır:

'vurmak'

çaptı iki eligini "İki elini (birbirine) vurdu" (Yüce, 2014: 47)

çaptı iki eligini, karstı "İki elini (birbirine) vurdu, el çırpı" (2014: 51)

'atı koşturmak'

dizgin kemişti at boynıça çaptukda "Dizgin attı atın boynuna (at) koşturduğunda" (Yüce, 2014: 46)

çapturdu kölikni, yügürtti "Koşturdu bineğini, koşturdu"

çapturdu atını, yügürtti kölikni "Koşturdu atını, koşturdu bineğini" (2014: 39)

yügürtti, çapturdu atını "koşturdu, koşturdu atını" (2014: 75)

Rabgûzî'nin *Kıssasü'l Enbiyâ* adlı eserinde *çap*- fiili 'kesmek, parçalamak' ve 'el vurmak' anlamlarıyla onbeş defa, *çaptur*- 'koşturmak, koşuşturmak' anlamıyla bir defa, *çapturt*- 'parçalamak, kestirmek' anlamıyla bir defa kullanılmıştır (Ata, 1997:156).

Demirci ve Karşlı'nın hazırladığı dizine göre Kutb'un *Husrev ü Şirin* adlı eserinde *çap*- fiili 'kesmek' anlamıyla iki yerde, 'vurmak' anlamıyla iki yerde; *çapıt*- '(kalp için) çarptırmak' anlamıyla bir yerde, *çapul*- 'harekete geçirilmek' anlamıyla bir yerde geçmektedir (2014: 146). Ancak cümleler konu bütünlüğü

açısından incelendiğinde *çap-* fiili ‘kesmek’ anlamıyla bir yerde, ‘atı koşturmak’ anlamıyla dört yerde, *çapıt-* ‘(kalp için) çarptırmak’ anlamıyla bir yerde, *çapul-* ‘at koşturulmak’ anlamıyla bir yerde geçmektedir:

‘kesmek’

tiledi çapsa boynın kayra yandı “Boynunu kesmek isteyerek geri döndü” (Hacıeminoğlu, 2000: 330)

‘atı koşturmak’

geh ol şîrîn utar geh şâh perviz, geh ol gulgûn üzer geh çapsa şebdîz “Bazen Şirin yener bazen Şah üstün, bazen (Şirin’in atı) Gülgûn koparır koştduğu zaman (Şahın atı) Şebdîz” (Hacıeminoğlu, 2000: 261)

çapup bir sınañ atlar tidiler “Koşturup atları bir sınayalım dediler” (Hacıeminoğlu, 2000: 226)

izin izleyü çaptılar soynça “İzleyerek sonuna kadar (at) koşturdular” (Hacıeminoğlu, 2000: 226)

çapup tört yaru hiç tapmadı yârın “(Atını) koşturup dört yana yarını hiç bulamadı” (Hacıeminoğlu, 2000: 233)

‘(kalp için) çarptırmak’

minim könlüm çapıtun bu tilekim “Benim kalbimi çarptırsın bu dileğim” (Hacıeminoğlu, 2000: 420)

‘at koşturulmak’

murad atı köñülçe soñ çapulğay “Murat (istek, arzu) atı gönlümüzce son kez koşturulacak” (Hacıeminoğlu, 2000: 281)

Nehcül Ferâdis’te de *çap-* fiili bir yerde geçmektedir. Aysu Ata hazırladığı dizinde fiilin ‘koşmak’ anlamında olduğunu belirtmiştir (1998:100). Ancak cümleyi incelediğimizde buradaki anlamın ‘atı koşturmak’ olduğu açıkça görülecektir: *Abû Sufyân atına mündi, takı çapup Mekkeke kirdi.* “Ebu Sufyan atına bindi ve (atını) koşturarak Mekke’ye girdi.” (Eckmann, 2014: 36).

2.4. Kıpçak Türkçesinde *çap-* Fiili

Recep Toparlı et al.’ın hazırladığı *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*’nde *çap-* fiili ve türevleri, Karahanlı Türkçesine yakın özellikler göstermekle birlikte yeni bazı şekiller ve anlamlar kazanmıştır:

çap-I ‘1. koşmak, 2. atılmak, hızlı hareket etmek, 3. sürmek, at koşturmak’

çap-II ‘1. vurmak, çarpmak, 2. kılıç vurmak, 3. bir defada hem vurmak hem kesmek’

çap-III ‘yüzmek, suda çırpınmak’

çap- IV 'derisi soyulmak, yağır olmak'

çapdur- 'çaptırmak, koşturmak'

çapın- I 'birden hücum etmek'

çapın- II 'elin ayası ile vurmak'

çapla- 'boyna bir şey takmak'

çaplat- 'şaplak indirme, tokat vurma'

çapul- 'atılmak, vurulmak'

şap- 'çarpmak, vurmak', *şapış* 'sürme'

şapla- 'taş yontmak'

şaplama 'şaplak, tokat'(2014: 46, 250).

Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde de '(at) sürmek, koşturmak' anlamında (Karamanlıoğlu, 1989: 237) kullanılan *çap*- fiili, metinde iki kez kullanılmıştır:

süngü oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp... "Süngü kullanıp at koşturup çok türlü erdem gösterip..." (Karamanlıoğlu, 1989: 10)

atına minip vekâhat meydânında çapıp maña yigrip ayttı "Atına binip küstahlık meydanında (atını) koşturup bana hiddetlenip söyledi." (Karamanlıoğlu, 1989: 154)

İrşâdü'l Mülûk ve's-Selâtîn adlı eserde *çap*- fiili 'atı koşturmak', *çapul*- fiili de 'vurulmak, dövülmek' anlamında birer kez kullanılmıştır:

atka minip, kerekse turup kılsun kerekse kölügi yürür irken kılsun, kerekse çapup yürür iken kılsun "Ata binip, gerekirse durup (namaz) kılsın gerekirse bineği yürürken kılsın, gerekirse koşup giderken kılsın"

oş anıy kibi kaçan kim secde kılsa saman öze ya çapulmuş mamuk öze, eger mañlay tölenmese reva bolmas "İşte onun gibi ne zaman secde etse, saman üzerine veya dövülmüş pamuk üzerine, eğer alını sabit değilse uygun olmaz" (Toparlı, 1992: 219, 248)

Munyetü'l Guzât adlı eserin atçılıkla ilgili olması sebebiyle *çap*- fiilinin çok sayıda kullanıldığı görülmektedir. Toplam 32 kullanımın bir tanesi 'koşmak', iki tanesi 'kesmek', on altı tanesi 'vurmak' ve on üç tanesi de 'atı koşturmak' anlamında kullanılmıştır.

'koşmak'

kaçan tileseñ kim at üstünde ok atmağa başlağay-sen çapıp bes bir yumşak ya algıl "Ne zaman istersen at üstünde ok atmaya başlayacaksın, koşup yeterince yumuşak bir yay al" (Uğurlu, 1984: 83)

'kesmek'

kılıcını çapar yiri tutkasından bir karış yir aşağı turur “Kılıcın keskin tarafı kabzasından bir karış aşağıdadır” (Uğurlu, 1984: 72)

mundın bir karış mîkdârî çapıp “Bundan bir karış miktarı kesip” (Uğurlu, 1984: 76)

‘vurmak’

sağındın kılıç birle çapğil “Sağından kılıçla vur” (Uğurlu, 1984: 45)

kılıç birle çapğil “Kılıçla vur” (Uğurlu, 1984: 56)

kaçan çapsa ilin titretgey “Ne zaman vursa elini titretecek”; *sonra yine kayıra kılıcını çaparken kınına sokmaknı öğrengesin* “Sonra yine tekrar kılıcını vururken kınına sokmayı öğreneceksin”; *atlarını tizlerini çapdılar yâ kulağını yâ kolunu yâhûz öziniñ ayaklarını çaptılar takı kistiler* “Atların dizlerini kılıçladılar, ya kulağını ya kolunu veya kendinin ayaklarına kılıçladılar ve kestiler” (Uğurlu, 1984: 73-75)

ol ağaçnı çapğil kisgil kirek kim kılıcını çıkarğanıñ çapğanıñ birge bolgay “O ağaca vurup onu kesmen gerekir ki kılıcı çıkarmanla vurman bir olacak” (Uğurlu, 1984: 76)

ilini tamâm idmen alğay çapmağa öğrengey “Elin tamamen alışkanlık kazanacak, vurmaya öğrenecek” (Uğurlu, 1984: 76)

kaçan kılıç çapğanda bilegiñni tışkaru-rak bura çapğil “Her kılıç vurduğunda bileğini dışarı doğru bükerek vur” (Uğurlu, 1984: 77)

atınıñ kömüldürüğü alında çapa başlağil andın sonra solıya takı çapğil “Atının göğüs kemerinin önünde vurmaya başla ondan sonra soluna da vur” (Uğurlu, 1984: 77)

her bir cihet-ge takı çapğil ayağıñ alında takı artında çapa başlağil “Her bir tarafa da vur, ayağının önünde de arkasında da vurmaya başla” (Uğurlu, 1984: 78)

‘atı koşturmak’

eğer kısa bolsa atnı çapıp tartğanda yıkılmakdan imin bolmas “Eğer kısa olursa atı koşturup çektiğinde yıkılmaktan emin olamazsın” (Uğurlu, 1984: 7)

her bir çapkanda habs kılıp turmaknı istimâl kılğil “(Atını) her koşturduğunda bir yere kapatıp dinlendirme işini kullan” (Uğurlu, 1984: 13)

atınıñ tizlegil velâkin uzun çapmağil ol atlar kim anıñ üzere süñü oynarlar uzun çapmak birle harâb bolurlar “Atını hızlandır fakat uzun süre koşturma; o atlar ki üzerinde savaşılar, uzun süre koşturunca harap olurlar” (Uğurlu, 1984: 13)

bes çapup yürür irken atı-nıñ kuyruğundın tutup katıñ tartğil “Atını yeterince koşturup yürürken kuyruğundan tutup sıkıca çek” (Uğurlu, 1984: 42)

atınıñ katıñ çapmakdın habslegil “Atını hızlı koşturmadan önce bir yere kapat (dinlendir)” (Uğurlu, 1984: 47)

at birle çapup kilip “At ile koşturup gelip” (Uğurlu, 1984: 56)

atınıñ meydâna sürüp katıñ çapış birle ol halakanı süñü uçı birle andın alğil “Atını meydana sürüp hızla koşturarak o halkayı süngü ucu ile ondan al” (Uğurlu, 1984: 57)

atını katıg çapıp kilip bu oklarını yünler aşagısında barçasın bir kibi çapğıl “Atını hızla koşturup gelip bu okları tüylerin aşagısında hepsi birmişçesine vur” (Uğurlu, 1984: 76)

anı sağına alıp atını katıg çapğıl ok atmağa çapar kibi “Onu sağına alıp atını hızla koştur, ok atmaya koşar gibi” (Uğurlu, 1984: 76)

atını çapıp kilip orta yirdin bu oklarını sağ-ğa sol-ğa kise çıkğıl “Otını koşturup orta yerden bu okları sağa sola keserek çık” (Uğurlu, 1984: 77)

sol yanına üç bürcâs takı sağ yanına karşıarak iki tikgil takı çapup kilip evvel sol yanındağını atğil sonra sağ yanındağın atğil “Sol yanına üç hedef sağ yanına tam karşısına iki hedef dik, atını koşturarak önce sol yanındakine sonra sağ yanındakine at” (Uğurlu, 1984: 84)

Bu dönemde yazılmış bazı eserlerde *çap-* fiilinin -bugünkü Kıpçak lehçelerinin karakteristik özelliği olarak görülen- kelime başı /ç/ > /ş/ değişimi yaşayarak *şap-* şeklini almaya başladığı görülmektedir. Öyle ki *Kitâbü'l-İdrak Li Lisâni'l-Etrak*'ta *çap-* ‘bir defada hem vurmak hem kesmek’, *çapın-* ‘birden hücum etmek’ gibi örnekler varken (Caferoğlu, 1931: 26) ondan yaklaşık yirmi üç sene sonra bu esere yapılan bir ilave olan *El-İdrak Haşiyesi*'nde *şaplama* ‘şaplak, tokat’ kelimesine yer verildiği görülmektedir²¹ (İzbudak, 1936: 44).

El-İdrak Haşiyesi ile aynı dönemin eseri olan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de *çap-* fiilinin *şap-* ‘çarpmak, bir aygıtla vurmak’ şeklinde iki yerde, *şapla-* ‘taş yontmak’ şeklinde de bir yerde geçtiği görülmektedir. Ayrıca Atalay, *şapla-* fiilinin ‘taş yontmak’ anlamında olduğunu belirttiği dizinde bu anlamın yanına o dönemde bu fiilin ‘tokat atmak’ anlamının da olduğunu belirtmiştir (Atalay, 1945: 246). Böylece *El-İdrak Haşiyesi*'nde belirtilmemiş olsa da orada *şaplama* isminin *şapla-* fiilinden türediği anlaşılıyor.

Recep Toparlı'nın hazırladığı dizinde *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de *çap-* fiilinin *şap-* ‘[at] sürmek, çarpmak’ şeklinde 3 yerde, *şapış* ‘sürme’ şeklinde 1 yerde geçmektedir (Toparlı, 2018: 108). Ancak metne baktığımızda *şap-* fiilinin ‘çarpmak’ anlamında kullanıldığına rast gelemedik:

bar, at min şap “Git, ata bin, sür” (Toparlı, 2018: 60)

şapış şap “At sür” (Toparlı, 2018: 60)

²¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki ‘tokat’ anlamı söz konusu olduğunda Türkiye Türkçesinde bulunan *şaplak, şaplamak, şaplatmak* (TS, 2005: 1849) kelimeleri de tokat ve tokatın çıkardığı sesle ilgilidir. Ancak bu örnekler bakarak Batı Türkçesinde de /ç/ > /ş/ değişimi vardır demek doğru olmaz kanaatindeyiz. Zaten aynı dönemin ve aynı sahanın eserleri olan ETZ ve EDM eserlerinde *çap-* fiilinden *şap-* fiiline geçiş açıkça görülmektedir.

men at mindim şaptım (şaptım) "At bindim, sürdüm" (Toparlı, 2018: 60)

2.5. Çağatay Türkçesinde *çap*- Fiili:

Çağatay Türkçesine gelindiğinde *çap*- fiili türevleriyle birlikte anlam ağını oldukça genişletmiştir. Suat Ünlü'nün hazırladığı *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde *çap*- fiili ve türevleri şu şekildedir:

çabun 'talan, yağma'

çap- I 'vurmak, elle vurmak'

çap- II 'akın yapmak, yağmalamak'

çap- III 'atla gitmek, at sürmek, seğirtmek'

çap- IV 'baş kesmek'

çapavul 'yağma, çapul'

çapçı 'sürücü'

çapduk II 'at takımı'

çapgula- 'vuruşmak, döğüşmek'

çapgulaş 'döğüş, muharebe'

çapgulaş- 'dövüşüp vuruşmak'

çapgun I 'koşucu, yörük, korkusuz'

çapgun II 'serseri'

çapguncu 'akıncı', *çapış* 'at ile hızlı gitme'

çapış- I 'vuruşmak, dövüşmek'

çapış- II 'seğirdişmek'

çapkun II 'koşucu, korkusuz'

çapkun III 'akıncı, baskıncı'

çapkun IV 'savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam'

çapkura- 'parçalamak'

çapmak '(at) sürme, koşturma, seğirtme'

çaptur- 'koşturmak, akın yaptırmak'

çapuk II 'kılıç ile vurulup küt kalmış şey'

çapuk III 'yörük' (2013: 219, 227-228).

Abuşka Lügati'nda *çap*- fiili 'baş kesmek' anlamında gösterilmiştir (Atalay, 1970: 222). Bu anlamla ilişkili olarak *çaparsız* 'kesersiz (kesersiniz)' ve *çapkan*

'kesdüki (kesen)' maddeleri verilmiştir. (Atalay, 1970: 223) Bunlardan başka *çaptı*, *çapıştı*, *çapturdu*, *çapıyb* (Atalay, 1970: 222), *çapan* (Atalay, 1970: 224) maddelerinin 'seğirtmek (koşmak)' anlamından oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca *çapan* maddesi için 'baş kesen manasına da gelir' notu düşülmüştür. *çapkun* maddesinde ise 'ılgar ve akın etmek' anlamında olduğu *çapkun sal-* fiiliyle örneklendirilmiştir (Atalay, 1970: 221).

Şiban Han Divanı'nda *çap-* fiili 'vurmak' ve 'kesmek' anlamlarında iki yerde tespit edildi:

min kılıçnı şer için çaptım Hudây âgâhdur "Ben kılıcı kötülük için vurdum Tanrı haberdardır"
(Karasoy, 1998: 82)

kara zülfün çapıp Hindu kara kaşın alıp Multan "Kara zülfün kesip Hindu kara kaşın alıp Multan"
(Karasoy, 1998: 207)

Şecere-i Terâkime'de Zuhâl Ölmez'in hazırladığı dizine göre; *çap-* fiili kök olarak yirmi bir yerde 'dörtnala koşmak, koşturmak; yağmalamak, vurmak' anlamlarıyla, *çapıl-* 1 yerde 'yağmalanmak' anlamıyla, *çapış-* iki yerde 'vuruşmak, dövüşmek' anlamlarıyla, *çaptur-* da iki yerde 'koşturmak, yağmalatmak' anlamlarıyla geçmektedir (1996: 359-360). Ancak metinde geçen cümlelere baktığımızda *çap-* fiilinin on dokuz yerde 'akın etmek, yağmalamak', bir yerde 'kesmek', bir yerde de 'vurmak' anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Ölmez'in belirttiği 'dörtnala koşmak, koşturmak' anlamını metinde tespit edemedik:

'vurmak'

çapsa keser (1996: 213/100b-2).

'kesmek'

kılıç birlen çapıp (1996: 169/83b-12).

'akın etmek, yağmalamak'

anlarını köp çapduk (Ölmez, 1996: 109/66a-1).

bolmağanlarını çaptı (Ölmez, 1996: 130/72 b -9).

Tatarını çaptı (Ölmez, 1996: 131/73a-2).

Tibetni çapıp (Ölmez, 1996: 142/76b-15).

atkan ve çapkan (Ölmez, 1996: 148/ 78b- 9).

çapıp atdılar (Ölmez, 1996: 152/80a-1).

Salur ilini çapıp (Ölmez, 1996: 169/85b-10).

çapkanları yurtlarında oturup (Ölmez, 1996: 169/85b-12).

- çapa başladılar* (Ölmez, 1996: 169/85b-18).
barça illerni çapıp (Ölmez, 1996: 182/89b-12).
ilin çapıp (Ölmez, 1996: 183/90a-10).
Suracık ilini çapıp (Ölmez, 1996: 191/92b-16).
köp çaptı (Ölmez, 1996: 196/94b-1).
biribirini çaptı (Ölmez, 1996: 202/96a-14).
biglerniñ ivlerin çaptı (Ölmez, 1996: 204/97a-19).
Karaşitni çapıp (Ölmez, 1996: 204/97b-4).
Enkeşniñ ivin çapıp (Ölmez, 1996: 215/101a-6).
ilini çapıp (Ölmez, 1996: 221/103a-6).
Tivecilerni çapdılar (Ölmez, 1996: 226/105a-4).
'yağmalanmak'
çapılğan ilninğ (Ölmez, 1996: 169/85b-13).
'vuruşmak'
çapışurlar irdi (Ölmez, 1996: 168/85a-21).
çapışurlar irdi (Ölmez, 1996: 168/85b-7).
'yağmalatmak'
kişi çapturdılar (Ölmez, 1996: 201/96a-6).
çapturğan aldurğan (Ölmez, 1996: 169/103b-4).

Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî'nin *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* adlı eserinde *çap-* fiili ve türevlerine şu şekilde yer verilmiştir:

- çap* 'yağma', *çapağan* 'yürük, yolub koşucu, süratle geçici'.
çapavul 'a^cdâ [düşman] üzerine sefer itmek, yağma, hücum, târumâr eylemek'.
çapçı 'hallâc, sürici, akıncı, yagmager'.
çapduk 'at takımı'.
çapgulaş 'dögüş, muhârebe, mücâdele, birbirini kırmak, gavga'.
çapgulamak 'muhârebe itmek, döğüşmek, uruşmak, cenk ve cidâl [kavga] itmek'.
çapgulaşmak 'dögüşüp uruşmak, peyderpey muhârebe itmek, birbirini urmak ve biçmek'.
çapgulaş 'kılıc muhârebesi'.
çapgun 'koşıcı, yürük, serseri; boran, tufan'.
çapguncı 'yagmager, akıncı, sürici'.
çapkuramak 'ziyâde yarelemek, pâçelemek, üst üstine çapmak'.

çapmak ‘atı sürmek, segirtmek, koşdırmak, akın eylemek, atla koşmak; kılıc ile kat ve pâre eylemek’.

çapışmak ‘mukâraca ve muzârebe etmek, koşışmak, yügürüşmek’.

çapılmak ‘urulmak, çarpılmak’.

çapuk I ‘kılıç ile urulub küt kalmış ve çapılmış şeyi’.

çapuk II ‘yürük, çabuk, âcil’ (Buhârî, 1298/ m. 1882: 144-145).

2.6. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *çap-* Fiili:

Kanar’ın hazırladığı *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*’nde *çap-* fiili ve türevlerine şu şekilde yer verilmiştir:

çabalak ‘şaha kalkan’.

çapadüşmek ‘yağmaya başlamak, talana başlamak’.

çapar ‘haberci, posta tatarı’.

çapdurmak ‘yağmalatmak’.

çapgın ‘hızlı koşan (at)’.

çapındırmak ‘koşturmak, hızlı sürmek’.

çapınmak ‘1. hızlı hareket etmek, 2. koşmak, 3. saldırmak, hücum etmek’.

çapkın ‘hızlı koşan (at)’.

çapkun ‘1. akın, baskın, 2. hızlı koşan at’.

çapkun etmek ‘akın etmek’.

çapma ‘koşma, saldırma’.

çapmak ‘1. at sürmek, at koşturmak, 2. koşmak, 3. vurmak, çarpmak, 4. kesmek, 5. saldırmak, 6. yarmak’.

çaptırmak ‘yağmalatmak’.

çapul ‘yağma, talan’.

çapul seğırtmek ‘akın etmek’.

çapuşmak ‘birlikte saldırmak’ (2011: 164, 168-169).

Süheyl ü Nevbahar’da *çap-* fiili ‘(atı) koşturmak’ anlamıyla iki yerde; *çapın-* şekli de ‘hızlı yürümek, koşmak’ anlamıyla iki yerde geçmektedir:

heman lahza döndi atın depdi ol / be-cid işe varur bigi çapdı ol “O anda döndü atını teperek acele bir işe yetişiyormuş gibi atını koşturdu.” (Dilçin, 1991: 360/2451);

revan ata bindi vü depdi atı / güce gördi mişeye çapdı atı “Hemen ata bindi ve atını tepti, atı zorlayarak meşe ormanına koşturdu.” (Dilçin, 1991: 424/3369)

yürüyen sürünen yügüren uçan / grinen yavınan çapınan kaçan “Yürüyen, sürünen, koşan, uçan, görünen, görünmeyen, hızlı yürüyen, kaçan...” (Dilçin, 1991: 197/29)

çeküp üzdi örkini vü aysuzun / çapındı idi aña ol kendüzin “Ayağına bağlanan ipi çekip kopararak aniden ona koştu. O kendini...” (Dilçin, 1991: 455/3834)

Belki de tarih içerisinde *çap-* fiili ve türevlerinin en çok kullanıldığı metin *Kitâb-ı Dedem Korkud*'dur. Bu eserde *çap-* fiili ve türevleri toplamda kırk bir cümlede geçmektedir. Fiilin kök halinin kullanıldığı on yedi cümlenin sekizinde 'atı koşturmak', altısında 'saldırmak, yağmalamak', üçünde 'koşmak' anlamlarında kullanılmıştır.

'atı koşturmak'

... ata binüp... alçakdan yüce yerlere çapup çıkdı “Alçaktan yüksek yerlere atını koşturup çıktı.” (Gökyay, 2007: 32)

bidevi atını tutdurdu, batun bindi ... Bogaç Han çapup yetdi “Küheylan atını tutturdu, aceleyle bindi ... Bogaç Han atını koşturup yetiştirdi.” (Gökyay, 2007: 35)

çapar-iken ağ boz atıñ büdermesün “(Atını) koştururken ak boz atın tökezlemesin.” (Gökyay, 2007: 38, 57, 110)

Oguz begleri at çapanda meydan kalmış “Oğuz beyleri at koşturduğunda meydan kalmış.” (Gökyay, 2007: 43)

senüñle meydanda at çapmadukmu “Seninle meydanda at koşturmadık mı?” (Gökyay, 2007: 86)

atın çekdiler bindi çaptı “Atını çektiler, bindi, koşturdu.” (Gökyay, 2007: 166)

'koşmak'

ittifak oğlanıñ anası oğlanıñ üstüne çapup çıkageldi “Tesadüfen oğlanın annesi oğlanın üstüne koşup geldi.” (Gökyay, 2007: 33)

gerdeklerine çapup düşdüler “Gerdeklerine koşup girdiler.” (Gökyay, 2007: 174)

Kazanıñ divanına çapup varıñ “Kazan'ın huzuruna koşup gidin.” (Gökyay, 2007: 191)

'saldırmak, yağmalamak'

altın ban evlerin kâfirler çapdılar “Altın çatılı evlerini kâfirler yağmaladılar.” (Gökyay, 2007: 40)

bezirgânlar yatur-iken gafille beş yüz kâfir koyuldular, çapdılar, yağmaladılar “Tüccarlar gaflet içinde yatarken beş yüz kâfir geldiler, saldırdılar, yağmaladılar.” (Gökyay, 2007: 60)

kanlı kâfir eline akın çapayım “Kanlı kâfir ülkesine akın edeyim, saldırıyım”; *elin günün çapıñ* “Evinin barkını yağmalayın.” (Gökyay, 2007: 122)

kan alaca ordusunu çapıñ demiş “Kan renkli çadırını yağmalayın, demiş.” (Gökyay, 2007: 159)

elim günüm çapmadın ... “Evinin barkını yağmalamadan ...” (Gökyay, 2007: 192)

Kitâb-ı Dedem Korkud'da *çap-* fiilinin türevleri olan *çapar* 'haberci, ulak' ve 'hızla yardıma gelen kişi' anlamında yirmi dört cümlede, *çapdur-* 'atı koşturmak' anlamında iki cümlede, *çapıl-* 'saldırılmak, yağmalanmak' anlamında iki cümlede, *çapkun* 'saldıran, akıncı' anlamında bir cümlede olmak üzere yirmi dokuz kez geçmektedir.

çapar 'haberci, ulak'

Beyregün atasına anasına muştulukla çapar gitti "Beyrek'in annesine babasına müjdeyle haberci olarak gitti." (Gökyay, 2007: 86)

at ağızlı Aruz Koca evine çapar geldi "At ağızlı Aruz Koca evine haberci geldi." (Gökyay, 2007: 154)

ag alınlı Bayınduruş divanına çapar vardum "Ak alınlı Bayındır'ın huzuruna haberci olarak gittim." (Gökyay, 2007: 157)

ag boz atlı bir çapar geldi "Ak boz atlı bir haberci geldi." (Gökyay, 2007: 166)

Uşun Kocaya çapar geldi "Uşun Koca'ya haberci geldi." (Gökyay, 2007: 173)

çapar (yet-) 'hızla yardıma gelen kişi'

Karacuk çoban çapar yetdi "Karacuk çoban hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 51)

Kazan Begün kardaşı Kara Güne çapar yetdi "Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 53, 107)

Kıyan Selçük oğlu Delü Dundar çapar yetdi, Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin çapar yetdi (Gökyay, 2007: 54, 108)

boz aygırlı Beyrek çapar yetdi (Gökyay, 2007: 54, 108)

Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55, 108)

Kazan Begün dayısı at ağızlı Aruz Koca çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55, 109)

bıyığı kanlı Bügdüz Emen çapar yetdi; Eylük Koca oğlu Alp Eren çapar yetdi (Gökyay, 2007: 55)

Kazan Begün kardaşı Kara Güne çapar yetdi (Gökyay, 2007: 107)

Nağâhandan Deli Dumrul çapar yetdi "Aniden Deli Dumrul hızla yardıma gitti." (Gökyay, 2007: 111)

Salur Kazan kardaşı Kara Güne çapar yetdi (Gökyay, 2007: 162)

çapdur- 'atı koşturmak'

ag boz atlar çapdurur alplar gördüm 'Ak boz atlar koşturan alplar gördüm.' (Gökyay, 2007: 139)

kan derledi çapdurayım seniün için "Kan ter içinde olana kadar at koşturayım senin için." (Gökyay, 2007: 160)

çapıl- 'saldırılmak, yağmalanmak'

elüm günüm çapıldı “Evim barkım yağmalandı.” (Gökyay, 2007: 189)

elüm günüm çapılmadın... “Evim barkım yağmalanmadan...” (Gökyay, 2007: 192)

çapkun (yet-) ‘saldıran, akıncı’

atıla Karun eline çapkun yetdüm “Atla Karun ülkesine akın ettim, saldırdım.” (Gökyay, 2007: 179)

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur’an tercümesinde de *çap-* fiili ‘hızlı koşmak’ anlamında iki cümlede geçmiştir:

bir kişi geldi Musa’ya çapup şehri ahirinden eyitdi “Bir kişi geldi Musa’ya koşup şehrin sonundan söyledi” (Küçük, 2014: 251)

çapğanda ol atlar ki ayakları taşa dokanicak od çıkar “Koştusunda o atlar ki ayakları taşa dokunsa ateş çıkar” (Küçük, 2014: 340)

Mecmuatü’n-Nezâir adlı eserin dizininde *çap-* fiili için ‘atılmak, koşarak gelmek’ anlamı verilmiştir (Canpolat, 1995: 283). Fakat metindeki cümleyi incelediğimizde tabirin atın koşturulmasıyla ilgili olduğu görülmektedir:

Seher-geh bir Muğal oğlan çapardı ol maña karşı / Muattar atı tozından tüterdi müşk-ile gül-bû
“Seher vakti bir Moğol oğlanı (at) koştururdu bana karşı / İtir kokulu atının tozundan misk ve gül kokusu tüterdi” (Canpolat, 1995: 58)

Şerifi’nin Şehname Çevirisi’nde de *çap-* fiili ‘yağma etmek, saldırmak’ ve ‘(at) sürmek, koşturmak’ anlamlarıyla *çapın-* türevi ise ‘hızla hareket etmek, atılmak, saldırmak’ anlamlarıyla kullanılmıştır:

sürüp irişdi ol iklimi çapdı / nireye ugradı-sa aldı kapdı “[At] sürüp ulaştı o toprakları yağmaladı / nereye uğradıysa (orayı) aldı, kapdı” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2092)

bu gün kim oldı Dara’dan yolun pak / çaparsun her yana atını çalak “Bugün yolun Dara’dan temiz oldu / atını her yana hızlıca koşturursun” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2092)

ol aradan turuban ata bindi / o yana bu yana çaldı çapındı “O mesafeden durarak ata bindi / o yana bu yana vurdu, saldırdı” (Kültürel-Beyreli, 1999: 2093)

Tarama Sözlüğü’ndeki örneklere baktığımızda *çap-* fiili ve türevleri ile ilgili XIV. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla kadar pek çok kullanım görülmektedir. Biz bu sözlükteki bütün örnekleri almayı gerekli görmedik ve her madde başı için birer örnek almakla yetindik. *Tarama Sözlüğü*’ndeki madde başları ve örnekler²² şu şekildedir:

çapadüşmek ‘yağma etmeye başlamak’.

²² *Tarama Sözlüğü*’nden alınan örneklerde kaynak eser kısaltmaları sözlükte geçen şekliyle verilmiştir.

Dil tahta-i meşk olmuş iken tîr-i cefâya

Tatar-ı nîgeh garete geldi çapadıştü Ş. Galip XVIII. 248 (TTS, 1995: 821)

çaparız II: Tokat, vuruş. Latmetün bi-lahzatin ya'ni bir kez bakmağa bir çaparız. Tez. Lâ. XV. 682-2 (TTS, 1995: 822)

çapar ulak (çapar II): Haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve bincisi değişen posta; tatar. Şaha nâgeh irişir çapar ulak Üştü İstanbul'a olmaz ittîfak Enverî XV. 89 (TTS, 1995: 823)

Yimek içmek arasında ağ boz atlı bir çapar geldi. Dede E. XIV. 257 (TTS, 1995: 823)

çapgın at (çapkın at): Hızlı koşan at. Ol kadar yürür ki ardından çapgın at yetişmez. Müslim XV. 15, 69 (TTS, 1995: 824)

çapılmak: Yağmalanmak, yağma edilmek. İlim günüm çapıldı. Dede XIV. 149 (TTS, 1995: 824)

çapındırmak: Koşturmak. Âhaniden [Fa.]: çapındırmak Şamil XVI. 336 (TTS, 1995: 824)

çapınmak: Hızlı hareket etmek, atılmak, saldırmak, sür'atle koşmak. Çapındılar kılıçlar ellerinde Sanasın yağı vardır illerinde Hurş. XIV. (TTS, 1995: 825)

çapkun etmek: Akın etmek. Nice bin ceng-cûyan ile Azerbaycan üzerine çapkun etmeğe ferman buyrulmuş idi Solak XVII. 286-3 (TTS, 1995: 826)

çapmak 1: Yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek. Çapayım ü yıkayım tahtın anın çerime taladayım rahtın anın Hurş. XIV. 56 (TTS, 1995: 826)

çapmak 2: Koşmak, süratle hareket etmek. Alçaktan yüce yerlere çapup çıktı Dede E. XIV. 26 (TTS, 1995: 826)

çapmak 3: Sürmek, koşturmak. Senin ile meydanda at çapmadık mı? Dede E. XIV. 116 (TTS, 1995: 828)

çapmak 4: Çarpmak, vurup kesmek. Kimin yıkubenin kimin yapasın Nice âsilerin boyun çapasın Tennuri XV. 120 (TTS, 1995: 828)

çaptırmak (çapdurmak) 1: Yağmalatmak, yağma ettirmek. Uruz'un evini çaptırdı.

Dede XIV. 153 (TTS, 1995: 828)

çaptırmak (çapturmak) 2: Koşturmak. Adam çaptırdı şaha muştulayu Ki oğlun geldi üş suçun dileyü Hurş XIV. (TTS, 1995: 828)

çapul: Yağma. Gerdeninde beklesin benler misali karagol Çeşm-i Tatarınla kıl sâ mân-ı uşşakı çapul Vasıf XIX. 32 (TTS, 1995: 829)

çapul civermek: Çapulcu göndermek, akın etmek (?). Kâfiristana akımlar ve çapullar civerüp... Ev. XVII. 511 (TTS, 1995: 829)

çapul seğirtmek: Akın etmek. Ta Azak kalesi altına çapul seğirdüp yine Kırım'a avdet ederdi. Ev. XVII. 124 (TTS, 1995: 830)

çapuşmak: Birlikte hücum etmek, koşuşmak. Aşk atına bindiler, çapuştilar. Sır. XVI. 2-8 (TTS, 1995: 830)

Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanan *Lehçe-i Osmanî*'de *çap-* fiili 'çarpmak, vurup koşturmak, atı sürmek, tesrî' şeklinde oldukça geniş bir anlam ağıyla tanımlanmıştır (Toparlı, 2000: 88). Sözlükte geçen ve *çap-* fiilinin türevleri olarak tespit edilebilen kelimeler ise şöyledir:

çapan~çapar 'tatar, ulak, çapan galatı, cebbar', *çapanak* 'kaçırılmış mal'; *çapavul* 'çapkı askeri, akıncı, ilgarıcı; akıncı akıtması, yağmaya saldırma, *çapıcı* 'sürücü, akıncı', *çapkılamak* 'atı eştirmek, târâc, yağma, akın etmek', *çapkın I* 'çapul malı, bk. *çapanak*', *çapkın II* 'çapan, yörük, yelip koşucu, atın yürüyüşünden bir ayak açık eşkin tekâvür, çabuk at', *çapul* 'Türkîde çapılan şey, yağma, menhûbât, gâret, çete', *çapulcu* 'yağmayı seven kaparozcu, yağma-ger', *çapullamak* 'hervele, tekütâz, talan', *çapullanmak* 'iğtinam, kabullenmek, kapıvermek, tu'me almak' (Toparlı, 2000: 87-88).

Kamus-ı Türkî'de de *çap-* fiiline '(at) koşturmak, süratle yürümek; koşmak, süratle öteye beriye salmak; akın ve ilgar etmek' anlamları verilmiştir (Yavuzarslan, 2019: 198). Bu fiilin türevleri sayılabilecek örnekler ise *Kamus-i Türkî*'de şu şekilde geçmektedir:

çapan 'tatar, ulak', *çapanak* ' kaçırılmış mal, kaçak mal', *çapar* 'tatar, ulak', *çapavul* 'çapkı askeri, akıncı, ilgarıcı', *çapıcı* 'akıncı, sürücü', *çapkı* 'yağma kastıyla düşman toprağına atla girip her tarafına hücum etme, akın', *çapkıcı* 'akıncı, çapulcu', *çapkılamak* 'akıncılık etmek, yapma niyetiyle her tarafa at oynatmak', *çapkın* 'çok yürüyen, çok koşan; açık eşkin giden (at); her tarafa koşup bir yerde dikiş tutmaz, serseri, derbeder; hovarda, sefih, zen-dost, işret ve kumar gibi menhiyata münhemik', *çapkınlık* 'çapkın adamın hali, sefahat, yolsuzluk, hovardalık', *çapul* 'düşman toprağına basan akıncıların istedikleri yağma ve gâret, düşman toprağından alınan mal, ganimet', *çapul etmek* 'nehb ü gâret eylemek', *çapulcu* 'düşman toprağına atla hücum yani ilgar edip yağma ve gâret eden, akıncı, yağma-ger', *çapullamak* 'ilgar ve akın etmek, düşman toprağında yağma-gerlik eylemek', *çapullanmak* 'yağma mal kazanmak, ganimet edinmek' (Yavuzarslan, 2019: 198).

Çap- Fiili Ve Türevlerinin Tarihî Türk Lehçelerinde Kullanımları		
Tarihî Lehçe	Fiil Olarak Kullanılan Şekiller	İsim Olarak Kullanılan Şekiller
Uygur Türkçesi Dönemi	<i>çap-</i> 'vurmak'	<i>çapça</i> 'dirgen, tırmık'
Karahanlı Türkçesi Dönemi	<i>çap-</i> 'yüzmek, sıvamak, vurmak, kesmek, kamçılmak, saldırmak, koşmak, akın etmek, at koşturmak' <i>çapıl-</i> 'sıvanmak, boynu vurulmak, saldırılmak, yağmalanmak'	<i>çapıtgan</i> 'çok saldıran' <i>çapıtgan er</i> 'cellat, boyun vuran' <i>çawıg</i> 'kamçı, kamçı ucu'

	<p><i>çapın-</i> ‘kamçulamak, yüzmek, hızlı yürümek, koşmak’ <i>çapıt-</i> ‘saldırmak, boyun vurdurmak’ <i>çapsa-</i> ‘yüzmek istemek’ <i>çaptur-</i> ‘suda yüzdürmek, çamurla sıvıtmak, boynunu vurdurmak, atı koşturmak’</p>	
Harezmi Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘kesmek, parçalamak; (el) vurmak, yüzmek; koşmak, (at) koşmak’ <i>çapıt-</i> ‘(kalpiçin) çarptırmak’ <i>çaptur-</i> ‘koşturmak, koşturmak’ <i>çapturt-</i> ‘perçalatmak, kestirmek’ <i>çapul-</i> ‘at koşturulmak, dağılmak, atılmak’</p>	<p><i>çabük süvar/çawüksüvar</i> ‘ata iyi binen, binici’</p>
Kıpçak Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘koşmak; atılmak, hızlı hareket etmek; sürmek, at koşturmak; vurmak, çarpmak; kılıç vurmak; bir defada hem vurmak hem kesmek; yüzmek, suda çırpınmak; derisi soyulmak, yağır olmak’ <i>çapdur-</i> ‘çaptırmak, koşturmak’ <i>çapın-</i> ‘birden hücum etmek; elin ayası ile vurmak’ <i>çapla-</i> ‘boyna bir şey takmak’ <i>çaplat-</i> ‘şaplak indirme, tokat vurma’ <i>çapul-</i> ‘atılmak, vurulmak’ <i>şap-</i> ‘çarpmak, vurmak, bir aygıtla vurmak, sürmek’ <i>şapla-</i> ‘taş yontmak’</p>	<p><i>şapış</i> ‘sürme’ <i>şaplama</i> ‘şaplak, tokat’</p>
Çağatay Türkçesi Dönemi	<p><i>çap-</i> ‘akın yapmak, yağmalamak; atla gitmek, at sürmek, seğırtmek; baş kesmek’ <i>çapgula-</i> ‘vuruşmak, dövüşmek’ <i>çapgulaş-</i> ‘dövüşüp vuruşmak’ <i>çapış-</i> ‘vuruşmak, dövüşmek; seğırdişmek’ <i>çapkun sal-</i> ‘ilgar ve akın etmek’</p>	<p><i>çabun</i> ‘talan, yağma’ <i>çap</i> ‘yağma’ <i>çapagan</i> ‘koşucu, süratle geçici’ <i>çapan</i> ‘koşan; baş kesen’ <i>çapavul</i> ‘yağma, çapul’ <i>çapçı</i> ‘sürücü, akıncı’ <i>çapduk</i> ‘at takımı’ <i>çapgulaş</i> ‘dövüş, muharebe’</p>

	<p><i>çapkura-</i> ‘parçalamak’ <i>çaptur-</i> ‘koşturmak, akın yaptırmak’</p>	<p><i>çapgun</i> ‘koşucu, korkusuz; serseri’ <i>çapguncı</i> ‘akıncı’ <i>çapış</i> ‘at ile hızlı gitme’ <i>çapkan</i> ‘kesdüki (kesen)’ <i>çapkun</i> ‘koşucu, korkusuz; akıncı, baskıncı; savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam’ <i>çapmak</i> ‘(at) sürme, koşturma, seğirtme’ <i>çapuk</i> ‘kılıç ile vurulup küt kalmış şey; çabuk, acil’</p>
<p>Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi Dönemi</p>	<p><i>çap-</i> ‘at sürmek, at koşturmak; koşmak; vurmak, çarpmak; kesmek; saldırmak; yarmak’ <i>çapadüş-</i> ‘yağmaya başlamak, talana başlamak’ <i>çapar yet-</i> ‘hızla yardıma gitmek’ <i>çapdur-</i> ‘yağmalatmak’ <i>çapındır-</i> ‘koşturmak, hızlı sürmek’ <i>çapın-</i> ‘hızlı hareket etmek; koşmak; saldırmak, hücum etmek’ <i>çapkıla-</i> ‘yağma, akın etmek’ <i>çapkun et-</i> ‘akın etmek’ <i>çapkun yet-</i> ‘akın etmek, saldırmak’ <i>çaptır-</i> ‘yağmalatmak’ <i>çapul civer-</i> ‘çapulcu göndermek, akın etmek’ <i>çapul et-</i> ‘yağma etmek’ <i>çapulla-</i> ‘ılgar ve akın etmek’ <i>çapullan-</i> ‘yağma mal kazanmak, ganimet edinmek’ <i>çapul seğirt-</i> ‘akın etmek’ <i>çapuş-</i> ‘birlikte saldırmak’</p>	<p><i>çabalak</i> ‘şaha kalkan’ <i>çapan/çapar</i> ‘haberci, posta tatarı’ <i>çapanak</i> ‘kaçırılmış mal’ <i>çaparız</i> ‘tokat, vuruş’ <i>çapar ulak</i> ‘haberci, posta’ <i>çapavul</i> ‘çapkı askeri, akıncı, ılgarcı; akıncı akitması, yağmaya saldırma’ <i>çapgın</i> ‘hızlı koşan (at)’ <i>çapıcı</i> ‘akıncı, sürücü’ <i>çapkı</i> ‘yağma kastiyle düşman toprağına atla girip her tarafına hücum etme, akın’ <i>çapkıcı</i> ‘akıncı, çapulcu’ <i>çapkın</i> ‘çapul malı; hızlı koşan (at); serseri, derbeder, hovarda’ <i>çapkınlık</i> ‘çapkın adamın hali, yolsuzluk, hovardalık’ <i>çapkun</i> ‘akın, baskın’ <i>çapma</i> ‘koşma, saldırma’ <i>çapul</i> ‘çapılan şey, yağma, talan, ganimet’ <i>çapulcu</i> ‘düşman toprağına atla hücum yani ılgar eden akıncı’</p>

Tablo I, Tarihi Türk Lehçeleri Tablosu

3. Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında *çap-* Fiili:

Çalışmamızın konusu olan *çap-* fiilinin farklı sahalarda ve farklı dönemlerde tarihi metinlerimizdeki kullanımları yukarıdaki gibidir. Şimdi de öncelikle günümüzde Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki kullanım şekillerine daha sonra da lehçelerimizdeki kullanım şekillerine değineceğiz.

Türkiye Türkçesinin temel kaynağı olan *Türkçe Sözlük*'te *çap-* fiiliyle ilgili çok geniş bilgilere rastlanmamaktadır. Sadece *çapmak* 'koşturmak; akın etmek, koşmak' ve *çapar* 'postacı, ulak' maddelerinin '*eskimiş*' notuyla verilmiş yani günümüzde kullanılmadığına değinilmiştir (TS, 2005: 393-394).

Türkiye Türkçesinin ağızları söz konusu olduğunda ise *çap-* fiilinin çok yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir: *çapmak (I)* 'koşmak, ivmek', *çapmak (II)* 'köpek havlamak', *çapmak (III)* 'kesmek' (DS, 1968: 1077) gibi kullanımların yanında *çapa çapa* 'koşa koşa' (DS, 1968: 1072), *çapcak-çapcık-çapıçak-çapik-çapık* 'çabucak', *çapdırmak* 'koşturmak' (DS, 1968: 1074), *çapul* 'yağma, ganimet', *çapını açmak* 'hızlandırmak' (DS, 1968: 1075), *çapkı (II)* 'bir şeyi yağmalamak için yapılan akın', *çapkıcı* 'akıncı', *çapkılamak* 'akın etmek', *çapkın (II)* 'her gördüğü eşyayı alan' (DS, 1968: 1076) gibi kelimelerin fiilin tarihi seyrindeki anlamlarla örtüştüğü görülmektedir.

4. Çağdaş Türk Lehçelerinde *çap-* Fiili:

Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanıma sahip olan *çap-* fiilinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde asli fiil olarak kullanılmadığını belirtmiştik. Ancak çağdaş lehçelerimiz söz konusu olduğunda fiilin bazı ses ve şekil değişiklikleriyle yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Fiilin lehçelerimizdeki kullanım şekilleri şu şekildedir:

Lehçe	'Çap-' Fiili ve Türevlerinin Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanımları
Türkiye Türkçesi	<p><i>çapar</i> (eskimiş) 'postacı, ulak'</p> <p><i>çapkın</i> 'geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kimse, hovarda'</p> <p><i>çapmak</i> (eskimiş) '1. koşturmak, 2. akın etmek, koşmak'</p> <p><i>çapul</i> 'yağma, talan, plaçka'</p> <p><i>çapulcu</i> 'başkasının malını alan, yağma, talan eden kimse, talancı, yağmacı, plaçkacı'</p> <p><i>çapulculuk</i> 'çapulcunun yaptığı iş veya davranış'</p> <p><i>çapullama</i> 'çapullamak işi'</p>

	<i>çapullamak</i> ‘bir yeri soymak, yağmalamak’ (TS, 2005: 393-395)
Azerbaycan Türkçesi	<p><i>çapacag</i> ‘satır’ <i>çapağan</i> ‘süratli koşan at’</p> <p><i>çapar</i> ‘1. <i>eskiden</i> atla bir yere mektup, emir, haber götürüp getiren adam, ulak, posta, tatar, 2. atlı muhafız’</p> <p><i>çaparag</i> ‘koşarak, hızlı bir şekilde, koşa koşa’</p> <p><i>çaparaglamag</i> ‘1. süratle gitmek veya gelmek, koşmak, 2. atı hızlı sürmek’</p> <p><i>çaparhana</i> ‘<i>eskiden</i> ulakların (postaların) bir haberi vs.’yi yerine hızla ulaştırabilmek için yol üzerinde yapılan konaklama yerleri, atların veya postaların değiştirildikleri yerler’</p> <p><i>çapgın</i> ‘soygun maksadıyla yapılan silahlı baskın, yol kesme’</p> <p><i>çapgınçı</i> ‘soyguncu, eşkiya, şaki’</p> <p><i>çapıg</i> ‘1. vücudun herhangi bir yerinde iyileşmiş yara yeri, iz, 2. bir şeyin üzerinde olan uzunlamasına oyuk, çizik, 3. üzerinde iz olan’</p> <p><i>çapılıb-talanmag</i> ‘yağma edilmek, soyulmak’</p> <p><i>çapılmag</i> ‘satır, balta vs. ile parçalanmak, doğranmak, yaralanmak’</p> <p><i>çapı(r)tmag</i> ‘hızlı sürmek, koşturmak, dört nala sürmek (at)’</p> <p><i>çapış</i> ‘dört nala sürme, koşturma işi (at)’</p> <p><i>çapışmag</i> ‘at yarıştırmak, atla yarışmak’</p> <p><i>çapmak</i> ‘1. satır, balta, keser vs. ile parçalamak, yarmak, 2. hızlı sürmek, koşturmak; kaçıp gitmek, 3. zorla veya başka bir yolla elindekileri almak, soyup soğana çevirmek, 4. keskin bir şeyle yaralamak’</p> <p><i>çapovul</i> ‘Soygun, talan’ (Altaylı, 1994: 191-192)</p>
Türkmen Türkçesi	<p><i>çap-I</i> ‘koşmak’</p> <p><i>çap-II</i> ‘1. kesmek, parçalamak, 2. yağmalamak, talan etmek, 3. mec. öldürmek, kesmek’</p> <p><i>çapagan</i> ‘iyi koşan, çevik, yürük (at, eşek)’</p> <p><i>çapar</i> ‘atlı haberci, ulak’</p> <p><i>çaparman</i> ‘bk. <i>çapagan</i>’</p> <p><i>çapavul</i> ‘1. kurye, 2. yağma, çapulculuk’</p> <p><i>çapavulçılık</i> ‘yağmacılık’</p> <p><i>çapavulla-</i> ‘yağma etmek’</p> <p><i>çapavullık</i> ‘bk. <i>çapavulçılık</i>’</p> <p><i>çapdır-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p> <p><i>çapgı</i> ‘satır’</p> <p><i>çapgıla-</i> ‘satırla kesmek, doğramak’</p> <p><i>çapgın</i> ‘1. yağmacılık, 2. mec. şiddetli, keskin (soğuk, ayaz, rüzgar)’</p> <p><i>çapgınlaşmak</i> ‘soğumak, ayaz olmak’</p> <p><i>çapgır I</i> ‘iyi koşan, yürük (at)’</p> <p><i>çapgır II</i> ‘keskin’</p> <p><i>çapık</i> ‘1. kesik, 2. kesilen ya da yarılan yerin izi’</p> <p><i>çapıksuvar</i> ‘at yarışçısı, cokey’</p> <p><i>çapıl-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p> <p><i>çapım-çapım</i> ‘kesik kesik, parça parça’</p> <p><i>çapış-</i> ‘bk. <i>çap-I</i>, <i>çap-II</i>’</p>

	<p><i>çapışık I</i> ‘at yarışı’ <i>çapışık II</i> ‘savaş, kırım’ <i>çapuv</i> ‘1. koşu, 2. bk. <i>çapışık I</i>’ (Tekin, 1995: 1110-111)</p>
Gagavuz Türkçesi	<p><i>çapanak</i> ‘1. ganimet, 2. ürün, gelir, kâr’ <i>çapkın</i> ‘çapkın’ <i>çapkınnamaa</i> ‘süratlenmek’ <i>çapkınnık</i> ‘yaramazlık’ (Baskakov, 1991: 52)</p>
Yeni Uygur Türkçesi	<p><i>çapar</i> (tarihî) ‘emireri, posta, kuriye, ayakçı’ <i>çaparmen</i> (tarihî) ‘bk. <i>çapar</i>’ <i>çaпча</i> ‘kürek’ <i>çaпçимак</i> ‘atılmak, fırlamak, sıçramak’ <i>çaпчиш</i> ‘bk. <i>çaпçимак</i>’ <i>çapigan</i> ‘koşan, koşucu’ <i>çapkak</i> ‘1. hızlı, ayağı hızlı, 2. kalles’ <i>çapku</i> ‘keser’ <i>çapkun</i> ‘1. tipi, 2. akın, baskın’ <i>çapkur</i> ‘hızlı koşan’ <i>çapkurluk</i> ‘çeviklik, canlılık’ <i>çapkuzmak I</i> ‘kazdırmak, açtırmak, oydurmak’ <i>çapkuzmak II</i> ‘koşturmak’ <i>çaplanmak</i> ‘yapışmak’ <i>çaplaş</i> ‘bk. <i>çaplimak</i>’ <i>çaplaşkak</i> ‘yapışkan, usandırıcı, yorucu’ <i>çaplaşkaklık</i> ‘yapışkanlık, usandırıcılık’ <i>çaplaşmak</i> ‘yapışmak, sarılmak, usandırmak’ <i>çaplaşturmak</i> ‘yapıştırmak’ <i>çaplaşturuş</i> ‘bk. <i>çaplaşturmak</i>’ <i>çaplatkuzmak</i> ‘yapıştırtmak’ <i>çaplatmak</i> ‘yapıştırtmak’ <i>çaplimak</i> ‘yapıştırmak’ <i>çaplişiş</i> ‘bk. <i>çaplaşmak</i>’ <i>çaplitış</i> ‘bk. <i>çaplatmak</i>’ <i>çaplivetmek</i> ‘sıvamak, macunlamak, yapıştırmak’ <i>çapmak I</i> ‘koşmak’ <i>çapmak II</i> ‘çiftleşmek’ <i>çapmak III</i> ‘kazmak, açmak, oymak’ <i>çapmak IV</i> ‘kakmalarla süslemek’ <i>çapsan</i> ‘çabuk, hızlı’ <i>çapsanlaş</i> ‘bk. <i>çapsanlimak</i>’ <i>çapsanlatmak</i> ‘hızlandırmak’ <i>çapsanlık</i> ‘çabukluk’ <i>çapsanlimak</i> ‘hızlanmak’ <i>çapsanrak</i> ‘biraz hızlı, biraz çabuk’ <i>çapturmak I</i> ‘koşturmak’ <i>çapturmak II</i> ‘çiftleştirmek’</p>

	<p><i>çapturmak III</i> 'kazdırmak, oydurmak, açtırmak' <i>çapturuş I</i> 'bk. çapturmak I' <i>çapturuş II</i> 'bk. çapturmak II' <i>çapturuş III</i> 'bk. çapturmak III' (Necip, 1995: 70-71)</p>
Özbek Türkçesi	<p><i>chapimoq</i> 'bulaştırmak, sürmek, yağlamak' <i>chaplamoq</i> 'sürmek, yağlamak; sıvamak, düzensiz sürmek, düzensiz yağlamak' <i>chaplashmoq</i> 'bulaşmak; sıvamak' <i>chopar</i> (tarihi) 'kurye, ulak, haberci' <i>chopag</i> 'on 'çok koşan, hızlı koşan' <i>chopmoq I</i> 'koşmak, koşturmak' <i>chopmoq II</i> 'kesmek, yontmak, kazmak' <i>chopki</i> 'satır, bıçak' <i>chopkillamoq</i> 'hızla koşmak, koşturmak' <i>chopkir</i> 'hızlı koşan' <i>choptirmoq</i> 'kestirmek; koşturmak; işemek' (Üşenmez, 2016: 544, 549)</p>
Hakas Türkçesi	<p><i>çaпçañ</i> '1. hızlı, atik, çevik, hareketli, 2. becerikli, eli uzun, hamarlat, işgüzar' <i>çappas</i> '1. vurma hareketi, 2. (balçık kaplar yapımında, kabın kenarlarını vurarak sıkıştırmak için kullanılan) küçük kürek' <i>çapras</i> 'bk. çappas' <i>sabil ı</i> '1. dövülmek, dayak yemek, 2. (yün) dövülmek, 3. (kötü koku) yayılmak, dağılmak' <i>sabın I</i> '(ot) biçme, biçim' <i>sabın II</i> 'nişan tahtası, hedef' <i>sabın</i> '1. dövünmek, kendini dövmek, 2. hamamda terlemek, 3. göbek taşında yatmak' <i>sabıncah</i> 'hamamda yıkanma sırasında masaj için kullanılan, ağaç dallarından yapılmış demet' <i>sabındı</i> '1. biçilmiş ot, 2. avluyu kardan koruyan, söğüt dallarından örülmüş çit' <i>sabırat-</i> '(suda) çırpınmak, yüzmek için gayret göstermek' <i>sabıs</i> '(yumrukla) vuruş, darbe' <i>sabıs-</i> 'dövüşmek, vuruşmak, (birlikte) kavga etmek, yumruklaşmak' <i>sap-</i> '1. vurmak, dövmek, 2. çarpmak, 3. (ot) biçmek, 4. (yün) dövmek, 5. rüzgar esmek, 6. (el) sallamak, çırpınmak' <i>saphı</i> 'tırpan, orak' <i>saphılan-</i> '(suda) çırpınmak, çabalamak' <i>saphın</i> 'süvari müfrezesi, atlı müfzere' <i>sappa</i> 'balta' <i>sappacah</i> '(küçük) balta, nacak' (Naskali, 2007: 79, 414-415, 424).</p>
Altay Türkçesi	<p><i>çapagan</i> 'dört nala gezmeyi seven' <i>çabju</i> '1. kesme, 2. yarışma' <i>çabın-</i> '1. hızlı gitmek, 2. buharlaşmak, 3. yanlarına vurmak' <i>çabış</i> '1. koşu; kaçma, 2. kavga, çarpışma' <i>çabış-</i> '1. birlikte kesmek, 2. kavga etmek, 3. yarışmak'</p>

	<p><i>çabıştır-</i> '1. kavga ettirmek, 2. yarıştırmak' <i>çabu</i> '1. hızlı gidiş, 2. koşu' <i>çap-</i> '1. hızla, dört nala koşmak, 2. kesmek' <i>çapçı-</i> 'tırnakla, toynakla vurmak' <i>çapki</i> '1. orak, 2. kapan' <i>çapkış</i> 'balta, keser' (Naskali, 1999: 68, 70).</p>
<p style="text-align: center;">Kırgız Türkçesi</p>	<p><i>çabaagan</i> '(bir iş hakkında) haber salmak için komşu avullara (köylere) gönderilen sâi [ulak], <i>çabaagançı</i> 'çabaagan' <i>çabar</i> '1. sâi (tatar); salıkcı (haberci), 2. kavas; kurye' <i>çabarman</i> '1. seyis, atlı, 2. kurye' <i>çabendes</i> 'at üzerinde oğlakla yapılan yarışta oğlak çekmekte mahir olan; cesur, atılğan atlı' <i>çabil-</i> '1. dibinden kesilmek, 2. çapula ve yağmaya çarpmak, 3. dört nala koşmak (binek hayvanı hakkında) <i>çabım</i> '[atlar için] yarışların mesafesi' <i>çabiş I</i> 'yarış, koşu' <i>çabiş II</i> '1. hep beraber kesmek; birbirini kesmek, 2. koşmak suretiyle yarışmak; alabildiğine koşmak' <i>çabişuu</i> 'çabiş- II' <i>çabit</i> 'şikâr [av] araştırarak dolaşmak; baskın, akın' <i>çabıtta-</i> 'av arayıp dolaşmak' <i>çabuul</i> '1. hızlı yürüyüş (at üzerinde); koşu, 2. akın, çapul, taarruz, hücum' <i>çabuulda-</i> '1. muayyen bir yönet gözetmeksizin koşturmak (atı), 2. dört nala, dolu dizgin koşturmak' <i>çabuuldat-</i> 'çabuulda-' <i>çap-</i> IV '1. hızlı koşmak, 2. kesmek, 3. atılmak' <i>çapçan</i> 'çapçang' <i>çapçang</i> 'çabuk, çeviklikle, hızlı, hareketlerinde süratli ve çevik' <i>çapçangdik</i> 'sürat, çeviklik, eline ayağına çabuklu; ustalık' <i>çapçı-</i> 'ön ayağıyla, tırnağıyla yere vurmak (at, yabancı hayvan hakkında)' <i>çapçıla-</i> 'çapçı-' <i>çapkıç</i> 'kesen aygıt (alet)' <i>çapkıla-</i> 'çap- IV'ten vurmak' <i>çapkınçılık</i> '1. katliam, toptan öldürme, imha, 2. akınlar zamanında huzur ve rahatın bulunmadığı zaman.' <i>çapma</i> '1. yürük at, 2. oyma, kazma' <i>çapmaluu</i> 'kakmalı' <i>çapta-</i> '1. tıkamak, sımsıkı kapatmak, 2. zamkla yapıştırmak; bir nesneyi diğer bir şeye yapıştırmak, bir şeyi başka bir nesnenin üzerine yapıştırmak' <i>çaptal-</i> 'çapta-' <i>çaptat-</i> 'çapta-' <i>çaptır-</i> 'çap- IV'ten kakmak, yarıştırmak' <i>çaptoo</i> 'çapta-' (Yudahin, 1998: 240-242, 251-252).</p>

Kumuk Türkçesi	<p><i>çabılmaq I</i> ‘çapmaq I’den edilgen’ <i>çabılmaq II</i> ‘çapmaq II’den edilgen; temizlenmek, yontulmak’ <i>çabılmaq III</i> ‘çapmaq III’ten edilgen; badanalamak’ <i>çabişıw</i> ‘çabişmaq’tan iş ismi’ <i>çabişmaq</i> ‘çapmaq II’den işteş’ <i>çabıw I</i> ‘1. koşu, 2. at koşusu, at yarışı’ <i>çabıw II</i> ‘kesme, doğrama; yonma, yontma’ <i>çabıw III</i> ‘badanalama’ <i>çabıwul</i> (eskimiş) ‘1. baskın, akın (atlarla), 2. koşuşma, telaş’ <i>çapğı</i> ‘satır’ <i>çapğın</i> ‘akın, baskın, saldırı, taarruz’ <i>çapğınçı</i> ‘soyguncu’ <i>çapğınlıq</i> ‘çapğın’dan soyut isim’ <i>çapmaq I</i> ‘koşmak’ <i>çapmaq II</i> ‘1. kesmek, kıymak, doğramak, 2. yonmak, yontmak’ <i>çapmaq III</i> ‘badana etmek, badana vurmak, badanalamak’ (Pekacar, 2011: 95, 97-98).</p>
Kazan Tatar Türkçesi	<p><i>çabağaç</i> ‘harman makinesi, patoz’ <i>çabar</i> ‘acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>çabın-</i> ‘saunada yıkanırken yapraklı dal demetiyle dövünmek’ <i>çabındı</i> ‘ot biçme’ <i>çabiş</i> ‘1. at yarışı, 2. hızlı koşma şekli’ <i>çabiş-</i> ‘1. birlikte koşuşmak, 2. koşuşturmak, telaşa kapılmak, 3. at koşusunda yarışmak.’ <i>çabişçi</i> ‘1. koşucu, yarışçı, 2. koşu atı’ <i>çabişki</i> ‘koşu atı’ <i>çap-</i> ‘1. pek hızlı, pek çabuk gitmek, (atlar için) hızla koşmak, 2. koşarak yarışmak, 3. vurmak, 4. bir işin peşini bırakmamak, 5. bir kadını takip etmek.’ <i>çapalak I</i> ‘şaplak, tokat’ <i>çapalak II</i> ‘sineklik, sinek öldürmek için yapılmış, saplı alet’ <i>çapki</i> ‘çapa’ çapkıç ‘orak makinesi’ <i>çapkın</i> ‘1. acil bir işle gönderilen ulak, 2. hızlı koşan küheylan’ <i>çaptır-</i> ‘1. atı yarıştırmak, 2. kovalayarak koşturmak, 3. pek çabuk hareket etmek, çabucak gitmek’ (Öner, 2009: 59, 62).</p>
Kırım Tatar Türkçesi	<p><i>çabalamaq</i> ‘dört dönmek, kendini oradan oraya atmak, yüpürmek, koşuşmak’ <i>çapa-çapa</i> ‘koşa koşa, koşarak’ <i>çapış</i> ‘koşu’ <i>çapışmaq</i> ‘koşuşmak’ <i>çapqalamaq</i> ‘dört dönmek, kendini oradan oraya atmak, yüpürmek’ <i>çapqalanmaq</i> ‘koşuşmak, yüpürmek’ <i>çapqın</i> ‘çapkın’ <i>çapqınlıq</i> ‘çapkınlık’</p>

	<i>çapmaq</i> ‘koşmak’ (Muzafarov, 2018: 77, 79).
Karaçay-Balkar Türkçesi	<p><i>çab- I</i> ‘saldırmak’ <i>çab- II</i> ‘koşmak’ <i>çaba-corta</i> ‘koşuşturarak’ <i>çabdır-</i> ‘koşturmak’ <i>çabhın</i> ‘eşkin ile dörtnal arası at koşusu’ <i>çabiş-</i> ‘koşuşmak’ <i>çabuv I</i> ‘saldırı’ <i>çabuv II</i> ‘koşu’ <i>çabuvçu</i> ‘koşucu’ <i>çabuvuk</i> ‘süratli, hızlı, seri’ <i>çabuvul</i> ‘saldırı, hücum’ (Tavkul, 2000: 164-165).</p>
Karayim Türkçesi	<p><i>çabay-turgan</i> ‘koşucu’ <i>çabuvul</i> ‘saldırı, baskın, soygun’ <i>çabuvçu</i> ‘bk. çabuvçı’ <i>çabuvçı</i> ‘1. taş kesen, 2. ağaç kesen’ <i>çabul</i> ‘saldırı, baskın’ <i>çabul-</i> ‘1. şöhret olmak, tanınmak, 2. dalgalanmak, hareketlenmek (su hakkında), 3. kesilmek, 4. parçalanmak’ <i>çabul</i> ‘saldırı’ <i>çap- I</i> ‘koşmak, yarışmak’ <i>çap- II</i> ‘1. dövmek, vurmak, 2. kesmek, dilimlemek, oymak, 3. kesmek, doğramak’ <i>çapkın</i> ‘çapkın, oynak’ <i>çapkınlık</i> ‘çapkınlık, oynaklık’ <i>çapma</i> ‘kesme, dilimleme’ <i>çaptır-</i> ‘koşturmak’ <i>çapul-</i> ‘kesilmek’ (Baskakov, 1974: 619-620, 624).</p>
Kazak Türkçesi	<p><i>şabandoz</i> ‘1. at binicisi, jokey, 2. belli bir sanatın, işin ustası; duayen’ <i>şabarman</i> (arkaik) ‘ulak, haberci’ <i>şabuvıl</i> ‘1. saldırı, hücum, 2. at çobanlarının gün boyu atlarla oraya buraya koşturması, 3. hücum, atak’ <i>şabuvilda-</i> ‘1. devamlı hücum etmek, saldırmak, ileri atılmak, 2. (insanlar) koşuşmak, hareketlenmek, 3. atağa geçmek, hücum etmek.’ <i>şabuvildavşı</i> ‘hücum eden, saldıran, baskın yapan kimse’ <i>şabuvılşı</i> ‘1. düşmana saldıranlar, hücum edenler, akıncılar, 2. (spor) akıncı, forvet, ileri uç oyuncusu, hücum oyuncusu’ <i>şabıs</i> ‘1. (at için) koşma, 2. at yarışı, 3. hız, sürat’ <i>şabıs-</i> ‘savaşmak, çarpışmak’ <i>şabısker</i> ‘at binicisi, jokey’ <i>şabıstı</i> ‘yürük, hızlı koşan (at)’ <i>şap- II</i> ‘dört nala, dolu dizgin gitmek’ <i>şap- III</i> ‘keskin bir aletle kesmek, biçmek’ <i>şap- IV</i> ‘bir şeye yapışmak, tununup kalmak’</p>

	<p><i>şapqıla I</i> ‘koşturmak, koşuşmak’ <i>şapqıla- II</i> ‘bir şeyi kesip parçalayıp durmak’ <i>şapqın</i> ‘saldırı, hücum’ <i>şapqında-</i> ‘hücum etmek, saldırmak’ <i>şapqınşı</i> ‘1. istilacı, 2. haberci, muhbir, ulak’ <i>şapqınşılıq</i> ‘istilacılık’ <i>şapqış</i> ‘iyi at binen (kimse)’ şappa ‘çakı’ <i>şapta-</i> ‘yapıştırmak, tutturmak’ <i>şapşañ</i> ‘tez, çabuk, çar-çabuk, ivedi’ <i>şapşañda-</i> ‘hızlandırmak, çabuklaştırmak’ <i>şapşañıdıq</i> ‘hızlılık, çabukluk, süratlilik’ <i>şapşañıraq</i> ‘daha çabuk, daha tez’ <i>şapşı-</i> ‘1. fişkırmak, 2. (at) şaha kalkmak, 3. tepki göstermek’ (Koç, 2003: 619-620, 628-629)</p>
<p style="text-align: center;">Başkurt Türkçesi</p>	<p><i>sabar</i> ‘1. hükümdar muhafızı, çar muhafızı, 2. acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>sabarman</i> ‘acil bir haberle bir yere gönderilen kişi, ulak’ <i>sabil-</i> ‘biçilmek, kesilmek, vurulmak; ekin derilmek’ <i>sabım</i> ‘biçilmiş ekin, derilmiş ekin’ <i>sabın</i> ‘ekin biçilen yer, ekin tarlası’ <i>sabın-</i> ‘saunada yapraklı dal demetiyle dövünmek’ <i>sabındı</i> ‘inşaat ve yol yapımında kullanılan kesme taş’ <i>sabındır-</i> ‘saunada yapraklı dal demetiyle dövdürüp yıkamak’ <i>sabınlık</i> ‘bk. sabın’. <i>sabiş- I</i> ‘1. karşılıklı yüze, yanağa vurmak, 2. koşuda yarışmak’ <i>sabiş- II</i> ‘1. birlikte biçmek, birlikte kesmek, birlikte dermek’ <i>sabiş</i> ‘at koşusu, at yarışı’ <i>sabişkı</i> ‘iyi koşan, hızlı koşan (at için)’ <i>sabiştır-</i> ‘koşturmak, koşuda yarıştırmak’ <i>sabıvil</i> ‘beklenmedik anda yapılan baskın, ani saldırı’ <i>sabıvilla-</i> ‘sağa sola koşturup huzursuzlanmak’ <i>sabıvla-</i> ‘1. hızlı hızlı hareket etmek, 2. aceleyle sağa sola koşmak’ <i>sabıvsı</i> ‘ekin biçen kimse, ekin deren kimse’ <i>sap- I</i> ‘sıçrayarak ve hızlıca koşmak (hayvanlar için); pek hızlı ve çabucak gitmek’ <i>sap- II</i> ‘1. gerinerek hızlıca vurmak (yanağa, yüze), 2. sauna içerisinde yaprak demeti ile vurmak, 3. kesmek, biçmek, kırmak’. <i>sapık</i> ‘süratli, çabuk, çevik, hızlı hareket eden’ <i>sapki</i> ‘1. satır, 2. çapa’ <i>sapkıla-</i> ‘satır ile doğramak, keskin bir şeyle dilmek, biçmek’ <i>sapkın I</i> ‘haberci, ulak’ <i>sapkın II</i> ‘beklenmedik anda yapılan baskın, ani saldırı’ <i>sapkınsı I</i> ‘bk. sapkın I’ <i>sapkınsı II</i> ‘baskına katılan asker’</p>

	<p><i>sapkır</i> ‘hızlı koşan, yüğrük, iyi koşan (at için)’ <i>sapkıs</i> ‘1. biçme makinesi, orak makinesi, 2. çapa, kazma; balta’ <i>sapkısla-</i> ‘balta ile kesmek, keserle doğramak’ <i>sapmala-</i> ‘büyük adımlarla koşmak, büyük adımlarla ilerlemek’ <i>sapsan I</i> ‘1. süratli, çabuk, çevik, hızlı hareket eden, 2. eli çabuk’ <i>sapsanla-</i> ‘süratli hale getirmek, çevik hale getirmek, hızlandırmak, ecele etmek’ <i>sapsanlan-</i> ‘süratli olmak, hızlı olmak, çevik olmak’ <i>sapsavla-</i> ‘huzursuzlanmak, rahatsız olmak, sakin olmamak’ <i>sapsı-</i> ‘1. tırnaklamak, tırnak geçirmek; kazmak, 2. ön ayakları ile toprağı tepmek (at için), 3. huzursuz olup çoşmak’ <i>sapsın-</i> ‘1. tırnaklanmak, tırnak geçirilmek, 2. kazılmak, 3. tepinmek (at için)’ <i>sapsış-</i> ‘1. birlikte ya da karşılıklı tırnaklamak, tırnak geçirmek; kazmak, 2. birlikte ön ayaklar ile tepmek, kazımak (at için)’ <i>saptır- I</i> ‘1. sıçratarak yürütmek, sıçratarak ilerletmek; dörtına koşturmak, 2. fıskırarak akmak, püskürerek akmak’ <i>saptır- II</i> ‘gerinerek hızlıca vurdurmak (yanağa, yüze), 2. sauna içerisinde yaprak demeti ile vurdurmak, 3. kestirmek, biçtirmek, kırkırmak’ <i>saptırış-</i> ‘birlikte ya da karşılıklı dörtına at koşturmak’ <i>saptırt-</i> ‘sıçratarak yürüttürmek, sıçratarak ilerlettirmek; dörtına koşturtmak’ (Özşahin, 2017: 489-490, 497-498).</p>
<p style="text-align: center;">Nogay Türkçesi</p>	<p><i>şabatagan</i> ‘koşu’ <i>şabuv I</i> ‘1. binmek (ata), 2. koşmak, 3. baskın yapmak, saldırmak’ <i>şabuv II</i> ‘1. kesmek, 2. kılıçla kesmek’ <i>şabiluv</i> ‘kesilmek’ <i>şabınuv</i> ‘ölünün arkasından yas tutmak, dövünmek’ <i>şabis I</i> ‘at yarışı, koşu yarışı’ <i>şabıstıruv</i> ‘yarıştırmak’ <i>şabisuv I</i> ‘1. birlikte at ile koşmak, 2. birlikte koşuda yarışmak, 3. birlikte saldırmak, birlikte baskın yapmak’ <i>şabisuv II</i> ‘birlikte kesmek, birlikte doğramak’ <i>şapalav</i> ‘parçalamak, küçük parçalar halinde kesmek’ <i>şapalağış</i> ‘kıyma makinesi’ <i>şapkı</i> ‘kıyıcı, çapa’ şapkılav I ‘koşmak, ata binmek’ <i>şapkılav II</i> ‘öğütme, küçük parçalara ayırmak’ <i>şapkıñşı</i> ‘soyguncu, baskın-soygun yapan kişi’ <i>şapkıñşılık</i> ‘1. soygun, 2. katliam, imha (soykırım)’ <i>şapkır</i> ‘koşu, at yarışı’ <i>şaptıruv I</i> ‘1. ata bindirmek, at yarıştırmak, 2. koşturmak, 3. saldırtmak’ <i>şaptıruv II</i> ‘kestirmek’ <i>şapşan</i> ‘hızlı, çabuk, çevik’ <i>şapşuv</i> ‘sinirlenmek, saldırmak’ <i>şapşıtuv</i> ‘öfke, kızgınlık’</p>

	<i>şapıldav</i> ‘sıçramak, bir şeyle vurmak’ (Kalmıkova, 1963: 400, 405).
Şor Türkçesi	<i>şabık</i> ‘ot biçim, ot biçme’ <i>şabiş</i> ‘savaş, cenk, meydan savaşı, muharebe’ <i>şap-II</i> ‘1. çarpmak, vurmak, dövmek, 2. kuru ot tırpanlamak, kuru ot biçmek’ <i>şapkı</i> ‘kapan, tuzak’ (Tannagaşeva, 1995: 98-100).
Halaç Türkçesi	<i>çap-</i> ‘1. ata binmek, acele etmek, koşmak, 2. soymak, yağmalamak’ <i>çapar</i> ‘haberci’ <i>çapıştur-</i> ‘atı dört nala koşturmak’ (Doerfer, 1980: 98).
Yakut Türkçesi	<i>sabaa</i> ‘(el savurarak) vurmak’ <i>saban-</i> ‘vurmak, kendine vurmak; kendini sallamak’ <i>sabardaa</i> ‘işgal etmek, kapatmak (kendi başına bir yer)’ <i>sabardaahın</i> ‘sabardaa fiilinden isim (işgal)’ <i>sabat-</i> ‘sabardaa fiilinden ettirgen (işgal ettirmek)’ <i>sabırğaa</i> ‘şaplak sesi çıkarmak’ <i>sabırğat-</i> ‘hızlı ve güçlü şekilde vurmak, şaplak atmak’ <i>sabırğatu</i> ‘sabığat- fiilinden isim (şaplak)’ <i>sabırğaççı</i> ‘gürültülü şaplak’ (Sleptsov, 1972: 307-308)
Çuvaş Türkçesi	<i>çup-</i> ‘1. koşmak, 2. hoplamak, zıplamak, 3. dört nala gitmek’ <i>çupı</i> ‘koşma, yürüyüş, yürüyüş tarzı’ <i>çupkalaş-</i> ‘koşuşturmak, acele ile iki yana gidip gelmek, düzensiz bir şekilde hareket etmek’ <i>çupkalu</i> ‘koşuşma’ <i>çupkın</i> ‘1. kaçak, firari, yerinde duramayan, çapkın, 2. koşucu’ <i>çuptar-</i> ‘koşturmak’ <i>çupu</i> ‘1. koşma, 2. yarış; uğrama’ <i>şava</i> ‘tırpan’ <i>şávinişli</i> ‘1. hareketli, canlı, diri, 2. becerikli, usta, mahir, 3. kıvrak, çevik, 4. nazik, nezaketli’ <i>şávinişu</i> ‘1. hareketlilik, canlılık, 2. kıvraklık, çeviklik, beceriklilik, 3. açık gözlülük, kurnazlık, 4. hareket kabiliyeti, manevra kabiliyeti, 5. nezaket, kibarlık, incelik’ <i>şávinişulih</i> ‘1. hareketlilik, canlılık, 2. kıvraklık, çeviklik, beceriklilik, 3. açık gözlülük, kurnazlık, 4. hareket kabiliyeti, manevra kabiliyeti, 5. nezaket, kibarlık, incelik’ <i>şávinişulli</i> ‘kıvrak, etkili’ <i>şap-</i> ‘1. vurmak, 2. dövmek, dayak atmak, kamçulamak; yansımak (ışık hakkında)’ <i>şapın-</i> ‘1. çarpmak, vurmak, gümbür gümbür atmak, 2. buharlanmak, banyoda buharlanmak, 3. basılmak, yayımlanmak, 4. fortoğraf / film çekilmek, 5. iz bırakmak’ <i>şapıntar-</i> ‘vurmak, çarpmak, itmek, 2. fotoğraf çektirmek, film çektirmek, 3. bastırmak, yayımlatmak’ <i>şapış-</i> ‘dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak, savaşmak’ <i>şapıştar-</i> ‘1. savaştırmak, 2. vuruşturmak, dövüştürmek, çarpıştırmak’ <i>şapışu</i> ‘1. meydan savaşı, savaş, 2. güreş, mücadele, çarpışma’

	<p><i>şapkalan-</i> ‘1. çarpmak, vurmak, 2. dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak’ <i>şapkalantar-</i> ‘1. çarptırmak, vurdurmak, 2. çarpıştırmak, dövüştürmek, vuruşturmak’ <i>şapkalaş-</i> ‘1. dövüşmek, vuruşmak, çarpışmak, 2. oynaşmak; sallamak’ <i>şapkalaşu</i> ‘dövüş, kavga, arbede, çarpışma, çatışma’ <i>şapki</i> ‘1. darbe, vuruş, 2. yumruk, şamar, sille’ <i>şapkıç</i> ‘1. vurucu, patlama tertibatı, müsademe tertibatı, 2. çakmak’ <i>şaptar-</i> ‘1. vurmak, dövdürmek, vurdurmak, 2. (tıka basa) doldurmak, 3. özel bir şekilde nakışı kumaşa basmak’ <i>şapuşı</i> ‘el döveni’ şaput ‘yedek at’ (Bayram, 2019: 629-635, 907).</p>
--	---

Tablo II, Çağdaş Türk Lehçeleri Tablosu

5. Sonuç

1. Söz konusu *çap-* fiili ‘bir sıvıya ya da nispeten yumuşak bir yere vurunca çıkan ses’ ile ilgili bir anlamla yansımadan türemiştir.

2. Hakkındaki ilk bilgilere DLT’de rastlanıyor olmasına karşın Uygur dönemi eserlerinde de *çap-* fiili türevleri ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca - Japonca hariç- diğer bütün Altay dillerinde de bazı şekil değişiklikleri ile yaşadığı anlaşılmaktadır.

3. Kelimenin Fince ve Macarcada (*csap-*) benzer şekillerde görülmesinin yanında Oset dilinde (*cavd-*), Soğdca (*cb-*) ve Farsçada (*çâpîdan*) da benzer şekil ve anlamlarda kullanılmış olması kelimenin geniş coğrafyalara yayılmış olduğunu göstermektedir.

4. Tarihi ve çağdaş lehçelerimizdeki *çap-* fiilinden türemiş gövdelerin hepsi DLT’deki ‘yüzmek; çamurla sıvamak; (boyun) vurmak, kesmek; kamçılmak; saldırmak’ anlamlarından doğmuştur. ‘Yüzmek’ ve ‘çamurla sıvamak’ anlamlarından diğerlerine nispeten çok daha az kelime üretilmiştir.

5. Yine tarihi ve çağdaş lehçelerimize baktığımızda *çap-* fiili ile fiil gövdeleri oluştururken çatı eklerimizin (etken, edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan olmak üzere) tüm varyasyonlarından faydalandığı görülmektedir.

6. Lehçelerimizde *çap-* fiilinin *çab-*, *çop-*, *çup-*, *sap-*, *şap-* gibi değişik ses değişimleriyle kullanıldığı, türevlerinin de bu ses değişimlerine uygun şekillerde türetildiği görülmektedir. En dikkat çekici değişimler ise Özbek Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde yaşanmıştır. Özbek Türkçesinde fiil ‘sürmek, sıvamak’ anlamında *çap-* şeklinde kullanılırken ‘koşmak ve kesmek’ anlamlarında *çop-*

şeklinde kullanılmaktadır. Yine Çuvaş Türkçesinde ‘koşmak’ anlamında *çap-* şeklinde kullanılan fiil, ‘vurmak’ anlamında *şap-* şeklinde kullanılmaktadır. Bu da şekil değişikliğinin anlam ayırıyor olması açısından dikkat çekicidir.

7. Kaynaklarda başka dillerden Türkçeye geçtiği iddia edilen ya da kökeni ile ilgili bir fikir beyan edilmeyen bazı kelimelerin *çap-* fiilinden türediği anlaşılmaktadır: *çabuk* (*çabucak*, *çarçabuk*), *çapa*, *çapak* ‘balık’, *çapla* ‘maden kazımak için kullanılan çelik kalem’, *çapı* ‘güveç, toprak tencere’, *çapık/çepik* ‘alkış’, *çaprak/şaprak* ‘eyer örtüsü’, *çaput* ‘eskimiş bez parçası, paçavra’, *çavuş*, *çepin* ‘küçük çapa’, *çevik*.

8. Kaynaklarda *çap-* fiilinden türediği iddia edilen bazı kelimelerin ise *çap-* fiilinden türemiş olma ihtimali düşüktür: *çaba* ‘herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret’, *çapak* ‘göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaştıran veya kuruyan akıntı’, *çöp* ‘gübre, atık’.

9. Tarihi sürece baktığımızda *çap-* fiili ve türevleri, her geçen dönemde kullanım alanını ve anlam ağını genişleterek günümüz Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Burada Türkiye Türkçesini *çap-* fiili ve türevlerinin kullanımını açısından diğer lehçelerden ayırmak gerekir. Türkiye Türkçesinde -ağızlar hariç- *çap-* fiil kökünün tamamen unutulmuş olması ve bu lehçede kullanılan türevlerin bu köke bağlanmada zorluk çekilmesi, kökün inorganik bir /r/ türemesi ile *çarp-* şeklini almış olmasından ileri gelmektedir. Bu /r/ türemesi ile birlikte anlam daralması da yaşamış olan fiil, aslen ‘vurmak’, mecazen ‘çalmak’ anlamlarıyla yaşamaya devam etmiştir. Bu kökten de tarihi süreçle ilgili olarak iki türev ortaya çıkmıştır: *çarpı* ‘kaba sıva’ ve *çarpıntı* ‘kalbin hızlı ve sık vurması’.

Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında Kullanılan Türevler		
Söz konusu <i>çap-</i> fiilinin ses yansımaları <i>çap</i> ’tan türediği dikkate alınırsa gövdelerin hem isim kökü olan <i>çap</i> ’tan hem de fiil kökü <i>çap</i> ’tan türeyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece türevlerin aldığı ekler fiilden isim yapan ekler olabileceği gibi isimden isim yapan ekler de olabilir.		
Kesin Türevler	Muhtemel Türevler*	Zayıf Türevler**
<i>çapar</i> (eskimiş) ‘postacı, ulak’	<i>çabuk</i> ‘çabuk, hızlı’	<i>çaba</i> ‘herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret’
(An. Ağz.) <i>çapa çapa</i> ‘koşa koşa’	<i>çabucak</i> ‘kısa sürede’	<i>çapak</i> ‘göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaştıran veya kuruyan akıntı’

(An. Ağz.) <i>çapcak, çapcık, çapıçak, çapık, çapık</i> 'çabucak'	<i>çapa</i> 'çapa, kazma, dirgen'	<i>çöp</i> 'gübre, atık'
(An. Ağz.) <i>çapdır-</i> 'koşturmak'	<i>çapak</i> 'balık'	
(An. Ağz.) <i>çapını açmak</i> 'hızlandırmak'	(An. Ağz.) <i>çapı</i> 'güveç, toprak tencere'	
(An. Ağz.) <i>çapkı</i> 'bir şeyi yağmalamak için yapılan akın'	(An. Ağz.) <i>çapık/çepik</i> 'alkış'	
(An. Ağz.) <i>çapkılamak</i> 'akın etmek'	<i>çapla</i> 'maden kazımak için kullanılan çelik kalem'	
(An. Ağz.) <i>çapkıcı</i> 'akıncı'	<i>çaprak/şaprak</i> 'eyer örtüsü'	
<i>çapkın</i> 'geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kimse, hovarda; haylaz'	<i>çaput</i> 'eskimiş bez parçası, paçavra'	
<i>çapul</i> 'yağma, talan, plaçka'	<i>çarçabuk</i> 'çabucak'	
<i>çapulcu</i> 'başkasının malını alan, talan eden kimse, talancı, yağmacı, plaçkacı'	<i>çavuş</i> 'askeri rütbe'	
<i>çapulculuk</i> 'çapulcunun yaptığı iş veya davranış'	(An. Ağz.) <i>çepin</i> 'küçük çapa'	
<i>çapullamak</i> 'bir yeri soymak, yağmalamak'	<i>çevik</i> 'hızlı, atik'	
<i>çapullama</i> 'çapullamak işi'		
<i>çarp-</i> 'hızla değmek, vurmak; el çabukluğu ile çalmak, dolandırarak elde etmek; kurnazlıkla ele geçirmek; (kalp) hızlı hızlı vurmak'		
*Muhtemel türevler, kaynaklarda geçip <i>çap-</i> fiilinden türediği belirtilen ve bizce de bu kökten türediğine inanılan gövdelerdir. ** Zayıf türevler, kaynaklarda <i>çap-</i> fiilinden türediği belirtilen ancak bizce bu kökten türeme ihtimali olmayan gövdelerdir.		

Tablo III, Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında kullanılan türevler için yorum tablosu

Kısaltmalar

An. Ağz. = Anadolu Ağızları.

bk. = Bakınız.

Çev. = Çevirmen.

Dede = Dede Korkut Hikâyeleri.

Dede E. = Dede Korku Hikâyeleri (Muharrem Ergin Neşri).

DLT = Divanü Lugati't-Türk.

DS = Derleme Sözlüğü.

Enverî = Düsturname-i Enverî.

ET. = Eski Türkçe.

Ev. = Evliya Çelebi Seyahatnamesi.

EWTS = Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen.

Hurş. = Hurşid ü Ferahşad.

krş. = Karşılaştırınız.

Müslim = Ebamüslimname.

Sır. = Sırrü'l-Esrar ve Matlaü'l-Envar.

Solak = Solakzade Tarihi.

Ş.Galip = Şeyh Galip Divanı.

Şamil = Şamilü'l-Lüga.

Tennuri = Gülzar- Tennuri.

Tez. Lâ. = Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi.

TİEM = Türk İslam Eserleri Müzesi.

TS = Türkçe Sözlük.

TTS = Tarama Sözlüğü (1996).

Vasıf = Vasıf Divanı.

Kaynakça

Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakâyık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan-Erol, H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1997). *Kıssasü'l Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahtarların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu III, Dizin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1945). *Et-Tuhfetü'z-Zekıyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.

Atalay, B. (1985). *Divanü Lugat-it-Türk I-III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1986). *Divanü Lugat-it-Türk Dizini IV, Endeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W. & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi.

Baskakov, N. A. (1963). *Nogayisko-Russkiyi Slovar*. Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannykh I Natsional'nykh Slovarey.

Baskakov, N. A. et al. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*. Izdatelstvo 'Ruskiy Jazık'.

Baskakov, N. A. et al. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Çev. İ. Kaynak & A. Mecit Doğru. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borovkov, A. K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv*. Akademiya Nauk SSSR (Institut Narodov Azii), Izdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kuran Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*. Çev. H. İ. Usta & E. Amanoğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buran, A. (2013). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında -r/-r Türemesi*. In Gül, B. (Ed.), *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (pp. 183-192). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân Al-Atrâk*. Evkaf Matbaası.

Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi.

Canpolat, M. (1995). *Mecmuatü'n-Nezâir (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.

Çetin, E. (2019). Türkçe Çal- ve Çap- Fiilleri Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 375-390.

Demirci, Ü. Ö. & Karşlı, S. (2014). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i Dizin*. Kesit Yayınları.

Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Umuttepe Yayınları.

Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nevbahar, İnceleme-Metin-Sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Doerfer, G. & Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Akadémiai Kiadó.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit III*. Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit IV*. Franz Steiner Verlag.

Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bulak Neşriyat.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalıcı Yayınevi.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- İzbudak, V. (1965). *El-İdrâk Haşiyesi*. Devlet Basımevi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Say Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayasandık, A. (2018). Türkiye Türkçesinde Ölen Fiiller. *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(1), 105-125.
- Koç, K. et al. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kuran Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z. & Beyreli, L. (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi I-IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. İzdatel'stvo "Nauka" Leningradskoye Otdeleniye Leningrad.
- Naskali, E. G. & Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Naskali, E. G. et al. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İ. Kurban. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Simurg Yayınları.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Starostin, S. A. et al. (2003). *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*. Brill.

- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi Buhârî (1298/ M. 1882). *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî*. Mihran Matbaası.
- Talat, T. et al. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları.
- Tannagaşeva, N. et al. (1995). *Şor Sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S.(1974). *Das uiguische Insadi-Sutra*. Berliner Turfantexte 3. Akademie Verlag.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı I: A-E*. Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2018) *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. et al. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII* (1993). 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, M. (1987). *Munyetü'l Guzât*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Usta, H. İ. (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kuran Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi (Tiem 73), Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. Doğu Kitabevi.
- Üşenmez, E. et al. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Türk Dünyası Vakfı Yayınları.
- Vambery, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. F.A. Brockhaus.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1996). 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü I-II*. Çev. A. Taymas. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüce, N. (2014). *Zemahşerî: Mukaddimet'ül Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zieme, P. & Molnar, A. (1989). Ein weiterer uigurischer Erntesege. *Altorientalische Forschungen*, 16, 140-152.

Zieme, P. (1975). Ein uigurischer Erntesege. *Altorientalische Forschungen*, 3, 109-143.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Received 26.06.2020	Research Article	JOTS
Accepted 02.07.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 96-140

Yaşın yaşın ağlar mısın (Yunus Emre)

Buruldu-m-ise Saraldu-m-ise: Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasında Bir Soylama Başlangıcı Yahut Bulut Olmak Hakkında

*Buruldu-m-isä Saraldu-m-isä: The Introduction of a Declamation in the Gonbad Manuscript of
Däädä Qorqut or about the Being Cloud*

Aslıhan HAZNEDAROĞLU*

Düzce University (Düzce/Turkey)
E-mail: aslihankaragoz@duzce.edu.tr

Dresden and Vatican manuscripts as a text based on declamation (*soylama*). 17th declamation, which is included in the manuscript and which also includes the story of Kazan's heroics, is noted as expressed in the language of Qazan. In this declamation, Salur Qazan started describing himself with a metaphorical saying that he was 'cloud, smoke and misty'. Beginning of the declamation with words about the sky in this way is in harmony with the other declamations in the text. However, in order to resolve these words, it will be necessary to understand the expression of *burulma* and *saralma* and what it means by being a 'cloud'. According to our study, *burulmaq* and *saralmaq* is an expression parallel to be angry and the cloud is part of the stereotypes about intimidating the enemy. Such as the lion's roar, the roar of the cloud is a symbol of wrath which is a glorified feature of heroes. The word *bulut* 'cloud' that describes Qazan, should be considered with the accolades used for Qazan such as *kara bulut örgüni* 'black cloud thunder?' and *dumanlı dağ börisi* 'the wolf of the smoky mountain'.

Key Words: Däädä Qorqut, Gonbad, Salur Qazan, mythology, wrath, bura sara, burulma, cloud.

* ORCID ID: 0000-0002-0778-6101.

Giriş

Veli Muhammed Hoca isimli bir kitapseverin Tahran'daki kitapçı arkadaşından satın alarak gün yüzüne çıkmasına aracı olduğu *Dede Korkut Kitabı*'nın üçüncü yazması, 2019 yılının önemli bir kültür sanat olayı olmuştur. *Dresden ve Vatikan* yazmalarının keşfinden uzun yıllar sonra ortaya çıkmış olan bu yeni yazma, ülkemizde birbirinden bağımsız yürütülen üç çalışma ile bilim dünyasına tanıtılmış, diğer Türk cumhuriyetlerinde de ilgili yayınlar yapılmıştır. Bugün yeni yazmanın okunuşu ve anlamlandırılmasıyla ilgili çalışmaların sayısı 10'a ulaşmıştır. Bu öncü çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: Azmun 2019, Ekici 2019, Shahgoli et al. 2019, Asker 2019, Hacıyev 2019, Serrafî et al. 2019, Quliyev 2020, Rafraf 2020, Rzasoy 2020, Tulu 2020.¹ Günümüz Türkçesine aktarımda ve geniş inceleme bölümüyle Azmun ve Ekici ile Shahgoli et. al.'in çalışmaları öncü olmayı sürdürmektedir. Türkiye dışındaki ilk neşir Asker'in neşridir. Sarrafi et. al.'in çalışması harita, sözlük ve toponim bilgisi yönünden dikkat çeker. Sarrafi et. al. ile Rafraf neşri, Arap ve Latin harflerinde düzenlenmiştir. Hacıyev ve Rzasoy'un çalışmaları metni anlamaya ve yorumlamaya yöneliktir. Quliyev neşrinde yazma hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Tulu yeni yazmanın günümüz Türkçesine sözlü çevirisini, önceki iki yazma ile birlikte yayımlamıştır. Hemen bütün çalışmalar sözlüğe ve dipnotta açıklamalara yer vermekte ve alana önemli bir katkı sunmaktadır. Yazmanın İngilizce çevirisi de ilk yayının sahibi Azmun tarafından hazırlanmaktadır.² Böylece okuyucuların yeni yazmayla temasında önemli bir zenginlik ortaya çıkmıştır.

Bir Azerbaycanlı tarafından eski bir yazmadan kopya edildiği düşünülen eserin okunuşu konusunda bazı ihtilaflar söz konusudur. İstinsah ve mürekkep kaynaklı kusurlar da bu ihtilafları arttıran bir husustur. Her çalışma, yeni yazmanın değerlendirilmesi konusuna önemli bir katkı sunmaktadır.

¹ Saydığımız bu çalışmalarda yazma için verilen sayfa numaraları farklılık gösterir: Azmun, Hacıyev ve Serrafî et al. (1) rakamı ile; Ekici ve Asker (1b) ile; Shahgoli et al., Quliyev ve Tulu (1a) ile başlamıştır. Rafraf'ın çalışmasında sayfa numarası kullanılmayıp metnin bölümleri dikkate alınmıştır. Geniş tahliller içeren Rzasoy'un eserinde ise transkripsiyon için Hacıyev kaynak alınmıştır. Biz bu çalışmada yazmanın ilk sayfasını 1b olarak kabul etmekteyiz.

² Azmun'un bu çalışmasının bir kısmı yayınlanmıştır (2020). Ayrıca Sertkaya ve Uzuntaş yazmaya dair araştırma ve incelemelerini bir kitapta toplamıştır (2020). T. Kocaoğlu'nun transliterasyon disiplinini önceleyen yeni bir çalışma hazırlığında olduğu bilinmektedir.

Bazı neşirlerde bu yeni keşiften “üçüncü nüsha” diye bahsedilmiş olsa da, nüsha kelimesinin işaret ettiği “tıpkısının aynısı olma” durumu *Dede Korkut Kitabı*’nın bilinen üç yazması için de söz konusu değildir (Sertkaya, 2019a).³ Üçüncü yazma ise, elimizdeki yazmalar içinde kuruluş ve muhteva bakımından en farklı olandır.

Yeni yazmanın isimlendirilmesi konusunda henüz tam bir birlik sağlanmış değildir. Saydığımız bu yayınlarda *Türkmen Sahra* tercihi önde görünmektedir. Ancak bilim dünyasında *Günbed* tercihi de geniş kabul görmüştür.⁴ İran’ın Türkmen Sahra bölgesinde, Gülistan vilayetine bağlı bir şehir olan Günbed-i Kâvus, hâlen yazmanın bulunduğu yerdir ve bu isim ona nispet edilmektedir. *Türkmen Sahra* ise bu şehrin bulunduğu coğrafi bölgenin adı olarak daha geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Günbed yazması, soylama ağırlıklı bir metindir. *Dresden* ve *Vatikan* yazmaları gibi boy’lar hâlinde düzenlenmiş olmayan yazma, bu hâliyle upuzun bir mukaddimeyi veya bir soylama seçkisini andırmaktadır. Yazmadaki soylamalar birbirinden bağımsız olarak sıralanmıştır ve bir bütünlük oluşturmazlar. Toplam 61 sayfadan oluşan yazma, 25 bölüme ayrılmıştır ve genel kanaate göre 24 soylama ile bir boy içermektedir. Ancak metnin bir boy içerip içermediği, soylama sayısının kaç olduğu gibi hususlar tartışmalıdır.⁵ Bu yüzden yazmanın, *soylama* ve *boy* kavramlarının sınırlarını sorgulatan bir metin olduğunu söyleyebiliriz.

³ Ercilasun (2019) ve Özçelik’e (2019) göre bu yazma, Ankara’da bulunan yazmadan dolayı 4. nüsha sayılmalıdır. Ankara nüshası Sertkaya’ya göre bir varyanttır. (2019a). Özçelik, ayrıca *Dede Korkut Oğuznâmeleri*’nin sayısının 13’e çıktığını ifade etmektedir (2020: 7).

⁴ Ercilasun (2019), Özçelik (2019) ve Sertkaya, *Günbed* adını desteklemektedir. Türk Dili Derneği ile Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi’nin ortaklaşa düzenledikleri 11-13 Haziran 2020 tarihli *Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı*’nın üçüncü gününde, çalıştayın en önemli konusu olarak yeni yazmanın isminin ne olması gerektiği hususu tartışılmıştır. Bu tartışmalarda *Türkmen Sahra* ve *Günbed* adları öne çıkmış, diğer isimler elenmiştir. *Günbed* ismine en önemli eleştiri, Kocaoğlu ve Serrafî et al.’in de dile getirdiği, bu şehrin resmî adının *Gonbad-i Kâvus* olması şeklindedir.

⁵ Bu hususlar, *Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştayı*’nda tartışılmış, sadece yazmanın kesin olarak “iki hikâye içerdiği” üzerinde uzlaşmaya varılabilmektedir. Bu durumda 17. soylamada anlatılan hikâyeler de bir anma veya temas olarak kabul edilmiş olmaktadır. Bu hikâyelerden yuvarlanan taş anlatısı, Salur Kazan’ın ejderhayı yenmesi kadar başat bir kahramanlığını anlatır.

Yazmanın 38. ve 39. sayfalarında yer alan ve bizim bu çalışmada ele alacağımız soylama, yeni yazmanın en dikkat çekici kısımlarından birini oluşturur. Bu soylama üzerine birkaç makale yazılmış, soylamanın mitolojik çözümlemesi ise Rzasoy tarafından ortaya konulmuştur (2020: 260-296). *Buruldum-ise saraldum-ise* sözleriyle başlayan ve yapılan çalışmalarda 17 ile numaralanan bu soylama, bir destan kahramanı olarak Kazan'ı tanımlar ve kahramanlıklarını çerçeveler. Kazan'la ilgili bütün destanlar içinde bir tanıtma metni gibi duran bu soylama, her şeyden önemlisi *Kazan'ın ad kazandığı soylama*'dır ve bu yönüyle Kazan hakkındaki en önemli metinlerden biridir (Haznedaroğlu, 2020a). Soylamadaki parçaları bağlayan *Gazan-idüm* redifi ise doğrudan *Dresden* yazmasındaki ve *Topkapı Oğuznâmesi*'ndeki *Kazan er-idüm* ile *Kazan-idüm* redifli soylamaları akla getirmektedir.

Şiirsel ve yer yer mizahi bir üslup taşıyan soylamanın ilk bölümü “bulut, çiskin ve duman” üzerine bir teşbih ile başlamıştır. Bu başlangıcı nasıl değerlendirmemiz gerektiği, bu çalışma boyunca cevaplamaya çalışacağımız sorudur. İlk bakışta “bulut, çiskin ve duman olmak”, lirik çağrışımlar doğuran bir ifade olarak *Dresden* ve *Vatikan* yazmalarındaki Kazan karakterini tarif eden anlatımlardan farklı görülebilir. İfadeler bir tahavvül olarak değerlendirilmeye de uygun bir zemindedir. Ancak metnin bağlamının anlaşılması, bu sözleri Kazan'ı betimleyen bir kalıp olarak bir yere oturtmamızı sağlayacaktır. Çalışmamızda ilk yapacağımız, bu soylama başlangıcını diğer soylama başlangıçlarıyla karşılaştırmaktır. Metnin okunuşu ve anlamlandırılışı, bu bölümü takip edecektir.

Soylamanın ilk kelimeleri farklı şekilde okunmakta ve yorumlanmaktadır. Bu farklı yorumları metnin bağlamına ve *Dede Korkut Kitabı*'nın anlam dünyasına göre ele alacağız. Bizim geliştirdiğimiz yorum ise mevcut yorumlardan tamamen farklıdır. Bu yorumu temellendirmek için öncelikle kelimelerin etimolojik incelemesini yapacak, ardından da mitolojik arka planını anlamaya çalışacağız.

Korku, güç ve öfke arasındaki ilişkiler, epik metinlerin anlatım hususları ve *bulut*'un kutsal bir motif olarak taşıdığı anlamlar, kahramanın bir niteleyicisi olarak *bulutun* temsil çerçevesini belirlememizde aydınlatıcı olacaktır. Kazan'ın *Dede Korkut Kitabı*'nda ve *Topkapı Oğuznâmesi*'nde *bulut* ile vasfediliyor olması ise, bu metni tahlil etmemiz için elimizdeki en önemli karşılaştırma unsurudur.

A. Soylama Başlangıcının Yazmadaki Diğer Soylamalarla Karşılaştırılması

17. soylamayı yazmadaki diğer soylamalarla karşılaştırdığımızda birkaç husus öne çıkmaktadır.

1. Soylamanın Anlatı İçermesi

Dede Korkut boylarının içinde, çeşitli olaylara telmih yapan, hatırlatmada bulunan soylamalar oldukça fazladır. Birçok soylama, içinde yer aldığı hikâyenin olay örgüsüne dâhil olmuş, hikâyeye ayrıntı kazandırmıştır. Yeni bulunan yazma ise, hikâyeye açısından öncekiler kadar zengin değildir. Eserin sonunda yer alan ve vak'a içeriği çok geniş olmayan ejderha konulu boydan ayrı olarak yeni yazmada anlatı içeren iki soylama vardır. Bunlardan biri 17. soylama, diğeri Kars Kalesi'nin alınması ile ilgili olan kısımdır.

Kars Kalesi ile ilgili olan kısım, ilk durumdan son duruma doğru bir akış, yani bir anlatı ihtiva eder. Bu sebeple Azmun (2019) ve Sertkaya (2019b), bu metni boy olarak değerlendirir. *Güvenmedüm* sözüyle sonlanan bu anlatının bir kısmının eşmetinleri *Dresden* yazması ve *Topkapı Oğuznâmesi*'nde birer soylama olarak bulunmaktadır. Ayrıca Kazan dilinden bir aktarım olmakla bu metin *Dede Korkut Kitabı*'ndaki boy yapılarından farklıdır.⁶

17. soylama vak'a içeriği yönüyle *Günbed* yazmasının en çok gönderme içeren kısmıdır. Bu sebeple bu metnin de boy sayılıp sayılmayacağı tartışılmıştır. Burada sırasıyla Salur Kazan'ın “yuvarlanan taşı tutması, *Ala Demür Kâfir Han*'dan gelen kazanı kaldırması, katı yayı çekmesi, şişi ayağıyla yere perçinlemesi” ile ilgili kahramanlıkları ve bunlarla birlikte ad kazanması, vekilliği elde etmesi ve padişah kızını ödül alması anlatılmaktadır (Bk. Haznedaroğlu, 2020b). Bu yüzden ele alacağımız soylama başlangıcı, Kazan hakkındaki bu anlatılara bizi hazırlayacak bir zemin kurar.

2. Soylamanın Göksel Varlıklara ve Dağlara Dair Sözlerle Başlaması

Ele aldığımız soylama girişi, “bulut, çiskin ve duman” olmaya dair bir tablo içermektedir. Soylamanın bu şekilde gökyüzüne temas eden bir girişle başlaması,

⁶ Bu metnin *on min yağı geldüğünü eşidende* diye başlayan on satırlık bir kısmını Uçar, “bir soylama” başlığıyla ele almış ve eşmetinlerle karşılaştırmıştır (2020: 213). Söz konusu anlatının tamamı ise 50 satırdan oluşmaktadır.

diğer soylamalarla karşılaştırıldığında genel bir eğilim olarak belirir. Nitekim eserdeki 23 soylamadan 15'i, “gökyüzüne, buluta, aya ve güneşe dair” sözlerle başlamaktadır. Bulutların hâllerine, sis ve dumana dair tasvirler ise 7 soylamanın ilk sözleri olmuştur. 17. soylamanın da “yağmurlu, dumanlı havaya dair” teması içermesi, eserin genel havasıyla bu açıdan uyumludur ve bizi aslında anlatıların kaynağı olan coğrafyanın fizikî bilgisine de taşır.

Gökyüzünün varlıklarını ve hallerini anış, eski dil yadigârlarımız paralelinde düşündüğümüzde anlamlıdır. *Orhun* kitabelerinde insan gök ile yer arasında tanımlanmıştır: *üze kök teŋri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış* (Köl Tigin, Doğu 1). Ögel, kitabedeki bu ifadeyi, “gök + yer + insan” üçlüsünün yaratılışta birlikte görüldüğüne bir işaret olarak almaktadır (2016: 185).

Soylamaların gökyüzü varlıklarından söz ederek başlaması, göksel olanla kutsal olanın birliği hakkında fikir vericidir. Sözü özellikle gökyüzü ile açmak, insanın başını göğe kaldırmasıdır. Başını göğe kaldırmanın şüphesiz fiziksel bir etkisi de vardır.⁷ Başını kaldıran insan, yukarıya ile, göksel olanla bütünleşmektedir. Yukarıya dair bu hatırlatma, insanı epik metnin ihtişamına hazırlayan bir işlev görür ve insanın göğün altındaki bulunuşuyla ilgili büyük hikâyeye bir gönderme içerir. Bu şekilde birçok soylama, açılışını en geniş çerçeveden yapmakta, göğü andıktan sonra yere inerek doğaya ve insana yönelmektedir.

Gökten ve dağlardan misaller vermenin bir yönü düzenliliğe dair vurgu olarak okunabilir. Dağları, ırmakları anıp alpların özelliklerini saymak soylamalarda sık rastlanan bir yapıdır. Meçhul anlatıcı çok zaman doğadan örnekler vererek *merd igidler* için de doğadaki kanunlar gibi değişmez kanunlar olduğunu bu şekilde hatırlatır. Gök varlıkları geleneğin insanlardan talep ettiği bir sabitliktir, değişmezdir. Dolayısıyla soylamalar *alp igidliğin* ilkelerini sıralayan bir hitabe metni olarak değerlendirilebilir.

Rzasoy ilk soylamada geçen *Dedem Korkud kırk şakirde kıl nasihat* (G.2a/3) sözüne vurgu yapmakta ve eseri bu 40 şakird için hazırlanmış bir talim, tedris ve telkin metni olarak değerlendirmektedir. Hedef 40 günlük keçid merasiminden

⁷ Yukarıya bakmanın bir fark edişle birlikte sunulduğu şu tablo ilginç bir ayrıntıdır: *Begil yokarı bakdı. Gök irak yir katı didi. Oğlançuğu yanına getürüp soylamış, görelim hanum ne soylamış.* (D.123b/10)

geçen 40 şakirde *er igid / mert igid / alp igid olmayı* ihata eden bilgileri benimsetmektir (2020: 84). Bu şüphesiz çok önemli bir dikkattir.

17. soylamanın bu şekilde başlamasını hem bir yüceleri anma, hem de bir yiğitlik vurgusu olarak alabiliriz. Yiğitliğin örnek ismi Kazan ile bulut arasında bir benzetim yapılmakta ve bu bir şarta bağlanmaktadır. Bu şart ilişkisinin ne olduğunu sormalıyız.

3. Soylamanın Belli Bir Ritim ve Paralellikle İlerlemesi

Soylamalarda genel olarak başlangıçta oluşturulan cümle yapısı, soylamanın bütününde devam ettirilmekte, belli kelimeler veya kalıplar tekrar edilerek bir paralellik oluşturulmaktadır. Metne dinamik bir üslup katan bu paralel ifadeler, tekrarlar ve leff ü neşirler, sözlü gelenekten aktarılan metnin şiirsel yapısını göstermektedir.

17. soylamada da paralel bir akış söz konusudur. Bu soylamada paralelliği sağlayan unsurlar öncelikle *Gazan-idüm* redifi ve onun önünde gelen sıfat-fiil unsurudur. Metin, ... *duman olan Gazan idim /... son somuran Gazan idüm / ... sahlayan Gazan idüm* şeklindeki bağlantı ifadeleriyle ilerlemektedir. Metnin devamında Kazan'ın gösterdiği kahramanlıklara karşılık elde ettiği mükâfatlar da aynı paralellikte sıralanmıştır: *ad gazanan Gazan idüm /... vekillukı alan Gazan idüm /... cüldü kapan Gazan idüm*. *Gazan-idüm* redifi metni 6 kısma bölmektedir.

Metinde paralellik içeren bir husus da *altı degül altmış*⁸ gibi eşya tarifleri ve rekabet unsuru olarak *İç Oğuz'un Dış Oğuz'un beylerinin* anılmasıdır.

Metin yer yer 8'li hece ölçüsüyle uyum gösterir. Ufak bir müdahaleyle bu uyumu daha da arttırmak mümkündür (*Buruldumsa saraldımsa / gök yüzünde bulut oldum ...*).

Soylamanın giriş cümlesi, Salur Kazan'ın kendisini tanımlaması şeklinde bir kurgu içermektedir ve bu kurgu soylama boyunca devam etmiş, anlatılar bu kurgu içine yerleştirilmiştir. Önceki yazmalarda ve *Topkapı Oğuznâmesi*'nde de

⁸ Kara kazan *altı degül almış batman*, şiş(ler) ise *altı değıl yeddi dutum* olarak belirtilmesine rağmen katı yayla ilgili *altı degül* ibaresi metinde geçmemiştir. Ancak Kazan'ın çektiği yayla ilgili yaptığımız araştırmadan, burada bu ifadenin sehven atlandığı sonucuna ulaşmaktayız. Eski Türk yaylarında kabzada altı boynuz şeridi kullanılabildiğine ilişkin bilgiler, *Dede Korkut Bilgi Şöleni*'nde bildiri olarak sunulmuş, bildiri kitabına sehven alınmamıştır.

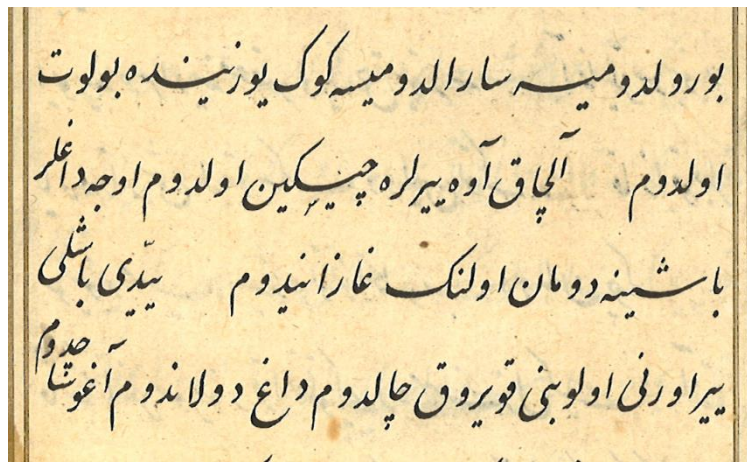
benzer şekilde karşımıza çıkmış olan bu tanımlama kalıbının Kazan için kullanılmış olması altı çizilecek husustur.

4. Soylamanın Salur Kazan Dilinden Olması

Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'ın ağzından söyleyiş içeren soylamalar fazladır. *Dresden* yazmasında boylar içinde yer alan soylamaların büyük bir kısmının söyleyeni Salur Kazan'dır. *Günbed* yazmasında da Kars Kalesi'nin alınması ile ilgili bölüm, *Kayser Salur ayası*, *dumanlı dag börisi* şeklindeki takdim sözleriyle başlar ve *Gazan der* diyerek sözü Kazan'a devreder (G.25a/7). Böylece bu anlatı da Kazan dilinden bir anlatımla karşımıza gelmiş olur. 65 satırdan oluşan *Topkapı Oğuznâmesi*'nin de son 10 satırı yine Salur Kazan dilindedir. Aktarımın geçmiş zamanlı olarak verilmesi buradaki soylamaların kahramanın ölümü ardından yapılan bir anış olduğunu düşündürülebilir. 17. soylamada da benzer bir durum söz konusudur. Bu durum, destanın icra edildiği zaman ve ortam hakkında, anlatıcı ve dinleyici ilişkisi konusunda da önemli sorular sordurmalıdır (Bk. Aça, 2007). Kahramanın “ben” diliyle anılışını, destan anlatıcılarının kahramanı içselleştirmesi olarak da okumak mümkündür.

17. soylamanın ben diliyle başlaması, metnin soylamalar içinde hemen fark edilmesini sağlamaktadır. Bu soylamayı takip eden soylama da *ben* diliyle başlamıştır ancak söyleyeni Dedem'dir (*Dedem der*). Kazan ve Dedem Korkut bu yazmada karşımıza çıkan iki anlatıcı olmuştur.

B. Soylama Girişinin Okunuşu ve Anlamlandırılması

Resim I, 17. Soylamanın Başlangıç Bölümü (20a)

Günbed yazmasındaki 17. soylamanın başlangıç bölümünün transliterasyonu şu şekildedir:

BWRWLDWMYSH ŚARALDWMYSH KWK YWZYNDH BWLWT
AWLDWM ALÇAQ AWH YYRLRH ÇYSKYN AWLDWM AWCH DAĞLR
BAŞYNH DWMAN AWLNK ĞAZANYDWM

Metnin okunuşunu mevcut çalışmaları da dikkate alarak şu şekilde tespit edebiliriz:

Buruldum-ise, saraldum-ise, gök yüzinde bulut oldum.

Alçak ava yérlere çiskin oldum

Uca daglar başına duman olan Gazan-idüm. (G.20a/1-3)

Üst kısmının başlık için boş bırakıldığı tahmin edilen bu metnin okunuşundaki en temel farklılık, ilk kelimenin okunuşunda görülmektedir. BWRWLDWM şeklinde yazılan bu kelimeyi *buruldum* veya *bürüldüm* olarak okumak mümkündür ve çalışmalar bu konuda ihtilaflıdır. İnce sıralı okuyuşu tercih edenler çoğunluktadır.

Bu temel farklılık dışında bir önemli farklılık Quliyev'in SARALDWM yazılışlı kelimeyi *sarıldım* şeklinde okumasıdır.

Shahgoli ve ekibinin *olan* kelimesinin sonundaki *nun* ve *kef* harflerini *ŋ* şeklinde değil de *ng* şeklinde okuması ve ikinci *-ise* bağlacını ünlü uyumuna göre *-ısa* okumasını da biçimsel bir farklılık olarak sayabiliriz.

1. Bürüldüm Şeklinde Okuyanlar

Ekici (2019: 105) ve Shahgoli et al. (2019: 217), *bürüldüm-ise saraldım-ise* şeklindeki ince sıralı okuyuşu tercih etmiştir. Metnin Asker (2019: 87) ile Serrafî et al. (2019: 60) tarafından hazırlanan Azerbaycan neşirlerinde ve Hacıyev'in serhli makalesinde (2019: 46) ve Rzasoy'un açıklamalarında da (2020: 261) kelime yine ince sıralı olarak okunmuştur.

Bu şekildeki okuyuş, iki farklı yorumlayışın zemini olmaktadır:

a) Bunalmak Yorumu

Ekici, soylamanın ilk sözlerini günümüz Türkçesine ‘bunaldığımda sarardığımda’ şeklinde çevirmiştir (2019: 190). Bu anlamlandırmada Ekici, *sararmak*’tan ve belki *bürülme*’nin ‘büzüşmek’ şeklindeki dolaylı anlamından yola çıkmış olmalıdır. Bu durumda *bürülme ve saralma* ‘güçten düşme, zayıf kalma’ anlamında düşünülmüştür. Kazan’ın bunaldığında neden bulut olduğunun açıklaması yapılmamış olsa da, bulutların bir hüznün simgesi, efkârlanma ifadesi olarak düşünüldüğü sezilmektedir.

Kanaatimizce *bunalma*, bir destan kahramanının kendisini överken anacağı bir kelime olmaya uzaktır, çünkü acizlik bildirmektedir. Her şeyden önce bir destan metninin muktedir edasına bu kelime yakışmayacaktır. *Bunalma*’yı *Dede Korkut* metinlerinde bir yenilgi ve perişanlık hâli olarak ve özellikle karşı tarafın küçümsendiği ifadelerde görmekteyiz.⁹

Han kızı halalunu tanımayan gözün ulmuş, buşalmışsın saña ne olmuş? (D.76b/9-10)

Bu ısmarladuğun nesnedur, n’oldun böyle buşaldun? (D.46a/7).

Kara başı buşaldı buşlı oldu. Hemân döndi kal’aya kaçdı. (D.107/1)

Er buşaldırdum buşkunumda ben Kazan. (T.O.3/55)

Kara başların buşlu eden (.....) Ulaş oğlu Salur Kazan (T.O. 2/33)

Zayıflığını söylemenin bir kahramanca ne kadar zor olduğuna *Dede Korkut* kahramanlarından *Begil ve Kanturalı* örnekleri verilebilir. Attan düşüp ayağını kıran Begil bunu herkesten saklamış, hatununa bile beş gün sonra diyebilmiştir (D.123a). Kanturalı, hayatını kurtaran Selcen Hatun’u *Kanturalı zebun oldu* diyerek kendisinin âciz hâlini Oğuz’a anlatabilir diye, bir eziklik duygusuyla öldürmek istemiştir. Kazan da, ejderhanın heybetinden *pusaran* (D.141b/7), *bulaşan ve kana dönen* (G.29a/12) gözüne *nâmert* demiş bir kahramandır. O yüzden bu çeviri, destan diliyle uyumsuzluk gösterir demekte haklı oluruz.

Sıkıntının (“bungunluğun”) dumana, yele benzetilmesi haklı bir yorum olabilir. Kâşgarlı Mahmud’un *muş* kelimesiyle ilişkili olarak aktardığı şu söz de bulutu gamla eşleştirir: *Erke muş tegir, tağ seşirişe yel tegir*. “Adama sıkıntı değer,

⁹ Dış Oğuz’un İç Oğuz’a âsi olduğu boyda Kazan için *kara başı buşlu oldu* (148b/1) ifadesi geçmektedir. Ancak burada bu ifade bir sınama için kullanılmıştır. Beyrek için de aynı hikâyede *Kara kana bulaşdı buşlu oldu* (151a/12) denilirken Beyrek ölmüştür.

dağın zirvesine yel değer.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 493). Ancak kahraman bunalan değil bunaltan olmalıdır. Bunalmak, bir övünme biçimi olmaya uzaktır.

b) Bürünmek Yorumu

Bürünmek okuyuşunu Shahgoli et. al (2019: 237) ve Serrafi et. al. (2019: 194) sözlükçede "bürünmek" olarak açıklamıştır. İlk kelimedeki {-l} eki, dönüşlülük eki olan {-n} fonksiyonunda olabildiği için, ifadenin *büründüm-ise sarındım-ise* şeklinde alınması mümkündür ve doğrusu bulut, çiskin ve duman olmak bir tahavvül olarak değerlendirilmeye uygun görünmektedir. Rzasoy da metne dair açıklamasını “çevrilme” (dönüşüm) kavramı üzerine kurmuş, bu dönüşümün mitolojik çözümlemesini yapmıştır (2020: 260-296).

Rzasoy’a göre Kazan’ın *hidroçevrilmesi* su → duman → bulut → çiskin şeklinde bir sırayla ilerler: *Evvelce dağlar başında duman idim. Sonra gökyüzünde buluta çevrildim. Daha sonra yere inip ovalıkta çiskine çevrildim* (2020: 262).

Şekil değiştirme mitik anlatıların önemli bir motifidir ve tanrısallıkla ilişkilidir. Şekil değiştirmekle ilgili tespit edilen ilk Türkçe metin de Burkancılık muhitinde yazılan bir şiiirdir. Bu şiiirde “bir şekilden başka bir şekle girme” anlamında *kubulmak* (Moğolcada *hubilgan*) kelimesi geçmektedir (Arat, 1991: 342-343). Uygur harfleriyle yazılan *Mîrac-nâme* eserinde *Cebrâyil öz sûretiga kopuldu. Altı yüz kanatlı kuş oldı*, şeklinde kullanılmış olan (Sertkaya, 1968) *kubulmak* kelimesi, “kabuk değiştirmek” anlamıyla *bürünüp sarınmaya* paralel değerlendirilebilecek bir ifadedir. Nitekim “don değiştirme” başlığında Ögel, *kabulma* ile birlikte *giyimini giyme* deyimine de yer vermektedir (2014: 173). Don değiştirme, halk anlatılarında “şekil değiştirme” için kullanılan genel bir ifadedir. Bu motif, özellikle güvercin, kırlangıç gibi kuşlara, geyiğe ve ejderhaya dönüşmek şeklinde karşımıza çıkar. Soylamanın devamında da Kazan’ın kendisini “ejderha olmuş” gibi anlattığı görülecektir: *Yeddi başlı yer evreni oluban...*

Rzasoy’un deyimiyile “birinci bendde öz hidroecdadlarına çevrilen Qazan” ikinci bentte de yeddi başlı ejderhaya mı çevrilmektedir? Bizce Kazan, ejderhayı yenip postunu giyinmesi olayına mizahi bir gönderme yapmaktadır. Bu olay, yeni nüshanın en önemli hikâyesidir ve bu hikâyede de aynı mizah sezilebilir. Kazan’ın ejderha öldürüp postunu giyindiğini bilmeyen *Sadık Türk* “adam nasıl

ejderha olur” demeden kaygıya düşmüştür: (Gazan) ejdehâ olubdur, bizi hamı utar (G.30b/10).

Benzer şekilde Kazan’ın bulut olmaktan kastı da tahavvül olmasa gerektir. Tahavvül, kanaatimizce bu epik metnin doğasına yabancıdır.¹⁰

Dede Korkut Kitabı’nda şekil değiştirme motifini sadece Azrail şahsında görmekteyiz. Deli Dumrul, kılıcını sıyırıp kendisine hamle kılacakken Azrail bir güvercine dönüşüp uçmuştur. Deli Dumrul’un bu mucize karşısındaki tavrı ise elin eline vurup kas kas gülmek şeklindedir:

Yiğitlerüm! Azrayıl’uñ gözünü eyle korhutdum ki, giñ kapıyı kodı, dar bacadan kaçdı. Çünkü menüm elümden göğercin gibi kuş oldu uçdı. Mere ben anı kor mıyam doğana aldurmayınca!
(D.81b/8)

Deli Dumrul’un bu sözü, *Dede Korkut Kitabı’nın* dünyasında şekil değiştirmeye karşı genel bir kanaati yansıtabilir. Şekil değiştirmek kutsal ile ilişkilidir, keramet ve büyüdür. Savaş hilelerini bile (gece baskını, uyuyorken saldırma) erliğe uygun görmeyen kahramanlar, böyle bir kudrete ihtiyaç duymazlar. Hatta bu kudrete “deli” sıfatıyla meydan okur, şekil değiştirmeyi acizlik olarak değerlendirebilirler.¹¹ Kahramanların gücünün fizikî varlıklarına dayandığı düşüncesi, sürekli bedensel kudretleriyle övülmeleriyle de vurgulanmaktadır.

¹⁰ Kelime *bürüldüm* okunduğunda en makul çözüm “tahavvül” olduğu için bu kısmı açmak istemiştım. Aylar sonra bu makalenin son teslimine günler kala Rzasoy’un bu konuyu detaylıca ele aldığını görmüş oldum. Rzasoy “transformiya, çevrilme” ile ilgili oldukça değerli bilgiler vermekte ve dikkatli hükümler sıralamaktadır. Bu hükümlerden birkaçı şu şekildedir (Türkiye Türkçesine yaklaştırarak): *Kazan’ın çevrilmeleri mitik düşünce ile ilişkilidir. Bunlar canlı bir varlık olan Kazan’ın öz cildini, zahiri görkemini, ipostasını değiştirme kabiliyeti; başka bir deyişle, diğer bir varlığa, bitkiye, eşyaya, taşta vs. çevrilme imkânını yansıtır. Kazan çevrilmeler zamanı birden çok görünüşte ortaya çıkar. Ancak bu değişiklik geçici olup Kazan’ın asıl mahiyetini değiştirmemektedir (...)* Kazan’ın çevrilmeleri ritüelde ölerek başka nesneye çevrilmesidir. (...) Kazan’ın çevrilmeleri totem / ongunlarla bağlı çevrilmelerdir. Bu ongunlar Kazan’ın ecdad şeceresi ile bağlı “kökleri”, akrabaları olduğu için o, muhtelif şekillere girebilir. Bu cihetten Kazan’ın çevrilmeleri ongunun, tanrının gücü, yani onların sayesinde olur (2020: 268-269). Ayrıca Rzasoy Kazımoğlu’ndan şu sözü aktarır: *Folklordaki cilden cilde girmek sujetlerinin en geniş yayılanlarından biri sihirli suret (don) motifi ile bağlıdır. Bu suret adi insanlara değil sihirli kuvvelere bağlıdır.* (2020: 272).

¹¹ Kazan Bey’in öldürdüğü ejderhanın postunu giyinmesi veya Bamsı Beyrek’in ozan kılığına girmesi, fizikötesi bir durum olmadığından şekil değiştirme sayılamaz; giyim-kuşam, karşı tarafı şaşırtmak için kullanılan bir araç, bir mizah unsurudur.

Rzasoy'un işaret ettiği üzere suyun, dumanın, bulutun ve ejderhanın mitolojik anlamları göz ardı edilmemelidir ancak bu anlamlar teşbih ile de açıklanabilir. Kazan şahsında bir yiğidin övgüsü bu benzetimlerle ve göndermelerle yapılmaktadır.

2. Buruldum Şeklinde Okuyanlar

Azmun (2019: 52), Quliyev (2020: 60), Rafraf (2020: 46) ve Tulu (2020: 340) ilk kelimeyi kalın sıralı okumuştur. Bu okumada daha çok *bulut*'un hal değişmelerine dayanan ve etimolojik temeller arayan yorumlar söz konusudur.

a) Hoş Kokulu Sis Yorumu

Azmun, bu soylamanın ilk kelimelerini *buruldum-ise saraldum-ise* şeklinde okumuş ve metnin çevirisinde bir ilavede bulunmamıştır (2019: 52, 81). Fakat Azmun'un yeni yazmadaki iki anlatıyla beraber bu soylamayı İngilizceye çevirdiği çalışmasında *burulmayı* 'hoş kokulu bir sise dönüşmek' (*to take the form of a fragrant mist*) anlamında aldığı görülmektedir:

If I took the form of a fragrant mist and turned yellow, it was by becoming a cloud in the sky. On the lower slopes of the mountain I became a drizzle; I was Gazan who became mist on the summit of the high mountains. (2020: 25).

Azmun'un burada *burulma*'nın 'kokmak' anlamından ve *bulut* kelimesiyle akrabalığından hareket ettiğini düşünmek mümkündür. Nitekim Ercilasun da, *burul-* için verilen 'buram buram yükselmek' anlamının *gökte bulut olmak* için daha uygun olacağını söylemiştir (2019: 21). Azmun'un yorumlayışına göre bulut ve dağlar bir kutsallık sembolü olarak işlenmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde, *yıpar burdı* sözüne 'misk kokusu yayılması'; *su burdı* sözüne de 'çevreye güzel bir kokunun yayılması veya bir şeyin buharının yükselmesi' anlamını verdiği görülür (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 234). Arat da *burat*- fiilini 'güzel koku yaymak' (1968: 436), Clauson, *bur-* fiilini 'kokmak' anlamıyla almaktadır (1972: 355a). *Bur-* kelimesinin *burun* kelimesiyle de bağı düşünülmemektedir (Eren, 1999: 664). Farsçadaki *bûy* > *bû* kelimesinin de 'koku' anlamına geliyor olması ilginç bir tesadüftür.

Bur- fiilinin *bulut* ile etimolojik ilişkisi, sözlük çalışmalarında açıkça görülmektedir. Clauson, 'buhar' anlamındaki *bu* kelimesine *buğ*'un (buğu) eski

formu olarak yer vermiştir (1972: 292a). *Bu-s ~ pu-s* ise ‘duman, sis’ anlamındadır (1972: 370b). *Buğ* gibi *bus < bus; bulı-t > bulu-t < bu-lı-t* gibi şekiller *bu ~ pu* ile bağlantılı düşünülmektedir. Tekin’in *bulut* kelimesinin sonundaki /t/ ünsüzünü çokluk eki olarak değerlendirdiğini de bu etimolojik örüntüye eklersek *bulu-t* ‘gökyüzündeki su / buz zerrelere’ demek olur ve *bu* köküne daha da yaklaşılmış olunur.

Nitekim H. Şirin de, *bulut* kelimesini detaylı olarak incelediği makalesinde bu kelimenin *bū* ‘buhar, buğu’ kelimesinden ayrı incelenemeyeceğini söylemektedir (2017: 382). Ona göre, Eski Türkçedeki *bū* ‘buğu’ adından *bur-* fiili türemiştir ve bu fiil ‘buhar çıkmak’ anlamındadır. *Bulut*’la ilişkili olan *çığ, tüpi, bug, bus, tuman* gibi kelimeleri *Türkçenin tengri kadar eski verileri* olarak sayan Şirin, makalesinde ayrıca şu sonuçları sıralamıştır:

Etü. *bug* ‘buhar; sis’; Etü. *būs* ‘pus’ (TTü., Kum., Nog. Şor. *pus*, Uyg. Tuv. *bus* vd.); Etü. *bur-* ‘buhar çıkmak; koku çıkmak’; Kumukça *bugak*, Karaçay-Balkarca *buvak* ‘kırağı’; Kzk., KKlp. *buldır* ‘sisli, bulutlu’, Krg. *buldur* ‘puslu; bulutlu’ vd. Bu türevlerin yanına Etü. *buzun* eklenmemesi için ileri derecede anlam değişmesi dışında bir sebep yoktur: *buz* (TTü., Az. Gag., Krm., Kum. *buz*, Tkm. *büz*, Yak. *būs, mūs*, Özb., Uyg. Kzk., Krg. *muz* vd.) (2017: 380)

Bütün bu etimolojik bağlantılardan hareketle, Kazan’ın *burulup saralması*, bulut olmaya ilişkin hâller olarak yorumlanmış olmaktadır. Zira *saralma* da bulutla ilişkili bir hâle atıf olarak değerlendirilmeye uygundur. Metnin başka bir yerinde bu kelime *Ne çaklarda seher irte dan bulutı saralanda* (G.24b/9) şeklinde, seher yelinde sallanan taze otlardan da bahseden bir sabah manzarası tasvirinde görülmektedir. Üç çalışma da sözlükçelerinde bu kelimeye ‘sararmak’ olarak yer vermiştir, ama sabah tasvirindeki *sararmak*, ‘altın sarısı ışıklara’ bir göndermedir ve “sararıp solma” ile bir ilgisi yoktur. Sabahı tasvir eden *saralma*’ya dair güzel bir örnek *Koblandı Destanı*’nda görülebilir:

Tağ sargayıp atkanda

Şolpan juldız batkanda (Kuanışbayeva, 1998: 146)

Azmun’un yapmış olduğu yorumlamaya göre *saralma*, doğmakta olan güneşin şavkını ifade eder ve soylamanın girişinde olumsuz çağrışımlardan uzak, mutluluk dolu bir tablo söz konusu olur. Sabah gün doğarken bitki ve çiçeklerin üzerinde beliren çığ, etrafa yayılan taze kokular, altın sarısı ışıklar bu mistik sahneyi tamamlayan unsurlardır. Böyle bir tabloda Kazan, mutluluğunu naif bir şekilde anlatmaya çalışmış olmalıdır.

Evinin yağmalandığı boy'da Hak didârın görmüştür (D.24b/1) diyerek suyla söyleşmesini okuduğumuz Kazan'ın, bu kez kendisini bulut olarak tanımlaması, metnin lirik bir zeminde anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bu yüzden Azmun'un *burulma'yı* ve *saralma'yı* olumlu olarak değerlendirişi, tutarlı bir yorum olarak görülebilir. Bu zengin çağrışımlı yorumda bizim şüphemiz, Kazan'ın bu ifadeye neden ihtiyaç duyduğunu sormak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bütün soylama boyunca bize ne kadar güçlü olduğunu, yer yer alaycı bir dil kullanarak anlatacak olan Kazan, neden en başta *hoş kokulu bir sis'e* dönüşmüş ve *saralmış* (sarı bir ışıkla parlamış) olarak karşımıza çıkmıştır? Epik metnin üslubundaki güçlülük vurgusu, bu naif ifadeyle ne şekilde beslenir?

Dağların ve bulutun kutsallıktan dolayı rahmetle ve huzurla yâd edilişi, soylama metninin havasıyla birlikte düşünülmelidir. Kazan güçlü, yırtıcı (ejderha göndermesi), en çetin şartların üstesinden gelici, başarılamayanı başaran ve bunun ödülleri toplayan bir kahraman olarak övünürken, en başta kendisini *bulut, çiskin ve duman* olarak övmüştür ve düğüm burada yatmaktadır.

b) Kıvrılmak, Sarılmak Yorumu

Quliyev de bu soylamanın ilk kelimelerini *buruldum ise sarıldım ise* olarak okumuş (2020: 60) ve kelimeleri yine “bulutun bir hâli” olarak değerlendirmiştir. Quliyev'e göre *burulmak*, bulutların hareketinin bir tarifidir. *Bulutların burulması* ile yağmurdan önce gökyüzünde bulutların kıvrımlar oluşturması, birbirine karışarak hareket etmesi anlaşılmalıdır.

Bu yorum için *bur-* fiilinin ‘döndürülüp bükülme, kıvrılmak’ (Ayverdi, 2011: 429) anlamıyla düşünüldüğünü söyleyebiliriz. *Burmak* fiilinin bugün de yaygın olarak kullanılan anlamı ‘çevirmek’tir (Tekin et al., 1998: 87). *Buruk* Azerbaycan Türkçesinde ‘kıvrım’ demektir (Seydaliyev, 2007: 62). *Burulmak* ‘buruk düşmek, kıvrılmak’ anlamındadır. Yeni yazmada yayların kurulmasıyla ilgili *boynuz ilen burulanda* (G.4a/3) ifadesi geçmektedir ve bu da yayın kurulmadan önce dış kısmında olan boynuz aksamının yay kurulurken iç tarafa çevrilmiş olmasını ifade etse gerektir.¹² Ayrıca okun düz şekilde (ki bu ses çıkarmakla da ilişkilidir) gitmesini ifade eden *burulmayub doğru çıkan ok ötkünü* (G.4a/4) ifadesi de vardır.

¹² Bu konuda Hacıyev, *Möhkem yayların teke boynuzundan düzeldilmesine işaret edilir* demektir (2020: 15).

Bulutların burulması ilişkisinden hareketle olsa gerek hortum, kasırga gibi güçlü rüzgâr hareketleri ve sert doğa olayları için de *bur-* kökünden gelen kelimeler mevcuttur. *Burulğan, bururğan, burutğan* ve *burlağan* kelimeleri ‘girdap, dönen su’ anlamına gelen kelimelerden birkaçıdır (Öztürk, 2005: 202; Seyidaliev, 2007: 62). Ayrıca ağızlarda *burqaç* kelimesi ‘girdap’ anlamında kullanılmaktadır. Anadolu’da kasırga ve hortumlara *buruk*, Kırgız Türkçesinde kar fırtınasına *burğanak* denilmektedir (Ögel, 2016: 398).

Quliyev’in burada SARALDWMYSH yazılışlı kelimeyi *sarıldım ise* olarak okuması da *burulma*’nın anlamıyla ilişkili bir tercih olmalıdır. *Sarılmak* ‘bir şeyin etrafına dolanmak, bükülmek’ (Axundov, 2006/4: 41b) anlamlarıyla *burulma*’ya yakın bir anlamdadır ve *bulut* teması ile uyumludur. Böylece *Kazan’ın burulması* da *sarılması* da bulut olmaya doğru bir dönüşüm, bir hâl değişimi olarak anılmış olmaktadır.

Burulup saralma’yı bulutla ilişkilendiren yorumlarda “yağdım ise yağmur oldum” demeye benzer bir şekilde *ise* bağlacı “hâl”i betimlemeye aracı olmakta ve *Kazan’ın dönüşümü* detaylandırılmaktadır.

c) Bozulmak Saralmak Yorumu

Rafraf da ilk kelimeyi kalın sıralı okumuştur, ancak dipnotta “Bir ihtimale göre *bozuldum, bozardım*” (2020: 46) kaydını düşmüştür. Metnin çağdaş Azerbaycan Türkçesine aktarımında yine bu ihtimali değerlendirmiştir: *Burulub saralıb (bozarıb saralıb?)* (2020: 79). *Bozarmak*, ‘bulutun kararması, bozulması’ olarak düşünölmeye uygundur ve bu kelimenin 12. soylamadaki *busalık* kelimesiyle ilişkisi ihtimal dâhilindedir: *Kay busalık erdemidür...* (G.16a/4).

Bir başka kalın sıralı okuma da Tulu’ya aittir. Tulu açıklamaya gitmeksizin ifadeyi şöyle nakleder: *Buruldumsa / burundumsa / saraldımsa* (2020:304).

Günlük kullanımda olan bir ifade olmadığından her araştırmacının bu kelimelere yaklaşımının farklı olduğu görölmektedir. Ancak genel olarak buluttaki hâl değişimleri yorumlara yön vermiştir.

Diğer İhtimaller

Bur- fiiline dair yukarıda sayılan etimolojik bağlantılarla anlamlı olabilecek bir ifade, *Altın Taycı* destanında bulunmaktadır. Ancak burada, *bulut olmanın* sebebi yorgunluktur:

Aran çula ak kır at / Dönüp dolaşmakta

Tuzlu teri ak bulut olup/ Açık gökyüzüne dağılmaktadır

Köpürmüş teri gök bulut olup / Mavi açık göğe yükselmektedir (Dilek, 2018: 84'ten Yılmaz 2013: 169).

Köpüklü teri bulutla ilişkilendiren bu ifade, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğündeki *ter burçaklandı* sözünü hatıra getirecektir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 602). Türkmencede de *burçaklama* 'terleme' anlamındadır (Tekin et al., 1998: 87). Böylece *burulmak* ve *bulut* arasındaki etimolojik ilişki daha karmaşık olmaktadır. Ancak elimizdeki metnin buradaki benzetimle bir paralelliği yoktur, buluta dönüşen Kazan'ın kendisidir.

Aslında yine iştikaktan yola çıkarak *burulma*'yı 'buruşmak' olarak değerlendirmek ve Kazan'ın yaşlanmasına yormak da mümkündür.¹³ Dahası, *uçmak* deyiminden hareketle *bulut*'u ölümün bir metaforu olarak değerlendirmek de imkân dâhilindedir.¹⁴ Kelimeyi *bürünmek* olarak alıp 'bulut kaplamak' anlamından hareketle başka bağlantılar kurmak bile mümkündür.

¹³ Ak saçlı kırışık tenli ihtiyarlığın buluta teşbih edilmesi anlamlı görülecektir. O zaman *burulma* ve *saralma* ten kırışmasının, zayıflamanın örtmeceli bir ifadesi olur. Böylece Kazan, yaşlansa da bir bulut gibi yükseldiğini söylemiştir şeklinde bir yorum yapılabilir. Nitekim 'yaşlanmak' *Dede Korkut Kitabı*'na göre bir erdemdir: *Yanakından akarursa baba yakışı* (G.23a). Fakat metnin bağlamından dolayı bu yorum sadece bir yakıştırma olabilir.

¹⁴ Düşünürsek "ölüm" bu tabloya uyarlanabilir. Nitekim Tekin, *Köl Tigin* yazıtının kuzey doğu yüzündeki 3. cümleyi *Köl tigin ö[zi?] kırk artuk[ı y]iti yaşınğa bulut bust[adı?]* şeklinde okumuş ve *busta-* kelimesini sözlükçeye 'bağırmaq, kükremek' anlamlarıyla almıştır (1968: 237, 322). Buna ilave olarak kendisine danıştığımız Sertkaya, "*busta- fiilinin Hakas Türkçesinde pusta- şeklinde yaşadığı*" bilgisini vermiştir. Şirin de *bulut olma*'nın ölüme dair bir metafor olabilmesi hakkında Yong-Song Li'nin okuyuşuna yer vermiştir: Li, *Kül Tigin özi kırk artukı yiti yaşınğa bulut boltı* "Kül Tigin'in kendisi kırk yedi yaşında bulut oldu (vefat etti)." olarak okuyup anlamlandırmıştır (2008: 214-215). *Radloff Atlası*'na dayanan bu düzeltme önerisi ilgi çekici ve düşündürücüdür" (2013: 374). *Günbed* yazmasının Kazan Bey'in ölümünü haber vererek bitmesi (*Gazan kimi koçak igid dünyâdan geldi geçdi*) ve ölen kişilerin ruhlarının "uçtuğunun" söylenmesi, "bulut ve ölüm" ilişkisi üzerine anlamlı bağlantılardır. Fakat bu soylama için ölüm metaforu da ancak edebî bir yakıştırma olabilir.

Her yorum da çeşitli dayanaklar bulabilir. Her ihtimalde de göze çarpan, güçlü bir müraât-ı nazîr (tenasüp) sanatı ile iştikak sanatı olacaktır. Kelimelerin akrabalığı ve birbiriyle doğrudan ilişkilendirilebilmesi, *burulma* kelimesini birçok açıdan değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. *Burulmayı* takip eden *saralma* da yine bulutla birlikte anılmış bir kelime olarak bu yorumlara kuvvet vermektedir. Oysa Kazan'ın *burulma* ve *saralmasını* fizikî bir hâl veya tahavvül olarak değil bir duygu durumu olarak düşünmek en kolayıdır.

Bizim çalışmamıza göre *burulmak* okuyuşu doğrudur. İkilemedeki ses uyumu da bu okuyuşu güzelleştirir. Fakat tahlil çalışmamızda *burulma*'nın *bulut* ile ilişkisini köken ilişkisi olarak düşünmek yerine duygu bağlantısı olarak almayı ve *bulut*'un hangi duyguya karşılık olabileceğini düşünmeyi teklif ediyoruz. Buna göre *burulup saralmak* “kıızgınlık, gazap” hâlini tarif eden, etimolojik kanıtları da olan bir ikilemedir. *Bulut olmak* da “gürlemek” ilişkisiyle bu kıızgınlığın neticesi veya remzi olmaktadır. Bulutun fizikî halleri bu kelimelere yoracağımız anlam değildir, çünkü *ise* bağlacı burada bulut olmaya bir şart sunmakta, yani sebebi işaretlemektedir.

C. Burulmak ve Saralmak

Burulma, mecaz olarak “hoşnutsuzluk” anlamında kullanılan bir kelimedir. Sözlüklerde ‘alınmak gücenmek’ şeklinde mecaz anlamına rastlanabilen bu kelimenin ağızlarda ‘darılmak, küsmek, somurtmak’ anlamı bulunmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük). Türkmence sözlükte bu kelime ‘kapis yapmak, nazlanmak’ olarak alınmıştır (Tekin et al., 1998: 88). Ege ağızlarında ‘somurtma, yüzünü buruşturma’ anlamında kullanılan kelime ise *burutma*'dır. *Yüzünü buruşturma* deyimi ile ilgisi açık olan bu ifadenin ‘hoşnutsuzluk’ anlamı, *burkulma* kelimesinde de sezilmektedir. Clauson'un *burk-* fiiline verdiği *yüzi burkurdı* örneğinde de bu anlam görülecektir (1972: 361b). *Burkuldama*'nın ‘gürlemek, kıızgın hâle gelmek’ anlamını ise Arat nakletmektedir (1991: 342).

İkinci kelimemiz olan *saralma*, “sarı renk almak” anlamında olup (Axundov, 2006/4: 38b) Türkiye Türkçesine *sararmak* olarak ulaşmış kabul edilmektedir (DS: 601) Yeni yazma ile ilgili çalışmaların sözlükçelerine de bu şekilde “sararmak” olarak alınmıştır.

Fakat buradaki *saralma* ile *sararma* gerçekte aynı kelimeler midir? Renk anlamı olan *sarığ+ ar-mak > sargarmak > sararmak* ile “çevirmek, dolanmak” anlamı olan *sar-(ı)-l-mak > sarılmak* (Bk. Gülensoy, 2018: 598-599) kelimelerinin birbirine katıştırıldığını söyleyebiliriz.

Sarmak fiilinin “kızmak, çıkışmak, sertlemek, sert söz söylemek” anlamını Gülensoy aktarmaktadır (2020: 598). Kelimenin ağızlarda “köpek havlamak, saldırmak” (DS: 3547) anlamı da bulunmaktadır. Clauson benzer anlamları *sars-* (bk. *sarsı-*) maddesinde sıralamıştır. *Sarsı-* fiilinin “kabalaşmak, sertleşmek, kaba bir dil kullanmak” anlamını vermekte, ayrıca “kaba, sert, haşın” anlamındaki *sarsıg* için *sarsıg söz, sarsıg gönüllü* örneklerini kaydetmektedir (1972: 854b). “Sertleştirmek, kabalaştırmak” anlamını verdiği *sarsıt-* için ise “sert davranmak” anlamında *Ol anı sarsıttı* örneğine yer vermiştir. Bu bağlantılar *sar-* kökünün “sertleşme, kızma” anlamını *burulma saralma* ikilemesinde düşünmemizin etimolojik temellerindedir.

Böylece iki kelimeyi yan yana getiren ilişkinin “sarı” rengi ile veya “çevrilmek, kıvrılmak” ile ilişkili olmadığı anlaşılır.¹⁵

Ekleme gerekir ki *sararmak* da duygu durumlarıyla ilişkili olarak kullanılır (Şemsettin Sami, 1989: 802) ve *sararma*’nın da ‘çok kızmak’ anlamı vardır. *Kızarmak* gibi *sararmak* ve *sapsarı kesilmek* deyiminin bu anlamda kullanılmasının edebiyatımızda örnekleri görülmektedir.¹⁶ Ancak bizim kelitemiz *sarı* ile değil *sar-* fiili ile ilişkilidir.

¹⁵ Dîvânü Lugâti’t-Türk’te sarılma kelimesi geçmektedir. Ercilasun-Akkoyunlu’nun çalışmasında *Er erildi sarıldı* “Adam kederden dolayı sarsıldı ve kendisini suçladı” (2014: 97) örneği bulunurken Bozkurt’un çalışmasında ise *Beg açar erildi sarıldı* “Bey ona kızdı” (2016: 399) örneği bulunmaktadır.

¹⁶ Bu konuda Ömer Seyfettin’in eserlerinde örnekler hayli çoktur. Yazar birçok yerde *sararma*’yı ‘çok kızmak’ anlamında kullanır. *Pembe İncili Kaftan*’da ve *Diyet*’te en can alıcı sahneler “kızardı, sonra sarardı” sözleriyle bağlanmaktadır:

Ayağı öpülmeyen şah, gazabından sapsarı kesildi. (...) Muhsin Çelebi, kaba Türkçe nutkunu bağırdıkça, Farsça bilmeyen şah kızarıyor, sararıyor, morarıyor, elinde heyecandan açamadığı mektup tir tir titriyordu ... (Bütün Hikâyeleri 3: 21-22)

Koca Ali yine karşılık vermedi. Acı acı gülümsedi. Kızardı. Sonra birden sarardı. Hızla döndü. Bilediği satırların en büyüğünü kapdı. (Bütün Hikâyeleri 6: 22)

Birbirlerini görünce ikisinin tekrar kan beyinlerine çıktı; yüzleri sarardı, dudakları morardı. (Harem: 2)

“Kızmak” anlamındaki *sar-* kökünden edilgen bir fiil olan *sarılmak* türemiş olmalıdır. Bu da *burulma* ile bir ikileme oluşturmuştur. Tahmin edilir ki bu ikilemeyi oluşturan iki fiil, bir anlam benzerliği ilişkisiyle bir araya gelmiş ve anlamlı bir yapı oluşturmuştur.¹⁷ Bu anlam ilişkisi ise “kızmak, köpürmek, öfkelenmek” anlamıdır. Bugün her iki fiil kısmen bu anlamını kaybetmiş gibi görünse de bizi bu ikilemeye götürecek iki tanığımız vardır.

i. Eski bir ikileme: *Burk Sark Etmek*

Elimizdeki metnin anlamına bizi en çok yaklaştıracak ifadeleri Arat’ın *Eski Türk Şiiri* eserinde görmekteyiz. Eserde iki ayrı şiirde *burk şark* ikilemesi geçmektedir (1991: 72, 140)¹⁸. Arat’ın aktardığına göre *burk-şark* ikilemesini Yuhadin şu örnekte ‘kızmak, gazaplanmak’ anlamında almıştır: *Burk-şark etip uruşa ketti. “Kızarak çıkışmağa başladı.”* (1991: 341-342).

Bu örnek açıkça bizim *burulma* ve *sarılma*’da olduğunu düşündüğümüz anlamı vermektedir. Arat, ayrıca şu bilgileri de nakleder:

burkan şarkan “gürültü patırtı, *burk şark* tüşüp ıylamak “bağıra çağıra ağlamak”, *burkanda-* “gürültülü hale gelmek”, *k. burkandan-*, *burkak*; *burkakta-*, *burkulda-*, “gürlemek, kızgın hâle gelmek”. (*kirgen buuraday burkuldayt* “kızgın deve gibi gürlüyor”, *burkura-* “yüksek sesle ağlamak” Radloff, Wb. *burk* (Kazak) “kaynarken suyun çıkardığı ses” (*Su burk kılıp kaynadı*) *burkura-* (Kazak) *burkulda-* (Kazak), *purkura-* (Tel.) *porukura-* (Tel.) (1991: 341-342)

Bu bilgilerden sonra Arat, *şark* kelimesinin *ses çıkarmak*’la ilgili anlamlarını sıralayıp, metinde geçen *burk şark* ikilemesini ‘ahensizlik, şöyle böyle’ anlamlarında değerlendirilmiştir. Fakat Sertkaya’dan aldığımız bilgiye göre Arat’ın *burk şark* okuyuşunu Zieme *burk sark* olarak düzeltmiştir (1991: 164) ve bu

¹⁷ Benzer bir ikileme örneği olarak Uçar’ın yazısına bakılabilir (2019). *Er-* ve *bar-* fiilleri, *bur-* ve *sar-* fiilleri gibi anlamca örtüşmektedir. Burada yazar *er-* fiilindeki “var olmak” anlamının *bar-* fiilindeki varlığını sorgulamıştır. Nitekim *var-* fiilindeki “var olmak” anlamı, Rize ağzında “... (s)ı *varan*” şeklinde kalıp bir ifadeye yaşamaktadır. Örn. *Derdi varan (olan) çeker. Evladı varan neyler vs.* gibi...

¹⁸ Bunlardan ilki: *Burk sark kılıp on edgüsin men An-tsang özüm / Buyan küsüş öze konmuş takşut başlandı (9/7-8)* “Burk sark edip, onun on iyiliği üzerine ben An-tsang / Sevap için bizzat koşmuş olduğum bu parça başlandı.” İkincisi: *Burk sark kılıp ugulugsuz uluş idigin / Bun orunu birer kogda büdürü idelim (13 C/103-104)* “Burk sark ile yapılamayan /tanzim edilemeyen memleket nizamını temelini, her noktada hep birlikte tanzim edelim.” İkinci beyitteki *burk sark* ikilemesi “gürültü patırtı” gibi bir ikilemeye paralel düşünülmüş gibidir.

ikileme (hendiaduin) ‘kızmak, gazaplanmak’ anlamıyla elimizdeki *burulma saralma* kelimelerini aydınlatmaktadır: *bur- sar- → bur-u-l-du-m sar-a-l-dı-m*.

Bur- kökünün bu şekilde *kaf* ile ek alması (*bur-k*), kelimenin kalın sıralı okunacağına da işaretidir. Böylece bu kelimeler çok eski bir deyim olarak teşhis edilmektedir.

ii. Günbed Yazmasında bir deyim: *Bura Sara*

Günbed yazmasının dördüncü soylamasında karşımıza çıkan *bura sara* ifadesi, *bur- sar-* ikilemesiyle ilişkili olarak düşündürücüdür:

Bura sara çapar olsan düşmana yügürük yeter

At yetürse düşmanı polad keser (G.4a/2)

Buradaki *bura sara* ibaresi için sayfanın kenarına şu not düşülmüştür: *Bura sara sağa sola dimek ma’nasındadır*. Araştırmacılar hâşiyede verilen bu anlama sadık kalmıştır: Azmun (2019: 69), Ekici (2019: 160), Asker (2019: 23), Hacıyev (2019: 15), Serrafi et al. (2019: 194) ve Rafraf (2020: 20). Sadece Shahgoli et al. bu ibareyi *bura sara çapmak* şeklinde bir deyim olarak alıp ‘sağa sola dönüşler yapmak’ anlamını şüpheli olarak vermiş (2019: 236), Quliyev ‘kıvrılarak’ şeklinde yorumlamış (2019: 40), Rafraf “ardıcıl olmak” anlamını ilave etmiş (2020: 94), Tulu ise cümleyi *Sağa sola / bura sara /akın olsa* (2020: 266) diye yazmıştır.

Bura sara’nın “çevire döndüre” şeklinde de anlaşılması mümkündür fakat nedense bu şekli deneyen yoktur. Ama ifadenin ‘sağa sola’ olarak alınması da cümleye bir rastgelelik ve kararsızlık anlamı katmaktadır. Düşmana –en hızlı şekilde- yetişmek için atı neden sağa sola koşturmalıyız? Burada en fazla “çevire döndüre” at ile manevra yapmak kast edilmiş olabilir.

Peki ya hâşiyedeki not, unutulmuş bir kelimeye biçilen yeni bir anlamdan ibaret ise?

Rzasoy da bizim gibi bu soruyu sormuş, kitaptaki notun koyduğu blokajı aşabilmiştir. Fakat ne yazık ki bu defa da sehven atlanan, unutulmuş bir harf, yazarı bambaşka bir yere, *tın bura, tag bura* gibi bağlantılarla *bura*’nın *börü* ile eşleştirilip şamanla ilgili görüleceği ve sonunda “at” anlamında işleneceği uzak bir noktaya taşımıştır. *Nun* harfinin yazıdan düşürülmesiyle *bura sara*, cümlelerin öznesi olmuştur (2020:134; ayrıca bkz. Hacıyev 2019: 14).

Biz bu ibareyi *burk sark* deyimi paralelinde ele almayı deneyelim. O zaman *bura sara* ikilemesini ‘kızdırarak, ağzını köpükendirerek, şiddetli bir şekilde’ anlamında düşünme ihtimali belirmektedir. Birbirine bağlı olarak bu üç ikilemeyi çok basit bir açıklamayla şu şekilde sıralayabiliriz:

burulma saralma	kızma, köpürme	geçişsiz fiil (öznenin kendisi kızıyor)	<i>buruldum-ise saraldım-ise...</i>
burk sark etme	kızma, köpürme	geçişsiz fiil (öznenin kendisi kızıyor)	<i>burk sark edip uruşa ketti.</i>
bura sara	kızdıra köpürte	geçişli fiil (özne “at”ı kızdırıyor)	<i>bura sara çapar olsan...</i>

Metinde *bura sara at koşturmak* düşmana yetişmenin, *düşmana yetişmek* de düşmanı *polatla kesme*’nin şartı olarak sunulmuş olmalıdır: “(Atı) *bura sara* koşturursan hızlı at düşmana yetişir. At yetiştirirse düşmanı kılıç keser.”¹⁹

Koşmak anlamına gelen *çapmak*, daha çok “at koşturmak” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. *Yügürük* de (yüvrük, yüğrük) hızlı koşan, çevik atlar için kullanılan bir tanımlamadır (Tekin et al., 1998: 713). Kumuk Türkçesinde *yügürük at* için kullanılan şu atasözü, soylamadaki ifadeyle oldukça benzer bir sahne sunar: *Atın yügürük busa barandan korkma*. “Atın yügürük olsa düşmandan korkma.” (Güllüdağ, 2002: 165). Bu yüzden ilk cümleden atı dışlayamayız.

Bir düşman kovalama sahnesinde ‘atı şiddetli bir şekilde, adeta bağırtarak, coşturarak koşturmak’, ‘sağa sola koşturmak’tan veya ‘atı sağa sola koşturmak’tan daha anlaşılır bir harekettir.²⁰

¹⁹ Azmun’un çevirisinde *yögürük* kelimesi at ile ilişkili olarak düşünülmemiştir: “Sağa sola koşturman gerekiyorsa düşmanı ancak hızlı olan yakalar.” (2019: 69). Ekici’nin “Sağa sola at koştursan düşmana yügürük yeter. At yaklaştırsa da düşmanı çelikten kılıç keser” şeklindeki çevirisinde “de” bağlacı, metnin anlamını farklı bir istikamete çevirmektedir. Kanaatimizce metnin anlamı şu şekilde belirginleşebilir (çeviri değildir): *Koşturmasını bilirsen düşmana at yetiştirir (bu kolaydır). Düşmana yetişince de artık düşmanı kesmek kılıca zor değildir*. İlk cümlede ata binecek yiğidin hüneri, ikinci cümlede atın düşmana yetiştirmesinin önemi vurgulanmıştır. Soylamanın devamında da *katı yaylar* için “bilek”, *ötkün oklar* için de “parmak” marifeti övülmektedir. *At binenin kılıç kuşananın* sözü bu parçaya uygundur.

²⁰ Atı bu şekilde koşturmanın, günümüzde motosikleti “bağırtarak” sürme olgusunun arkaik şekli olduğu akla gelebilir. Ümid ederim bir ilgisi yoktur.

Aşağıdaki anlatımlar, atın savaş meydanında nasıl koştuğu veya koşturulduğu (*çapıldığı*) hakkında fikir verir. Nitekim savaş filmlerinde at koşurma sahnelerinin atlanmayan bir ayrıntısı olarak bu durum gözlemlenebilir. Örneklerde *acı köpük* ve *taban kızması* ile atın koşması birlikte anılmaktadır:

Arpa verüb sahlâyanda bedev atlar er kanatı, günü gelse, demi düşse arhu dağdan arhu dağa sıçratmasa, acı köpük kan terlere baturmasa, arpa verüb sahlâyanda bedev atlar neye yarar, neye yarar? (G.7b/11)

... yanaşanda kıkıranda, önce gelür, öncil alur, er elinden cılav darta, köpük saçar, daban kızar, göz çerelür, dağ gözedür, iyesini sağınduğu yerlerine yetürür, ol meydandan çıhar, koymaz (G.11b/10).

... savaş günü at güçlüsi, yanaşanda, kıkıranda, ön olanda, önce gelür, öncil alur, er elinden cılav darta, el ganime yetürür, yügürük aşlı bedev soyı. (G.15b/2).

Savaşma ile ilgili bir hareketin abartılı bir şiddetle yapılmasına dair övgüler, *Dede Korkut* metinlerinin üslubuna yabancı değildir. *Katı yay çekilince kabzanın ayrılması* (G.9b/6), *eğini bek demür donun sökülmesi* (D. 66b/9) gibi örnekler, savaşa atılmadaki gözükaralığı örneklendirir. *Er malına kıymayınca adı çıkmaz* (D.3b/11), *Dede Korkut*'un başlıca öğütleri arasındadır.

Bura sara'yı da *bur- sar-* etimolojik örüntüsü içinde ve *köpürmek* ile ilişkili olarak değerlendirmek metnin ifade kapsamına yakışacaktır. En azından bu ifade üzerine bir soru işareti koymak gerekir.

Sonuç olarak 17. soylama başlangıcında geçen *burulup saralma* ifadesinin bir kızma, gazap duygusuna karşılık gelmesi konusunda elimizde *burk sark* ve *bura sara* ikilemeleri vardır. 'Bulut olmak' da *burulup saralma*'nın 'gazap etme' anlamına uygun bir "teşbih" unsurudur. Bulut olmak, çalışmamıza göre bir dönüşüm hikâyesi değildir, bir 'hiddet' betimlemesidir. Günümüz algılayışında bulutun yağmurdan dolayı hüznü çağrıştırması, eski Türk düşüncesinde buluta atfedilen 'yiğitlik' anlamına ve 'esip güreleme' fiiline aykırıdır. Buna ilave olarak burada bulutun bir rahmet ve bereket kaynağı olarak anılmadığını da söylemeliyiz. *Kazan*'ın bulut teşbihi, bulutun korku salan gücüne bir atıftır. Güç ise, korku salmadaki etkisiyle ölçülmektedir.

D. Bulutun Sembolik Anlamı: Kızdığında Bulut Olmak

Kazan'ın *burulup saralması*, kızması, gazap etmesidir. Böylece Kazan kendi kahramanlıklarını anlatacağı bu soylamayı bir meydan okumayla açmakta, bulut gibi kararıp gürlendiğini, düşmana korku salıp onları bunalttığını söylemektedir. Bulutun insanlara bir tehdit olan gücünü kendi vasfı olarak sayan Salur Kazan, “gazap ettiğinde” (veya *acığı tutanda*) neler olacağını bu şekilde duyurur. Böylesi bir meydan okuma, bizi görkemli bir kahramanlık anlatısına hazırlayacak ortamı sunar. Bu metni yorumlarken, *ise* bağlacının sağladığı eksiklenmeme, büyüklenme ve umursamama edası da önemli bir ayrıntı olarak Kazan'ın hükmedici üslubunu tamamlamaktadır. Bu söyleyiş hususiyetinden dolayı, metni günümüz Türkçesine aktarırken anlamın aynı şekilde muhafaza edilmesinin zorlaştığını da söylemek mümkündür.

Dikkate değer bir ayrıntı da Kazan'ın “gökyüzünde” bulut olmasını takip eden ifadelerindeki “yönelme” ifadesidir. Yönelme ifadesi, anlatıma “yerini bulma” havası katmaktadır. Bulut olan Kazan, alçak yerler-*de* değil alçak yerler-*e çiskin* olmaktan, dağ başın-*a duman* olmaktan söz eder. Bu ifade “baş-a belâ olmayı, düşmana duman gibi çökmeyi” andıran bir ifade tarzı olarak cümlenin tehdit havasını kuvvetlendirir. Özellikle “yüce dağlar başına duman olmak” başlı başına bir iktidar, bir büyüklenme ifadesidir.

Kazan'ın bulut olmasının neden bir gazap duygusuna karşılık geldiğini söylemek için sırasıyla üç konuyu daha açmaya ihtiyaç vardır: Birincisi, korku, güç ve öfke arasındaki ilişki, ikincisi bulutun bir öfke sembolü olması, üçüncüsü ise Kazan'ın bulut ile vasfedilmesinin örnekleridir. İlk ikisi bulut metaforunun genel çerçevesini tanımlamak işlevindedir. Üçüncü konu ise bulut olmayı niçin bu şekilde anlamlandırmış olduğumuzun en temel dayanağını tanıtılmaktadır.

1. Korku Salmak ile Güç Arasındaki İlişki: Öfkenin Övgüsü

Üstün güçler, eski çağların bilincinde insanlara boyun eğdiren, itaat ettiren güçler olarak tanınmaktadır. İtaati sağlayan en temel duygu ise korkudur, dehşet duygusudur. Üstün güç, etrafa dehşet saçan, kontrol edilemeyen, ölçüsüz şekilde şiddet gösterme gücüne sahip varlıklardır. İnsanların durdurulamayan ve “ehil olmayan” bir güç karşısında hissettiği korku, bu korku kaynağına karşı bir hayranlığı da beslemiştir. Aslan, kaplan, kurt gibi yırtıcılar gibi bulut da, aynı

koru ilişkisiyle bir üstün güç sembolü olmuştur. Büyük destan kahramanları, insanlara boyun eğdirme, düşmanı dize getirme konusunda bu heybet sahibi, ihtişamlı yaratıklara teşbih olunmaktadır.

İktidar için korku, insanın yönetilmesi için birinci vasıta²¹ Bu yüzden iktidar, aynı zamanda bir korku sembolü olma çabası içindedir. Bu konuda Cengiz Han'ı tarihteki önemli bir örnek olarak sayabiliriz. Birçok tarihçi Cengiz Han'ın başarısını, uyandırdığı dehşet duygusuyla, yayılan katliam haberlerinin yol açtığı psikolojik etkiyle yorumlamaktadır. Bu korkuyu bir kez uyandırdıktan sonra zafer kaçınılmaz olmuştur. (Bu konuda bk. Durak, 2014). Destan metinlerinde de kahramanlar, merhametli yönlerinden daha çok dehşet salan yönleriyle anılmaktadır. Özellikle *Günbed* yazması, kahramanların dehşetle ilişkilendirilmesinde çok can alıcı sahneler sunmaktadır. Kahramanların vasıflarının sayıldığı 9. soylamaya bu konuda müracaat edilebilir. Bir kalenin ne şekilde fethedebileceğine dair bir bakıma taktikler veren bu soylamada *Kadir Tanrı gölgesi* olarak anılan Bayındır Han şu şekilde de övülmüştür:

Yeri getir deyende ötkün²² sözli

Hay demedin baş götürür yüz cellâdlı (G.12a/9)

Salur Kazan için de

... kavatlara kan utdurub ceza veren

kaynar deniz kursaklı, kara pulâd yalmanı

sür cidanın cibiri, katı yaylar kabzası

(...) al kayada ala kaplan enigüniñ diskirgeni

Gür mişenüñ kollarında²³ kakan aslan eniginüñ högürgeni

kayış dilli kurt eniginüñ kapkuncısı (G.12b/1)

²¹ Devletin kültürümüzde “baba” olarak görülmesi, yönetime (iktidar olmaya) yapılan bir vurgudur. Toprak ise besleyici, koruyucu, şefkatli rolüyle bir anadır. Bu değerlendiriş toplumsal cinsiyet kalıplarıyla anlamlı olmaktadır.

²² Ötkün oklar çıkardığı ses ile düşmana dehşet salan ıslıklı oklardır (bk. G.4a/4; *burulmayub doğrı çıkan*). Buna göre *ötkün söz*'le Bayındır'ın "gürlemesi"nin dehşet salıcılığı vurgulanmış olur. Günümüzde ıslıklı ok geleneği yaşatılmakta ve İstanbul'da okçuluk festivallerinde yüzlerce okçunun aynı anda ok attığı “ses getiren” gösteriler düzenlenmektedir

²³ *Kef*'le yazılan bu kelimenin okunuşu ihtilaflıdır. Ekici *göllerinde* diye okumuştur (2019: 75).

şeklinde övgüler sıralanmış, kahramanın savaşçılığı ve saldırganlığı kaplanla aslanla özdeşleştirilmiştir.²⁴ Aynı metnin devamında Kıyan [Selçük] oğlu Deli Dünder da *ürkü salmak, tepüp almak, er böğürtmek* gibi dehşet ifadeleriyle anılmıştır:

Minkışlak'ı içine ürkü salan
Lezgi-yilen Dâgîstân'a tûfan salan
Demürkapı Derbend'i tepüp alan
tepdüğünde ganîminden kayıtmayan
yarma kabak cidasını ucında er böğürden (G.13a/1)

Yiğitlerin takdim sözlerinde bunun gibi örnekler çoktur. *Kıyan* ve *Boğaç*, adlarıyla doğrudan dehşetle ilişkilendirilen *Dede Korkut* kahramanlarıdır.²⁵ Bütün bu övgülerle vurgulanan, kahramanların güçlü ve dolayısıyla korku salan olmasıdır. Geçmişten günümüze birçok devlet için kartal, ejderha gibi vahşi hayvanların millî sembol olarak kullanılması, korku salmayı ifade eden sözlerle marşlar oluşturulması, korku-iktidar ilişkisine dair en bilinen örneklerdendir.

Birçok destan kahramanının savaşçılığın bir övgüsü olarak *Deli* adını alması da ki bu soylamada *Kazan*'ın eski adının *Deli Dönmez* olduğunu öğrenmekteyiz, bu güç tasavvuruyla ilişkilidir. *Deli* olarak anılan kahraman, taşkın hareketleriyle etrafa dehşet saçarak, bilinen kuralları alt üst eder (Haznedaroğlu, 2020a: 174-175). Kahramanın ehil olmaması, vahşi olması, yeme içme ve uyuma davranışlarındaki ölçsüzlük ile de ortaya konulmaktadır. Yedi gün boyunca uyuma (D.137b/12), on koyun ile doyamama (*toksan koyun dovgalık on koyun öyünlük yetmeyen* T.O. 1/37), bir güçlülük vurgusu olarak zikredilir. Beşerî ihtiyaçlardaki bu ölçsüzlük, kural tanımazlık ve dizginlenemezlik, kahramanların boyun eğdiren vafına

²⁴ Bu özdeşleştirmede *eniği* ifadesi 'mensup olmak' ile ilgili bir anlam taşısa gerektir. *Aslan eniği yine aslandır*. (D.23a/4) Kahraman bazen aslan, bazense aslan yavrusu olarak anılır. Ejderha ile savaştığı boyda *Kazan*'ı Lala Kılbaş bu ifadelere benzer şekilde övmüştür (G.28a/8).

²⁵ Tulum'un önermelerine göre birçok *Dede Korkut* kahramanının adı "kan dökmekle ilgili" bir buyruktan gelmektedir: *Bük, düz > Bügdüz, Er yüz > Erüz, Sal, vur > Salur* vs. gibi (2015). Ancak özellikle *Sal-vur* şeklindeki etimoloji sağlıklı görülmemektedir. Oğuz'un 24 boyundan biri olan *Salur* adı, *Azmun*'un verdiği bilgiye göre "hareketli, saldırgan" anlamındaki *Salgur*'dan gelmektedir. Kırzioğlu, *Topkapı Oğuznamesi*'ndeki SALWR yazılışlı kelimeyi *Salvur* şeklinde okumaktadır (2020). Bu Oğuzname metninde kelime bazen de SALYR şeklinde yazılmaktadır (34. satır).

önemli katkılar yapan hususlardır. Ölçsüzlük, bilinmezlik, dünya üzerinde bir denge arayan insan bilinci için ürkütücüdür.

Boyun eğdirmek, korku salma gücüne bağlandığı için, bir yiğidin övgüsüyle ilgili benzetmelerde öne çıkan duygu da öfke ve heybettir. Halk dilinde de “dellenmek” öfkelenmek anlamındadır. Öfkenin ve kahramanın öfkelenmesinde ortaya çıkacak gücünün, destan kahramanlarının önemli bir vasfı olarak övgü konusu edildiği görülmektedir.

Öfkenin methedilişini, kahramanın arzu(lama) gücünün bir uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. İstediginde “çok isteyen”, önünde engel tanımayan kahraman, istemediginde de çok yıkıcıdır, ezip geçme kudretine sahiptir (Kanturalı örneği). Kahraman kahretme kuvvetiyle kahramandır. Böylece bütün intikamını almakta, bütün saldırılara karşılık verebilmektedir. Öfkenin övgüsüne dair

Acığı dutanda kara daşı kül eyleyen... Kara Göne (D.31b/10) ile;

Acığı dutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Aman (D.33a/5)

örnekleri verilebilir. Bügdüz Aman'ın bıyığının kanlanması *Günbed* yazmasında daha ayrıntılı verilmiştir: *Hayhıranda bıyıqlarınuñ dibinden bugdâ daneli kan daşlanan.* (G.14a/6).

Acığı tutanda ifadesi ‘hiddeti tutunca, öfkesi kabardığında’ diye çevrilmektedir (Ergin, 1971: 117; Tulum & Tulum, 2016: 19) *Dede Korkut Kitabı*’nda *acığı tutmakla* ilgili sahneler çoktur (Bk. D.31a/13, D.39a/9.). Yeni bulunan yazmada da birkaç yerde aslan için *acıklı aslan* ifadesi geçer ve buradaki *acıklı* da ‘öfkeli, kızgın’ anlamında anlaşılır (Azmun, 2019: 74; Shahgoli et al. 2019: 228).²⁶ Altay destanlarında da kahramanlar için ‘öfkelenmek’ anlamında *açırganmak* tabiri geçmektedir. Aslanın kızması, yelelerini kabartıp kükremesi şeklinde bir tabloyu resmeder. Büyük kahramanların heybeti de bu yüzden aslanla birlikte anılagelmektedir. Burada öfke, başka her çeşit duygunun ve aklın da önüne geçen kuvvetli bir duygudur. Öfkenin akla, mantığa, beden sınırlarına (ve kalbin isteklerine de) galebe çalması, kahramanların en çok takdir edilen vasıflarındadır. Öfke duygusunun aslanla birlikte anılmasına şu şiir iyi bir örnektir:

²⁶ Ekici, bu kelimeyi ‘aç aslan’ olarak çevirmiştir (2019: 172).

Öpkem kelip uğradım / Arslanlayu kökredim

Alplar başın togradım / Emdi meni kim tutar (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 62)

Öfke gücü, kahramanın savaşabilme kabiliyetidir, düşmanı kahretme kudretidir. Bu yüzden övülür ve bir erdem olarak sunulur. *Şan Kızı Destanı*'nda *Hiddetlendiğinde sadece tek bir bakışla öldürebilen kudretli Alp Baris saf dilli bir devdi.* denilmektedir (Nurutdinov, 1991: 48). Öfkeli olmanın iyi olmaya zıt bir değer olmaması bugün olumsuz anlamda kullanılan bazı kelimelerin de geçmişte övgü sözü olarak kullanılmasını açıklar (boğa, deve, zorba vs.).

Koblandı Batır Destanı'nda Koblandı, rakibi Kazan'ı tehdit ederken metnimizde *Kazan'ın bulut olmasını* anımsatacak bir ifade kullanmaktadır:

Betimnen kahar şığadı

Jañbırlı karday aralas

“Yüzümde kahır ifadesi var. Yağmurla karışmış kar gibi.” (Kuanışbayeva, 2002: 175).

Destan kahramanlarının sakin olması, öfke göstermemesi, destanın hedeflediği temel duygulara ve çatışma kurgusuna aykırı olacaktır. Yukarıda örneklediğimiz takdim sözlerinden, büyük kahramanların öfkelendiklerinde veya kızdırıldıklarında mutlaka çok sert ve görkemli bir karşılıkta bulunmaları gerektiği şeklinde bir hüküm de çıkarılabilir. Bir hamlenin yapılmasını gerektiren bir durumda gereken hamleyi yapmamak, her ne sebeple olursa olsun olaylara en güçlü karşılığı vermemek, gücünü ortaya koyamamak demektir. Gücünü ortaya koyamamış olmak ise *başına kakınç, yüzüne tokunç* edilecek bir meseledir.²⁷ Destan kahramanları böyle bir durumu kabul edilemez bulurlar.

Dede Korkut metinlerinde öfkenin yutulmasının veya ortaya çıkan bir intikam durumuna karşı hemen mukabelede bulunmamanın erkekler için erdem olarak sunulduğu bir tablo görmek zordur.²⁸ (*Bay Büre oğlu Bamsı Beyrek* hikâyesi bu konuda bir istisna olarak ayrılabilir.) Temel amaç düşmanı sindirmektir ve sükûnet buna uygun bir zemin olarak görülmeyecektir. Kahramanlığın örnekleri

²⁷ Bu fikri özetleyici bir tablo Kanturalı hikâyesindedir: *Baba! Bu sözi bana dimemek gerek idün. Çünkü didün, elbette varsam gerek. Başuma kakınç, yüzüme tokunç olmasun.* (D. 89b/4)

²⁸ *Dede Korkut* hikâyelerinin kadın kahramanları bu hususta farklıdır. İntikam ve karşılık verme misyonları geri plandadır. Akılcı davranır, tedbir alır, üzülür, ağlar, kızdıklarında ise *kargış* ederler. Onlardan beklenen, sakinleştirmeleri veya geride durmalarıdır. *Deli bahadır* olmamalıdır. Selcen Hatun bile şöyle der: *Uyarmak benden, savaşuban hüner göstermek senden* (D.98b/2). *Öğünür-ise er öğinsün, aslandur* (D.101a/3).

de bu yüzden sükûneti temsil eden, narin varlıklar değil, *aslan*, *kaplan*, *şahin* gibi vahşi, yırtıcı hayvanlar ve *yıldırım*, *şimşek* gibi güçlü tabiat olaylarıdır. Bu sebeple Kazan'ın “burulduğunda saraldığında” buluta dönüşmesi bir tehdit ve meydan okuma olarak anlaşılmalıdır.

2. Bir Korku Kaynağı ve Erkeklik Sembolü Olarak Bulut

Türk düşüncesinde bulutlar gök gürültüsünün, şimşeklerin ve yıldırımların kaynağı olarak tanınmıştır ve esip gürlemeden dolayı kızgınlıkla, yüce bir gücün gazabıyla özdeşleştirilmiştir (Ögel, 2014). Gök ile yer arasında “kılınan” insan, gökyüzünden gelen bu açık saldırılar karşısında çaresizdir. Dolu, şimşek, yıldırım ve fırtına, bulutun saldırı silahları olarak görülmüş ve saldırılara duyulan korku, *gök kültünün* en önemli kaynaklarından olmuştur.

Bulutun bir “rahmet, bereket” simgesi olduğu anlamı da mitolojik kültürde ve inançlarda derin bir yer etmiştir. Bu konuyla ilgili Türk dünyasında *Burgut* veya *Bürgüt Ata* inancı da vardır. Türkmenlerde, *Burkut Ata* bulutlara hükmeden ve yağmur yağdıran, bolluk ve bereket timsâli kutsal bir varlıktır (Gökçimen, 2010: 69). İslâmiyet'ten önce insanların kendisine adak sunduğu *Burgut Ata*, İslam sonrası bir veli veya peygamber karakteri kazanmıştır. Yağmur yağdırmak veya yağmuru yönlendirmek, Orta Asya halklarında *Garrı Mama*, *Mama Kuldurak* gibi kadın hâmi ruhlar tarafından yerine getirilmektedir (Bayat, 2007).

Bulut, Türkmen halk edebiyatında bereketi, kutsallığı temsil eden bir "ana" olarak yer almaktadır. Ona *Garaca Mâma* da denilmektedir. Bulutun gümbürdemesi ise *Garaca Mâma*'nın gocuğunu (*içme*) atması olarak yorumlanmaktadır. Kazan'ın bulut olmasını kutsallıkla ilişkilendiren Azmun'un yorumlayışında, bulut gibi dağların da kutsallıkla bağlantılı olarak düşünüldüğünü ekleyebiliriz. Dağlar eski Türk düşüncesinde kutsal kabul edilir. Dağlara verilen *Dağ Baba*, *Dağ Ata*, *Tanrı Dağı* gibi isimler, dağların kutsallığıyla ilişkilidir. Mitolojik bir kavram olarak *yir* ‘yer’ Şamanizm’de kutsal sayılan dağ ile ifade edilmektedir. Hatta dağ gibi dağda yaşayan hayvanlar da kutsaldır. (Azmun, 2018: 36, 53).

Bulutun kutsallık anlamının kadim inanışlarda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Zeynep Canan Koçak, bulut metaforunun arkaik temellerini konu aldığı makalesinde, bulutun eski dünyada ilâhî bir tezahür olarak görüldüğünü,

İslâmî gelenekte de ilâhî bir görevli olarak anlamlandırıldığını söylemektedir (2018). Bu ilâhî görevli, bazen Allah'ın rahmetini, bazense gazabını taşımaya aracıdır. İsrailoğulları'nın inanışlarında bulut, Tanrı'nın onların yanında olduğunu gösteren, yol gösterici bir metafor olarak sıkça anılmaktadır.

Türk destanlarında buluta verilen anlamları değerlendirirken öncelikle bulut imgesinin “güç” ve “şiddet” ile ilişkilendirildiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Böylece soylama girişlerinde bulut imgesinin neden yiğit için örnek olarak sunulduğunu da anlamış oluruz:

Kara bulut erdemidür gökde örilmek.²⁹

Kay busaluk erdemidür tökelin töküb yere sinüb yer su doymak (G.16a/4)³⁰

Kara bulutun erdeminin göğü kaplamak (veya gökte yükselmek) olması, bir yiğit için bulutu bir örnek olarak imler. Burada yerin suya doyması, bulutun yağdırmasıdır. 6. soylamada bulutun gücüne vurgu çok daha öne çıkar. Bulutun gürlemesi yetmemekte, “yağması” istenmektedir. Bu yüzden örnek kahramanımız Kazan da bulut olmakla kalmamış olmalıdır:

Yel çeküben götürende gelende yelgin bulut, yel yetürüb yağmasa yağdurmasa, ol bulutuñ gürüldeyüb şakıldayub esibeni geldiğü neye yarar neye yarar. (G.6a/3)

Diğer yandan bulutun kontrol edilemezliği, aşkın oluşu, yıldırımların ve gök gürültüsünün kaynağı olması, bulutu güçlülüğün ve şiddetin bir remzi kılar. Dilimizdeki *bulut gibi kararmak*, *bulut gibi kabarmak*, *duman gibi çökmek*, *suratı bulut olmak* şeklindeki deyimler de bulutun “güçlü bir varlık” oluşundaki öfke ve şiddet temasına vurgu yapan deyimlerimizdendir.

²⁹ *Örilmek elif ve kaf* la yazılmıştır (AWRLMAQ) ve metinde bu şekilde *kaf* la yazılan *eksilmek*, *eglenmek*, *tükenmek* gibi kelimeler vardır. Azmun, bu kelimeyi *urulmak* şeklinde okuyup ‘gümbürdemek’ olarak anlamlandırmıştır (2019: 78). Quliyev de *urulmak* (2019: 56); Shahgoli et al. (2019: 213), Serrafî et al. (2019: 281) ise *urlamak* olarak okumuştur. Hacıyev, bu kelimeyle ilgili Azmun ve Ekici'nin okuyuşlarını eleştirerek “Əslində, cümlənin mənası daha sadədir: Qara bulud hünəridir göydə (toqquşub) gurlamaq” (2019: 40) demektedir. Biz burada ince sıralı okuyuşu, *Topkapı Oğuznâmesi*'ndeki *kara bulut örgünü* ifadesiyle uyumlu bulduğumuz için tercih ettik. Ancak “gürlemek” ilişkisi de herhalde bu cümleye uygundur. Nitekim Tezcan *ürgün* kelimesini ‘bulut kasırgası’ olarak değerlendirmiştir (2020: 231).

³⁰ Bu okuyuş da ihtilaflıdır. YYRASYNWB yazılışlı kısmı Azmun *yer esinüb* (2019: 47) şeklinde, Rafrat, YZR SWDWYMAK yazılışlı kısmı *yer soyutmak* şeklinde okumaktadır (2020: 40).

Yunus Emre'nin “salkım salkım olan bulut”u da bu bağlamda hatırlanabilir. Dağları “harami gibi yol kesen” ve “taş bağırlı” olarak anan Yunus, bulutu da “şiddet” temasıyla birlikte düşünmüş, serzenişe konu etmiştir:

Saçın çözüp benim için

Yaşın yaşın ağlar mısın

Bulutun “saçını başını dağıtarak şimşekler saçarak” yağmur yağdırması, (gazap etmesi), alpların vuruşma sahnelerini andırmakta ve Kazan'la ilgili yapılan teşbihi bir kere daha aydınlatmaktadır.

Birçok mitolojik anlatıda “yıldırım” silahını kullanan göksel varlıklardan söz edilmiştir. *Şan Kızı Destanı*'nda bulutlar başlı başına bir varlıktır ve intikam alma kabiliyetine sahiptir. Bulutlarda ateş yakıp onları karartan ve kızdığında “yıldırım vuruşu” yapan Kubar, bulutları mesken eden ve “kötü olmayan” bir devdir. Rüzgârlara hükmeden Cil ile yıldırıma sahip olan Kubar tartışıklarında, insanlar için büyük sıkıntılar doğuran fırtınalar kopmaktadır (Nurutdinov, 1991: 50, 56). Görülüyor ki insanların anlam verme çabası içinde bulut önemli bir yerdedir.

Uygur edebiyatında ise bulut, *kök luu*'nun (gök evreninin) bir şeklidir ve gök gürültüsü de bu evrenin/ejderhanın kükremesi olarak görülmüştür (Esin, 1969: 163). Bulutun ejderha olması, ele aldığımız soylamada “bulut-çiskin-duman” teşbihinin hemen ardından ejderha teşbihi geldiği için ayrıca önemlidir. *Günbed* yazmasında ejderhayı yendiğinin hikâyesi de anlatılmış olan Kazan için, bulut gibi ejderha da kahraman betimleyen üstün bir güçtür.

Şiddetle ilişkili olarak “bulut” kelimesine eril bir anlam verildiği burada göz ardı edilmemelidir. Eski Türklerde yağmuru ve rüzgârı gönderdiği için, gök eril kabul edilmiştir, yüksek tepelerde de -Tanrı'ya yakın olduğu için- babalık vasıfları vardır. Bu sebeple gökle ilgili olan *bulut*, *yıldırım*, *şimşek* gibi isimler de, hep erkek adları olagelmiştir (Doğan, 2011: 95-96). Buluta verilen eril anlamla uyumlu olarak, gök gürlemeleri bulutların naraları ve kükremeleri olarak düşünülmüştür (Ögel, 2014: 351). Bulutun bir yiğit olarak vâsıf edilmesini, aşağıdaki parçalarda görmek mümkündür:

Ağdı bulit kükreyü “Bulut kükreyerek yükseldi.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 152)

Bulutlar kamu kökreşdi “Bulutlar hep birden güreledi.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 297)

Yoriglı bulut-teg yigitlikni ıdtım “Gençliğimi-yiğitliğimi yürüyen bulut gibi geçirdim.”
(Kutadgu Bilig, 6521)

Bulutun sebep olduğu dehşet duygusu için yine *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten şu örnek verilebilir:

Ördi bulut ıñraşu / Akdı akın muñraşu

Kaldı bodın tarlaşu / Kökrer takı mañraşur

“Bulut gürleyerek belirdi. Ondan şarıl şarıl seller aktı. İnsanlar şaşkınlık içinde kaldılar. Şimşek çakıyor, gök gürüyor, yıldırım beliriyor.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 512-513).

Bulutun kararması, dolu ve yağmur göndermesi, dumanla etrafı sarması, insanlara bir azaptır; onları şaşırtan, onlara yollarını kaybettiren, bazen onları öldürebilen bir güçtür. Altay destanlarında kara dağın iyesinin istemediği kişiye karşı *kara tumanın bojudıp* (bırakıp) *yolunu kötüleştirmeyi* düşündüğü ifadesi geçmektedir (Dilek, 2002: 69). Dumanla özdeşleşen bir fiil olarak *çökmek* kelimesi, karanlığın çökmesi, dumanın basması gibi olumsuz bir durumu ifade etmektedir (Güncel Türkçe Sözlük). Kahraman da düşmanın üstüne bir duman gibi çöker.

Kahramanın savaşıllığının yağmur, dolu gibi tabiat olaylarına benzetildiğinin örnekleri de görülmektedir. *Kazan Bey oğlu Uruz*'un düşmanla bir vuruşması şu şekilde tarif edilmiştir: *Sanasın kim daz yerlere dolı düşdi. (68b/6) (daz 'otsuz')*

Bunun gibi *Dede Korkut Kitabı*'nın deyimleri arasında *yel gibi yetip yellim gibi yapışmak* da yiğidin düşmana hamle etmesini betimleyen bir ifadedir: *Kazılık Koca anı gördiğinde yel gibi yitti yelim gibi yapışdı. (D.103b/5 ve 107a/11)*

Bulut metaforuyla ilgili dikkat çekici bir hikâyeye, evinin yağmalandığı boyda *Kazan*'ın gördüğü rüyanın anlatımında geçmektedir. *Kara kaykulu* bu rüyada bulutlar ve dumanlar vardır ve kötü bir tablonun unsurlarıdır:

Gökden yıldırım ağ ban evüm üzerine şakır gördüm

Dum kara busarık ordumun üzerine tökilür gördüm

Kuduz kurtlar evüm dalar gördüm (D.23b/1)

Bulutlar ve dumanlarla kasvetli bir tablo sunan bu rüya, hikâyeye göre hayra yorulmamıştır. Nitekim bugün dahi rüya tabiri sitelerinde bu kelimeler aratıldığında olumsuz yorumlar çıkmaktadır. *Kara Göne*'nin bu rüyayı yorumlarken söylediği sözler ise *kara bulut örgünü* olarak anılmış olan *Salur*

Kazan için ayrıca not alınmalıdır: *Kara bulut didüğüñ senüñ devletüñdür. Kar ile yağmur didüğüñ senüñ leşkerüñdür. Saç kaygıdır, kan kadadır.* (D.23b/7).

Dumanın düşman saldırısıyla birlikte anılışı hakkında *Begil oğlu Emren* boyunda çok önemli bir temas vardır:

Kara kara dağlardan habar aşmış

Kağlu kağlu sulardan habar giçmiş

Demür-kapı Dervendi'nden habar giçmiş

Alaca atlı Şökli Melik katı pusmuş

Pusduğundan kara taglara duman düşmüş

Yatdıgu yirde Beg Begil'i dutuñ dimiş (124a/5)

Buradaki *pusmuş* kelimesi ardından gelen *pusduğundan* ifadesiyle birlikte farklı yorumlanmaktadır. Ergin, buradaki ifadeyi “Şökli Melik müthiş pus kurmuş. Pusundan kara dağlara duman düşmüş” diye çevirmiştir (1971: 192). *Pus-* okunacak şekilde yazılmış olan kelimeyi Tezcan ‘kızmak’ anlamından dolayı *puş-* olarak düzeltmekte (2018: 333) ve Özçelik de *puşduğundan* şeklinde kullanılmış olan kelimedeki zarf-fiile dikkat çekerek bu okuyuşa destek vermektedir (2009: 163). Buna göre yukardaki ifade, Tulum’un da kitabına aldığı şekliyle “Şökli Melik çok kızmış. Kızdığından kara dağları duman bürümüş” olarak çevrilmiş olmaktadır (2015: 294).³¹ Tezcan’ın *buş-* fiiline sunduğu örnek de bu konuda aydınlatıcıdır: *Taga daşa buşusından duman çöken* (T.O. 1/34)

Metindeki *pus* kelimesini okumada bir ikilik olsa da olumsuz bir durumun dumanla ilişkilendirildiği açıktır. İlk yorumu esas alırsak *bu*, *bus*, *busar-* ve *busu* şeklindeki etimolojik örüntüyle sanatlı bir söyleyiş ortaya çıkmış olur. Çünkü *pusmak* hem ‘tuzak kurmak’ anlamına hem de ‘sinmek, saklanmak, gözetmek, gizlice takip etmek’ anlamlarına gelmektedir (Axundov 2006/3: 628b). Ayrıca kelimenin ‘pusarık, bulutlu, dumanlı’ anlamları da bulunmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük). Diğer yorumda ise öfkeyle duman arasında bir ilişki kurulmuş olur. Her iki yorum da *bulutun* öfke yahut şiddetle ilgili olduğu düşüncesini desteklemektedir.

³¹ Hikâyenin devamında yine şöyle bir cümle geçmektedir: *Şökli Melik sana katı pusdı.* (125b/13). Burada da aynı okuyuş ve anlama ikiliği vardır. Her iki ifade de anlamca uygun görünmektedir. *Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz’un çıkardığı* boydaki ejderhalı övünmede *Heybetinden sol gözüm pusardı* (D.141a/7) denilmektedir.

3. Kazan'ın Bulut Olarak Vasfedilişi

Dede Korkut Kitabı'nın en çok methedileni olan Salur Kazan hakkındaki övgülerde “bulut” ifadesi geçmektedir. *Kara kaykulu düşü* yorumlarken Kara Göne *kara bulut* için *Kazan'ın devleti* (D.23b/7) yorumunu yapmıştı. Kara Göne'nin bu yorumu düşman saldırısı hakkında bir değerlendirilş olabilir ancak *kara bulut örgünü* sözünü Salur Kazan için kullanılmış olan önemli bir övgü sözü olarak görmekteyiz. Bu sebeple Kazan'ın “bulut olduğunu” söylediği elimizdeki soylama başlangıcıyla bağlantı kurulacak ilk metin *Topkapı Oğuznâmesi*'ndeki Kazan övgüsü ile ilgili *ben Kazan* redifli soylamadır.³² Yine Kazan dilinden bir anlatımı olan bu metinde Kazan kendisini sırasıyla dağlara, kara denize (?)³³, buğraya, kaplana, aslana ve son olarak da buluta benzetir:

Koba koba taglar-ıdum³⁴ er buñaldırdum buşkunumda ben Kazan

Kayın-akar kara deniz-idüm er buñaldurdum çevligümde ben Kazan

Kaytabanun buğrası-idüm er buñaldurdum kökredükde (ben Kazan)

Kapıkayada añar arslan-idüm kaplan-idüm (er buñaldurdum añaradukda) ben Kazan

Saru sazda arslan-idüm er buñaldurdum haykurdukda (ben Kazan)

Kara bulud örgünü-idüm kara denizden su alup yere barçın(?) satar-idüm, ben Kazan (3/55-57)

Bu metnin ilk sözlerini Tezcan “Yüksek yüksek dağlar idim. Er bunaltırdım tipilerim tuttuğunda (kar fırtınamda) ben Kazan” şeklinde çevirmiştir (2020: 229). Okunuşu ihtilafli olan TGLDAYDWM (?) yazılışlı kelimeyi *taglar* okuyan ve *kaba > koba* ‘büyük’ açıklamasını yapan³⁵ Tezcan, “Ozan, Kazan'ı yüksek dağlara, Kazan'ın öfkesini de dağlarda kopan fırtınaya benzetmiştir.” yorumunu yapmaktadır. Tezcan'ın işaret ettiği korku salma duygusu, bu övgü metninin tamamında etkindir.

³² *Kara bulut örgünü* ifadesi Osmanoğlu [Al-i Osman] için de kullanılmıştır (T.O.1/9) ancak bu övgü sözünün Kazan için kullanışı daha detaylıdır.

³³ *Kara deniz* ifadesi *kara dağ* gibi genel bir anlam taşıyabilir. Bu konuda kesin bir delil yoktur.

³⁴ Kırzioğlu, bu cümleyi *Kuba- kuba tıgılda(r)-ıdum* şeklinde okumuştur (2000: 108).

³⁵ *Günbed* yazmasında *kuba* (veya *koba*) deyimini *deve (kuba ner)* ve *kaz (kuba kaz)* ayrıca göğüs (*kuba dös*) için kullanılmaktadır (G.8a/4-6; 4b/5; 8a/11). Ancak *kuba dös* bir yerde de *kaba dös* olarak yazılmıştır (G.10a/13). Naşirler bu konuda muhtelif açıklamalar yapmıştır.

Bu okuyuşu doğru kabul edersek bu soylama da 17. soylama gibi dağları anarak başlamış olur. Dağlar, *buşkun* denilen fırtınasıyla “er bunaltan” olarak anılmış olacaktır. Dağların bir ürkütücülüğü, er bunaltması, dumanı dolayısıyla yolu kaybettirmesindedir. Dağ- duman ilişkisinden sonra deniz (ırmak?), buğra, aslan, kaplan gibi unsurlar Kazan için teşbih unsuru olmuştur.

Burada düşmana korku salmayı ifade eden *kökremek*, *anramak*, *haykurmak* (*sokramak* - *Tezcan*) gibi fiillerle ‘buşkun’ ve ‘bulutun gürlmesi’ (belki denizin çalkanması³⁶) uyumlu ve anlamlı görülmektedir. Bulut, “hiddet gösterme ve düşmanı sindirme” ile ilgili klişelerin bir parçasıdır ve bu yüzden aslan, deve gibi yiğitlik sembolü hayvanlarla birlikte anılmıştır. Bu hayvanlar *acığı tutanda* dehşet saçan yırtıcılardır.

Kara Bulut Örgünü

Kazan için kullanılan *kara bulut örgünü*³⁷ ifadesi, 17. soylamanın başlangıcını anlamada kilit bir önem arz eder. Tezcan’a göre KRA BLWD AWRGWN Y yazılışlı bu söz, ‘kara bulut kasırgası’ anlamındadır (2020: 231). *Günbed* yazmasının 12. soylama başlangıcında *Kara bulut erdemidür gökde örilmak*. (G.16a/4) denilmektedir. Bu ifadeyi güçlü bulutların yükseldiği, fırtına koparıp gürllediği şeklinde düşünebiliriz (bk. 29. dipnot). Bulutla ilgili bu özdeşleştirmede bulutun ‘gürleme’ ve ‘kasırgaya dönüşme’ anlamı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazan’ın *kara bulut olup gürlmek* istemesi, kendi dilinden de ifade edilmiştir. *Oğlu Uruz’un tutsak olduğu boyda* Kazan, oğlu için şu şekilde feryat eder:

Âsumanlı gökde kara bulut oluban

Kâfirün üzerine gürlzeyyim

Ağ yıldırım olub şakiyayım,

Kâfiri kemiş gibi od oluban yandurayım. (D.76a/6-8)

³⁶ *Bulutun denizden su alıp yere (?) satması* bilgisi, tabiat gözlemindeki bir dikkat olarak görülebilir. Fakat bu *barçın* ve *satar-idüm* kelimelerinin gerçekte ne olduğu tartışmalıdır. Gökyay, *barçın*’ı *bârân* ‘yağmur’ olarak okumuştur. Tezcan, bu okuyuşu mantıklı bulur, bu yorumu olumlayan örnekler sıralar fakat Edgüer’in *barçın* okuyuşunu *barçın* diye düzelterek ifadeyi “Bütün dünyaya barçın satan bendim.” şeklinde çevirir ve İpek yoluna, ipek üretimine dair atıflarda bulunur (2020: 231-236). *Haykurmak*, *kükremek* gibi fiillere paralel olan deyim, deniz söz konusu olduğunda ‘ipek satmak’ olması anlaşılır değildir.

³⁷ Demir, bu ifadeyi ‘kara bulut gölgesi’ olarak çevirmiştir (2019: 70).

Bu sözlerin devamında Kazan, abdest alıp dua ettikten sonra *deve gibi kükrer, arslan gibi angrar, nara vurup haykırır*. Bu saydığımız iki metinde de bulut, Kazan’ın aslana kaplana benzetilmesinde olduğu gibi bir teşbih unsurudur, “kendisine benzetilen”dir. Bu sebeple bulut olmak bir meydan okumadır, tehdittir ve intikama işaret eder.

Kazan Bey’in bu hikâyede yine oğlu için kullandığı *Sen gideli ağlamağum gökde iken yere indi* (D.75a/2-3) sözü de dikkate değer bir ifadedir. *Ağlamağın gökte iken yere inmesi*, Kazan’ın kendisini bir bulut olarak tanımlamasıyla anlaşılabilir bir sözdür. Ancak burada farklı olarak bulut, bir öfke hâlini değil, ağlama hâlini temsil eder. Kazan Bey, oğlu Uruz’un acısıyla ağlamaktadır. Sevindiklerinde *ıssız yerin kurdu gibi uluşan* kahramanların ağlaması, *Dede Korkut Kitabı*’nda *böğürü böğürü ağlamak* (D.35b/9) deyiminiyle tarif edilir. Bazen bütün beyler *böğürşerek* ağlarlar (D.48a/1). Böylece hüznün simgesi olarak bile bulutun ‘sert’ bir anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Kahramanların ağlaması naif bir ifadeyle anılmamaktadır.

Kazan’ın *kayın akar kara deniz-idüm* “deli deli akan kara denizdim”³⁸ demesini de bir şiddet anlamı içinde okumak gereklidir. Bulutların gürlmesi gibi denizin köpürmesine de bir öfke anlamı verildiği açıktır. Nitekim *köpürmek* mecazen ‘çok kızmak’ anlamında kullanılan bir kelimedir (Güncel Türkçe Sözlük). Tezcan, *kayın-akar*’daki *ak-* fiilinden dolayı *deniz* kelimesi ile ırmağın kast edilmiş olabileceğini söylemiştir (2020: 230). Denizin *kayın akması*’ndan ne anlamamız gerektiğini ortaya çıkaran bir ifade, yeni yazmada geçen, yine Kazan’ı methetmek için kullanılan *kaynar deniz kursaklı* (G.12b/3) ifadesidir. Öfkenin yiğitlerin çok övülen bir özelliği olduğu zeminde *kaynar deniz kursaklı*, kızgın bir homurdanışı, “burundan solumayı” ve “gürlemeyi” ifade eden bir övgü sözü olmaktadır. Yine bir öfke tarifi olan *Delü Karçar ağzın köpüklendürdi* (D.43b/3) ifadesi öfke – deniz eşleşmesinin mantığına ışık tutar. Böylece deniz de, bulutun

³⁸ Bu ifadeyi ‘kaynarak’ olarak anlamak mümkün görünmektedir. Clauson, *kaynar* *ögüz keçiğsiz bolmaz* sözündeki *kaynar* kelimesini ‘acele, hızlı’ olarak çevirmiştir (1972: 697a). Ayrıca, *kayın-* fiilinin eski formu olarak *kay-* kökünü önermiştir (1972: 678a). Tezcan, bu kelimeyi *kayın akmak* ‘kanlı kanlı akmak’ ile ilişkili görür ve ‘sürekli akmak’ anlamına geleceğini söyler (2020: 230). *Dede Korkut Kitabı*’nda geçen *kaynar deniz kursaklı* ve *ağzın köpüklendirmek* ifadeleri *kayın – kaynamak* arasındaki ilişkiyi anlamlı kılmaktadır. Rize ağzında yaygın olarak kullanılan *hayin* kelimesinin de ‘şiddetli, tazyikli, deli deli, çok fazla’ gibi anlamlara gelmesi ilginç bir tesadüftür. Suyun şiddetli ve hızlı akmasına *hayin akmak* denilir. Benzer anlamlar ve kullanımlar *kayım* kelimesi için de söz konusudur. (Bk. Öztürk, 2005: 646).

kükremesine çok benzer bir ilişki ile kızgınlık sembolleri cümlesine katılmaktadır.

Bulut Teşbihinin Yan Unsurları: Çiskin ve Duman

Çiskin ve *duman*, puslu bir havayı ifade etmektedir ve Kazan da bu yazmada *dumanlı dağ börisi* (G.25a/6) olarak övülmüştür. Alçak yerler ve yüce dağlar arasındaki zıtlıkta, dağlar başı *dumanla*, ovalar *çiskin* ile birlikte anılmıştır.³⁹

Güncel Türkçe Sözlük'te 'çiseleyen yağmur, çiseleyen yağmurdan hafifçe ıslanmış' anlamıyla geçen *çiskin* kelimesinin ağızlarda sisli yağmurlu hava için kullanıldığı da görülmektedir. *Kamus-i Türkî*'de *çiskin*'le beraber *çisendi* ve *çisimek* kelimeleri geçer (1989: 527). Azerbaycan Türkçesinde *çişkin* şeklinde de görülen bu kelime *çi-g* kökünden gelmektedir ve *çise*, *çiselemek* (*çis-g-elemek*), *çisni*, *çisnemek*, *çisenti* gibi kelimelerle bağlantılıdır. Kelime sisli, rutubetli hava, ince yağmur serpintisi gibi anlamlara gelmektedir (Gülensoy, 2007: 244). *Çiskin*'e verilen anlamlar, *çiskin* ile *duman* arasında belirgin bir fark olmadığını düşündürür. Nitekim bu iki kelimeyi sözlüklerde birbirinin karşılığı olarak görmek de mümkündür (Akdoğan, 1999: 838). Halk şiirinde *çiskin* ve *dumanın* birlikte zikredilmesinin örnekleri vardır:

Sen duman ol ben çiskin / Çekilek dağa bele.

Dağlar *çiskin* olur mu? Duman, *çiskin* olur mu? (Karaağaç-Açıköz, 1998: 64, 496).

Bulut, sis ve duman birbirine anlamca yakındır ve sis yeryüzüne daha yakın su buharı olarak anlaşılır (Şirin, 2017). Bizim metnimizde aynı hava durumunun bir karşılığı olarak yakında ve alçakta bulunanın *çiskin*, uzakta ve yüksekte bulunanın ise 'duman' olarak adlandırıldığını düşünmek mantıklıdır. Alçaklara, dağ yamaçlarına, vadilere çöken dumanın uzun süre kalkmaması, bulutun bunaltıcı gücüne yorulabilecek bir tablodur. Bu sebeple *çökmek* deyiminin 'düşmanı basmak, düşmanı çaresiz duruma düşürmek' anlamıyla birleştiğini ifade etmiştik. Dumanıyla meşhur dağ başının anılması, düşmanın en güçlüsünü,

³⁹ *Alçak ava yer* ifadesi önceki yazmalardaki önemli bir tensih hatasını düzeltir. Beyrek hikâyesinde *hava* şeklinde yazılmış olan kelime, *alan alçak hava yerden gelen argış* sözünü çözümlemede sıkıntı oluşturmuş, Ergin, bu ifadeyi "düz engin havadan yer" olarak almış, Tezcan ise kelimenin *hova* olup yanlış yazılmış olabileceğini söylemişti. Bu ifade üzerindeki ihtilafa dikkat çeken Zahidoğlu, ifadeyi "Alacakaranlık havada (sabahın alacakaranlığında) muhterem yerden gelen kervancı. (2015: 161) olarak tevii etmişti.

“başını” ifade ediyor gibidir. Dağ başı bile Kazan’ın kudreti karşısında acizdir. Burada *Dede Korkut Kitabı*’nın deyimleri arasında sayılan ve kahramanlar için kullanılan *yel gibi yetip yellim gibi yapışmak* deyimini de hatırlanabilir.

Dağlar başı birçok türküde olduğu gibi dumanla yâd edilmektedir. *Alçak ava yer ile uca dağlar* arasında bir zıtlık vardır. Bu da *çiskin* ve *duman* kelimelerinin sıralanmasında etkili olmuştur.⁴⁰ *Topkapı Oğuznâmesi*’nde benzeri bir karşıtlık “*Yuca-yerden alçak yere göz-gözeden*” (T.O.2/46) şeklinde, Beyrek için söylenmiştir. Hem alçak yerlerin hem yüksek yerlerin bu ifadede anılması, bulutun dolayısıyla Kazan’ın muktedirliğini, hükmünün her yere geçebildiğini göstermek içindir.

Kazan’ın Dumanlı Dağ Börisi Vasfı

Bulut teşbihinin bir tamamlayıcısı olarak sayılan *çiskin* ve *duman*, Kazan’la ilgili başka bağlantıları da hatıra getirmektedir. Salur Kazan’ın *Günbed* yazmasında yapılan bir takdimi *dumanlı dağ börisi* (G.25a/7) şeklindedir. *Kurtlar puslu havayı sever* atasözünü hatırlatan bu deyim ile Kazan’ın dağlara ve tabiatın sert şartlarına hâkim olması övülüyor olsa gerektir. 17. soylamada geçen *yüce dağlar başına duman olmak* deyimiyse “zor yollarda kılavuzluk” etmenin ve yol şaşırmanın da bir ilgisi kurulabilir. *Topkapı Oğuznâmesi*’ndeki Kazan’la ilgili kısımda ve *Dresden*’deki tutsak olma hikâyesinde Kazan’ın dumanlı havada göz gözü görmezken bile yolları bulabildiğine, varacağı yere vardığına, Oğuzlara kılavuzluk yaptığına dair işaret vardır:

Karaņu-dün ile daran yağı erse yitse

Kanlu suya kulağuzluk iden ben Kazan er-idim (T.O.3/58)

Yüce dağlara tuman tursa

Kara pusarık deli (puki) kopsa

Kazağuşumun kulağı görünmez olsa

Kayrı iren kulağuzsuz yol yağılsa

Kılağuzsuz yol başaran Kazan er-idüm (D.141a/3-6)

Bu iki metinde Kazan’ın yol bulabilirliği, birbirinden farklı zaman ve mekân zarfında verilmiştir. *Topkapı Oğuznâmesi*’ndeki soylamada “karanlık gece” ve “kanlu su”, *Dresden* metnindeki soylamada ise “dumanlı hava” (gündüz) ve “yüce

⁴⁰ Rzasoy “su sitixiyası” ile ilişkili gördüğü bu unsurları duman, bulut, çiskin şeklinde sıraya koymuştur.

dağlar”, Kazan’ın “yol başarması” tablosunu tamamlamaktadır. Kazan’ın yol bulmadaki yeteneğinin iki ayrı metinde anılması önemlidir. *Dede Korkut* metinleri içinde Salur Kazan’ın tek başına yaptığı bir yolculuk, *Kazan’ın evinin yağmalandığı boyda* anılmaktadır. *Günbed* yazmasında anlatılan Kazan’ın ejderhaya rast gelmesi olayı da yine böyle tek başına bir yolculukta ve *karankluk karışınca* olmuştur. Yeddi başlı ejderhanın gözleri karanlıkta meşale gibi parlamıştır.

Kazan’ın kesif dumanlar içinde yol bulması, ıssız ve tehlikeli dağlarda dumanlara karışıp gitmesi, kahramanın dumanla ve bulutla yâd edilmesine, yüksek ve alçak yerlere hâkim olmasına bir başka zemin olarak düşünülebilir. Aynı şekilde duman gibi düşmana korku salması, onları şaşırması da söz konusudur. Bu konu Kırgızların *Kococaş Destanı*’ndaki büyümlü sahneleri hatırlatacaktır. *Kococaş Destanı*’nda bir “kayberen” olan Sureçki adlı geyik, ardından “kara duman salarak” izini kaybettirmektedir.

Burada gözden kaçırmamak gereken önemli bir husus, metni oluşturan bu kelimeleri yorumlarken kullandığımız hikâyelerin, metni sadece kendi içinde değerlendirdiğimizde ortaya çıkacak bağlantılar olmadığıdır. Kelimeler bağlı bulunduğu ana metnin epik dünyasından bağımsız olarak değerlendirildiğinde birçok anlama ve bağlantıya ulaşmak olası görünmemektedir.

Sonuç

Günbed (Türkmen Sahra) yazmasının çok önemli bir parçası olan ve Salur Kazan’ın bir destan kahramanı olarak “kendi dilinden” övgüsünü içeren 17. soylama, “gökyüzünde bulut olmak” şeklinde bir tabloyla başlamaktadır. Soylamanın giriş sözlerini şu şekilde günümüz Türkçesine yaklaştırmak mümkündür:

Buruldumsa saraldımsa, gökyüzünde bulut oldum.

Alçak ova yerlere çiskin oldum

Yüce dağlar başına duman olan Gazan idim. (G.20a/1-3)

“Gökyüzüne” temas etmekle bu başlangıç, yazmadaki soylamaların genel eğilimine uygunluk gösterir. Fakat burada bir gök olayı, kahramandaki bir vasfa karşılık olarak anılmaktadır. Anılan doğa unsuru ile kahramanın benzerlik ilişkisinin ne olduğu, elimizdeki metnin tahlili için cevaplanması gereken bir sorudur.

Metnin zengin çağrışımları, bulutla ilgili etimolojik bağlantılar ve fiziksel hususlar, bu soylama başlangıcının yorumlanmasında bir çeşitlilik ortaya çıkarmış, kelimelerin anlam kabiliyeti yoklanmıştır. Sonuç olarak bu soylama girişi için iki farklı okuyuş ve en az beş farklı yorumlayış söz konusu olmuştur. Ancak bu yorumların çizdiği tablodan metnin temel bağlamına ulaşmak ve bulut mecazına neden başvurulduğunu anlamak olası değildir. Tahavvül ise çizilen destan karakterine uzaktır.

Metinde okuyucuyu görkemli bir kahramanlık anlatısına hazırlayacak, güçlü, kesin ve çok sert bir başlangıç olması gerekir. Böyle bir girişle Salur Kazan, ejderhayı yendiği hikâyesine telmih yapacak, yuvarlanan kaya parçasını tutması gibi kimsenin yapamadığı ve etrafındaki beyleri şaşkına çeviren kahramanlıklarını anlatarak övünecektir. Bayındır Han’dan vekilliği almasını ve padişah kızı Boyu Uzun Burla Hatun’u *cüldü (ödül) kapmasını* bile bir “hakkını alış” edasıyla, büyülenerek ve yer yer mizahi bir dil kullanarak anlatan Kazan’ın bu hâkim üslubu, bizi vurucu bir ifade tarzına götürecek en önemli işaretlerdir.

Bizim bu soylama başlangıcını anlamlandırma çabamız, metnin epik bağlamından hareketle *bulutun* bir gazap sembolü olarak anıldığı sonucunu vermiştir. İlk kelimenin okunuşundaki ihtilafta bize göre doğru okuyuş, *burulmak* okuyuşudur. Ancak *burulmak* ve *saralmak* fiillerinin bulut kelimesiyle ilişkisi metaforik bir ilişki olarak okunmalı, ifade ‘kızdığımda, hiddetim tuttuğunda’ olarak alınmalıdır. Bu sözün paralel bir ifadesi *acığı tutmak*’tır. *Kazan’ın bulut olması*, bulutun eril ve hükmedici bir varlık olarak tasavvur edilmesine dayanan ve Kazan’ın “kükremesi”ni, düşmana dehşet salmasını ifade eden bir benzetmedir. Bulut’un korku üzerine temellenen mitolojik anlamı da bu sonucu gerektirir. Böylece Salur Kazan’ın övgüsü, en yukarıdan, göksel bir konumdan başlamış olmaktadır.

Burulma ve *saralma*’nın kızgınlığa işaret eden anlamları konusunda sözlükler önemli ipuçları vermektedir. Ancak edebî metinlerin tanıklığı kelimelerin bu anlamlarını teşhis için elimizdeki en güçlü kanıtlardır. *Bur-* *sar-* ikilemesini *burk sark* ve *bura sara* örnekleri ile birlikte değerlendirmek metni büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Bununla birlikte geliştirdiğimiz yorum *Dede Korkut* metinlerinin anlam dünyasına dayanmakta, ayrıca Kazan şahsında bir yiğidin övgüsü olarak her zaman geçerli olacak bir ilkedен beslenmektedir. Bu

ilke, kahramanlığın ‘güç gösterme’ anlamından bağımsız düşünülemezdir. Savaşma kabiliyetinin bir bileşeni olarak öfke duygusu güç gösterme denkleminin ayrılmaz bir unsurudur ve anlatının kurgusu için elzemdir. Kazan için kullanılan *kara bulut örgünü, kaynar deniz kursaklı* gibi ifadeler de kahramanın gazabına ve şiddetine işaret etmektedir.

Çiskin ve *duman*, bulutun neticesi ve aynı hava durumunun görünümüleri olarak bulutla yapılan teşbihi tamamlar; bunaltıcı ve kahredicidir. Burada bulunma hâli yerine yönelme hâli kullanılması, meydan okuma anlamını daha vurgulu hâle getirmiştir. Kazan’ın dumanla ilişkilendirilmesi ayrıca onun *dumanlı dağ börüsü* olarak vâf edilmesini ve yol bulma konusundaki yeteneğini hatırlatabilir.

17. soylama metninin zengin bir çağrışım dünyasından beslenmiş olduğu ve soylamada Kazan’la ilgili önemli hikâyelerin anahtarlarını verecek kelimelerin rastgele seçilmediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden metni *Dede Korkut* metinlerinin bütününden ve ana teması güç göstermek olan destan dünyasından ayrı değerlendirmek, pek çok bağlantının sağlayacağı anlam zenginliğini ve metnin edebî kıymetini anlamaya engel olacaktır.

Salur Kazan’ın destansı kişiliğini çerçeveleyen ve Kazan adını kazanış hikâyesine de yer veren bu önemli soylama, giriş cümleleriyle de *Günbed* yazmasının ve bütün *Dede Korkut* anlatılarının kilit metinlerinden biri olmaktadır.

Kısaltmalar

D. = Dresden nüshası.

DS = Derleme Sözlüğü (1993).

G. = Günbet yazması.

T.O. = Topkapı Oğuznamesi.

Kaynakça

Aça, M. (2007). Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnançlar Nelerdir? In Türkmen, F. & Gülsevin G. (eds), *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir, Bildiri Kitabı-I* (pp. 13-22). Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

Akdoğan, Y. (1999). *Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. Beşir Yayınevi.

Asker, R. (2019). *Kitadi-Dədə Qorqud'un Üçüncü Elyazması*. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.

Axundov, A. et al. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-IV*. Şərq-Qərb.

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Asırlar Boyu Tarihî Seyr İçinde*. Kubbealtı Yayınları.

Azmun, Y. (2018). What We Learn From Turkmen Carpets. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 36-53.

Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması, Soylamalar ve İki Yeni Boy İle Türkmen Sahra Nüshası, Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım*. Kutlu Yayınevi.

Azmun, Y. (2020). The New Dədə Qorqut Tales from the Recently-Found Third Manuscript of the Book of Dədə Qorqut. *Journal of Old Turkic Studies*, 4(1), 16-27.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

Çağbayır, Y. (2019). *Kutadgu Bilig, Çeviri Yazı ve Günümüz Türkçesi*. Ötüken Neşriyat.

Demir, N. (2019). *Dede Korkut Destanı*. Ötüken Neşriyat.

Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları: Er Samır, Ak Tayçı, Kökin Erkey, Altay Buuçay, Malçı Mergen, Kozın Erkeş, Közüyke*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2018). Mitolojilerde ve Türk Destanlarında Köpük. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 46, 67-90

Doğan, E. (2011). Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(17), 89-98.

Durak, N. (2010). Çingiz Han'ın Yetiştirdiği Kültürde Korku ve Korku Salma Taktikleri. In Naskali-Gürsoy, E. (Ed.), *Korku Kitabı* (pp. 223-240). Kitabevi.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy -Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi-*. Ötüken Neşriyat.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.

Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. Milli Eğitim Basımevi.

Esin, E. (1970). *Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe'leri)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gökçimen, A. (2010). Türkmenistan'da Bir Yağmur İyesi "Burkut Ata". *Bilig Dergisi*, 52, 69-78.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güllüdağ, N. (2001). Divanü Lugat-it-Türk ve Nogay, Kumuk, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur Türkçesinde At ile İlgili Atasözlere Üzerine Bir Değerlendirme. In Gültekin, A. (Ed.), *I. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, Eskişehir, 6-8 Aralık 2001* (pp. 160-171). Osmangazi Üniversitesi Yayınları.

Hacıyev, A. Türkman Kitabı: Oxunuş və Şərhlər. *Dədə Qorqud*. 4(67), 3-60.

Haznedaroğlu, A. (2020a). Salur Kazan'ın Ad Kazanması Üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(21), 163-185.

Haznedaroğlu, A. (2020b). Günbed Yazmasında Bir Karşı Taraf Temsili Olarak Ala Demir Kâfir Han Ve Kazan'ın Üç Hüneri Hakkında Bir Değerlendirme. In Uluç, G. & Şimşek, N. D. (Eds.), *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Vırme Çalıştayı Bildiriler Bétiği, 11-12 Haziran 2020* (pp. 239-253). Kutlu Yayınevi.

Karaağaç, G. & Açıkgöz, H. (1998). *Azerbaycan Bayatıları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırzioğlu, M. F. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. Atatürk Kültür Merkezi.

Koçak, Z. C. (2018). Bulut Motifinin Arkaik Temelleri ve Hz. Peygamber'i Gölgeleyen Bulut Rivayetleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59(1): 183-202.

Kuanışbayeva, A. (2002). *Formül Nazariyesi ve Koblandı Batır Destanındaki Formüller*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Nurutdinov, F. A. H. (1991). *Mikail Baştı, İbn Şams Tebir, Şan Kızı Destanı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ömer Seyfettin (2009). *Bütün Hikâyeleri 4-6*. Üç Harf Yayınları.

Ömer Seyfettin (2017). *Harem*. Ötüken Neşriyat.

Özçelik, S. (2009). Dede Korkut Metinleri Üzerinde Tespitler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 155-164.

Özçelik, S. (2019). Dede Korkut Oğuznamelerinin Kaç(ıncı) Nüshası Bulundu? *Türk Dili Dergisi*, 117(812), 48-56.

Özçelik, S. (2020). Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine -Günbed Nüshası Işığında-Düzeltilme Teklifleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 7-20.

Öztürk, Ö. (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*. Heyemola Yayınları.

Quliyev, B. (2020). *Kitabi-Dədəm Qorqud ve Onun Türkmən Sahra Nüsxəsi, (Transliterasiya, Fotofaksimile, Qəyd və Şərhlər)*. Türkkitab.

Rafraf, İ. (2020). Yağsa Yağmur Daşsa Çaylar, Dede Korkud Araştırmaları Türkmen Sahra Kitabı. *Ozan Dergisi*, 1(6), 1-150.

Rzasoy, S. (2020). "Kitabi Türkmen Lisani" Oğuznaməsinin Transmediativ Strukturu və Ritual- Mifoloji Semantikasi. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu.

Serrafî, A. et al. (2019). Dedem Korkud'un Türkmen Sahra Kitabı. *Ozan Dergisi*, 1(3-5), 1-308.

Sertkaya, O. F. (1968). *Mi'rācnāme, Metin-İndeks*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi).

Sertkaya, O. F. (2019a). Dede Korkut Kitabı'nın Kaç Yazma Nüshası Var? *Dede Qorkud, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu*, 3, 21-27.

Sertkaya, O. F. (2019b). Azmun, Y. Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması, Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası, Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2019. *Journal of Old Turkic Studies*, 3(2), 637-646. (Tanıtma)

Sertkaya, O. F. & Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Seyidəliyev, N. (2007). *Azərbaycan Dilinin Sinonimlər Lüğəti*. Şərq-Qərb.

Shahgoli, N. K. et al. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme. Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.

Şemseddin Sâmi (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. Enderun Kitabevi.

Şirin, H. (2017). Türkçede Bulut. In Karahan, L. (Ed.), *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı* (pp. 373-382). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin, T. et al. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Şafak Matbaacılık.

Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana Universty.

Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. Yapı Kredi Yayınları.

Tezcan, S. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznâmesi, İnceleme*. Yapı Kredi Yayınları.

Tulu, S. (2020). *Dede Korkut Oğuznâmesi Boylar ve Soylamalar Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus / Türkmensahra El Yazması Esasında*. Ankara: Nobel Yayın.

Tulum, M. & Tulum, M. M. (2016). *Oğuznameler, Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII (1993). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, E. (2020). Dede Korkut Kitabı’ndaki Bir Soylama Üzerine. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 213-240.

Uçar, E. (2019). Orhun Yazıtlarındaki er- bar- ikilemesi Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 3/2, 2019: 471-501

Yılmaz, G. K. (2013). *Hakas Destanları 4: Altın Taycı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zahidoğlu, V. A. (2015). Dede Korkut Kitabı’nda Tipik Bir İstinsah Hatası Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(2), 159-170.

Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur alttürkischen Dichtung*. Bibliotheca Orientalis Hungarica.

Received 06.10.2020	Research Article	JOTS
Accepted 25.10.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 141-145

A Note on the Old Turkic Denominal Verb Formative {+GAR-}

Eski Türkçe İsimden Fiil Yapan {+GAR-} Eki Hakkında Bir Not

An-King Lim*

(Utah/USA)

E-mail: anking.lim@me.com

Conceptual representation of the Old Turkic denominal verb formative {+GAR-} can be characterized with a schema: “ACT + base noun”. It incorporates the base noun into a verb such that (1) it brings about an action complimentary to the quality, attribute or capacity of the base noun when used without an object; or (2) when used with an object, it brings about an action associating the object with the quality, attribute or capacity of the base noun. The reference to the base noun could be either literal or metonymical. To support the proposition, twenty-two examples were taken from Clauson (1972) and Erdal (1991). Ten among the twenty-two are without an object and twelve with.

Key Words: dNV formative, {+GAR-}, conceptual schema ACT + noun, literal reference, metonymical reference.

* ORCID ID: 0000-0002-1216-5131.

Introduction

The old Turkic denominal verb formative {+GAR-} is found to have the conceptual schema “ACT-base”, defined as (1) without an object, ‘to BRING ABOUT AN ACTION enhancing and emphasizing the quality, attribute, or capacity of the base noun’ or (2) with an object, ‘to BRING ABOUT AN ACTION associating the object with the quality, attribute, or capacity of the noun base’. We may add that the reference to the noun base could either be literal or metonymical.

Relevant textural materials taken from Clauson 1972 (referenced as EtymDic) and Erdal 1991 (referenced as OTWF) are included and rephrased with the schema as defined above to support the proposition as shown below, the first ten items being without an object and the rest with object(s):

ACT01. *edgüger-* ‘to change to the better’ (OTWF: 743) < *edgü* ‘good’ (EtymDic: 51). *edgüger-* is ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the quality of being good’ and the action is ‘to change to the better’.

ACT02. *saryar-* ‘to be or become yellow’ (EtymDic: 849) < *sarıy* ‘yellow’ (EtymDic: 848). *saryar-* is ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the quality of being yellow’ that is, ‘to be or become yellow’.

ACT03. *közger-* ‘to bring about an interview’ (EtymDic: 759) < *köz* ‘eye’ (EtymDic: 756). *közger-* is ‘to bring about an action enhancing and emphasizing metonymical reference to the social function of eyes’ and the action is ‘to bring about an interview so people would see each other eye to eye in an interview’.

ACT04. *sanyar-* ‘to reckon’ (EtymDic: 838) < *sa:n* ‘calculation, counting, numbering, reckoning’ (EtymDic: 830). *sanyar-* is ‘to bring about an action enhancing an emphasizing the quality of calculation, counting, numbering, reckoning’ and the action is ‘to reckon’.

ACT05. *taryar-* ‘to restrain, control, restrict’ (EtymDic: 540) < *ta:r* ‘narrow, constricted, confined’ (EtymDic: 528). *taryar-* ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the essence of being narrow, constricted, confined’ and the action is ‘to restrain, control, restrict’.

ACT06. *küzger-* ‘(the season) to turn in the direction of autumn’ (EtymDic: 759) < *küz* ‘autumn’ (EtymDic: 757). *küzger-* ‘(the season) to bring about an action

enhancing and emphasizing the essence of autumn’ and the action is ‘(the season) to turn in the direction of autumn’.

ACT07. *bašyar-* ‘to guide to a successful conclusion’ (EtymDic: 380); ‘to show the way; to complete a task; to settle a matter’ (OTWF: 724) < *baš* ‘head (anatomical); leader, chief’ (EtymDic: 375). *bašyar-* is ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the metonymical reference to the quality of a leader, capable to getting things done or providing visions’ and the action is ‘to guide to a successful conclusion, to show the way, to complete a task, or to settle a matter’.

ACT08. *sü:tger-* ‘(of yogurt) to become milk-like in liquidity’ (EtymDic: 801) < *sü:t* ‘milk’ (EtymDic: 798). *sü:tger-* is (of yogurt) ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the liquidity quality of milk’ the action of yogurt is ‘to become milk-like in liquidity’.

ACT09. *tašyar-* ‘to bring or send out’ (EtymDic: 562) < *taš* ‘outside, the exterior’ (EtymDic: 556). *tašyar-* ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the metonymical reference to the exterior’ and the action is ‘to bring or send out’.

ACT10. *teŋger-* ‘to equate’ (EtymDic: 520); ‘to balance one thing with another’ (OTWF: 745) < *teŋ* ‘equal (to sth.)’ (EtymDic: 511). *teŋger-* ‘to bring about an action enhancing and emphasizing the quality of being equal’ and the action is ‘to equate or to balance one thing with another’.

ACT11. *andyar-* ‘to make s.o. swear’ (EtymDic: 180; OTWF: 742) < *and* ‘an oath’ (EtymDic: 176). *andyar-* is ‘to bring about an action associating the object with an oath’ and the action is in effect ‘to make s.o. swear an oath’.

ACT12. *atyar-* ‘to help s.o. to mount a horse; to see off (an honoured guest)’ (EtymDic:48) < *at* ‘horse, riding horse’ (EtymDic: 33). *atyar-* is ‘to bring about an action associating the object with horse riding’ and the action is to help s.o. mounting a horse’. *atyar-* is ‘to bring about an action associating the object with the metonymical reference to the social standing of horse riding’ and the action is ‘to see the object off when parting on horseback commensurate with his honoured social standing, instead of seeing him off walking on foot’.

ACT13. *činyar-* ‘to investigate, or check the truth of sth.; to study a question deeply; to try to understand’ (EtymDic: 425); to search out the root of a matter and determine the truth about it’ (OTWF: 743) < *č:n* ‘true, genuine; truth’ (EtymDic: 424). *činyar-* is ‘to bring about an action associating sth. with the truth’ and the action is ‘to investigate, or check the truth of sth.’.

ACT14. *eδger-* ‘pay attention to sth., exaggerate the importance and act on it’ (EtymDic: 52); ‘to attach importance to something and pay attention to it’ (OTWF: 743) < *eδ* ‘a manufactured article; personal property’ (EtymDic:33). *eδger-* is ‘to bring about an action associating the object to the quality of things of value’ and the action is ‘pay attention to or exaggerate the importance of sth.’.

ACT15. *ičger-* ‘to bring sth. into something; to subdue (an enemy)’ (EtymDic:25) < *ič* ‘the interior, or inside (of sth.)’ (EtymDic: 17). *ičger-* is ‘to bring about an action associating the object with the metonymical reference to the interior’, i.e., its space attribute in contrast to outside’ and the action is ‘to bring sth. into something’. *ičger-* is ‘to bring about an action associating the object (an enemy) with the metonymical reference to the interior, i.e., inside of a nation’ and the action is ‘to subdue an enemy’.

ACT16. *köñülger-* ‘to reflect on s.t.’ (OTWF: 744) < *köñül* ‘the mind, thought, the heart’ (EtymDic: 731). *köñülger-* ‘to bring about an action associating the object with the mind, thought or the heart’ and the action is ‘to reflect on sth.’.

ACT17. *kezger-* ‘to cut a notch in an arrow (EtymDic:759) < *kez* ‘the notch of an arrow’ (EtymDic: 756). *kezger-* is ‘to bring about an action associating the arrow with of a notch’ the action then is ‘to cut a notch in an arrow’.

ACT18. *otyar-* ‘to pasture (an animal); to drive it out to pasture’ (EtymDic: 48) < *ot* ‘grass, vegetation, growing naturally’ (EtymDic: 34). *otyar-* is ‘to bring about an action associating the animals with the metonymical reference to pastures, i.e., food for animals to graze’ and the action is ‘to pasture an animal or to drive it out to pasture’.

ACT19. *suvyar-* ‘to water (livestock); to irrigate; to moisten’ (EtymDic: 786) < *su:v* ‘water’ (EtymDic: 783). *suvyar-* ‘to bring about an action associating the objects with the metonymical reference to water, i.e., its life-giving nature or

moistening capacity’ and the action is ‘to water (livestock); to irrigate (plants); to moisten (some objects)’.

ACT20. *tübg̃er-* ‘to form basis for; to investigate the root of some affair’ (EtymDic:439); ‘to fathom a matter, get to its roots, understand it fully’ (OTWF: 745) < *tüb* ‘the root of a tree or plant (EtymDic: 434). *tübg̃er-* ‘to bring about an action associating some affair with the metonymical reference to the root, i.e., the foundation’ and the action is ‘to form basis for or to investigate the root of some affair’.

ACT21. *tüzger-* ‘to guide (EtymDic: 574) < *tüz* ‘level, flat, even; upright, impartial (mind), level (ground), smooth (ground), straight (road), upright (figure) (EtymDic:571). *tüzger-* ‘to bring about an action complementary to the metonymical reference of being level, upright, straight, or smooth, i.e., being normative’ and the action is ‘to guide (into being normative)’.

ACT22. *uvutyar-* ‘to put s.o. to shame (EtymDic: 8) < *uvut* ‘modesty, shyness; shame’ (EtymDic: 6). *uvutyar-* ‘to bring about an action associating s.o. with shame’ and the action is ‘to put s.o. to shame’.

Conclusion

The subject denominal verb formative {+GAR-} by itself without a base noun functions like a verb with a general semantics “to bring about an action complimentary to the quality, attribute or capacity of base noun”. In another word, it needs the presence of the base noun in order to complete a predication. In this sense, its role is like a light verb in English. However, because the verb formative and it is the base noun are complimentary, the possible actions to be brought about are licensed by the base noun. That is, they are limited to their appropriateness for complimenting the quality, attribute or capacity of the base noun. We may add that this observation on action licensing by the base noun should be applicable to other Old Turkic denominal verb formatives.

References

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*. Harrassowitz Verlag.

Received 14.10.2019	Research Article	JOTS
Accepted 12.08.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 146-160

Kırcalı Ağzı Örneğinde Doğu Rumeli Ağzının Batı Anadolu Bölge Ağzı ile İlişkisi*

On the Basis of Kırcalı the Eastern Rumeli Dialect in Connection with Western Anatolia Region Dialect

Sultan Tulu**

Muğla/Turkey

E-mail: sultantulu@yahoo.com

On the connection of the Kırcalı (Gırcalı) sub-dialect with the dialect of Western Anatolia -based on the data of the present tense suffix of Meninski- Adamovic firstly drew attention. According to the available data, the Western-Anatolian region is not far from the dialects of the middle Deliorman Region. As an example, we can show Edirne-Dağlı dialect, which is located at the dialect of East-Rumelia region. For example: {-I)vAr(I)} which is shown as a present tense suffix. In this study, on the basis of Kırcalı (Kardzhali) Dialect, the connection of Eastern Rumeli Dialect with Western Anatolian Dialect will be compared with certain language criteria and common elements will be revealed.

Key Words: Kırcalı dialect, Western Anatolian dialect, Eastern Rumeli dialect, present tense suffix {-I)vAr(I)}.

* Makale, Trakya üniversitesinde düzenlenen 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda (Edirne, 2011) sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilip düzenlenen şeklidir.

** ORCID ID: 0000-0002-8851-7738.

0. Giriş

Anadolu ve Rumeli ağızları, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Türkiye Türkçesi yazı dilinden ses bilgisi, şekil bilgisi özellikleri ve söz varlığı açısından birçok yönde ayrılıklar gösteren bir ağızlar topluluğudur. Tarihi gelişme sürecinde Oğuzca'nın son halkasını oluşturur. Dil yapısı bakımından temel dayanağı Eski Anadolu Türkçesidir (Korkmaz, 2010: 87-110). Türkiye Türkçesi başta olmak üzere güneybatı Türk lehçelerinin oluşmasında temel görev yüklenen Oğuz Türkçesi, ilk kez bu dönemde Anadolu ve Rumeli bölgesinde kendi başına bir yazı dili olma niteliğindedir. Korkmaz'a göre, Eski Anadolu Türkçesi, XV. Yüzyılın ortalarından başlayarak iki yönlü bir değişim ve gelişim süreci izler. Birinci yöndeki değişim ve gelişmeler, bir süre belirli bir boy ağızı (muhtemelen Kayı boyu ağızı) doğrultusunda yol alır ve daha sonra Osmanlı Türkçesi evresinden geçerek günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilini oluşturur. İkinci yöndeki değişim ve gelişme sürecinde ise, Eski Anadolu Türkçesi, konuşma dili ve ağız ayrılıkları doğrultusunda yol alır ve yazı dilinin etkisinden uzak kalarak günümüz Anadolu ve Rumeli ağızlarını oluşturur. Bu nedenle bugünkü Anadolu ve Rumeli ağızlarının temel dayanağı Eski Anadolu Türkçesidir.

L. Karahan'ın Anadolu ve Rumeli ağızları üzerinde dil özelliklerine dayanarak yapılan *Anadolu Ağızları Sınıflandırılması* adlı eserine göre, bu ağızlar, yapılarını belirleyen temel özellikler açısından, 1. Doğu Grubu ağızları; 2. Kuzey Doğu Grubu ağızları; 3. Batı Grubu ağızları olarak üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan Batı Grubu ağızları da dokuz alt gruba ayrılmıştır. Bunların ayrıca ikinci derecede alt gruplara ayrılmaları, bu ağızlar arasında ne denli bir dil çeşitlenmesi olduğunu gösterir. Korkmaz'a göre bu farklılıklar, Kıpçak, Çiğli, vb. Oğuz dışı Türk etnik boylarının Anadolu içinde karışıp harmanlanmasından kaynaklanmaktadır. Oğuzca, Anadolu'nun fethinden sonra, bu coğrafyadaki yerli dillerden bazı kelimeler ve yapım ekleri almıştır. İç yerleşimdeki karşılıklı etkileşim sonucunda ve 500-600 yıllık tarihi süreçte yazı dilinden uzak kalan bu ağızlar, kendi yapısında birbirinden farklı ses değişimleri geçirmiştir. Bu gelişme ve sonuçlar dikkate alınınca, Anadolu ve Rumeli Ağızlarında kendini gösteren bu çeşitlilik ve zenginliğin temelinde hangi nedenlerin yattığı anlaşılır (Korkmaz, 2008).

Bulgaristan, Balkan coğrafyasında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları ülkelerden birisidir. Bu ülkede Türkler, yaşadıkları bölgeye göre, Rodop

Balkanları adıyla da anılan Rodop bölgesi ile Deli Orman Bölgesi (Razgrad, Eski Cuma, Şumnu) ve diğer Türk yerleşim bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu çalışmada ele aldığımız Kırçali (halk ağzında *Gırcalı*) ağzı da Bulgaristan'da konuşulmaktadır. Kırçali, Bulgaristan'da Rodop bölgesinin merkezinde, adını *Kırcı Ali* denilen bir kişiden almış şehrin adıdır. Gerileyici ünlü benzeşmesi ile ad *Kırcı Ali*'den *Kırçali*'ye dönüşmüştür. Tarihi süreç içinde buralara Türk kavimlerinden Hunlar, Peçenekler ve Kumanlar gelmiş, farklı devirlerin ve kültürlerin izlerini korumuştur. Kırçali, Traklar'ın, Roma ve Bizans medeniyetlerinin, Osmanlı hâkimiyetinin izlerini taşır. Buraya bağlı 94 köy bulunur; bunların yüzde doksan altısı Türk köyleridir. Ancak geçit yeri olmadığından dolayı fazla gelişmemiştir. Burada bulunan tarihî tekke, türbe ve camilerin olması, Müslüman Türk unsurunun yüzlerce yıl öncesinden varlığını gösterir. Şehir üzerinde ilk yazılı kaynak Osmanlı dönemine ait 1607 tarihli sicil defteridir. İkinci olarak şehrin adı, Fransız araştırmacı A. Vinekel'in 1847 yılında tuttuğu notlarda kaydedilmiştir. Kırçali, XX. yüzyılın başında şehir olarak ilân edilmiş, 1934 yılından itibaren ilçe, 1949'dan sonra ise sancak olmuştur. Günümüzde Kırçali, yedi Doğu Rodop belediyesinin kültürel, idarî ve iktisadî merkezidir. Kırçali ilinden Baltık Denizi ile Akdeniz arasındaki ulaşımı sağlayan 9 numaralı Avrupa ulaşım koridoru geçmektedir. Ulaşım konusunda 9 numaralı koridorun Makaza yolundan geçerek Kırçali ile Ksanti şehri (Yunanistan) arasındaki ve Dedeağaç ile Kuzey Yunanistan'ın diğer şehirleri arasında ulaşımı sağlayarak, Güney Balkanlar'da bölgesel önem taşıması beklenmektedir (Krş. Mehmed, 2006).

Bulgaristan'da konuşulan ağız toplulukları, Doğu Rumeli ağız grubuna girmektedir. Kırçali ağzının, Batı Anadolu bölge ağzı olan Muğla ağzı ile bağlantısına geçmeden önce Bulgaristan'daki diyalektoloji çalışmaları hakkında aşağıda genel bilgi vermek istiyoruz.

1. Bulgaristan'daki Diyalektoloji Çalışmaları

Bulgaristan'da Türk diyalektolojisi Bulgar Türkolog D. Gadjanov'un araştırmalarıyla başlar. Viyana Bilimler Akademisi'nin isteği üzerine Gadjanov, Gerlovo ve Tuzluk köylerini gezerek orada konuşulan Türk ağızlarından örnekler toplar. Bu diyalektoloji gezisinin sonuçlarını 1911 yılında Viyana'da yayımlar. (1912: 1-8; Dallı, 1991). Rus bilgini V. G. Guzev, Bulgaristan Tırgovişte ilinin

Krepça köyü Türk ağzıyla ilgilenir. Onun bu konudaki çalışmaları 1961 yılında Sofya’da yayımlanır (1962: 57-85). Diyalektoloji alanında önemli yapıtları bulunan bir başka Türkolog da T. Kowalski’dir. Rumeli Türk ağzlarının özgün bir biçimde incelenmesi onun araştırmalarıyla başlar. O, Kuzeydoğu Bulgaristan’ın Tuzluk bölgesinde konuşulan Türk ağzlarının özelliklerini inceler (1933). Mollova, bir çalışmasında Balkan Yarımadasında konuşulan Türk ağzlarını “ka ve ga ağzları” olarak ele alır (1962: 239-306). Eckmann, *Razgrad Türk Ağzı* adıyla kaleme aldığı kitapçık şeklindeki monografisinde, bölgeden derlediği metinlerden istifade ederek bu ağzın özelliklerini inceler. Aynı yazar, *Dinler (Makedonya) Türk Ağzı ve Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı* isimli çalışmalarını yayımlar (1950: 1-25; 1962; 1988: 189-204). Razgrad ağzıyla yapılmış diğer bir çalışma, F. Ayyıldız’a aittir (1976).

B. Roger’in Bulgaristan Razlog ilçesi diyalekti ile ilgili bir çalışması vardır (1962: 205-229). Bunlara Bulgaristan Sofya Üniversitesi öğretim üyesi E. Boev’in *Bulgaristan’da Türk Diyalektolojisi İle İlgili Çalışmaları* adlı makalesini (1968: 171-177; 1978) ve Hazai’in *Rodop Türk Ağzları*’nı ekleyebiliriz (1960: 127-130). G. Hazai, - 1954 yılında hocası J. Németh’in önerisi üzerine-, Balkanlar’daki Türkoloji çalışmalarına katılır ve Rodop Türk ağzlarını incelemeye başlar. 1957 yılında *VIII. Türk Dil Kurultayı*’na *Rodop Türk Ağzları* adını taşıyan bir bildiriyle katılmıştır. Bu bildiride Rodop Türk ağzlarının bölgesel yerleşimini göstermiş, örneğin Asenovgrad, Peştera, Nevrokop, Kırçali, Momçilgrad yörelerindeki Türk ağzlarını Rodop ağzları olarak belirlemiştir. Ayrıca Kuzeydoğu Bulgaristan ağzlarıyla Rodop ağzları arasında önemli yakınlıkların bulunduğuna değinen Hazai, bu ağzların tek bir ağız bölgesi sayılabileceğini ileri sürmüştür. Benzer bir görüşü daha önce T. Kowalski de savunmuş, bu ağzları Tuna Türkçesi diye adlandırmıştı. Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağzları uzmanı Hüseyin Dalli’nın ise bu konuda bize yazılı olarak bildirdiği görüş şöyledir:

Rodop Türk ağzlarının *Tuna Türkçesi* diye adlandırılan ağız kümesinde bir alt bölüm oluşturabileceği savı birkaç noktadan eleştirilebilir. Bugün bu iki ağzın benzerliği sürmekle beraber ileri sürülen terimin bilimsel kullanımı yaygın değildir. *Tuna Türkçesi* coğrafya açısından da eleştiri götürür. Belki Kuzeydoğu bölge ağzları için Tuna’ya yakın olmaları nedeniyle bu terim uygun düşebilir, ama başka yörelerdeki ağzlar için bu coğrafya bağlantısını kuramayız. Öte yandan Rodop ağzlarının Kuzeydoğu Bulgaristan’dan göç etmiş halklarca kullanıldığı gibi bir sav olmadığından ve üstelik bu iki grubun buldukları yerlere çoğunlukla değişik zamanlarda ve değişik yörelerden geldikleri bir tarihi gerçeklik

olduğuna göre, bu iki yöre ağız bir kümeye konulabilse bile, bunlara beraberce *Tuna Türkçesi* denemez.” (1991: 9).

J. Eckmann ve Mecdut Mansuroğlu'nun birlikte kaleme aldıkları *1959 Yılı Trakya diyalektolojisi Gezi Raporu*, Doğu Trakya ağızları ile Balkan ülkelerindeki çeşitli Türk ağızlarını ayrıntılı olarak karşılaştırır. J. Eckmann'ın Bulgaristan Türk Ağızları ile ilgili *Varna Türk Ağızı* adlı çalışması, ayrıca *Edirne Türk Ağızı* makalesi vardır (1959: 113-118; 1941: 144-214; 1962: 45-69). Buna Cengiz Atilla'nın *Bulgaristan'da Türk Dili* adlı makalesini de ekleyebiliriz (1967: 847-852).

Türkiye'de Rumeli ağızları ile Anadolu ağızları arasındaki ortaklık ve akrabalık üzerine yapılan çalışmalardan biri de Metin Karaörs'ün *Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı* adlı makalesidir. Yeni çalışmalardan Doğu Rumeli'nin Türkiye ayağı olan *Doğu-Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler* çalışmasıyla A. Günşen'i anabiliriz.

Bibliyografya olarak, T. Acaroğlu'nun *Rumeli Türk Ağızları Üzerine Türkçe Ve Yabancı Dillerdeki Başlıca Araştırmaların Açıklamalı Kaynakçası* (1984: 13-40) adlı makalesi ve T. Gülensoy ile E. Alkaya'nın *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası* adlı çalışmayı (2003: 155-188; Gülensoy, 1981) ve sözlük çalışması olarak dil bilimci M. Moskov'un *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*'nü ekleyebiliriz. Mollova bu sözlüğü Türkiye Türkçesine kazandırmıştır. (Mollova 2003).¹

Bunlardan başka Bulgaristan'da konuşulan ağızlar hakkında Türkiye'de birçok lisans tezi yaptırılmıştır (Mehmed, 2006; Çebi, 1986; Ali, 2004). Bu yazıda, kendisi de Bulgaristan'ın Kırcalı bölgesinden gelen N. S. Mehmed'in adı geçen çalışmasından faydalandık.

2. Sınıflandırma Üzerine

Anadolu ve Rumeli ağızları üzerine değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunun için de araştırmacılar belli ölçütlerden hareket etmişlerdir. E. Boev, Bulgaristan'daki Türk ağızlarının bütünüyle incelenmemesine rağmen onun üç bölümde ele alınabileceğini ifade eder: 1. Batı Balkan ağızları; 2. Miziya ve Trakya

¹ H. Dallı'dan aldığımız sözlü bilgiye göre, Moskov'un ayrıca yansımali ve yansısız Türkçe kelimeler üzerine yaptığı derlemeler vardır. (Örneğin, Fa. *havan*, Tü. *çangal* v.b. gibi kelimelerin kökenini açıklamıştır.); Moskov'un bu ve diğer çalışmaları için bk. Dallı'nın baskıdaki eseri.

ağızları ve 3. Doğu Rodop, Gerlovo ve Tuzluk ağızları. E. Boev'e göre bu üç bölümün dışında Orta Rodop ve Yörük ağızları, Balkan Türk ağızları arasında ayrı bir yer tutmaktadır. H. Dallı'nın verdiği bilgiye göre, E. Boev'in ders notlarındaki bu sınıflandırması genellikle kabul gören sınıflandırmadır.

Bulgaristan Türk ağızları üzerinde çalışan diğer araştırmacılar, Gy. Németh, J. Eckmann, S. Kakuk, V.G. Guzev, G. Hazai'dir.

Macar Türkolog Gy. Németh, Rumeli Türk ağızlarını batı ve doğu olmak üzere iki ana kola ayırır. Doğu Rumeli ağızları Bulgaristan'ın Lom-Sofya-Samokov-Köstendil-Ege denizi sahiline kadar uzanan hattın doğu ve güneyinde, Batı Rumeli ağızları da Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Köstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanan bölgede konuşulur (1983: 113-167).

Bu sınıflandırmada, Batı Rumeli (Makedonya ve Kosova) ağızları için sekiz ölçüt belirlenmiştir. Németh, Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından ayıran özellikleri belli başlı sekiz maddede gösterir:

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ bulunur: *alti, kuzi, buldi, köpri, oldi, öldi* vb.

2. Duyulan geçmiş zaman eki {-mXş} yerine daima {-miş} ekinin kullanılır: *almış, okumış, ölmüş* vb.

3. İkinci, bundan sonraki ve kapalı son hecede /i/ > /ı/ değişimi bulunur: *benim, elinde, evimizde, evinde, verdim, vermişim* vb.

4. Bazı hallerde /ö/ ve /ü/ yerine /õ/ ve /ũ/ (o ile u arası ünlü) veya /o/ ve /u/: *dort, gotur, yün* vb.

5. /a/ ve /e/ vokalli eklerde, kalın vokalli kelimelere de /e/'li varyantların getirilerek büyük ünlü uyumunun bozulması: *bakarler, taşler, varse, yalnızce, olunce, yavaşçe, ağacden, kızlen, yaptikten sonra* veya daha az miktarda bunun tersi: *sevma; gidalım, ben da* vb.

6. İlk hecede /ö/ > /ü/ ve /ũ/, /u/ ses değişmesi: *küpri~küpri* vb.

7. /ğ/ yerine sedalı ve süreksiz damak ünsüzü /g/ korunur: *ağaç, ağla, ayaga* vb.

8. Şimdiki zaman kipi için {-yor} eki yerine {-y}'nin kullanılması: *sorayım, ağlaysın, yapay, istey* vb. (Németh, 1983: 121-128; Eckmann, 1988: 188-190)

1. ve 2. maddede verilen örneklerde kelimelerin eski şeklindeki ünlüler korunmuştur; zira küçük ünlü uyumu kuralı (düzlük yuvarlaklık uyumu) Türkçede sonradan gelişmiştir. 3. ve 4. maddede Slav dillerinin ağız etkisi olması mümkündür. 5. maddede kalınlık incelik uyumu Türkçeye aykırı olup Slavcanın etkisi burada daha belirgindir. (Küçük ünlü uyumu için bk. Dalli, 1991: 76-77). Sekizinci maddeye aynı zamanda Doğu Rumeli ağızlarında da rastlanır. İ. Baski de, bir bildirisinde Batı Rumeli’de görülen {-Ay} ekinin Doğu Rumeli ağızlarında görüldüğünü belirtir. (2009).

Doğu Rumeli grubunda şimdiki zaman kategorisinin yirmiden fazla farklı şekli vardır: *yapıyor, yapıyor, yapıyı, yapēri* vb. Mollova, şimdiki zaman eki ile ilgili olarak, bu eki oldukça değişken bir yapı göstermesinden ötürü tasnif dışında tutmuştur. Aynı görüşü H. Dalli da paylaşmaktadır. Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerde {-iver} şekli, diğer şimdiki zaman eklerinin yanında görülmez. L. Karahan, Z. Korkmaz, H. Boeschoten (1991: 154) bu eki, şimdiki zaman ölçütü olarak almamışlardır.

M. Mollova, Németh’in tetkiklerini dikkate alarak Balkan ağızlarını fonetik ve morfolojik ölçütlere göre üç zona (bölgeye) ayırmıştır: Batı uç zonu; Doğu Rodoplar zonu ve Merkez zon.

G. Hazai, Anadolu ve Rumeli ağızlarını sınıflandırmada, /η/, /l/, /ğ/, /q/ ünsüzlerindeki ses değişimleri, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumsuzluklar ve şahıs eklerinin yapısının ölçüt olarak kullanabileceğini söyler (Karahan, 1996: XII’den naklen Hazai, 1971: 84-86).

Anadolu ağızlarının sınıflandırmasında L. Karahan’ın çalışması, çok sayıda derleme ve incelemenin kaynaklık ettiği bir sınıflandırma denemesidir. Karahan, iki bölüme ayırdığı çalışmasının girişinde Anadolu Ağızlarının, tamamının veya bir kısmının ele alındığı sınıflandırma çalışmaları hakkında bilgi verir. İkinci bölümde ise, önce ağız grupları ve bu grupların ayırıcı özelliklerini tespit edip örneklendirir ve bu özelliklerin coğrafi dağılımını haritalar üzerinde gösterir. Burada dipnotlarda, Anadolu ağızlarının tabii bir uzantısı olan Rumeli, Azerbaycan ve Irak Türkmen ağızlarındaki eş veya yakın özelliklere de atıflarda bulunur (Karahan, 1996: V).

Anadolu Ağızlarından Manisa, İzmir, Denizli, Aydın, Muğla ile Afyon ve Kütahya’nın birer ilçesinin bulunduğu geniş bir bölgenin ağız yapısını inceleyen

Z. Korkmaz, Güneybatı-Anadolu ağızlarını, bazı fonetik ve morfolojik ayrılıklardan hareket ederek, dört ağız bölgesine ayırır. İncelemesinde bu ağızlar arasındaki ayrılıklara geniş şekilde yer vermiştir (Karahan, 1996: XV). Karahan ise, sınıflandırmasında Muğla'yı, Batı Grubu ağızlarının alt grubunda; Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Uşak ve Ankara (Nallıhan) ile 1. grupta göstermektedir.

Karahan, Batı grubu ağızlarının diyalektolojik yapısı hakkında şunları söyler: Bölgeye yakın zamanlarda Balkanlar'dan, Kafkasya'dan, Türkistan'dan ve Kırım'dan gelerek yerleşen Türk toplulukları kendi ağız özelliklerini korumuş ve yerli halkın dilini etkilememiştir. Ancak doğudan batıdaki büyük şehirlere doğru gelişen iç göçler, Batı Grubu ağızlarında birtakım karışma ve kaynaşmalara yol açmış ve ağız grupları arasındaki farklılıkları derinleştirmiştir. Dolayısıyla Batı Grubu ağızlarını belirleyici temel özellikler, bölgenin kuzeydoğusunda, kuzeydoğu ağızlarının etkisiyle zayıflamıştır (1996: 114).

Karahan, Batı Grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayıran başlıca özellikleri on madde halinde sıralar:

Bu ağızlarda ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşmeden daha kuvvetlidir. Bu sebeple tek şekilli birçok ek uyuma tabi olmuştur: *varıdı, yaparkan*.

Kapalı /é/ > /i/ değişmesi bütün Anadolu ağızlarında görülmekle birlikte bu grupta daha yoğundur: *virmek*.

/r/ ve /l/ ünsüzleri önündeki ünlü türemesi hadisesi, bu ağızlarda düzenli ve kurallıdır: *ilimon, urus*.

/g/ ve /ğ/ ünsüzleri, iki ünlü arasında ve hece sonunda sızıcılaşır: *bağır-, değ-*.

/k/ > /g/, /q-/ > /ğ-/ ve /t-/ > /d-/ değişmelerindeki yoğunluk bu ağızlarda fazladır: *geçi, gız, daş*.

Arka ve orta damak /ŋ/ ünsüzü korunmuştur: *deŋiz*.

Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme ekleri dar ünlülüdür. Bu ekler çokluk 2. şahısta {-sıŋız} ve {-sUŋUz} şeklindedir: *gelirim, gelirsiz, gelirsiziz*.

Çokluk 2. Şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki (Doğu grubu ağızlarında olduğu gibi) büzüşme ile yapısını değiştirmemiştir: *babaңыз, geldiңыз*.

Duyulan geçmiş zaman eki çok şekillidir: *olmuş, gelmiş*.

Şimdiki zaman eki genellikle geniş ünlülüdür: *geliyo, geliye*.

3. Kırcalı ve Muğla ağızı

G. Hazai, Doğu Rodop ve Deli Orman ağızlarını Doğu Rumeli grubu içinde gösterir. Kırcalı de, Doğu Rodop Türk ağızları bölgesinde bulunmaktadır. Kırcalı bölgesinde yaşayan topluluk kendini Dağlı olarak ifade eder, ancak sorulduğunda kendilerinin sürekli burada yaşadıklarını söylemektedirler. Oysa tarihî veriler Türklerin Rumeli'ye geçişiyle birlikte birçok Yörük (Türkmen) grubunun bu topraklara geldiğini bildirmektedir.

Kırcalı ve çevresi Türkiye'ye büyük sayıda göçmen vermiş, ama buna rağmen bölgede çoğunluk olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Burada konuşulan ağız Kırcalı Ağızı veya Kırcalı Dağlı Ağızı (halk ağzında Gırcalı) olarak adlandırılmaktadır (Mehmed, 2006).

Batı Anadolu Bölgesi, eldeki verilere göre Orta Deliorman Bölgesi ağızlarından çok uzak değildir. Kırcalı ağzının Batı Anadolu Bölge ağızı ile bağlantısına ilkin, -Meninski'nin, ondan da Gadjanov'un şimdiki zamanla ilgili verilerinden hareketle- M. Adamović dikkat çekmiştir. Ona göre, Kırcalı ağızı, sadece şimdiki zamanla bağlantılı değil, bu ağzın diğer özellikleri de Batı Anadolu ağzındakilerle örtüşmektedir (1985: 171-173). Ancak, Adamović bu veriyi yanlışlamamış, burada geçen eki $\{-I\}vAr(I)$, şimdiki zaman eki gibi almıştır (Tulu, 2008: 129-136). Maalesef, Günşen de makalesinde *ver-* yardımcı fiilini şimdiki zamanda bir ölçüt gibi değerlendirmiştir (2008: 402-470).

Rumeli ağızlarından Kırcalı ağzını, Karahan'ın belirttiği on ölçüt esasında Batı Anadolu Bölgesindeki Muğla ağızı örneğinde karşılaştırdığımızda şu ayrılıklar bulunur. Muğla ağzından örnekler, kendi derlemelerimiz ve tez öğrencimizin yaptığı derlemeden alındı (Ünlüsoy, 2004: 47).

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan bazı ekler Muğla'da uyuma girer: *oluyorqan, atınan, yoğudu, varımış yoğumuş, çoğumuş, sabalān* v.b. Ancak: *ğoşunce* 'koşunca', *gālincāk* 'gelince', *almē* 'almaya'.

Kırcalı ağızlarında {-qa}, {-qan} ve genişletilmiş şekillerde {-qana}, {-qasına}: *qaçārqana, gāzāqan, çıkarqan, varqan, gidērke, yaparqā, kesēken, çıkārqan, oynāqana, gızanqan* v.b.

Birleşik fiil çekiminde: *varıdı, varmış, olursa, oqurdum, çalışırdıq, ölürse, qaybolursa* vb.

{+ki} eki ise şu kelimelerde uyuma girer: *yandaqı, aşāqı*; {+leyin} eki: *sabālan*; {-cAk}: *görcek, alcaq, tutçaq*

Muğla ağızında kapalı /é/ ünlüsü yer yer korunmuştur. Örneğin: *bél, él, yér, dé, géce, gét, vér, yé, yét* vb. Kırcalı ağızında: *yimez, ni* vb. ancak: *leva*.

/r/, /l/ ve /ş/ ünsüzleri önündeki ünlü türemesi her iki ağızda da vardır: Kırcalı ağızında *ilazım, ilezir, erecep, işennik* vb.; Muğla ağızında: *ilāna, iramazan, ilāzım, ırادیو, ırahmatlı* vb. ancak, *işey*.

/g/ ve /ğ/ ünsüzleri, iki ünlü arasında ve hece sonunda sızıcı hale gelir: *bağır-, değ-*: Muğla ağızında art damak ünsüzü iki ünlü arasında korunmuştur: *ğabağa, bucağa, Yatığan* ‘Yatağan’ (Muğla’nın bir ilçesi); *eşeg*; fakat *dāya* vb. Kırcalı’de süreklileşme görülür: *çocuyu, dāyına, dēy mi, biyenirse, büyüdüyüm* vb. ancak: *suvan*.

/k/ > /g/, /q-/ > /ğ-/ ve /t-/ > /d-/ değişmelerinde. Muğla: *geçi, gendi, gadan* ‘kadar’, *gaziğ, gızıdmış, gız*; ancak *keyik* ve *key-* kelimelerinde /k-/ ünsüzü korunmuştur. *daş, dānā, dākā, dāsdi, dut-, dükā’ttiñiz, dabanca* vb. Kırcalı’de: *quyunun, qoltūnun, qutunun, teftere, tiktilē, tiken, dopla, daşlarında, daqınırmiş, datlı, dırnaqlarınna, yaşıd, davşan*.

Muğla ağızında genitif ve iyelik eklerinde /η/ ünsüzü korunmuştur: *gelin-ğızıñ*. Kırcalı ağızında bu nazallık görülmez: *quyunun, onun, qoltūnun, qutunun, dilinin, gelinin, ayfanın, pādişahın, adamın, qartalın, bubamın*. Ancak ünlüden sonra: *dünyayın, ardayın, baqlavayın, ablayın, tavayın, ablayın*. Muğla’da: *denjizin içinde, satdıqlāmıñ* v.b.

Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme ekleri dar ünlülüdür. Bu ekler çokluk 2. şahısta {-sXñXz} şeklindedir: Muğla: *gelirim/n, geliriñ/gelirsiniñ, gelimiz, gelirsiniñiz*. Kırcalı’de benzerdir. Yalnız 2. çokluk ekinde iyelik kökenli ek görülür: *geliyañız*.

Çokluk 2. Şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki Muğla'da: *babaңыз, geldiңыз*; Kırcalı'de nazallık görülmez: *qapunuza, pasportlarınızı, cevizleriniz* vb.

Duyulan geçmiş zaman eki Muğla'da çok şekillidir: *olmuş, gelmiş, çoğumuş, yoğumuş, hayalatmış*. Kırcalı'de de çok şekillidir. 1. ve 2. çokluk şahısta örneği gözlemlenmemiştir.

Muğla'da şimdiki zaman kategorisini ifade etmede birçok yardımcı fiil kullanılır. Bu ağızda şimdiki zaman *yori-, bat-* (< *yat*), *dur-, bar-, gel-* gibi yardımcı fiillerle kurulur ve asıl fiile {-Ip} gerundiumu gelir: *geliyo, yuduyoru, gezip batırī, ğaynāpdurū, yatıpdurū, gelivatı, gelibatır, gelipbatır, ğavgasını edibatıla, ğālik ğālī, ğāk ğālirin* veya *ğālik ğālirin, ölük giderin, ğipbarın* vb.

Şimdiki zaman eki Kırcalı İli ve Çevresi Türk Ağızında diğer ağızlarda görülmeyen çok değişik gramatik yapılar sergiler. Bu eserdeki metinlerden tespit edilen şimdiki zaman ekleri ve çekimleri şunlardır:

1. {-Xyo-}: {-XyOm}, {-XyOn}, {-XyO}, {-XyOz}, {-XyOsUnUz}, {-XyOnUz}, {-XyOlā}.

2. {-yA}: {-iyam}, {-iyasın}, {-iyer}, {-iyaz}, {-iyanız}, {-iyalar}.

3. {-vAr-}.

4. {-yor}

{-A} eki ile yapılan şimdiki zaman (-Ar olmalı!): *dēri, görēriz, gidērsiniz, çekilellē*. Olumsuz şekil {-mAr}: *bilmērim, gitmērsin* vb.

Kırcalı İli ve Çevresi Türk ağızlarında *ver-* yardımcı fiili yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte, ek şimdiki zaman eki de ğildir, çünkü ek, asıl fiilin köküne gelen, gövde teşkil eden bir yardımcı fiildir. Bu tür birleşik yapılarda belirleyici olan unsur zaman ekidir (Tulu, 2008: 129-136).

Örneğin, Muğla'da: *yīver-* 'yiyip bitirmek': *yīveriyōsuñuz* 'yiyip bitiriyorsunuz', *yīverīlermiş*. Burada fiil gövdesi olarak kalıplaşmış bir yapı söz konusudur. Fiile şimdiki zaman kavramını veren ise sondaki geniş zaman eki {-Ar}'dır. {-Ar} ekinin -ölçünlü dilde de olduğu gibi- geniş zaman yanında şimdiki zaman işlevi de bilinmektedir.

Kırcalı: *ğötürvērim, ğoyversin, ğitvōri; bişirvēris; ğitversiniz; qoyvellē*. Ekin yuvarlak şekline örnek: *ğitvōri* 'gidiyor', *invōri* 'iniyor', *qaçyörüz* 'kaçıyoruz'. Doğu-

Rumeli bölge ağızına giren Edirne-Dağlı ağızında da bu şekli görmekteyiz: {-
(I)vAr(I)}

Kırcali ağızında görülen diğer bir şimdiki zaman eki de {-yor} ekinden gelişmiştir. Böyle bir gelişme sonucu ortaya çıkan şimdiki zamanın çekim tablosu da şöyledir: *toplanōrum; dōşiyorsun; çıqōru; istiyōrüz; gidōrsunuz; doldurollā, kesōrsin* 'kesiyorsun' vb.

{-A} ile yapılan şimdiki zaman (Aslında {-Ar} olmalıdır, çünkü verilen örnekler ekle örtüşmüyor.): *bilme:rim, gitme:rsin, de:ri, göre:riz, gide:rsiniz, çekilelle:* v.b.

Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerde {-iver} şekli, diğer şimdiki zaman eklerinin yanında görülmez. Karahan, Korkmaz, Boeschoten (1991: 154) da bu eki, şimdiki zaman ölçüt olarak almamışlardır. Kanımızca şimdiki zaman bahsinde bu ekin ölçüt olarak alınmaya devam etmesi daha önceden sözünü ettiğimiz yanılığın devam ettirmekten öte gitmez.

Söz dağarcığı bakımından Muğla ve Kırcali'de şu kelimelerin ortak olması dikkati çeker: *īsan* 'insan', *buba, ašā, ašarı, bora/burē*, 'burası', *borda/bōda* 'burada', *evel, orē, ahlāt* ve *alfat* 'ahlat, aşılınmamış armut, yaban armudu', *ilāna/lāna* 'lahana' *muñar/ munar; tārle, oqaru/ oqaru-oqarı, yörü-* 'yürü-', *uzman* 'o zaman' vb.

Dikkatimizi çeken bir başka şekil, Muğla ağızında görülen bazı fiillerin yönettiği akuzatifli ve datifli şekiller Kırcali'de yoktur. Örneğin, Muğla'da: *evi gitmek, evi çıkmak*, vb. *ğabağa ağacı astı* 'kabağı ağaca astı' vb.

Yine Muğla ağızındaki en belirgin özelliklerden kelime başındaki /f/ > /h/ değişmesi ile kelime içindeki kalın /-q-/ ünsüzünün palatalleşerek kısa bir gırtlak sesine dönüşmesi (') olayı Kırcali'de yoktur: *da'lı* (< daqlı < tatlı) 'tatlı' ve *Hatma* 'Fatma' (özel isim).

Bu karşılaştırmalardan sonra M. Mansuroğlu'nun *Edirne Ağızında Yapı, Anlam ve Söz Dizimi Özellikleri* makalesinde şu sözlerine vurgu yapmak isterim:

Trakya'nın yerli ve göçmen ağızları incelendikçe eski Edirne ağızının Balkan ağızlarına yaklaşan taraflarının gittikçe daha iyi anlaşılacağını sanıyorum. Balkan Türkçesinin Anadolu ağızlarından hangilerine yaklaştığı konusu da ancak bu yolla aydınlanabilir. (1988: 182)

Mansuroğlu'nun bu sözleri, bu çalışma için de geçerlidir. Dolayısı ile biz de burada, Batı Anadolu bölgesinden Muğla ağzını, Doğu Rumeli Bölgesinden Kırçalı ağzı ile karşılaştırarak bu alanda yapılacak araştırmalara bir katkıda bulunmaya çalıştık.

Kaynakça

Acaroğlu, T. (1984). Rumeli Türk Ağzıları Üzerine Türkçe ve Yabancı Dillerdeki Başlıca Araştırmaların Açıklamalı Kaynakçası (1904-1981). *Halk Kültürü*, 4, 13-40.

Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. E.J. Brill.

Ali, N. (2004). *Bulgaristan Kırcaali Bölgesi Türk Ağzıları*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Atilla, C. (1967). Bulgaristan'da Türk Dili. *Türk Kültürü*, 59, 847-852.

Ayyıldız, F. (1976). *Razgrad Ağzı*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Yayımlanmamış Lisans Tezi)

Baskı, İ. (2009). Otuz Yıl Öncesi Deliorman Ağzılarının Şimdiki Zaman Ekleri Üzerine. In Terzi, A. & Durkun, A. (Eds.), *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa* (pp. 112-128). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bernard, R. (1962). Razlog Dialektinin Ağız Özelliği. *Balkan Dilbilimi*, 4, 205-229.

Boev, E. (1968). Bulgaristan'da Türk Dialektolojisi İle İlgili Çalışmalar. In XI. *Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara, 8-10 Temmuz 1966* (pp. 171-178). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Boev, E. (1980). Güney-Batı Bulgaristan Türk Ağzılarında Gelecek Zaman. In I. *Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler* (pp. 126-139). Kervan Yayınları.

Çebi, İ. S. (1986). *Güneydoğu Bulgaristan Türk Ağzıları*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Dallı, H. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağzıları Üzerine Araştırmalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dallı, H. *Milino (Keremedin) Köyü Türk Ağzı, Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Omurtag (Osmanpaazarı) Bölgesi Türk Ağzılarından Karşılaştırmalı Örneklerle Ses Bilgisi, Yapı Bilgisi, Söz Dizimi ve Metin Derlemeleri*. Genişletilmiş 3. Baskı. (Baskıda)

Eckmann J. & Mansuroğlu, M. (1959). 1959 Yılı Trakya Diyalektolojisi Gezi Raporu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 9, 113-118.

Eckmann, J. (1941). Die türkische Mundart von Warna. *Körös Csoma-Archivum*, 3, 144-214.

Eckmann, J. (1950). Razgrad Türk Ağzı. In Eren, H. (Ed.), *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* (pp. 1-25). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Eckmann, J. (1962a). Kumanova Türk Ağzı. In Eckmann, J. et al. (Eds.), *Németh Armağanı* (pp. 111-144). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eckmann, J. (1962b). The Turkish dialects of Edirne. In Poppe, N. (Ed.), *American Studies in Altaic Linguistics* (pp. 46-69). Indiana University Publication.

Eckmann, J. (1988). Dinler (Makedonya) Türk Ağzı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, 189-204.

Gadjanov, D. (1912). Vorläufiger Bericht über eine im Auftrag der Balkan-Kommission der kais. Akademie der Wissenschaft in Wien durch Nord-Ost Bulgarien unternommene Reise zum Zwecke von türkischen Dialekt-Studien. *Anzeiger der phil.- hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien Jahrgang 1911*, 5, 1-8.

Guzev, V. (1962). Opisane turetskogo govora sela Krepça, Tırговиştenskogo okruga v Bolgarii sp. *Balkansko Ezikoznanie*, 5(2), 57-85.

Gülensoy, T. & Alkaya, E. (2003). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Akçağ Yayınları.

Gülensoy, T. (1981). *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası (Anadolu-Kıbrıs-Suriye-Irak-Bulgaristan-Yugoslavya ve Romanya Türk Ağızları)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Günşen, A. (2008). Doğu-Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler. *Turkish Studies*, 3(3), 402-470.

Hazai, Gy. (1960). Rodop Türk Ağızları. In *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957* (pp. 127-130). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hazai, Gy. (1971). Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine. In Şiraliyeva, M. Ş. (Ed.), *Voprosi Tyurkologii* (pp. 84-86). Akademika AN Azerbaycan SSR.

Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızları Sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaörs, M. (2000). Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı. In Çiçek, K. et al. (Eds.), *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Kasım 1998, Trabzon* (pp. 89-98). Trabzon Belediyesi.

Korkmaz, Z. (2008). Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Etnik Yapı Ayrılıklarından Kaynaklanan Ses ve Şekil Bilgisi Zenginliği Üzerine. In Arıkoğlu, E. (Ed.), *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (pp. 131-139). Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010): Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2007/1*, 87-110.

Kowalski, T. (1933). *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*. Nakl. Polskiej Akademji Umiejętności.

Kowalski, T. (1934). Osmanisch-Türkische Dialekte. *Enzyklopädie des Islam*, 4, 991-1011.

Mansuroğlu, M. (1988). Edirne Ağızında Yapı, Anlam ve Söz Dizimi Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, 181-187.

Mehmed, N. S. (2006). *Bulgaristan Kırcalı İli ve Çevresi Türk Ağızı*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Mollova, M. (1962). Les ga-dialectes turcs dans les Balkans et leur rapport avec les langues turc. *Balkansko Ezikoznanie*, 4, 239-306.

Mollova, M. (1999). Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996*, 167-176.

Moskov, M. (2003). *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nemeth, Gy. (1983). Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*, 113-167.

Tulu, S. (2008). Anadolu ve Rumeli Ağızında {-i verir} Yapısı. *Karadeniz Araştırmaları*, 5(19), 129-136.

Ünlüsoy, M. (2004). *Muğla Düğerek Ağızının Gramer Özellikleri*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı. (Yayımlanmamış Lisans Tezi).

Received 27.09.2020	Research Article	JOTS
Accepted 04.10.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 161-194

İzmir depreminde (2020) hayatını kaybedenlerin aziz hatırasına ...

Türkiye'deki Manihey Harfli Eski Uygurca Neşirler İçin Harfçevrim ve Yazıçevrim Kılavuzu

*A Manual of Transliteration and Transcription for Old Uyghur Editions with the Manichean
Script in the Turkey*

Erdem UÇAR*

Friedrich-Schiller-Universität Jena (Jena/Germany)
E-mail: erdem.ucar@uni-jena.de

Transliteration (< trans + literation) is the spelling of words from one script with characters from the another. Transcription (< trans + scription) is the representation of the sound of words in a language using any set of symbols you may care to invent or borrow for the purpose. The article deals with the characters of transliteration and transcription for editing of Old Uygur texts with the Manichean script in Turkey.

Key Words: Old Uygur, edition, the Manichean script, transliteration, transcription.

* ORCID ID: 0000-0002-0039-9619.

I. Giriş

İran'daki bir Parth ailesine mensup olan Mani (216-276), Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve Budizm'deki bazı unsurları gnostik görüşlerle birleştirip Maniheizm isimli bir dini İran'da tesis etmişti. Böğü Kağan'ın (759-779), Çin vasıtasıyla Maniheizm'i Uygurlar arasında 762'de devletin resmî dini ilan etmesinin¹ (Tekin, 1963) ardından Eski Uygur dili ve edebiyatı sahasında Manihey çevreye ait bir literatür oluşmuştur.

Türkçe Manihey literatürün filologlar tarafından incelenmeye başlanması geçen yüzyılın başından itibaren, ağırlıklı olarak F. W. K. Müller, W. Radloff, K. Foy, A. von Le Coq, W. Bang, T. Haneda, R. R. Arat ve A. von Gabain sayesinde olmuştur. Erken dönemin temsilcilerinin ardından bugün hayatta olmayan J. P. Asmussen, Shimin Geng, J. R. Hamilton, H. J. Klimkeit, L. V. Dmitriyeva, L. Yu. Tuğuşeva gibi uzmanlar da Türk Manihey literatürüyle ilgilenmiştir. Günümüzde P. Zieme, T. Moriyasu, L. Clark, A. van Tongerlo, J. P. Laut, J. Wilkens, Z. Gulácsi, M. Knüppel, Z. Özertural, vs. gibi isimler Manihey çevreye ait Eski Uygurca belgeleri incelemeye devam etmektedir.

Bugüne kadar Türkçe Manihey çevreye ait belgeler üzerine yapılan çalışmaları uzun uzadıya burada zikretmeyeceğim. Bu konuda, J. P. Laut tarafından hazırlanan Eski Uygurca kaynakçası (Volker et al., 2000) ile *Uigurisches Wörterbuch*'un şimdiye değin neşredilen ciltlerinin kaynakça kısımlarına bakılabilir.² Ancak burada bazı temel çalışmalardan kısaca bahsetmek belki faydalı olabilir.

F. W. K. Müller, ilk kez Manihey harflerinin seslik karşılıklarını gösteren bir liste vermiş ve Manihey literatürün incelenmesi konusunda önemli bir adım atmıştır (1904a: 2). Ardından, A. von Le Coq'un MIK III 35a-b (TM 327) numaralı parçayı neşretmesi, dikkatlerin Manihey harfli metinler üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır (1909: 1050-1052, Taf. IX), zira bu parçada Türk Runik harflerinin karşılığı Manihey harfleri ile gösterilmiştir. Runik harfler o dönemde artık çözüldüğü için Manihey yazılı belgelerle ilgilenecekler bu belge faydalı olmuştur.

¹ Böğü Kagan'ın Maniheizm'i resmî devlet dini ilan etmesiyle ilgili bilgiler Uygur harfli U 72 ve U 73 (TM 276a-b) numaralı parçalarda mevcuttur. İki parçanın neşri için bk. Clark, 2017: 134-147.

² Manihey literatür üzerine Çin'de yapılan çalışmalar için bk. Ariz, 2011: 193-22 ve Semet, 2011: 223-234.

Zieme, doktora tezinde Almanya'ya getirilen Manihey yazılı metinlerin yazım ve dilbilgisel özellikleri hakkında önemli bir çalışma ortaya koymuştur (1969). Tezde, Manihey harfli M 132 a II, M 365, U 121, U 122 a-b, U 131, U 140, U 219 a-b, U 230 a, U 241 a-c, U 296, U 297 numaralı parçaların neşri de verilmiştir.

Moriyasu, Uygur Maniheizim'i hakkında Uygurca belgelere dayanan bir monografi hazırlamıştır. Monografide, Manihey Uygur çevreye ait metin neşirleri de bulunmaktadır. Eserin Japonca aslı için bk. Moriyasu 1991 ve Almanca tercümesi için bk. Moriyasu 2004.

Manihey çevreye ait Almanya'daki belgeler Wilkens (2000) tarafından kataloglanmıştır. Katalogda, Manihey çevreye ait bütün Eski Uygurca belgelerin listesi verilmiş ve belgeler tavsif edilmiştir. Tavsif edilen bu parçaların bir kısmı daha önce Zieme tarafından *Berliner Turfantexte* serisinin beşinci cildinde neşredilmiştir (1975).

Clark'ın *Corpus Fontium Manichaeorum: Series Turcica* serisi altında neşrettiği Manihey çevreye ait Eski Uygurca metinlerin toplu neşri dikkate değerdir. Şimdiye değin seride iki cilt çıkmıştır. Çıkan ilk ciltte (aslında serinin II. cildi) *Xwāstwānift* ve *Mani'ye Büyük İlahi* (Pothe-Book) gibi Manihey çevreye ait önemli iki metnin neşri varken (Clark 2013), ikinci ciltte (aslında serinin III. cildi) ise manastır metinlerinin neşri bulunur (Clark 2017). Serinin öğreti metinlerinin neşriyle ve metinlerin sözlüğüyle tamamlanması pılanlanmaktadır. Böylece Manihey çevreye ait metinlerin hepsinin neşrine ve sözlüğüne kavuşulacaktır.

Manihey Türk edebiyatına ait ürünlerin tasnifi üzerine birkaç öneri sunulmuştur. Wilkens (2000: 13-20), Manihey çevreye ait metinleri dokuz guruba ayırmaktadır: 1. Tarihî metinler, anlatılar ve efsaneler; 2. Dinî vaazlar ve vezizeler; 3. Öğreti risaleleri; 4. Kozmolojik ve mitolojik metinler; 5. Kilise metinleri; 6. Ayin metinleri; 7. Karışık metinler; 8. Şahsî belgeler; 9. Belirsiz parçalar.

En son tasnif, yine Clark tarafından yapılmıştır (2017: 1-4). Onun tasnifine göre, Manihey Türk edebiyatına ait Uygurca metinler içerikleri bakımından üç temel guruba ayrılmıştır:

1. Ayin Metinleri (Liturgical Texts)

Bu grupta, Maniheizim'in ritüellerinde kullanılan çeşitli istiğfar duaları ile bazı ilahi parçaları bulunmaktadır. İstiğfar metinlerinin en meşhuru Londra,

Berlin ve St. Petersburg’da nüshaları olan *Xwāstwānīft*’tir. İlahi metinleri içinde de en meşhuru *Mani’ye Büyük İlahi*’dir (Pothi-Book). Ayin metinlerinin hepsi Clark 2013’te neşredilmiştir.

2. Manastır Metinleri (Ecclesiastical Texts)

Bu parçalar içinde çeşitli seremonilerde sunulan kutsama metinleri, tarihî kayıtlar, mektuplar, anlatılar, çeşitli ketebe kayıtları ile kiliseyle ilgili metinler bulunur. Manastır metinlerinin hepsi Clark 2017’de neşredilmiştir.

3. Öğreti Metinleri (Doctrinal Texts)

Bu metinler, Mani’nin kendi eserleri, vaazları, dinin ilkelerinin yer aldığı anlatılardan meydana gelmektedir.

Manihey literatürden kısaca bahsettikten sonra Manihey yazısına artık dönebiliriz. Manihey yazının kaynağı konusu tartışmalıdır. Bir tarafta, yazının Aramî alfabesinin bitişik olmayan türü ile Süryanî alfabesinin bitişik türü arasındaki geçiş şekillerinden birini temsil eden Estrangelo yazısından çıktığı görüşü (Müller, 1904a ve 1904b; Skjaervø, 1996: 519, 530-531; Tekin, 1984: 7) varken, diğer tarafta Lidzbarski’nin (1916: 1213-1222) ilk kez ortaya koyduğu ve daha sonra Henning (1958: 73), Sundermann (1985: 101-113) ve Durkin-Meisterernst (2014: 36-37) gibi İranistler tarafından da kabul görüp geliştirilen başka bir görüş daha vardır. Bu görüşe göre, Mani muhtemelen ticaret yoluyla Suriye’deki Palmira yazısının bir varyantını kendi ülkesine getirmiş ve bu yazıyı kendi diline adapte edip Maniheizm’in temel eserlerini bu yazıyla yazmış olmalıdır. Dolayısıyla, Manihey yazının kökeni MÖ. 100-MS. 300. yıllar arasında Suriye’de kitabelerde kullanılan Sami kökenli Palmira (Palmyrene) yazısına dayanmaktadır. Bu konuda en son olarak İranist Durkin-Meisterernst, Manihey yazının Palmira yazısından nasıl oluşturulduğunu ayrıntılı paleografik açıklamalarla göstermiştir (2000: 161-178).

Manihey yazısı, Partça ve Soğdça gibi Orta İran dilleri dışında Eski Uygurca ve Toharca B (Küşen dili) gibi dillerin yazımında da kullanılmıştır. Uygurlar da bu yazıyı Soğdlulardan ödünç almış ve yazıyı kendi dillerine uyarlayıp kullanmıştır. Clauson, Orta Asya’daki Soğdlu misyonerlerin Manihey Soğd yazısını model alarak bu yazıyı Eski Uygurcaya uyarladığını düşünmektedir (1962: 114-115). Yani ona göre, yazının uyarlama işini Soğdlu rahipler yapmıştır. Ancak

Soğdlu rahiplerin Eski Uygurca'yı veya o dönemin Türkçesini ne kadar bildiği konusu net olarak belli değildir. Belki de yazıyı uyarlayanlar Soğdçaya vakıf Uygurlardı. Dolayısıyla bu konuda kesin bir şey söylemek kolay değildir.

Manihey Soğd yazısında Manihey harflerin adları konusunda bazı belirsizlikler vardır. Bazı harfler için aynı isimler kullanılmıştır, mesela **B-B, Ğ-G**, gibi. Bazı harflerin ise adı yoktur, mesela **L, P, J** gibi (Durkin-Meisterernst 2014: 31-36). Aşağıdaki tabloda, harflerin isimleri kullanışlılık amacıyla oluşturulmuş olup harflerin nihaî adlandırmasını taşıdığı iddiasında değildir. Harflerin adlandırılmasında Sami kökenli yazı sistemlerindeki harflerin bugün Türkçede bilinen isimleri esas alınmıştır. Böylece Uygur ve Arap yazısındaki harflerle Manihey yazısındaki harflerin kolayca karşılaştırılmasına imkân tanınmıştır.

Daha önceki makalemde, Türkiye’de neşredilecek Uygur harfli metinlerin harfçevrim ve yazıçevrimi için bir kılavuz önerisi sunmuştum (Uçar, 2020: 231-250). Bu makalemde ise, Manihey harfli metinlerin harfçevrimi ve yazıçevrimi için bir kılavuz önerisi sunmaya çalışacağım. Sunacağım önerinin yeni olacağını tahmin ediyorum, zira şimdiye değin Manihey yazılı metinlerin harfçevrimi ve yazıçevrimi için Türkiye’de gelenekselleşen bir sistemin olmadığı malumdur.

Eski Uygurca metinlerin harfçevriminin ve yazıçevriminin geçmişten günümüze değin nasıl yapıldığı ve dikkati çeken sorunların neler olduğu meselesi daha önce ele alınmıştı (Röhrborn, 2016 ve 2018). Ayrıca, Manihey çevreye ait bir metin neşrinde uygulanan harfçevrim ve yazıçevrim yöntemine de daha önce (Röhrborn, 2015b: 169-171) değinilmiştir. Manihey harfli metinlerin neşirlerinde uygulanan yöntem konusu için bu çalışmalara bakılabilir.

Tabloda, Manihey harfleri için “Titus Manichean” yazı tipinden faydalanılmıştır. Manihey harflerinin başta, ortada ve sondaki şekilleri ayrıca gösterilmemiştir. Harflerin farklı pozisyonundaki şekillerinin ayrıntılı resimleri için bk. Fariwar-Mohseni-Najafi, 2005: 152-180.

II. Manihey Yazının Harfçevrim ve Yazıçevrim Tablosu

No	Harf Adı	Orijinal Harf	Harfçevrim	Yazıçevrim
1	elif	𐰽	A	e (başta)
				a (nadiren başta)
				a/e (ortada ve sonda)
2	çift elif		AA	a (başta)

		ا		a (nadiren sonda)
3	elif+vav	اِ	AW	o/u (başta)
				ö/ü (nadiren başta)
				o/u (nadiren ortada)
4	elif+çift vav	اِاِ	AWW	o (nadiren başta)
5	elif+vav+ye	اِاِ	AWY	ö/ü (başta)
6	elif+ye	اِ	AY	é/ı/i (başta)
				ı/i (nadiren ortada)
7	ayın+ye	اِ	EY	é/ı/i (başta)
				ı/i (nadiren ortada)
8	vav	و	W	o/ö/u/ü
9	vav+ye	وِ	WY	ö/ü (ilk hecede)
10	çift vav	وِوِ	WW	o/ö/u/ü (nadiren ilk hecede)
				o/ö/u/ü (nadiren sonda)
11	ye	ي	Y	é/ı/i (ilk hecede)
				ı/i
				y
12	çift ye	يِ	YY	é/ı/i (nadiren ilk hecede)
				ı/i (nadiren sonda)
13	be	ب	B	b
14	çift noktalı be	بِ	Ḅ	v
15	çe	چ	Ç	ç
16	de	د	D	d
				t (nadiren)
17	çift de	دِ	DD	d
				t (nadiren)
18	dal	ڤ	Đ	đ
19	gayın	گ	Ğ	ğ
				q (nadiren ?)
20	ge	گ	G	g
				k (nadiren ?)

21	he	ه	H	-
22	ha	هـ	Ḥ	h
23	je	ج	J	j
24	kef	ك	K	k
				g
25	tek noktalı kef	كـ	Ḳ	x
26	çift noktalı kef	ك:	Ḳ:	q
27	kaf	كاف	X	k
28	noktalı kaf	كاف:	Ḳ:	q
29	lam	ل	L	l
30	mim	م	M	m
31	nun	ن	N	n
32	nun+ge	نـ	NG	ŋ
	çift nun+ge	نـنـ	NNG	
	nun+kef	نـكـ	NK	
	çift nun+kef	نـنـكـ	NNK	
33	nun+ye	نـيـ	YN/NY	ñ (?)
34	pe	پ	P	p
				b (nadiren)
35	noktalı pe	پـ	Ḳ	f
				v (nadiren)
36	re	ر	R	r
37	sin	س	S	s
				ş (nadiren)
				z (nadiren)
38	şin	ش	Ş	ş
				s (nadiren)
39	te	ت	T	t
				d (nadiren)

40	ta	ṭ	ṭ	t
41	ze	z	Z	z s (nadiren)
42	çift noktalı ze	ẓ	Ẓ	ç veya c (nadiren)

III. Notlar

Not numaraları, yukarıdaki tablonun sol sütununda yer alan rakamları göstermektedir:

Not 1-12. Manihey yazıda, Uygurca kelimelerdeki ünlülerin yazım geleneği Soğd ve Uygur yazısıyla aynıdır. Bunun için bk. Uçar, 2020: 238-240. Ayrıca, **ṭ** A harfinin İranistlerin yaptığı şekilde ' gibi bir sembol yerine bir harfle temsili hakkındaki açıklama için bk. Uçar, 2020: 245.

Not 5-6, 9. *Uigurisches Wörterbuch*'un harfçevrim ve yazıçevrim tablolarında Uygur, Soğd, Manihey ve Süryani yazılarında **AWY**'nin kelime başında oy-/uy-, **WY**'nin kelime ortasında ve sonunda oy/uy karşılığında, Uygur, Soğd ve Manihey yazılarında **AY**'nin kelime başında ey-, kelime ortasında ve sonunda ay/ey, Süryani yazısında ise kelime başında ay-/ey-, kelime ortasında ve sonunda ay/ey karşılığında olduğu söylenmiştir (Röhrborn 2010: XXXIII, XXXV-XXXVII). Ben de Uygur harfli metinlerin harfçevrim ve yazıçevrim tablosunda **AWY**, **WY** ve **AY**'yi aynı şekilde göstermiştim (Uçar, 2020: 236-237, 239-240). Bu ilkenin doğru olup olmadığından artık tam olarak emin değilim, zira harfçevrim ve yazıçevrim işaretleri tablosunda ünlü ve ünsüzlerin "birebir" karşılık geldiği harf veya harfleri göstermeye çalıştım. Kılavuz özelliğindeki bir tabloda harf gruplarının karşılık geldiği hecelerin ayrıca gösterilmesi belki kafa karışıklığına sebep olabilir. *Uigurisches Wörterbuch*'ta **AWY**, **AY** ve **WY**'nin bir heceyi de gösterdiğinin belirtilmesinde şüphesiz didaktik bir gaye vardır. Orijinal metni okuyacakların bu harf gruplarında dikkatli olması gerektiği söylenmek istenmiştir. Uygur veya Manihey harfli metinde **AASYLXAY** *asılğay* şeklinde yazılan bir kelimenin sonundaki **AY**'nin bir ünlüyü değil, *ay* şeklinde bir heceyi gösterdiği açıktır. **TWYMAX** *tuymaq* şeklinde yazılan bir kelimenin ilk hecesindeki **WY** harflerinin bir ünlüyü göstermediği bellidir, zira kalın sırada yazılmış bir kelimedeki **WY**'nin /ö/ veya /ü/ karşılığında olamayacağını nâşirin bilemeyeceği asla düşünülemez. **AYÇYNDA** *çinde* şeklinde yazılan kelimenin başındaki **AY**'nin *ey* şeklinde bir hece

karşılığında olmadığını Eski Türkçeye aşına olan nâşirin ilk bakışta fark edeceğinden şüphe yoktur.³ Sonuç itibariyle, kılavuz olarak hazırlanan bir tabloda **AWY**, **AY** ve **WY**'nin bir hece karşılığında olabileceğinin belirtilmesine gerek olmadığı söylenebilir.

Not 3. Erken döneme ait Soğd ve Uygur harfli metinlerde fazlalık *elif* yazımı (hypertrophes *Alif*) bilinmektedir (Fedakâr, 1991: 92-94). Benzer şekilde, Manihey harfli metinlerde de kelime ortasında **AW** yazımı görülüyor. Bk. U 46a r9-10 (neşir → satır 78-79).

Not 7. **EY** yazımı, Uygurca kelimelerde kelime başında /ı/, /i/ ve /é/ ile nadiren ortada /ı/ ve /i/'nin gösteriminde kullanılır (Zieme, 1969: 20). Bunun dışında *ayın* harfinin tek başına kullanımına sadece alıntı sözlerde rastlanır.

Not 10, 12. Manihey Soğdça metinlerde **W** ve **Y** harflerinin kelime ve satır sonunda **WW** ve **YY** şeklinde çift yazımı görülüyor. Aynı imlâ özelliğine Manihey Uygur yazısında da rastlanır. Bu tür çift yazımlarda seslik bir özellik aranmamalıdır. Daha geniş bilgi için bk. Knüppel, 2002: 45-52.

Not 13-14. Manihey yazıda /b/ ve /v/ için iki farklı harf kullanılmıştır: **B** ve **B**. Sir G. Clauson, Runik harfli metinlerde kelime ortasında ve sonunda **B** ile yazılan harfin aslında /v/ karşılığında olabileceğini düşünmüştür. Daha sonra bazı filologlar da bu görüşü kabul etmiştir. Burada akla gelen ilk soru, birçok ünsüzü kalın ve ince sırada olmak üzere iki farklı şekilde gösterebilen Runik yazının /v/ ünsüzü için neden ayrı bir işaret kullanmadığı sorusu olacaktır. Yazıda bu imkân olabilirdi, ama Runik yazı neden /v/ için ayrı bir işaret kullanmamıştır? Sanıyorum ki bu soru, Clauson ve takipçilerinin de kolayca cevaplayabileceği bir soru değildir. Aşağıda, örnek metinler bölümünde neşrini sunduğum Manihey harfli U 34 numaralı parçada 'su' anlamına gelen kelimenin hem **SWB** *sub* (neşir → satır 47) hem de **SWB** *suv* (neşir → satır 48) şeklinde yazıldığı görülüyor. İki farklı imlânın aynı metinde görülmesi ilginçtir. Aynı şekilde MIK III 201 I numaralı Manihey harfli parçada Clauson'un ve onun takipçilerinin Runik harfli metinlerde *yavlaq* olarak düşündüğü kelimenin **YABLAᖪ** (r10) şeklinde yazıldığı (neşir → satır 59), yani açıkça /b/'li olduğu

³ *Uigurisches Wörterbuch*'ta görebildiğim kadarıyla **AY**'nin kelime başında ay-/ey- olduğunu gösteren sadece tek bir tanık vardır: *eymenç<ç>i* (Röhrborn, 2017: 351).

görülmektedir. Yazıcının **B** için noktaları koymayı unuttuğunu söylemek işin kolayına kaçmak olacaktır. Uygur harfli metinlerde bazı kelimelerin hem /b/'li hem de /v/'li şekilleri görülebilmektedir. Mesela, *qabuŋ ~ qavuŋ, qabşa- ~ qavşa-, yalbar- ~ yalvar-*, vs. Bu konuda daha geniş açıklamaları başka bir makaleme bırakıp kısaca şunu söyleyebilirim: Eski Türkçenin ağızları ile bu ağızların yazı diline tesiri konusundaki bilgilerimizin fazla olduğu söylenemez. Dolayısıyla, Manihey yazıda **B** harfinin aynı zamanda /v/ karşılığında olduğunu söylemek mümkün değildir.

Not 13-14, 24-26, 27-28, 34-35, 41-42. Manihey yazıda, ünsüzleri gösteren bazı harflerin gövdesi aynıdır. Yazı, aynı gövdeye sahip harflerde harfin üzerine tek veya çift nokta koyarak harfler arasında fark sağlamıştır. **ب-ب̣**, **ك-ك̣**, **خ-خ̣**, **پ-پ̣**, **ز-ز̣**. Tabloda görüleceği üzere, bu tür harflerin harfçevrim işaretleri için Latin yazısında aynı gövdeye sahip olanlar tercih edilmiştir. Böylelikle metni okuyacaklar harfin aslıyla daha kolay irtibat kurabilecektir. Ayrıca, orijinalinde üstünde çift nokta bulunduran harflerin harfçevrimi altta çizgiyle gösterilmiştir: **ب̣**, **ك̣**, **ز̣**. Sadece **خ̣** ve **پ̣** harflerinin harfçevriminde noktalar, noktasının sayısına göre üstte verilmiştir.

Not 16-18. Manihey Soğdça metinlerde **Δ** **D** harfi sedalı sızıcı diğ ünsüzü /d/ (δ), **Ԁ** **D** harfi ise /n/, /z/ ve /t/'den sonra kullanılan bir ünsüz karşılığındadır (Fariwar-Mohseni-Najafi, 2005: 129-130). Manihey Uygur yazısında ise, **Ԁ** **D** harfi nadir olarak kullanılırken, bunun yerine metinlerde hemen hemen her zaman **Δ** **D** harfi kullanılmıştır. İki harfi birbirinden ayırmak amacıyla çalışmamızda **Ԁ** **D** harfinin harfçevrimi ve yazıçevrimi için *Uigurisches Wörterbuch*'taki (Röhrborn, 2010: XXXVI) gibi altı noktalı **Ḍ/ḍ** tercih edilmiştir. Ancak bu gösterimde **Ԁ** **D** harfinin seslik durumu dikkate alınmamıştır, sadece iki harf arasında ayırım gözetmek için böyle bir yol izlenmiştir. Dolayısıyla, bu harfi Arap harfli Eski Türkçe metinlerdeki **ḏ** **ḏel** harfi ile karıştırmamak gerekiyor. Üstelik /d/ ve /ḍ/ ünsüzlerinin Eski Türkçe kelimelerdeki seslik değeri ve hangi harflerle temsil edildiği meselesi tartışma konusudur. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Erdal, 2004: 67-69.

Not 17. Manihey Uygur yazısında **ḏḏ** **DD** şeklindeki çift yazımın seslik bir değeri bulunmaz (Zieme, 1969: 21).

Not 19-20. ᠠ ᠭ ve ᠨ ᠬ harflerinin gövdeleri birbirine çok benzemektedir. Arka damak ünsüzü /ğ/'yi gösteren harf, kuyruğunun içe kıvrılmasıyla diğerinden ayrılmaktadır. Ancak bundan daha önemli mesele, bu iki harfin aynı zamanda sedasız /q/ ve /k/ ünsüzlerini de gösterip göstermediğidir. Manihey yazısı, Uygur yazısından farklı olarak /k/ ve /g/'yi ya da /q/ ve /ğ/'yi birbirinden ayırabilmektedir. Bu anlamda, Uygurca metinlerin okunuşunda Manihey yazısının anahtar rolünden bahsedilebilir. Ancak *Xwāstwānift*'in Londra yazmasına bakıldığında, {-sXk} ekinin bazen **G/K** ile bazen de **X/ᠭ** ile yazıldığı görülüyor. Mesela, **XYGWRSWG** *kiğürsüg* (229), **AANÇWLASYK** *ançulasıq* (222), vs. Aynı şekilde örnek metinler başlığı altında neşrini sunduğum *Xwāstwānift*'in Londra yazmasına ait parçada *alqansıq* kelimesi **AALᠬANSYᠭ** *alqansıḡ* (neşir → satır 11) şeklinde yazılmıştır. Clark, Manihey harfli metinlerin neşrinde ekin hangi harfle yazıldığına bakmaksızın ekin ünsüzünü her zaman sedasız okumayı tercih ettiği için, bu kelimeyi de *alqansıq* olarak okumuştur (2013: 88, 108). Erdal ise, Uygur harfli metinden Manihey harflerine metn kopyalayan müstensihin artık canlılığını yitiren ekin gerçek telaffuzunu unuttuğunu düşünmektedir (2004: 301-302). Gerçekten de Runik harfli metinlerde {-sXk} ekinin her zaman **K/Q** ile yazıldığı bilinmektedir. Ancak Erdal'ın tespiti şöyle bir soruyu akla getiriyor. Uygur harfli kaynaktan Manihey harflerine metni aktaran müstensih ekin ünsüzünün sedalı veya sedasız olup olmadığını nasıl anlayacaktır? Zira Uygur yazısı, /k/ ve /g/ ile /q/ ve /ğ/ arasında her zaman bir ayırım gözetmemektedir. Netice olarak Manihey Uygur yazısında, ᠠ ᠭ ve ᠨ ᠬ harflerinin ekseriyetle /ğ/ ve /g/ karşılığında olduğu kabul edilmeli, ama bunların yazmaya göre bazen /q/ ve /k/ karşılığında olabileceğine de ihtimal verilmelidir. Dolayısıyla kelimelerin okunuşunda etimolojik ilkenin esas alınması gerekmektedir. Ayrıca krş. **Not 24**.

Not 21-22. Manihey Soğdça metinlerde ᠠ ᠬ ve ᠨ ᠬ iki farklı harf olarak gösterilirken (Fariwar-Mohseni-Najafi, 2005: 129-130), *Uigurisches Wörterbuch*'ta Uygurca metinler için ᠠ ᠬ harfi, ᠡ ᠬ'nin farklı bir şekli olarak kabul edilmiştir (Röhrborn, 2010: XXXVI). Manihey Soğdça metinlerde ᠠ ᠬ harfi herhangi bir seslik değere sahip olmayıp sadece satır doldurucu bir işaret olarak kullanılmıştır. ᠡ ᠬ harfine ise alıntı sözlerde veya işaret zamirinde rastlanabilir (Fariwar-Mohseni-Najafi, 2005: 129-130). Aynı durum Manihey çevrenin Uygurca

metinleri için de geçerlidir. Uygurca metinlerde **𐰽** H harfi satır doldurucu harf olarak kullanılmıştır ve harfin birkaç varyantı mevcuttur. Daha geniş bilgi için bk. Knüppel, 2014: 163-165. Manihey harfli metinlerin neşrinde, seslik bir değere sahip olmayan bu harfin sadece harfçevrimde gösterilmesi, ama yazıçevrime yansıtılmaması gerekmektedir. **𐰽** H harfi ise, Uygurca metinlerde sadece alıntı sözlerde görülür. İki harfin birbirinden ayrılması gerekmektedir.

Not 23. **𐰽** J harfi, Uygurca metinlerde sadece alıntı sözlerde kullanılmıştır.

Not 24. **𐰽** K harfi, daha çok /k/ karşılığında olmakla beraber bazen /g/ karşılığında da olabilmektedir. *Mani'ye Büyük İlahi* veya Uygurca literatürde bilinen adıyla *Pothi-Book*'ta **𐰽** K harfinin bazen /g/ karşılığında olduğu görülüyor.⁴ Mesela, *Pothi-Book*'a ait U 87 numaralı Manihey harfli parçanın ön yüzünün 5. satırında şimdiye değin Eski Türkçe metin neşirlerinde *emkeklig* şeklinde okunan kelime **AMKAKLYG** *emkeklig* şeklinde yazılmıştır. Aslında bu yazım özelliğine *Xwāstwānīft*'in Londra yazmasında da rastlanmaktadır. Eski Türkçe neşirlerde *kértgün-* şeklinde okunan fiil, bu yazmada **K** ile yazılmıştır: **KYRTKWNMADMZ** *kértkünmad(i)m(i)z* (Or. 8212/178, neşir → satır 71). U 54 numaralı parçanın ön yüzünün ilk satırındaki **BAGRW** yazımı (neşir → satır 86) *bekrü* mü yoksa *beğrü* mü okunacaktır?⁵ Clauson, kelimeyi tanımlanmamış **beker-* fiilinin ünlü zarffiil eki almış şekli saymakta ve kelimeyi *bekrü* olarak okumaktadır (1972: 328b). Erdal ise, yazmada /k/ ve /g/'lerin birbirine karıştırıldığını düşünmektedir (1991: 175). Yine U 54 numaralı parçanın ön yüzünün 7. satırında {-gAy} ekinin **K** ile yazıldığı görülüyor: **AYLTKAYY** *éltkey* (neşir → satır 92). Aslında /k/ ve /g/ ünsüzleri Eski Türkçenin yazımında kullanılan alfabelerden sadece Runik, Manihey, Brāhmī ve Tibet alfabelerinde birbirinden ayrılmaktadır, ama Uygur ve Arap yazılarında iki ünsüzü birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle karşılaştırmalı Türk dilleri yönteminden yararlanmak zorunluluk olur (Erdal 1991: 172-173). Netice olarak, böyle

⁴ Uygurca parçanın yazım özellikleri bakımından epey sıra dışı olduğu söylenebilir. Metnin yazım özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Clark, 1982: 161-165; 2013: 151-152. Erdal, /k/ ve /g/'nin bu yazmada biribiri yerine yazımını önemsiz görmekte, harflerin birbirine karıştırılmış olabileceğini düşünmektedir (1991: 754).

⁵ Wilkens, parçada sedalı ve sedasız ünsüzlerin yazımında seyrek olarak görülen bir karışıklıktan bahsetmektedir (2000: 140).

durumlarda etimolojik okuyuş ilkesinin benimsenmesi tek çare gibi gözükmektedir. Ama bazı durumlarda bu imkânlar yine de yeterli olmayabilir. Böyle durumlarda belki de Erdal'ın yaptığı gibi ünsüzün kesin okunuşu gösterilmemeli ve ünsüz **K** ile gösterilmelidir. Mesela, *ozKur-* 'kurtarmak' (Erdal 1991: 751), *körKit-* 'göstermek' (Erdal 1991: 778), vs.

Not 33. Clauson, Runik harfli metinlerde /ñ/'li olarak tanımlanan kelimelerin Manihey harfli metinlerde bazen **N**, bazen **NY** ve bazen de **YN** ile yazılsa da bunların /ñ/'li okunması gerektiğini düşünmektedir (1962: 118). Zieme ise, Manihey harfli metinlerde sadece **NY** şeklindeki yazımın /ñ/'li okunabileceğini, **N**'li veya **Y**'li yazımların /ñ/'li okunamayacağını ifade eder (1969: 36-37).⁶ Röhrborn, Runik harfli metinlerde /ñ/'li olarak tanımlanan kelimelerin Manihey harfli metinlerde **NY** veya **Y** şeklindeki yazımına bakmaksızın farklı okunamayacağını ifade eder ve Clauson'un görüşüne katılır. Bununla beraber, Uygur yazısında Sanskritçe alıntılarda /jñ/ ünsüz gurubunun muhafaza edildiğini belirtir. Röhrborn, Eski Türkçenin ağızlarında /ñ/ ünsüzünün bir ölçüt olarak alınamayacağı fikrindedir (1983: 298-305). *Uigurisches Wörterbuch*'ta /ñ/ ünsüzünün sadece Soğd, Uygur ve Manihey yazılarından tespit edilebileceği gösterilmiştir. Buna göre, **N** harfi y- ağızında alıntı sözlerde /ñ/, **NY** harfi n- ağızında /ñ/, y- ağızında alıntı sözlerde /ñ/ karşılığında, ama Manihey yazısında **N** harfi nadiren /ñ/ ve **NY** ise her zaman /ñ/ karşılığında olarak kabul edilmiştir (Röhrborn 2010: XXXIV-XXXV). Hamilton, Bazin gibi Runik yazıda **NY**'nin /yn/ veya /ny/ karşılığında olabileceğini düşünmekte ve bunun nedenini ağızların karışmasına bağlamaktadır (1971: 63). Erdal, muhtemelen ünsüzün / ñ / > /n/ > /y/ değişimi geçirerek metinlerde yaşadığını düşünmektedir (2004: 71-72). Clark ise, Manihey harfli metinlerin neşrinde **NY** veya **YN** yazımını /ñ/ ile, ama **N** ve **Y** yazımını ise /n/ ve /y/ ile okumuştur: **ANYĠ** *añıġ* (2013: 53), **ĠWYNĠA** *qoñqa* (2017: 226), **AAYYĠ** *ayıġ* (2013: 116), **ĠYĠAY** *çıġay* (2017: 55), vs. Eski Türkçe /ñ/ ünsüzü hakkındaki deliller çok güçlü değildir. Aslında bu ünsüzü barındıran kelimelerin sayısı da fazla sayılmaz.⁷ /ñ/ ünsüzü için müstakil bir işaret sadece Runik yazıda bulunur, ancak Uygur ve Manihey yazılarında /ñ/ ünsüzü için ayrı

⁶ Ayrıca krş. Hazai & Zieme, 1970: 132-139.

⁷ Bu ünsüzün bazı Sibiry gurubu Türk dillerindeki /ń/ ünsüzü ile kıyaslanması biraz şüphelidir, zira bu Türk dillerindeki genizsil sedalı ön damak ünsüzü /ń/ aynı zamanda kelime başında da görülebilmektedir.

bir harf yoktur (Erdal 2004: 71). Manihey yazıdaki **NY** veya **YN** yazımları bir ligatür olarak kabul edilecek olunursa, belki Manihey yazıda /ñ/ ünsüzü için müstakil bir işaret kullanıldığından bahsedilebilir, ancak bunun da kesin olduğu söylenemez. Manihey yazıdaki **YN** veya **NY** şeklindeki yazımların Hamilton'un görüşünü desteklediği söylenebilir.⁸ Bunun dışında, Manihey yazıda, **N** veya **Y** harflerinin tek başına /ñ/ karşılığında olduğunu söylemek güçtür. Netice itibariyle, Eski Türkçenin yazı imkânları ölçüsünde /ñ/ ünsüzünün durumu hakkında kesin bir neticeye henüz ulaşılmamıştır.

Not 36. Manihey Uygur yazısında **Ṛ** ve **Ḍ** ünsüzlerinin gövdesi aynıdır, fark üzerine konan nokta ile sağlanmıştır. Bazı yazmalarda noktanın unutulmasıyla bu iki harfin birbirine karıştırıldığı görülüyor. Mesela, **TḌS** → **TRS** *t(e)rs* (U54 r4, neşir → satır 89). Karışıklığı önlemek amacıyla, bazı metinlerde **R**'nin yanına küçük bir nokta **•Ṛ** eklenebilir, mesela, M 919 numaralı parça (neşir → satır 37-44).

Not 37-38, 41. Manihey Uygur yazısında /s/, /ş/ ve /z/ ünsüzleri, **Ṣ** **S**, **Ṥ** **Ş** ve **Ṥ** **Z** olmak üzere üç farklı harf ile temsil edilse de harflerin birbirleri yerine kullanılmasına rastlanmaktadır. Ancak, İranî kökenli kelimelerde **S** harfinin /ş/'nin yazımında kullanılmaması düşündürücüdür (Hazai & Zieme, 1970: 139-140). Manihey yazıda, **S**'nin aynı zamanda /ş/ ve /z/, **Ş**'nin /s/ ve **Z**'nin de /s/ karşılığında olabilmesi, Eski Türkçenin ağızları ile ilgili bir mesele olmalıdır.

Not 39-40. Manihey Soğdça metinlerde **Ṭ** / **Ṭ** **T** ve **Ṭ** **Ṭ** olmak üzere iki farklı harf mevcuttur. Bunlardan **Ṭ** **Ṭ** harfi arkaik bir imlânın bakiyesidir (Fariwar-Mohseni-Najafi, 2005: 124-125). **Ṭ** **Ṭ** harfi, Uygurca metinlerde az kullanılırken, /t/ için çoğu zaman **Ṭ** / **Ṭ** **T** kullanılmıştır. İki harfi birbirinden ayırmak amacıyla *Uigurisches Wörterbuch*'taki (Röhrborn, 2010: XXXVI) gibi **Ṭ** harfi için **Ṭ** işareti kullanılmıştır. Ayrıca, **Ṭ** / **Ṭ** **T** harfi Uygurca metinlerde satır

⁸ Manihey harfli M 157 (TM 515) numaralı parçanın arka yüzünün 6. satırında **AAYNMAZ** şeklinde yazılan fiili, *Uigurisches Wörterbuch* (Röhrborn, 2010: 116-117) ve Clark (2017: 226) *ay(t)nmaz* şeklinde okumuştur. Eski bir makalemde *añ- 'yok olmak, kaybolmak' diye bir fiilden bahsetmiştim (Uçar, 2018: 67-83). Manihey harfli metindeki imlâsına bakarak fiilin *añmaz* olarak okunabileceğini ve *añ- 'yok olmak, kaybolmak' ile ilişkilendirilebileceğini düşünüyorum.

doldurucu harf olarak da vazife görmüştür.⁹ Bk. U 34 r2, neşir → satır 46. Böyle durumlarda harfin yazıçevrim satırına yansıtılmasına gerek yoktur.

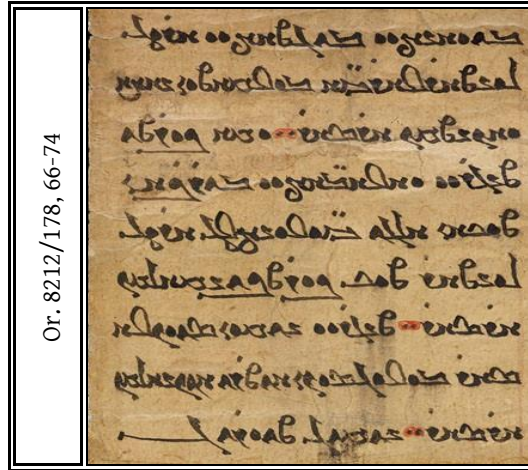
Not 42. Manihey Uygur yazısında 𐰇 harfi /ç/ veya /c/ ünsüzünü karşılıyor olmalıdır (Röhrborn, 2010: XXXVII).

IV. Örnek Metin Neşirleri

Manihey harfli on üç parçanın harfçevrimi ve yazıçevrimi yukarıda önerilen tabloya göre hazırlanmıştır. Parçalar seçilirken yazımla ilgili yukarıdaki açıklamalara uygun örneklerin parçada bulunmasına dikkat edilmiştir. Parantez içindeki numara orijinal metindeki satır numarasını, en soldaki numara da buradaki neşir numarasını göstermektedir.

1. Or. 8212/178¹⁰

Aşağıdaki parça, *Xwāstwānift*'in Londra yazmasına aittir. Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 14.

- 1 (66). BWYANÇYY BWGTAÇYY ARYĜ
buyançı bögte<g>çi arıĝ
- 2 (67). DYNTARLARĖA BYLMATYN NAÇA
dındarlarqa bilmetin neçe

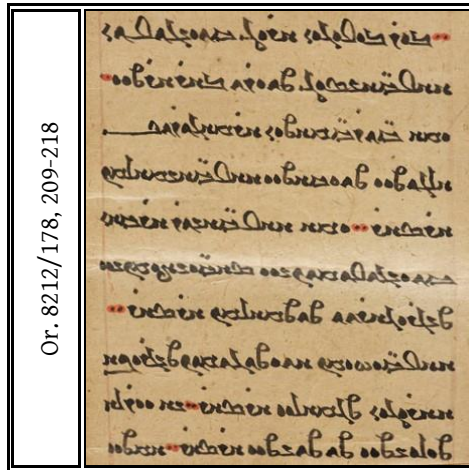
⁹ Harf, Manihey yazıda aynı zamanda sembolik dinî bir anlama da sahiptir. Bk. Tongerloo-Knüppel, 2014: 199-204.

¹⁰ Resim, IDB'nin (*The International Dunhuang Project: The Silk Road Online*) internet sitesinden (www.idp.bl.uk) alınmıştır.

- 3 (68). YAZNTMZ ARSAR ,, YMA KYRTW
yaz(i)nt(i)m(i)z erser ,, y(i)me¹¹ kértü
- 4 (69). TNGRY YALABAÇYY BWRKAN
t(e)ηri yalavaçı burxan
- 5 (70). TYPAN ADGW ĀYLYNÇLĜ ARYĜ
tépen edgü qılınçl(i)ğ arığ
- 6 (71). DYNTAR TYP KYRTKWNMADMZ
dındar tép kértkünmad(i)m(i)z
- 7 (72). ARSAR ,, TNGRY NWMYN SWYZLA
erser ,, t(e)ηri nomin sözleşle-
- 8 (73). SAR BYLYGSYZN AWTRW AWZNADMZ
ser biligsiz(i)n utru özned(i)m(i)z
- 9 (74). ARSAR ,, NWMWĜ TWYRWG ,
erser ,, nomuğ törüg ,

2. Or. 8212/178¹²

Aşağıdaki parça, yine *Xwāstwānift*'in Londra yazmasına aittir. Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 20-21.

¹¹ Edatın okunuşu ve kökeni sorununu ayrıntılı olarak başka bir makalemde ele alacağım.

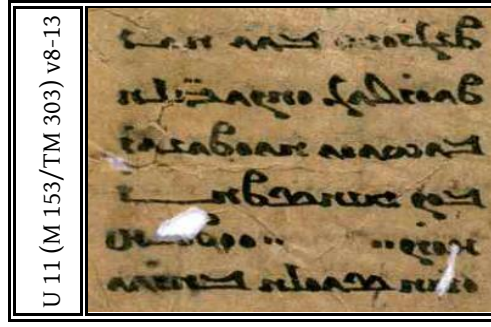
¹² Resim, IDB'nin (*The International Dunhuang Project: The Silk Road Online*) internet sitesinden (www.idp.bl.uk) alınmıştır.

- 10 (209). „ BYR BYLYGYN ARYĖ XWYNGWLWN
„ bir biligin arığ köñülün
- 11 (210). AALĖANSYĖ TWYRW BAR ARTYY „
alqansıq törü bar erti „
- 12 (211). YMA ĖWRĖMATYN ARMAGWRWP
y(i)me qorqmatın ermegürüp
- 13 (212). ADGWTYY TWYXATYY AALĖANMADMZ
edgüti tüketi alqanmad(ı)m(ı)z
- 14 (213). ARSAR „ YMA AALĖANWR ARXAN
erser „ y(i)me alqanur erken
- 15 (214). XWYNGWLWMWZNY Y SAĖYNĖYMZNY Y
köñülümüzni saqınĖım(ı)znı
- 16 (215). TNGRYGARWW TWTMADMZ ARSAR „
t(e)ñrigerü tutmad(ı)m(ı)z erser „
- 17 (216). AALĖYŞYMZ AWYTWGWMWZ TNGRYKA
alqışım(ı)z ötügümüz t(e)ñrike
- 18 (217). AARYĖYN TGMADYY ARSAR „ NA YYRDA
arığın t(e)gmedi erser „ ne yérde
- 19 (218). TYDYNTYY TWTWNTYY ARSAR „ AMTYY
tıdıntı tutuntı erser „ amtı

3. U 11 (M 153/TM 303)¹³

Aşağıdaki parça, *Xwāstwānīft*'in Berlin yazmalarına aittir (Wilkins, 2000: 348-349). Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 46-47.

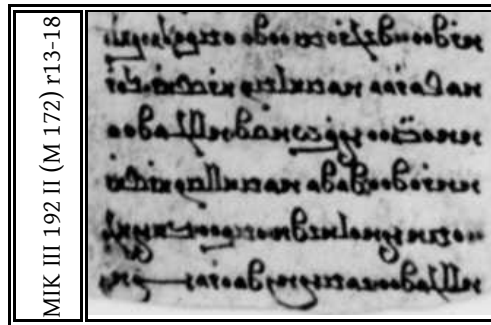
¹³ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 20 (8). TNGRYM BWW AWN
t(e)ḡrim bo on
- 21 (9). TWYRLWG YAZWĀDA
törlüg yazuqda
- 22 (10). BWŞWNW AWYTWNWR
boşunu ötünür
- 23 (11). BYZ MNASTAR
biz m(a)nāstār
- 24 (12). ḤYRZ „ < > „ YȲT//Ç
hirz „ „ yét[in]ç
- 25 (13). YMA SWYDA BARWW
y(i)me söde berü

4. MIK III 192 II (M 172)¹⁴

Aşağıdaki parça, *Xwāstwānīft*'in Berlin yazmalarına aittir (Wilkins, 2000: 357). Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 52-53.

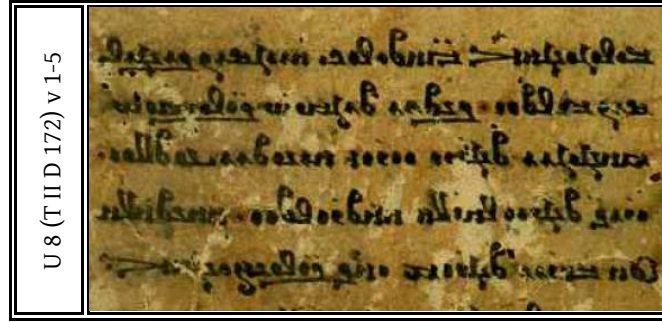

¹⁴ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 26 (13). ARTYY „ TNGRYM YYTY YMKY ṬWYKAṬY
erti „ t(e)ḡrim yéti y(i)mki tüketi
- 27 (14). AWLWRWW AWMADMZ ARSAR , BYR
oluru umad(1)m(1)z erser , bir
- 28 (15). AAYĀYY ÇKŞAṬ ADDGWTTY
ayqı ç(a)xşap(a)t edgüti
- 29 (16). AARYTTY „ TWTW AWMADDMZ ARSAR
arıtı „ tutu umad(1)m(1)z erser
- 30 (17). „ YMA ÇAYDANTA YMKYY BAÇAĞ
„ y(i)me çaydanta y(i)mki baçağ
- 31 (18). ADDGWTTY NWMÇA TWYRWÇA ,
edgüti nomça törüçe ,

5. U 8 (T II D 172)¹⁵

Aşağıdaki parça, *Xwāstwānīft*'in Berlin yazmalarına aittir (Wilkins, 2000: 342). Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 39-40.

- 32 (1). BYLYGYNGAH XATYLYP AWGSWZ KWNGWL
biligiḡe qatılıp ögsüz köḡül-
- 33 (2). SWZ XLTTY , KNTWW TWĠMYŞ KLYLYNMYŞ
süz k(e)lti , k(e)ntü tuğmış qılınmış
- 34 (3). MANGYGGW TNGRYY YYRYN AWNYTWW EYTDDYY

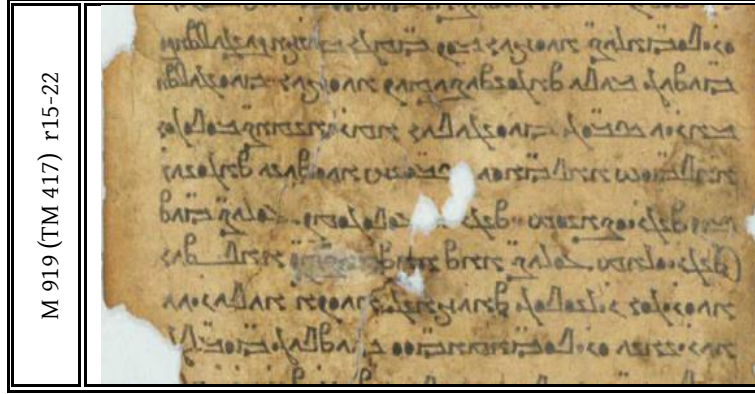
¹⁵ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

menğü t(e)ḡri yérin unitu iddi

- 35 (4). YRWK̄ TNGRȲY LARDA AATRYLTȲY , AANTADDA
y(a)ruq t(e)ḡrilerde adrılı , antada¹⁶
- 36 (5). {TA} BARWW TNGRYM YAK K̄LYNÇYNGA H
berü t(e)ḡrim yek qılınçıḡa

6. M 919 (TM 417)¹⁷

Wilkins, parçadaki Manihey yazının tuhaf dişlere sahip harflerden oluştuğunu belirtmiştir (2000: 314-315). Parçanın neşri için bk. Clark, 2017: 197-203. Uygurca metin, Maniheizim'in kabul edildiği dönemde bir Uygur kağanının tahta çıkışını anlatmaktadır.

- 37 (15). YRLYĀADW̄K̄ AWYÇWN BYZ ĀMĠN BARÇA KWNGWLTAKY
y(a)rılıqaduq üçün biz q(a)m(a)ḡ(u)n barça köñülteki
- 38 (16). ĀWTWĠ BWLW TAGYNTWKWMWZ AWYÇWN ,, XWYNGWLTA
qutuḡ bulu tegintükümüz üçün ,, köñülte
- 39 (17). BARW SB̄YG XWYNGWLWN AMRANMAK̄ BYLYGYN

¹⁶ **AANTADDATA**'nın yazımı sorunludur. Ne *Xwāstwānifi*'in diğer yazmalarında ne de başka bir Eski Uygurca metinde bu şekilde yazılan bir kelimeye rastlanmaktadır. Böyle bir kelime Eski Türkçe için tekörnek özelliğindedir. İlk kez Bang'ın (1923: 179) fark ettiği üzere 5. satırın başındaki **TA** muhtemelen bir *dittography* olmalıdır. *Uigurisches Wörterbuch*'a *antadata* şeklinde bir kelime madde olarak girmiştir (Röhrborn, 2015a: 179-180). Clark, neşrinde (2013: 40) 5. satırdaki **TA**'yı yazım fazlalığı olarak işaretlemiştir. U 8 numaralı parçadaki kelime *antada* kelimesinden başka bir şey değildir.

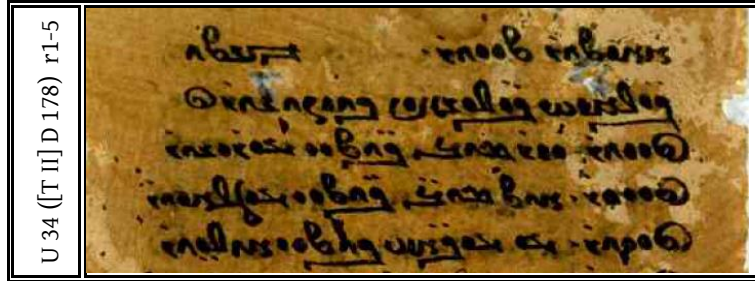
¹⁷ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

berü s(e)vig köñülün amranmaq biligin

- 40 (18). AALĀYŞ AALĀYW SBYNÇ AWYTWNW TAGYNWR
alqış alqayu s(e)vinç ötünü teginür
- 41 (19). BYZ TNGRYKANYM ,, TNGR/ EYLYGYMZ EYDWK ĀWT
biz t(e)ñrikenim ,, t(e)ñr[i] éligim(i)z ıduq qut
- 42 (20). TNGRYDAM EYDWK AAT AATAMAQMZ AALTWN
t(e)ñridem ıduq at atamaq(i)m(i)z altun
- 43 (21). AWYRGYN RDNLYG TAWÇANG AWYZA AWLWRWW
ör(i)gin r(e)dnilig tauçañ üze oluru
- 44 (22). AWRNANW YRLYĀAMAĀYY KWTLWĞ ĀYBLĞ
ornanu y(a)rlıqamaqı kutluğ¹⁸ (düz. *qutluğ*) qıvl(i)ğ

7. U 34 ([T II] D 178)¹⁹

Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 201-205. Uygurca parça, bir Manihey ilahiye aittir (Wilkens, 2000: 197-198).

- 45 (1). AAYTWR TYYWR , < > XNTW
aytur téyür , k(e)ntü
- 46 (2). KYLMYŞ KYLYNÇY KWYZWNWR T
qılmış qılınçı közünür
- 47 (3). TYYWR YYR SWB KWTYY EYRYNWR

¹⁸ Yırtık nedeniyle K'nin üzerindeki noktalar görülemiyor (Clark, 2017: 198) veya müstensih harfin noktalarını unutmuş.

¹⁹ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

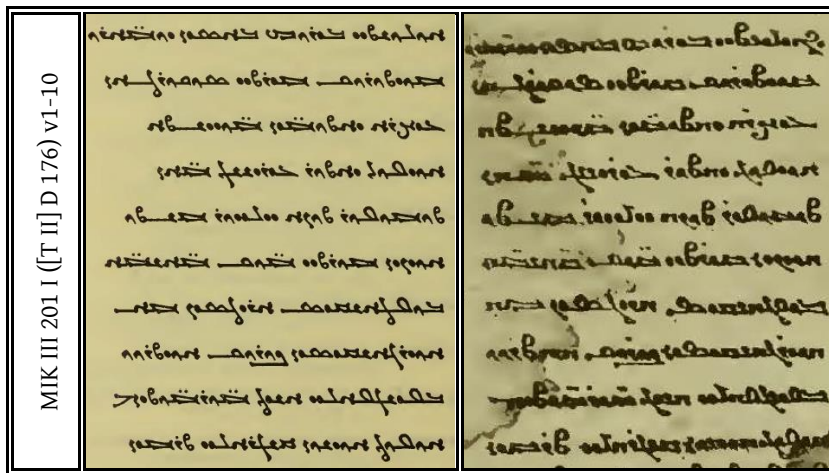
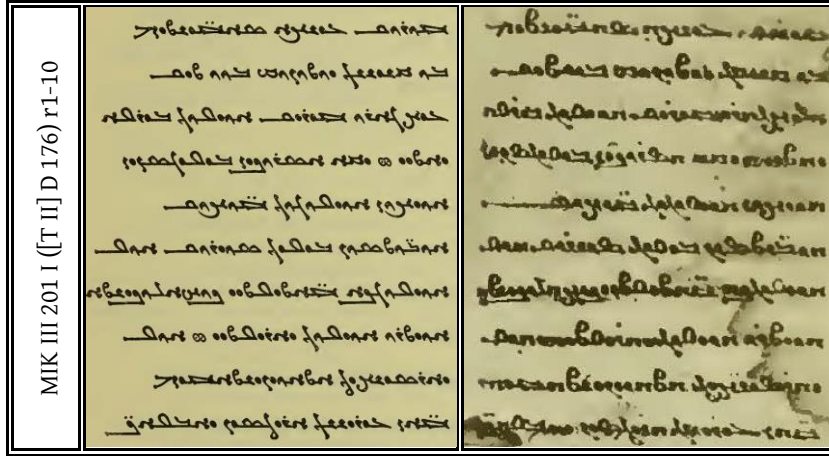
téyür yér sub qutı érinür

48 (4). TYYWR AWT SWB KWTYY EYĞLAYWR
téyür ot suv qutı ıǵlayur

49 (5). TYYWR EY EYKAÇ KWTYY AWLYWR
téyür ı ıqaç kutı²⁰ (düz. qutı) ul(ı)yur

8. MIK III 201 I ([T II] D 176)

Aşağıdaki parça, bir anlatıya aittir (Wilkens, 2000: 50-51). Parçanın daha önceki neşri ve resimler için bk. Le Coq, 1911: 5-7, Taf. I. Orijinal metin için Le Coq'un yeniden Manihey harflerine döktüğü metin (soldaki) ile yine onun yayımladığı resimler (sağdaki) kullanılmıştır.

²⁰ Müstensih, K'nin noktalarını koymayı unutmuş olmalıdır.

Ön

- 50 (1). XWYRWP EYNÇA SAǾYNTY H
körüp inçe saqıntı
- 51 (2). BW MNYNNG YWTWZWM BWW TYP
bo m(e)niñ yutuzum bo tép
- 52 (3). EYÇGARW XYRYP AWYLVG BYRLA
içgerü kirip ölüg birle
- 53 (4). YATYY „ YMA ASRWKYN BYLYGSZYN
yat<t>1 „ y(i)me esrükin biligs(i)zin
- 54 (5). AWYÇWN AWYLVGWG ǾWÇWP
üçün ölügüg qoçup
- 55 (6). AWBWTSWZ BYLYG SWYRWP AWL
uvutsuz bilig sürüp ol
- 56 (7). AWYLVGKA ǾATYLTYY KWÇADWKYNTA
ölügke qatıltı küçedükinte
- 57 (8). AWYTRW AWYLVG YARYLTYY „ AWL
ötrü ölüg yarıltı „ ol
- 58 (9). YARSYNÇYǾ ATAWYZYNTAXY H
yarsınçığ etözinteki
- 59 (10). ǾAN EYRYNNG ARYǾSYZ YABLAǾ
qan iriñ arıǾsız yablaq

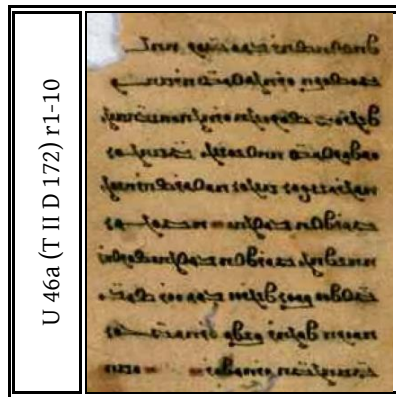
Arka

- 60 (1). AWDWNTYY BYRWX BASYN YWǾARW
uduntı birök başın yuqaru
- 61 (2). XWYTWYRWP XYRTYY SWPWRǾAN
kötürüp kirti supurǾan

- 62 (3). EYÇRA YATWĀYN ĀWYYNTA
içre yat-<t>uqın qoyınta
- 63 (4). AWYLLWG YATWR EYRYNNG ĀAN
ölüg yatur irin qan
- 64 (5). TWXWLWR TWZA YYDYYWR XNTW
tökülür toza yıdıyur k(e)ntü
- 65 (6). AWYZYN XWRTYY ĀWP ĀANĀA
özin körti qop qanqa
- 66 (7). BWLĀANMYS ARYĀSYZ XA
bulĀanmıř arıĀsızke (düz. arıĀsızqa)
- 67 (8). AWYRGANMYSYN KWRWP AWTRWW
örgenmişin körüp ötrü
- 68 (9). BLYNGLADYY ANYĀ ĀWRĀWTY H
b(e)linledi anıĀ qorqutı
- 69 (10). AWLWĀ AWYNWN MNGRADYY TRXYN
uluĀ ünün m(a)Āradı t(e)rkin

9. U 46a (T II D 172)²¹

Parçanın neşri için bk. Le Coq, 1922: 14. Uygurca parça, bir anlatıya aittir (Wilkins, 2000: 99-100).

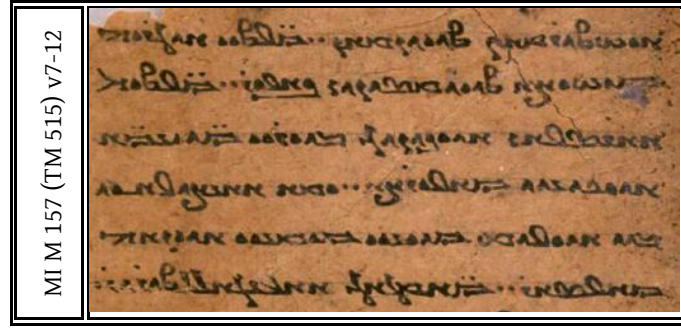
²¹ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 70 (1). TAPLASAR BWW ĀYZ AAD//
taplasar bo qız ad[in]
- 71 (2). XYSYKA YRAĖWLWĖ ARMAZ
kişike y(a)rağuluq ermez
- 72 (3). TNGRYM SYZYNGA YRAĞAY ANBAMYĖ
t(e)ñrim siziñe y(a)rağay anvamığ
- 73 (4). YWTWZLWĖ AALNYNNG ĖMAĖWN
yutuzluq alnıñ q(a)mağun
- 74 (5). AWGRWNÇWN MNGYN AWLWRSAR ANYĖ
ögrünçün m(e)ñin olursar anığ
- 75 (6). XWRTLÄ BWLĖAY „ AXYGWN
körtle bolĖay „ ekigün
- 76 (7). AANTAĞ XWRTLÄ BWLĖAYSYZLAR
antağ körtle bolĖaysızlar
- 77 (8). ĖLTYY KWYN TNGRYY BWW YR SWV
q(a)ltı kün t(e)ñri bo yér suv
- 78 (9). AWYZA TWĖAR KNTW YRAWĖEYN
üze tuğar k(e)ntü y(a)ruqın
- 79 (10). ĖMAĖĖA YRAWTWR „ „ YMA
q(a)mağqa y(a)rutur „ „ y(i)me

10. M 157 (TM 515)²²

Parçanın neşri için bk. Clark, 2017: 225-226. Uygurca parça, dinî bir vaaza aittir (Wilkens, 2000: 151).

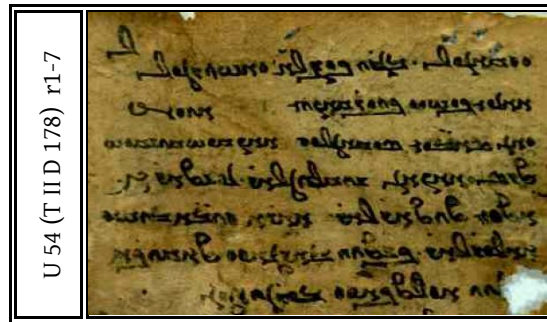
²² Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 80 (7). AYŞTWRMAZ TWYWZMAZ „ ĞALTYY AWĞRYH
éştürmez tuyuzmaz „ q(a)ltı oğrı
- 81 (8). XYŞYÇA TWYWMSWZWN KALYR „ ĞLTYH
kişiçe tuyumsuzun kelir „ q(a)ltı
- 82 (9). AARSLAN AWYKWZWG BWYRYY ĞWYNĞA
arслан öküzüg böri qoñqa
- 83 (10). AWYPWNWW XALYRÇA „ YMA AANÇWLAYW
öpünü kelirçe „ y(i)me ançulayu
- 84 (11). BWW AWYLWM XWYNY YXMYNY AWYZAH
bo ölüm küni kimni üze
- 85 (12). XALSAR „ ĞAMĞAĞ AALNGADDTWRWR ,
kelser „ qam(a)ğaç alıjadturur ,

11. U 54 (T II D 178)²³

Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 206-210. Uygurca parça, bir Manihey ilahiye aittir (Wilkins, 2000: 140-141).

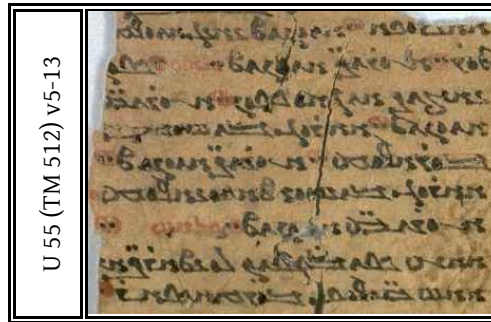

²³ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 86 (1). YYMAGYL , BAGRW KYZLA , YAŞWRĞYL L
yémegil , bekrü kizle , yaşurğil
- 87 (2). AADYN KYŞYY KWYRMAZWN < > AWYÇ
adın kişi körmezün üç
- 88 (3). YAG SABYN SYMAĞLYY < > AAZMYŞ MWNMYŞ
yeg savın sımağlı²⁴ azmış munmış
- 89 (4). TḐS , AAZAG NWMLWĞLAR , DYNTAR A
tḐs²⁵ (düz. *t(e)rs*) azag²⁶ (düz. *azağ*) nomluğlar , dındar
- 90 (5). ATYN TWTARLAR , < > AARA YWBA BWŞY
atın tutarlar , ara yuva buşi
- 91 (6). AALYRLAR , KNTWW BARĞAYY TAMUQA
alırlar , k(e)ntü barğay tamuxa²⁷ (düz. *tamuqa*)
- 92 (7). //DWW AYLTKAYY BYRGWÇYG < > ,
[u]du éltgey bérgüçig ,

12. U 55 (TM 512)²⁸

Parçanın neşri için bk. Clark, 2013: 188-189. Uygurca parça, bir Manihey ilahiye aittir (Wilkens, 2000: 317-318).

²⁴ Clark, kelimeyi *sımağıl* 'kıрма' ile düzeltip okumuştur (2013: 208).

²⁵ Müstensih, **R**'nin noktasını koymayı unutmuş olmalıdır.

²⁶ Müstensih, **Ğ** yerine yanlışlıkla **G** yazmış olmalıdır.

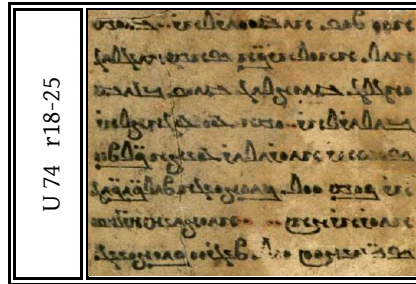
²⁷ Müstensih, **K**'nin ikinci noktasını koymayı unutmuş olmalıdır.

²⁸ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 93 (5). AADRYPA ,, AWYZWT NANG AWYLM//
adrypa<n> ,, üzüt neŋ ölm[ez]
- 94 (6). TYR ,, A YRWK AWYZWT ,, BAŞ ,, SYZ
tér ,, a y(a)ruq üzüt ,, baş ,, siz
- 95 (7). NAÇWK AWĞAY SYZ ,, A YRWĀ
neçük uğay siz ,, a y(a)ruq
- 96 (8). AWYZWT ,, AARYĞ BWŞY H
üzüt ,, arığ buşı
- 97 (9). BYRALYM ,, A YRWK AWYZWT ,,
bérelim ,, a y(a)ruq üzüt ,,
- 98 (10). AARYĞ BWŞYN TAPYNALYM ,
arığ buşın tapınalım ,
- 99 (11). A YRWĀ A/YZWT ,, BAŞ ,,
a y(a)ruq üzüt ,, baş ,,
- 100 (12). AAÇ SUBSWZ DYNTARKA
aç suvsuz dındarqa
- 101 (13). AAŞ ĀYLYP BYRMASAR ,,
aş qılıp bérmeser ,,

13. U 74 (M 748/TM 152/TM 152a/TM 158/TM 181a)²⁹

Parçanın neşri için bk. Zieme, 1997: 186-189. Uygurca parça, “Ruh Üzerine Vaaz” isimli eserin tercümesine aittir (Wilkens, 2000: 169-170).

²⁹ Resim, *Berliner Turfan-Sammlung*'un internet sitesinden (www.turfan.bbaw.de) alınmıştır.

- 102 (18). AAY TYP AWĖYYWRLAR ,, KYM
ay tép oqıyurlar ,, kim
- 103 (19). AWL AAYLARKA SAMZ AWNGLWG
ol aylarqa sem(i)z öñlüg
- 104 (20). YAĞLĞ XWÇLWG XWYP BDWX
yağl(ı)ğ küçlüg köp b(e)dük
- 105 (21). BWLWRLAR ,, YMA EYY EYĞAÇLAR
bolurlar ,, y(i)me ı ığaçlar
- 106 (22). SYŞAR AWYRWLWR EYNÇA KLTYY
sişer ürülür inçe q(a)ltı
- 107 (23). AR KYM YYL KWYÇYNGA TWLKWKWĞ
er kim yél küçiñe tolququğ
- 108 (24). AWYRARÇA ,, ,, AWYÇWNÇ ARDAM
ürerçe ,, ,, üçünç erdem
- 109 (25). SBYNÇYY YYL TNGRY Y KWYÇYNNG
s(e)vinç yél t(e)ñri küçiñ

Sonuç

Harfçevrim ve yazıçevrim tablosu hakkındaki bazı önemli noktaları kısaca vurgulamak faydalı olacaktır:

1. Yukarıdaki önerilen tablo, Manihey harfli Uygurca metnin harfçevriminin ve yazıçevriminin birlikte verildiği bir neşirde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Mesela, orijinal metinde /ş/ ve /z/'nin yazımında **S** harfi, ya da /s/'nin yazımında **Z** veya **Ş**, /d/'nin yazımında **T**, /b/'nin yazımında **P**, /q/'nin yazımında **K** harfi kullanılmış olsun. Bu yazımlar, harfçevrim satırında görüleceği için bunların farklı işaretlerle yazıçevrimde ayrıca gösterilmesine gerek kalmayacaktır. Metnin harfçevrimini vermeden neşirinde bunları gösterecek biri ekstra işaretler kullanmak zorunda kalacaktır.

2. Uygur harfli metinlerde *elif* harfinin harfçevrimi için sembol yerine bir harfin kullanılması gerektiğinden daha önce bahsetmiştim (2020: 245). Manihey

harfli metinlerde de aynı şekilde *elif* harfinin harfçevrimi için sembol yerine, Latin yazısındaki **A** harfinin kullanılması gerektiğini burada tekrar vurgulamalıyım. Zira *transliteration* veya harfçevrim, bir yazıdaki “harfleri” başka bir yazıya “harflerle” aktarma işiyse, bunun için aktarılan yazıdaki “harflerin” kullanılması elbette daha doğru olacaktır.

3. Uygur harfli metinlerin neşrinde orijinal metinde yazılmayan ünlülerin yazıçevrimde gösterilme tercihinin nâşire bırakılabileceğinden bahsetmişim (2020: 245). Aynı durum Manihey harfli metinlerin neşri için de geçerlidir. Ancak, yazılmayan ünlülerin yazıçevrimde parantez içinde ayrıca gösterilmesinin okuyucu açısından faydalı olabileceğini düşünüyorum.

4. Manihey yazıda, **AWY**, **AY** ve **WY**’nin bir hece karşılığında da olabileceği tabloda belirtilmemiştir, çünkü bu harf guruplarının aynı zamanda bir hece karşılığında olabileceğini nâşirin bilememesi mümkün değildir.

5. Manihey yazıda, **W** ve **Y** gibi harflerin kelime ortasında ve sonunda, çoğunlukla da satırın sonuna yakın yerlerde çift olarak yazıldığı görülüyor. **H** ve **T** harfleri de satır doldurucu olarak kullanılmıştır. Bu yazımların nedeni büyük ihtimalle estetik gayeyle satırların düzgün görünmesini sağlamak içindir. Belki de **DD**, **NNG** ve **NNK** şeklindeki yazımların nedeni de bu olabilir. Böyle yazımların sadece harfçevrimde gösterilmesi, yazıçevrime yansıtılmaması gerekmektedir, çünkü bu yazım tercihlerinin metnin yazıçevrimiyle bir ilgisi yoktur.

6. Manihey harfli metnin harfçevriminin üst satırda büyük harflerle, yazıçevriminin alt satırda küçük harflerle gösterilmesinin okuyucu açısından daha faydalı olacağı kesindir. Uygur harfli metinler için de bu uygulamanın yararlı olabileceğini belirtmişim (2020: 245). Zaten, müteveffa Fransız Uygurist J. R. Hamilton bunu yıllar öncesinde neşirlerinde uygulamıştır. Neşirde harfçevrimin verilmesinin birçok amacı vardır. Bunların en başında okuyucunun metnin aslıyla irtibatının kolayca sağlanması gelmektedir. Harfçevrim için büyük harflerin kullanılmasıyla okuyucu bu irtibatı şüphesiz daha kolay sağlayacaktır. Ayrıca, okuyucu harfçevrim ile yazıçevrimi birbirinden daha net biçimde ayırabilecektir.

7. Manihey yazıda ünsüzleri gösteren bazı harflerin gövdesi aynıdır. Yazı, aynı gövdeye sahip harflerde harfin üzerine tek veya çift nokta koyarak farkı sağlamıştır. Bu tür harflerin harfçevrimi için Latin yazısında yine aynı gövdeye

sahip olanlar tercih edilmiştir. Böylelikle Manihey harflerini öğreneceklerin ve okuyacakların harfin aslıyla daha kolay irtibat kurması hedeflenmiştir.

Kaynakça

Ariz, E. (2011). Bibliographie der in der VR China verfassten Arbeiten über den Manichäismus. In Özertural, Z. & Wilkens, J. (Eds.), *Der östliche Manichäismus, Gattungs- und Werksgeschichte, Vorträge des Göttinger Symposiums vom 4./5. März 2010* (pp. 193-222). De Gruyter.

Bang, W. (1923). Manichaeische Laien-Beichtspiegel. *Le Muséon*, 36, 137-142.

Clark, L. (1982). The Manichean Turkic Poethi-Book. *Altorientalische Forschungen*, 9, 145-218.

Clark, L. (1997). The Turkic Manichaean Literature. In Mirecki, P. & BeDuhn, J. (Eds.), *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaean Sources* (pp. 89-141). Brill.

Clark, L. (2013). *Uygur Manichaean Texts, Texts-Translations-Commentary II: Liturgical Texts*. Brepols Publishers.

Clark, L. (2017). *Uygur Manichaean Texts, Texts-Translations-Commentary III: Ecclesiastical Texts*. Brepols Publishers.

Clauson, Sir G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

Durkin-Meisterernst, D. (2000). Erfand Mani die manichäische Schrift? In Emmerick, R. E. et al. (Eds.), *Studia Manichaica, IV. Internationaler Kongreß zum Manichäismus, Berlin 14.-18. Juli 1997* (pp. 161-178). De Gruyter.

Durkin-Meisterernst, D. (2014). *Grammatik des Westmitteliranischen (Parthisch und Mittelpersisch)*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*. Harrassowitz Verlag.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. E. J. Brill.

Fariwar-Mohseni-Najafi, J. (2005). *Die manichäische Schrift der mitteliranischen Sprachen*. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.

Fedakâr, D. (1991). Das Alttürkische in sogdischer Schrift Textmaterial und Orthographie (Teil I). *Ural-Altäische Jahrbücher: Neue Folge*, 10, 85-98.

Hamilton, J. R. (1971). *Manuscripts ouïgours de Touen-Houang, le conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure: manuscrits ouïgours de Touen-Houang*. Klincksieck.

Hazai, G. & Zieme, P. (1970). Zu einigen Fragen der Bearbeitung türkischer Sprachdenkmäler. *Acta Orientalia*, 32, 125-140.

Henning, W. B. (1958). Mitteliranisch. In Spuler, B. (Ed.), *Handbuch der Orientalistik: Iranistik* (pp. 20-130). E. J. Brill.

Kara, G. (1996). Aramaic Scripts for Altaic Languages. In Daniels, P. T. & Bright, W. (Eds.), *The World's Writing Systems* (pp. 536-558). Oxford University Press.

Knüppel, M. (2002). Zu -"/-ww/-yy in manichäisch-türkischen Texten. *Materialia Turcica*, 23, 45-52.

Knüppel, M. (2014). Betrachtungen zum zeilenfüllenden H im «Manichäischen Pothī-Buch». In Mirsultan, A. et al. (Eds.), *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Mirsultan Usman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan* (pp. 163-165). Kömen Yayınları.

Le Coq, A. von (1909). Köktürkisches aus Turfan. (Manuskriptfragmente in köktürkischen „Runen“ aus Toyoq und Idiqt-Schähri [Oase von Turfan]). *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften* (pp. 1047-1061).

Le Coq, A. von (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften.

Le Coq, A. von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III: nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq*. Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften.

Lidzbarski, M. (1916). Die Herkunft der manichäischen Schrift. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften* (pp. 1213-1222).

Moriyasu, T. (1991). ウイグル=マニ教史の研究 [A Study on the History of Uighur Manichaeism: Research on Some Manichaean Materials and their Historical Background]. *大阪大学文学部紀要* [Memoirs of the Faculty of Letters Osaka University], 31-32, 1-248.

Moriyasu, T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße: Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Übers. von Ch. Steineck. Harrassowitz Verlag.

Müller, F. W. K. (1904a). Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkestan [I]. *Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften* (pp. 348-352).

Müller, F. W. K. (1904b). Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkestan II. *Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften* (pp. 1-117).

Röhrborn, K. (1983). Zu einem dialekt-differenzierenden Lautübergang im Alttürkischen. *Materialia Turcica*, 7/8, 295-305.

Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien I/1: ab- äzüglä-*. Franz Steiner Verlag.

Röhrborn, K. (2015a). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien II/1: a-asvik*. Franz Steiner Verlag.

Röhrborn, K. (2015b). Clark, Larry: *Uyгур Manichaeen Texts. Texts, Translations, Commentary. Volume II: Liturgical Texts*. Turnhout: Brepols 2013. X, 372 S. 4° 1/4 Corpus Fontium Manichaeorum. Series Turcica 2. Lw. € 100,00. ISBN 978-2-503-55024-4. *Orientalistische Literaturzeitung*, 110(2), 169-171. (Rezension)

Röhrborn, K. (2016). Turkologie, Iranistik und das Uigurische Wörterbuch. In Hauenschild, I. et al. (Eds.), *Eine hundertblättrige Tulpe: Bir şadbarğ lāla, Festgabe für Claus Schönig* (pp. 389-396). Klaus Schwarz Verlag.

Röhrborn, K. (2018). Die Umschrift des Uigurischen: die Berliner Schulen und das uigurische Wörterbuch. In Gulácsi, Z. (Ed.), *Language, Society, and Religion in the World of the Turks, Festschrift for Larry Clark at Seventy-Five* (pp. 99-115). Brepols Publishers.

Semet, A. (2011). Die chinesischen Forschungen zum iranischen und zum uigurischen Manichäismus. In Özertural, Z. & Wilkens, J. (Eds.), *Der östliche Manichäismus, Gattungs- und Werksgeschichte, Vorträge des Göttinger Symposiums vom 4./5. März 2010* (pp. 223-234). De Gruyter.

Skjaervø, P. O. (1996). Aramaic Scripts for Iranian Languages. In Daniels, P. T. & Bright, W. (Eds.), *The World's Writing Systems* (pp. 515-535). Oxford University Press.

Sundermann, W. (1985). Schriftsysteme und Alphabete im alten Iran. *Altorientalische Forschungen*, 12(1), 101-113.

Tekin, Ş. (1963). Mani Dininin Uyğurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı İle Birkaç Not (762-1962). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1962, 1-11.

Tekin, T. (1984). Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Manihey Alfabesiyle Türkçe. *Tarih ve Toplum*, 116, 6-10 (390-395).

Tongerloo, A. van & Knüppel, M. (2014). Schriftsymbolistische Deutungen der Verwendung des Graphems *ta* in manichäische Schrift. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 104, 199-204.

Uçar, E. (2018). Bilge Kagan (Doğu 41) Yazıtındaki NIñTYn İbaresine Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 2(1), 67-83.

Uçar, E. (2020). Türkiye'deki Eski Uygurca Metin Neşirleri İçin Kullanılacak Harfçevrim ve Yazıçevrim Kılavuzu. *Journal of Old Turkic Studies*, 4(1), 231-250.

Volker, A. et al. (2000). *Bibliographie alttürkischer Studien. Ausgewählt und chronologisch angeordnet. Nebst einem Anhang: Alphabetisches Siglenverzeichnis zu Klaus Röhrborn: Uigurisches Wörterbuch, Lieferung 1-6 (1977-1998)*. Harrassowitz Verlag.

Wilkens, J. (2000). *Altürkische Handschriften Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften XIII/16*. Franz Steiner Verlag.

Zieme, P. (1969). *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*. Humboldt-Universität Berlin. (ungedruckte Dissertation)

Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte, Texte, Übersetzung, Anmerkungen, mit 178 Faksimiles auf 56 Tafeln*. Berliner Turfantexte 5. Akademie Verlag.

Zieme, P. (1997). VIII. Anhang: Ein türkisches Fragment des "Sermons von der Seele" (Windgott). In Sundermann, W. (Ed.), *Der Sermon vom Licht-Nous* (pp. 186-189). Berliner Turfantexte 17. Brepols Publishers.

Received 16.10.2020	Research Article	JOTS
Accepted 30.10.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 195-204

Nachträge zu “*Die Lehre des Buddha und das Königshaus des Westuigurischen Reichs: Die vier Begegnungen*”

Ek: “Buddha’nın Öğretisi ve Batı Uygur Kağanlığı Hanedan: Dört Karşılaşma”

Peter ZIEME*

Berlin/Germany

E-mail: ziemepet@gmail.com

By mistake two text portions are missing in the paper published in JOTS 2020. As AppA and AppB they are here edited as additions. The word forms of these two fragments were already included in the index of the main article.

Key Words: Buddhism, Four Encounters of the Legendary Buddha Biography, Western Uighur Royal Family, Old Uighur language, SI 5671 (2Kr 49), U 1824 (T II T 103).

* ORCID ID: [0000-0002-8090-7707](https://orcid.org/0000-0002-8090-7707).

Durch ein Versehen sind zwei Texte, die als Anhänge (AppA und AppB) gedacht waren, aus meinem Beitrag in letzten Heft des JOTS (4/2, 2020: 546-731) ausgefallen, obwohl die Wortformen sogar im Index¹ enthalten sind. Hier sollen diese beiden Fragmente als AppA und AppB nachgeliefert werden.

AppA

SI 5671 (2Kr 49). Eine weitere Handschrift, es handelt sich um ein beidseitig beschriebenes Blatt aus einem gehefteten Buch, scheint in diesen Kreis zu gehören, wenngleich die für die anderen Fragmente ermittelte Struktur nicht erkennbar wird und auch jegliche übereinstimmende Parallelen fehlen. Der Text dieses Bruchstücks läßt sich am besten dem Thema ‚Tod‘ zuordnen.

Als Besonderheit der Schrift ist zu verzeichnen, daß fast kein Unterschied zwischen den medialen Formen der Buchstaben <ʔ>, <n> und <r> besteht.

Das bisher unbekanntes Wort *intravar* hatte W. Radloff bereits in sein Uigurisches Wörterbuch neben weiteren aus damals unpublizierten Texten aufgenommen: *ęһmpaʋap* ‚die blaue Perle‘ (2 Kr.49,3)².

Recto

- 01 ol kim tört türlüg ärdnin yaratmiš
 02 ol . bir yüzi altun . ikinti yüzi kümüš .
 03 üçünč yüzi intravar . törtünč yüzi p(a)dma
 04 -rog³ . kün ay t(ä)ņri ordusinta tägzinür .
 05 altı {qr²q}⁴ kat t(ä)ņri yeri töpüsintä
 06 turur . üdi k(ä)lsär tüşär yimrilür . bir kog
 07 ʔävininčä kalmaz . tört taluy ögüz suvı

¹ Durch die erneute Kontrolle der Lesungen entfallen die im Index verzeichneten Belege für *yägän* und *tarkar-*.

² Radloff, 1917: Sp. 198. In Sp. 103 zitiert aus demselben Fragment auch die Namen von Z. 18 (unter *amı arčumı*).

³ *pdm²-rwk*.

⁴ Getilgtes Wort.

08 ol sugulur bir tamaz kalmaz . č(a)hšapt tut
 09 -dači bilgälär-kä enč idmaz . ap bay ap čigay
 10 [...]d [.....]p []p umaz .

Verso

11 []
 12 barčanı yok yodun kılur . antag yüzüz
 13 tavar ol bo ölüm . bo yertinčü yer suv äñ
 14 başlayu b(ä)lgürmiš-tä m(a)ha-sampadi atl(i)g
 15 elig han b(ä)lgürdi . sans(i)z sakıšsız yılın ayın
 16 bo yertinčü-dä elänti . ölüm küni [k](ä)lti ol
 17 elänmäk ärksinmäk näñ tusulmatı . ölüm
 18 eyin bardı-lar . rami arčuni atl(i)g toña yaña
 19 bar ärti-lär . üküš üdün öčkä yarıška
 20 kirdilär kamag yegäddi⁵ uttılar : k(ä)ntünün

Übersetzung

Recto

[Der Sumeru ist es], der versehen ist mit den viererlei Juwelen⁶. Eine Seite⁷ Gold, die zweite Seite Silber, die dritte Seite *indravar*⁸, die vierte Seite *padmarog*⁹.

⁵ Geschrieben: *yyk'tdy*.

⁶ Eine genaue Parallele für die hier gebrauchte Reihe ist nicht nachzuweisen. Allgemein ist die Viererreihe Gold, Silber, Lapislazuli (*vaiḍūrya*), *Sphaṭika*, vgl. Zieme, 2020: 161. Anders die Reihe der 7 Juwelen, die zum einen eine 7 reale Juwelen umfaßt, zum anderen die 7 königlichen Schätze, die dem *Cakravartinrāja* eigen sind. (Soothill & Lodous, 1937: 12b-13a).

⁷ *yüz* ‚Gesicht‘, aber auch ‚Seite‘ etc.

⁸ Die hier bezeugte Form *intravar* ließe sich am ehesten auf skt. **indravara* zurückführen, doch belegt ist nach Monier-Williams, 1899: 166a *indīvara* ‚the blossom of a blue lotus‘, so dürfte hier eine Kreuzung aus *indra* und *vāra* vorliegen.

⁹ Dabei handelt es sich wahrscheinlich um eine Übernahme aus skt. *padmarāga* ‚lotus-hyed, ruby‘ (Monier-Williams, 1899: 584c), doch die Schreibung *rwk* läßt eher an skt. *roga* (< *vruij*) denken. Die Frage ist, ob es skt. **padmaroga* als eine Juwelfarbbezeichnung gibt. Vgl. Wojtilla, 1973: 218.

Mit Sonne und Mond¹⁰ wandelt er (?).¹¹ Das sechsstufige Himmelsland¹² ist auf seiner Spitze. Wenn die Zeit kommt, fällt er und bricht zusammen, nicht ein Staubkörnchen bleibt. Das Wasser der vier Meere, es verschwindet, nicht ein Tropfen bleibt. Den Weisen, die die Gebote halten, schickt er¹³ keinen Frieden. Reiche wie Arme [trifft die Vernichtung (?),] kann nicht []].

Verso

[] alles vernichtet¹⁴ er. So eine unverschämte¹⁵ Sache ist er, dieser Tod. Nachdem die irdische Welt zuerst entstanden ist, ist der *Mahāsaṃmata*¹⁶ genannte König erschienen. In zahllosen Jahren und Monaten hat er auf dieser Welt geherrscht. Der Tag des Todes kam. Das Herrschen und Mächtigsein hat nicht genutzt. Dem Tod folgend ist er dahingeschieden¹⁷. Die Helden¹⁸ *Rāma*¹⁹, *Arjuna*²⁰ gab es. Viele Male traten sie in Kämpfe und Wettkämpfe ein. Immer siegreich waren sie und gewannen. Selbst [am Ende doch starben sie.]

¹⁰ Wörtlich: ‚in dem Palast von Sonne und Mond‘.

¹¹ Kirfel 1920, 183 nach AN: „Soweit ... wie Sonne und Mond umherwandeln und die Weltgegenden mit ihrem Schein erleuchten, soweit ist eine tausendfache Welt.“

¹² 六天 ‚The six devalokas ... above sumeru, between brahmalokas and earth‘ (Soothill & Lodous, 1937: 134a).

¹³ Dem Zusammenhang nach ist hier wohl der ‚Tod‘ zu verstehen.

¹⁴ In Maitr Ham XV 6b heißt es vom ‚Alter‘ (*karimāka*): *āt’ōzdāki kūč kūsünüg osar köjüldāki y(i)ti katıgılanmak tülükänmäkiğ koratur säviğ köjül akruşlanmak körtlä körküg yigit türk ät’özüg kaltı tolı tokımış lenhua čäčäkiğ arag osuglug yok yodun kilur* “(Es) bricht die Kraft des Körpers, mindert die scharfe Bemühenskraft des Sinnes und macht die durch Liebe (entstandene) ruhige und schöne Gestalt und den jugendlich-starken Körper zunichte, wie einen Wald von Lotosblüten, der vom Hagel getroffen ist.”

¹⁵ Wörtlich ‚gesichtslos‘, vgl. so auch ttü. *yüzsüz* ‚frech, unverschämt‘.

¹⁶ Wilkens, 2016: 00484. Der Name ist hier ergänzt zu m(a)[sama]ṭe. Angesichts des anderen altuigurischen Belegs in einem buddhistischen Kolophongedicht als maha-sanbade (Gabain, 1967: 20–22) sowie der darauf basierenden mongolischen Formen Maqasabadi oder Maqasambadi (Kara, 2009: 176) stellt sich die Frage, ob entsprechend auch der DKPAM-Eintrag so gelesen werden sollte.

¹⁷ Pluralis majestatis. Allerdings könnte sich die Verbform auch auf alle Personen beziehen.

¹⁸ Wie auch an anderen Stellen wird hier für ‚Helden‘ das Kompositum *toṇa yaṇa* ‚Leoparden und Elefanten‘ verwendet.

¹⁹ Wilkens, 2016: 00472 etc.

²⁰ Wilkens, 2016: 00501 etc.

Kommentar

Hier könnte der *Sumeru* gemeint sein, dessen Seiten aus Gold, Silber, Beryll und Kristall bestehen²¹. Über dem *Sumeru* ziehen Sonne und Mond ihre Bahnen.²² Die sechsfache Götterwelt (*kāmadhātu*)²³ steht auf dem ‚Scheitel‘. Doch wenn die Zeit kommt, bricht alles zusammen, so wie es auch im ersten der 5 schlechten Träume heißt²⁴.

AppB

“Könige oder Fürsten, die meine Disziplin einführen, werden mein Lehr-Leben verlängern!” So heißt es in dem Fragment U 1824 (T II T 103). Es handelt sich um ein einzelnes Blatt aus einer Pustaka-Handschrift, deren Bestimmung noch aussteht. Falls die Handschrift ein Sūtrertext war, könnte man an einen ähnlichen Wortlaut denken, wie er im 12. Kapitel des Goldglanz-Sūtras vorliegt. In der *Beschützung des Landes durch die vier Himmelskönige* preist der Buddha diejenigen, die dem Sūtra Verehrung erweisen, allen voran die vier Himmelskönige.²⁵ Das 20. Kapitel behandelt das Verhalten der irdischen Könige gemäß dem *rājaśāstra*. Aber im folgenden Text geht es ganz direkt um irdische Könige, die für den Fortbestand der Lehre sorgen.²⁶ Ähnliches findet man u. a. im Sūtra *Prajñāpāramitā – Menschliche Könige beschützen das Land* (T 245/246 人王護國般若波羅密多經), wo es heißt:

“Thus the role of kings is to be protectors and guardians—or mothers—of the Saṃgha. At the same time the practices characteristic of kingship—particularly the protection of the Teaching—lead to the acquisition of Buddhist lineage (*hsi-chung-hsing*) and realization of one’s innate Buddhahood (*hsing-chung-ching*) and thus to full deployment of the Way (the

²¹ Meier, 1988: 570.

²² Meier, 1988: 709. „Sonne und Mond mit Sternbildern haben ihren Platz links und rechts der am tiefsten eingeschnittenen Stelle des Weltberges“.

²³ Meier, 1988: 539. Inagaki, 1994: 382.

²⁴ T.XII.0383.1012a19-20 於其夜得五大惡夢。一夢須彌山崩四海水竭。 “In dieser Nacht hatte sie fünf große schlechte Träume. Der erste Traum handelte vom Zusammenbrechen des Sumeru-Bergs und vom Austrocknen der vier Ozeane.”

²⁵ Nobel, 1958: 89. „Wenn ihr dieses Sūtra beschützt und festhaltet, dann werdet ihr durch die Kraft des Sūtra die vielen Nöte, die Widersacher, die Hungersnöte und Seuchen beseitigen. Wenn ihr daher seht, dass die vier Gemeinden diesen Sūtra-König annehmen, festhalten, lesen und rezitieren, dann sollt ihr auch eifrigen Sinnes sie sorgsam beschützen, ihre Bedrängnisse beseitigen und ihnen Wohlergehen gewähren.“

²⁶ Im Gegensatz zu den ‚schlechten Königen‘ in der Zeit des Niedergangs (魔法 *mofa*), vgl. Nattier 1991.

practices and progress of the bodhisattva, *tao-chung-hsing*). The scheme of the five forbearances sets out a *continuous* progress from king through Buddha, and through it effectively erases the taxonomic line between bodhisattvas and kings.”²⁷

Text

Recto (?)²⁸

- 01 []-ig yitd[i]m[iz]
 02 [tänri täñris]i burhan-nıñ nomlug y[arlıgın]
 03 [äšidmäktä] yeg ärmäz : tutar-s[iz]
 04 [] kayu yer-kä tayıp
 05 [] yer-kä ta[ya]nıp turmış
 06 [] ymä näčä elig uluşug
 07 [ay]ıg [kı]lınč-lıg
 08 iş-lärtä etilmäk [üzä] ü[ç yavla]k
 09 yol-larka²⁹ tüšsär t[üč]
 10 ärdini tıltagınta ärür : amtı []
 11 [üç] ärdini-lär-kä tayanmak [üzä] üč
 12 y(a)vlak yol-ta [bar]guluk ayıg [kılınč]
 13 -ım(ı)znı arıtmışım(i)z ketärmişim(i)z k(ä)rgäk
 14 anta näčä ağır ulug buyan-lıg iş-lär
 15 -ig işlämişim(i)z ymä bar : näčä bar

Übersetzung

01 (...) haben wir [] verloren. []. 02-03 Es gibt nichts Besseres als das Hören der W[orte] des Göttergotts Buddha. 03-10 I[hr] haltet [], an welchen Ort man auch abgeleitet, wird man, wenn man [] sich auf den [] Ort stützt,

²⁷ Orzech, 1998: 96.

²⁸ Unklar, welche Seite recto ist und welche verso.

²⁹ Vielleicht auch *ywl l'rt*, falls das <t> sehr klein ausgefallen ist.

bestehen; wenn man durch das Verstricktsein in Sachen das Reich [schädigender] [schlech]ter Taten auf die dr[ei schlecht]en Wege fällt, ist es wegen [der mißachteten (?) drei] Juwelen.

10-13 Jetzt [] sollen wir durch das Sich-Stützen auf die drei Juwelen unsere schlechten Taten, [durch die man gelangt] auf die drei schlechten Wege, reinigen und vernichten. 14-15 Wie sehr wir Taten mit sehr großen Verdiensten verrichten, so sehr (...).

Verso (?)

- 16 [] kurug-l[ar]
- 17 [isig] öznüñ yitlinmäki [yavşımakı]
- 18 [bo]l[u]r ärsär : ančulayu [ymä el-niñ]
- 19 uluş-nuñ yavşımakı [yitlinmäki ärip]
- 20 el i-ä-[s]i-niñ y[itlinmäki yavşı]
- 21 -makı bolur : bo ok tö[rt ulugka tükäl]
- 22 -lig ät'öznüñ üklimä[ki asılmakı]
- 23 üzä nätäğ isig öznüñ [a]sıl[makı]
- 24 üklitmäki bolur ärsär : anı täğ
- 25 [el-niñ u]l[u]ř-nuñ üklimäki
- 26 [asıl]makı üzä el i-ä-läri-ni[ñ]
- 27 tirilmäki yaşamakı bolur tep : yänä
- 28 kañıız t(ä)ñri burhan y(a)rılıkamışı bar :
- 29 kayu eligläř bägläř mäniñ şazınımın
- 30 kigür[ü]p nomluğ isig özümin ulagay

Übersetzung

(...)[] die Leeren [], was das Verschwinden und Schwachwerden des Lebens betrifft, ist es so wie das Schwachwerden und Verschwinden des Reichs und das Schwachwerden und Verschwinden des Landesherrn. So wie der mit den Vier Großen ausgestattete Körper wächst und zunimmt und so das Leben wächst

und zunimmt, so ist es das Zunehmen und Anwachsen des Reiches und das Zunehmen und Anwachsen des Landesherrn. Ferner hat unser Vater, der göttliche Buddha, gesagt: “Welche Könige oder Fürsten meine Disziplin einführen, die werden mein Lehr-Leben verlängern!”

Dieser Text, insbesondere der letzte hervorgehobene Satz, sieht aus wie eine Replik auf die große Sorge des *Buddha*, die er in einem Gespräch mit König *Prasenajit* zum Ausdruck bringt³⁰, wenn er beschreibt, daß nach seinem *Nirvāṇa* die Wesen in die buddhalose Zeit der ‚Fünf Trübungen‘ und die Lehren in Verfall geraten, wodurch auch die Staaten zugrundegehen. Komischerweise ist die Antwort *Prasenajits* nur, wie man denn das *Sūtra* nennen solle, woraufhin der Buddha antwortet:

“Great king! The merit of this *Prajñāpāramitā* is like the void, it cannot be fathomed. If you receive and keep, read, and recite it, the merit obtained will be able to protect Humane Kings and even all beings, like walls, yea, like the walls of a city. Therefore you and the others should receive and keep it.”³¹

Auch eine Passage im *Mahāparinirvāṇa mahāsūtra* beleuchtet diese Zukunftssorge:

“O good man! The same is the case with the *Tathagata*. He views those who transgress *Dharma* as he views his only son. The *Tathagata* now entrusts unsurpassed Wonderful *Dharma* to the hands of kings, ministers, prime ministers, *bhiksus*, *bhiksunis*, *upasakas* and *upasikas*. All of these kings and the four classes of the Buddhist *Sangha* will encourage those who practise the Buddhist teaching and enable them increasingly to observe the moral precepts, practise meditation and wisdom. If there are any who miscarry these three phases [aspects] of *Dharma* and if there are those who are indolent and who break the moral precepts, the kings, ministers, and the four classes of the Buddhist *Sangha* will work hard and remould such people.”³²

Natürlich ist das Thema damit nicht erschöpft. Die vier Begegnungen der Buddhas gehören zu festen Bestandteilen der buddhistischen Tradition, der sich auch die uigurischen Buddhisten verpflichtet fühlten. Wie deutlich geworden ist, haben sie dieses große Thema mit Tiefe und Vielfalt immer wieder aufgegriffen. Man darf hoffen, daß durch die Erschließung neuer Fragmente auch weitere Aspekte beleuchtet werden können, wobei die Beziehungen zwischen den vier

³⁰ T 246, Übersetzung von Orzech, 1998: 271-274.

³¹ Orzech, 1998: 274.

³² Yamamoto, 2007: 38.

Begegnungen und den vier Wahrheiten als ein Komplex näher erforscht werden sollten.

Literaturverzeichnis

Gabain, A. von (1967). *Die Drucke der Turfan-Sammlung*. Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. (Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1967: 1).

Inagaki, H. (1994). *The Three Pure Land Sutras, a Study and Translation from Chinese*. In collaboration with H. Stewart. Nagata Bunshodo.

Kara, G. (2009). *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang. A Middle Mongol Version of the Tibetan Sa skya Legs bshad. Mongol-English-Tibetan*. Brill.

Kirfel, W. (1920). *Die Kosmographie der Inder nach den Quellen dargestellt*. Olms.

Meier, F. J. [1988]. *Die Mythologie des chinesischen Buddhismus*. Klett-Cotta [1988]. (Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung Die alten Kulturvölker 23. + 24. Lieferung).

Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Motilal Banarsidass Publishing House.

Nadeljaev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'. Izdatel'stvo „Nauka“ Leningradskoye Otdeleniye Leningrad*.

Nattier, J. (1991). *Once upon a future time. Studies in a prophecy of decline*. Asian Humanities Press.

Nobel, J. (1958). *Suvarṇaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung I-II*. Brill.

Orzech, C. D. (1998). *Politics and Transcendent Wisdom: The Scripture for Humane Kings in the Creation of Chinese Buddhism*. Pennsylvania State University.

Radloff, W. (1917). *Uigurisches Wörterbuch*.³³

Soothill, W. E. & Hodous, L. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalentents and a Sanskrit-Pali Index*. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.

³³ Details nach Nadeljaev et al., 1969: III. Lemmata von /a/, /ä/, /e/, /ı/ und /i/ wurden in 208 Spalten gedruckt. Das komplette Manuskript wird im Archiv der Russischen Akademie aufbewahrt: Fonds 177, Abt. 1, Nr. 80, 82, 90.

Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmaphāvadānamālā I-III*. Berliner Turfantexte 37. Brepols Publishers.

Wojtilla, G. (1973). Indian Precious Stones in the Ancient East and West. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 27(2), 211-224.

Yamamoto, K. (2007). *The Mahayana Mahaparinirvana Sutra*. (Internet-Version).

Zieme, P. (2020). *Minora fragmenta veterorum vigvrorvm*. Berliner Turfantexte 47. Brepols Publishers.

Received 14.02.2020	Review	JOTS
Accepted 02.01.2021		5/1
Published 10.01.2021		2021: 205-211

Sertkaya, O. F. & H. Uzuntaş. Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2020, ss. 173, ISBN: 978-605-7931-98-6

Aslıhan HAZNEDAROĞLU*

Düzce University (Düzce/Turkey)
E-mail: aslihankaragoz@duzce.edu.tr

2019, kültür dünyamızda tam anlamıyla bir *Dede Korkut* yılı olmuştur. Dresden ve Vatikan yazmalarının keşfinden nice yıl sonra yeni bir yazmanın daha ortaya çıkması büyük bir heyecan uyandırdı, tartışmalar yapıldı ve bir yayın yarışı başladı. Yeni yazmayı tanıtan ilk üç çalışma ülkemizde 2019 Haziran ayı içinde yayımlanmıştır. Bugün ise Azerbaycan ve İran'daki çalışmalarla birlikte yeni yazma ile ilgili çalışmaların sayısı ona ulaşmıştır. Bu yayınların takip edilip karşılaştırılması, bu yeni araştırma sahasının önemli bir gündemidir.

Yeni bulunan yazma ile ilgili, transkripsiyon, metin çevirisi ve şerh dışında bir çalışma olarak Sertkaya ve Uzuntaş'ın incelemesi, kitap boyutuna ulaşan ilk çalışmadır. Artık elimizde, ilk dört yayını görüp değerlendiren ve yazmanın filolojik yapısı üzerine eğilen bir çalışma mevcuttur.

Bilge Kültür Sanat yayınları bünyesinde okuyucuyla buluşan kitabın saman sarısı rengindeki kapağı, okuyucuyu yazmanın sarargın dünyasına taşıyacaktır. Ön kapaktaki görselde, söz konusu yazmanın ilk sayfalarında yer alan ve müstensihin 2. ve 3. soylamayı takdim ettiği kırmızı mürekkepli satırlar görülmektedir. Araştırmacıların da dikkat çektiği üzere, bu takdim satırları diğer sayfalarda yoktur, ama bölümlerin arasına başlık yazılacak bir boşluk

* ORCID ID: 0000-0002-0778-6101.

bırakılmıştır. Çok itinalı olduğu anlaşılan müstensih, nedense kırmızı mürekkebinin bir daha kullanamamış, sözü eksik bırakmıştır.

Bu soylamada *Dede'nün müddeâsı budur ki* ve *Dede'nün bu soyda matlâbı budur ki* şeklinde tekellüf sözlerle başlayan iki arasöz, sözlü gelenekten gelen bir metnin kitabî bir dil ile takdim edilmesini örneklendirir. Kitabın adının bu iki takdim arasına alınması, yayınevinin tasarımıdaki inceliğidir.

Prof. Dr. O. F. Sertkaya, *Dede Korkut* metinleri üzerine çalışmayı, hocası M. Ergin'in kendisine bir vasiyeti (2020: 9) olarak benimsemiş, bu sahadaki birçok sorunu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bu yıl *Dede Korkut* kitaplığına üçüncü eserini de eklemiş olan yazar, yeni bulunan yazmanın da ad koyan araştırmacılarından olmuştur. Prof. Dr. A. Sertkaya'nın doktora cübbesini giydirdiği ve Çağatayca *Seyfe'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl Hikâyesi*'nin nâşiri olan Dr. H. Uzuntaş ise bu kitapla Korkutşinaslar arasına katılmaktadır.

Eser, Sertkaya'nın ve Uzuntaş'ın yeni yazma eksenindeki makalelerini ihtiva etmektedir. İlk yazıda ilk dönemlerde çokça konuşulmuş olan bir konuya, yazmanın bulunuşu ve bilim dünyasına duyuruluşuna değinilmiş ve Y. Azmun'un çalışmasının öncülüğü nazikçe vurgulanmıştır.

Eserde yazılar belli bir sıraya konulmuş izlenimi vermese de biz bu yazıları muhtevasına göre üç grup olarak düşünebiliriz:

1. Yazmanın tanıtılmasına dair yazılar.
2. Yazma hakkındaki yayınlara dair yazılar.
3. Yazmanın söz varlığı ile muhtevasına yönelik yazılar.

Yazmanın Tanıtılmasına Dair Yazılar

Yeni bulunan yazmayı tanıtmaya, yazmanın dilimiz ve tarihimiz içindeki yerini teşhis etmeye yönelik olan yazılar, eserin belkemiğini oluşturur. Bu yazıların alanın öncü bir ismi tarafından yazılması elbette etkisini arttırmaktadır.

Temmuz 2020 baskılı eser, 12-13 Haziran 2020'de düzenlenen *Dede Korkut Bilgi Şöleni*'nin en taze bir yankısını taşımaktadır. Bu yankıyı en başta sunuş bölümünde, sonra da eserin son yazısında görmekteyiz.

Bilgi şölenine, üç gün süren çalıştayın davetlisi olarak katılan Sertkaya, üzerinde uzlaşılmalı çalışılan konular hakkındaki fikirlerini yansıtırken, yapılan

tartışmaların kısa bir özetini de vermektedir. *Deli Dönmez'e Ad Verme* olarak isimlendirilen çalıştayda, *Dede Korkut*'un bulunan bu yeni yazması hakkında en çok şu iki soru üzerinde durulmuştur:

1. Yazmanın adı ne olacak?
2. Yazmada kaç boy vardır?

Yazmanın adı meselesi, kitabın sunuş yazısında ele alınmış, kitabın adıyla da duyurulmuştur. Toplamda 9 farklı şekilde isimlendirilmiş bu elyazması için çalıştayın sonuç bildirisinde, *Türkmen Sahra* ve *Günbedikavus* adları kullanılmıştı. Sertkaya, Günbed adına olan itirazı kendine has üslubuyla cevaplar ve bu yüzden ortak imzalı da olsa bu yazıda hocanın sesi işitilir: *Bu sıralarda Türk televizyonları Covid-19 virüsü dolayısıyla Amerika'ya bağlanıyorlar. Amerika Birleşik Devletlerine değil. Dolayısıyla İran'daki şehir adının Günbed şeklinde söylenmesinde bir eksiklik olmadığı anlaşılıyor.* (s. 10). Eserde yer yer *Günbed (Türkmen Sahra)* şeklinde ikili bir kullanım gözetilmiş olsa da, kitabın adına *Günbed*'in alınması net bir tavır olarak değerlendirilebilir.

Yazmada kaç boy vardır? (veya boy var mıdır?) Daha önce bu konuda Azmun'un yazmanın “iki boy”dan oluştuğu fikrini desteklemiş olan Sertkaya, kitabın tarihsiz olan son yazısında (s. 161) konuyu özel olarak yeniden açar. Tartışmanın taraflarını sıralar. Bu kez “ikinci boy” olarak konuşulan metindeki savaş sahnelerini ele alır ve “Salur Kazan'ın Aras Suyu ile Kars Kalesini aldığı” anlatının kısa da olsa bir boy olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatini yineler.

Yazma hakkında bir de “soylama sayısı” meselesi vardır. Bu meseledeki ihtilafa Sertkaya, Azmun ve Ekici yayınlarını karşılaştırırken değinmiştir (s. 27-28).

Dresden ve Vatikan yazmaları için neredeyse gündem olmamış bir konu, bu yazma için büyük bir ihtilaf konusudur ve bütün bu “boylama – soylama” (hatta isim) tartışmalarını başlatan da, müstensihnin bir sebeple ortadan kaybolan kırmızı mürekkebidir. Başlık olmadığı için *Dede*'nin matlabı bilinmemekte, sözlü gelenekten gelen bir metin, birçok defalar olduğu gibi, bilimsel sınıflandırma gayretini zora sokmaktadır. Soylama sayısındaki ihtilaf, sayfa numaralandırmada bir birlik olmaması kadar zorlayıcı bir meseledir. Bunca

ihtilafa rağmen Buruldum-ise diye başlayan soylamanın mevcut bütün çalışmalarda “17” olarak numaralanmasını büyük bir talih olarak görebiliriz.

“Ortak bir çözüm” hedefine tam ulaşılmasa da *Dede Korkut Bilgi Şöleni*’nin farklı fikirlerin tanınıp değerlendirilmesine olan katkısını burada anmalıyız. Şölenin çok önemli bir katkısı da, yeni yazmaya dair bilinen ilk 4 yayından sonraki çalışmaların Türkiye’deki araştırmacıların bilgisine sunulması olmuştur. Bu şöleninde haberi verilen yayınlar, Günbed yazması yayın listesine eklenmiştir (s. 10).

Elimizdeki eserin teşhis edici bir diğer yazısı *Dede Korkut Kitabı’nın Kaç Yazma Nüshası Var?* (s.101) başlığını taşır ve bu yazmaya neden *Dede Korkut Kitabı’nın* “nüshası” denilemeyeceğini izah eder. *Nüsha, varyant, versiyon* ve *paralel metin* kavramlarını açıklayan Sertkaya, *Dede Korkut Kitabı’nın* Ankara’da bulunan 22 sayfalık yazmasına ve Vatikan yazmasına *varyant*, Günbed yazmasına ise *paralel metin* demektedir.

Kitapta okuyucuya sunulan özel bir belge, Dresden yazmasını gören ilk Türkleri gösteren kütüphane kayıt defteri sayfasıdır. Bu deftere 19 Nisan 1927’de A. Caferoğlu’nun, üç buçuk yıl sonra 10 Aralık 1930’da da R. R. Arat’ın adı işlenmiştir. Burada Sertkaya hocası M. Ergin’in Türkoloji Müzesi için bıraktığı miras olarak Dresden elyazmasının siyah beyaz fotoğraflarını ve elyazılı metin transkripsiyonunu da yâd eder (s. 104- 105).

Yazma Hakkındaki Yayınlarla Dair Yazılar

Eserde iki tanıtma yazısı yer almaktadır. Y. Azmun’un *Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması* eseri hakkındaki yazı (s. 17-24) örnek bir değerlendirme metnidir. Burada 17. soylama ile ilgili önemli bir karşılaştırma da yer almaktadır. Yazıda bu soylamanın olduğu iki sayfaya ve bu metnin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Salur Kazan’la ilgili en önemli metinlerden olan bu metne yazar kitapta birkaç defa dikkat çekmiş ve bir yerde de bu metin için “Gazan soylaması” tabirini kullanmıştır. Sertkaya’nın tabiriyle, Kazan’ın önceki adının Deli Dönmez olduğunu açıklaması her şeye değer (s. 14). Bu soylama için verilen metin, Azmun’un yayınıyla tam olarak örtüşmemektedir.

Sertkaya’nın “*Dede Korkut soylamalarının birçoğunun ve belki de hepsinin hece vezni ile dörtlükler halinde söylendiği ve yazıldığı*” (2020: 339) düşüncesini göz

önünde bulundurduğumuzda, bir soylamalar kitabı gibi duran Günbed yazmasının manzum yapısı çetin bir sınama konusu olacaktır. Sertkaya, soylamaları manzum olarak düşünmedeki tercihini 17. soylamada göstermiştir. Yazarın bu soylamada “serbest hece vezni” olarak (s. 18) belirttiği ölçü, yer yer (*Yeddi başlı yer evreni / Olubanı kuyruk çaldım veya Ala sayban çatılmışdı / la’li çakır süzölmüşdi* gibi) 8’li ölçü (4+4) olarak işaretlenebilir. Metnin belirli bir nazım birimine uyarlanamazlığı ise zor bir meseledir.

Eserde yer alan diğer tanıtma yazısı, R. Asker ve onun başkanlığında hazırlanan *Dede Korkut* yayını üzerinedir (s. 83-86). Yeni bulunan yazmanın Azerbaycan’daki ilk yayını hakkındaki bu yazı, erken bitmektedir.

Eserin önemli bir yönü, yeni yazmanın okunuşuna dair düzeltme çalışmaları ihtiva etmesidir. *Dede Korkut’un Günbed Yazmasının Azmun ile Ekici Yayınlarında Düzeltmeler ve Tamamlamalar* (s. 25-48) başlıklı yazıyı Sertkaya, Ercilasun ve Gülensoy tarafından yapılan değerlendirmelere paralel bir inceleme sunar. Günbed yazmasıyla ilgili ilk yayınlardan hemen sonra uzun bir düzeltme listesi oluşmaya başlamıştır. Dresden ve Vatikan okumaları üzerine bugün bile düzeltmeler yapıldığı düşünüldüğünde bunun son derece beklenilesi bir durum olduğu açıktır.

Eserdeki düzeltme ve anlama çabalarının özellikle ilk iki yayını (Azmun ve Ekici’in yayınlarını) dikkate alarak yapıldığını söyleyebiliriz. Bugün Günbed yazmasını değerlendirmek, mevcut on yayınlı birlikte, ortaya konmuş olan bu düzeltme çalışmalarını takip etmeyi de gerektirmektedir. Hatalardan en çok arındırılmış bir yayına ulaşmak, bu tür çalışmaların ortaya koyduğu birikimle sağlanacaktır.

Yazmanın Söz Varlığına ve Muhtevasına Dair Yazılar

Yeni yazmanın *Dede Korkut* araştırmacılarına tanıdığı yeni bir imkân vardır. Bu da *Günbed Yazmasının Önceki Dede Korkut Yazmalarındaki Bazı Okumaları Düzeltmesi* (s. 47-54) başlıklı, ortak imzalı yazının konusudur. Bu yazıda *Dede Korkut* deyimlerinin belki de en merak edileni olan *çaya (- çapa) girse çalimli çal karakuş erdemli (- kaynaklı)* sözüne de ışık tutulmuştur.

Dede Korkut’un Günbed Yazmasında Geçen 50 Moğolca Kelime (s. 55-82) başlıklı yazıda, yazmada geçen kırk sekiz kelime ele alınmaktadır. Bu kelimeler arasında

kurban, öleng, torkay, tumçuk kelimeleri Türkçeden Moğolcaya geçip Moğolcadan Türkçeye dönen; *karangu, kaplantu* ise Moğolca ek almış “hibrit” kelimeler olarak işaretlenir. *Çeçek-çiçek, çöl* kelimeleri müşterek kültür kelimeleri sayılarak listeye alınmaz. Bu listede ayrıca *aka ‘ağa’, karı ‘ön kol’* gibi daha önce Türk diline ait olduğu düşünülmüş kelimeler de Moğolca kelimeler olarak ele alınmıştır. Bu yazının, Türkçenin söz varlığının araştırılmasında büyük emek sahibi olan, *Osmanlıcada Moğolca Kelimeler* makalesi yazarı “Prof. Dr. Osman Nedim Tuna’nın aziz hatırasına” ithaf edilmesi dikkate değer bir ayrıntıdır.

Dede Korkut “Gayıbdan Dürlü Haber Söyler miydi?” (s. 87-100) başlıklı yazı, Sertkaya’nın önemli bir karşılaştırma çalışmasıdır. Dresden yazmasının mukaddimesinde geçen “*Korkut Ata’nın “Oğuz’un evvel kişisi olduğu, gayıptan dürlü haberler söylediği ve yüce Tanrı’nın (söyleyeceklerini) onun gönlüne ilham ettiği”* şeklindeki ifadeler, *Dede Korkut* geleceği biliyor muydu sorusunu sordurmaktadır. Burada yazar Berlin’deki *Oğuznâme-i Türki ve Tatarca Darb-ı Meseldir* başlıklı yazmada geçen metni, Günbed yazmasının 18. soylamasındaki paralel metin ile karşılaştırır. Her iki metnin transkripsiyonuna ve çevirisine yer verir.

Uzuntaş’ın *Günbed Yazmasında Fauna* (s.109-159) adını taşıyan makalesi, yazmanın söz varlığına dair önemli bir dikkattir. Uzuntaş, burada yazmada geçen bütün hayvan türlerini, yazılışı, okunuşu, cinsi, Latince adı ve kökeni ile tablolastırarak tanımlamış, bu adların metinde geçen örneklerini de sıralamıştır. Türlerin Latince adları için yer yer Karahan’ın makalesinden yararlanılan bu çalışmada, bazı kelimeler üzerine dipnotlarda açıklayıcı bilgiler yer alır. Yazıyı besleyen bu dipnotlarda *kazaguç, kaybatan, aqayıl* gibi kelimeler üzerine yapılagelen tartışmaların da genel bir değerlendirmesi sunulmuştur. Yazının sonunda yazmada geçen 90’dan fazla hayvan cinsini gösteren bir şemaya ve sayısal verilere yer verilmiştir.

Yazmadaki kelimelerin çözülmesi metnin anlamı üzerine yeniden bir daha düşünmeyi gerekli kılacaktır. Sözelimi *erkeç* kelimesinin “iki yaşında iğdiş edilmiş erkek keçi” anlamını bulmak, *âyet âyet arı Kur’an din erkeci* ifadesini aydınlatamaz. Metinde bunun gibi açıklığa kavuşmayı bekleyen pek çok soru vardır ve bu çalışma bunları daha da görünür kılmıştır. Artık ilk tartışmaları atlatıp bir suhûlete de ermiş olduğumuza göre, metnin anlamı üzerine daha fazla düşünebilir, çözümlemeyi dert edinebiliriz. Dil sahasında yapılan çalışmaların

Dede Korkut'u bir düşünce konusu olarak ele almak hususunda yol göstericiliği vardır.

Eserdeki yazılar, sunuş ve son yazı hariç, yayımlanmış makalelerdir. Metinler üzerinde yayınevinin nerdeyse hiçbir tasarrufta bulunmadığı anlaşılacaktır. Eserdeki iki yazının Facebook yazısı olarak sunulması, Sertkaya'nın bu mecradaki paylaşımlarını bilmeyenler için şaşırtıcı gelebilir. Akademiden hiç kopmayan bir bilim insanının sosyal medyaya yüklediği anlamı ifade eden bu paylaşımlar içindeki birçok hatıra ve eleştiri yazısı da kitaplaşmayı beklemektedir.

10 bölümden ve dizinden oluşan eser, “Üç otuz on yaşasın” temennisiyle 70. yaşının kutlaması olarak “*Dede Korkut'un ruhuna vakıf olup romanını yazan, akademik, rektör, doktor Profesör Kamal Mehdioglu Abdulla'ya*” ithaf edilmiştir.

Elimizdeki bu çalışma, söz fazlası içermeyen, arı duru bir dille yazılmış, önemli konularda söylenmesi gereken sözü söyleme amacıyla, dikkat isteyen bir çalışmadır. *Dede Korkut Kitabı*'nın yeni yazması hakkında teşhis edici bir özellik taşıyan bu eser, Türkolojinin “yalım kayası” bir hoca ile, onun öğrencisi genç bir araştırmacının imzasını taşımaktadır. Her iki hocamızı da kutlar, eserleriyle ışık olmaya devam etmelerini dileriz. Tanıtmacının burada matlabı budur ki yazıcıların mürekkebi gibi bilim insanlarının da teşhis ediciliği hep var olsun söz tamamlansın.

Kaynakça

Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Sertkaya, O. F. & Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Received 04.07.2020	Review	JOTS
Accepted 13.07.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 212-219

Nikolaeva, I. Yukaghir Morphology in a Historical and Comparative Perspective, München: Lincom Europe, 2020, pp. 122, ISBN: 978-3862-900466

Peter PIISPANEN*

Stockholm University (Stockholm/Sweden)

E-mail: peter.piispanen@finska.su.se

During several years of doing Yukaghir studies, I have often wondered about the greater details of Yukaghir morphology, and here is finally the answer. Here we find the evolvement of Nikolaeva's thinking, first through her thesis of 1988, followed by several papers, then through her *A historical dictionary of Yukaghir* of 2006 and now with the addition of the dimension of Yukaghir historical and comparative morphology in 2020. The volume in question, *Yukaghir morphology in a historical and comparative perspective* is a hardcover, neat volume with seven chapters and of 122 pages in total. The seven chapters in question are 1. *Introduction* (p. 1-6), 2. *The sources and representation of the Yukaghir data* (p. 7-11), 3. *Nominal morphology* (p. 12-50), 4. *Pronominals* (p. 51-58), 5. *Verbal morphology* (p. 59-93), 6. *Morphology and core syntax* (p. 94-108), 7. *Final remarks* (p. 109-111) and *References* (p. 112-122).¹ Clearly, as expected, the majority of the book deals in nominal and verbal morphology in great detail.

Nikolaeva states in the beginning pages (p. 6) one clear and worthwhile goal for this volume:

* ORCID ID: 0000-0003-4398-2107.

¹ Here I wish to heartfully thank LINCOM Europe, as well as Erdem Uçar, for helping arrange a review copy of this volume, without which this review would not at all have been possible. Also, in the cases where I in this review have suggested some additional comparisons of apparent relevance, I apologize if they were indeed mentioned somewhere, and I had missed them in the original read through.

“Indeed, the grammar of Yukaghir has long been thought of as somewhat ‘exotic’ from the Ural-Altai point of view. Rédei’s (1999) position is typical in this respect. According to him, the Uralo-Yukaghir morphological commonalities do not allow a genetic interpretation essentially because the grammatical structures of Yukaghir, on the one hand, and the Uralic languages, on the other hand, are just too different. He writes (my translation from German): ‘the Uralic and Yukaghir conjugations are such dramatically different systems that genetically they cannot have anything to do with each other’ (Rédei, 1999: 14-15). One of my major aims in the present work is to prove such statements wrong.”

Her intent is thus not to here demonstrate any genetic language relationship, but rather to present details, corrections and data for making future judgements possible.² Many different fascinating and illustrative comparisons are made throughout the volume. Indeed, while making any comparison, matters are presented in an objective and fairly dry academic manner, and no conclusion is very subjective or drawn too far.

Recent research is slowly starting to open up the field of common Uralo-Yukaghir morphology, which is of utmost importance – providing important cornerstones for the question of the validity or non-validity of the Uralo-Yukaghir genetic relationship. In addition to the volume under introspection by Nikoleava, another work of interest is Merlijn De Smit’s (thus far unpublished) paper *Reconsidering Uralo-Yukaghir morphology*, which has numerous new insights strongly suggesting the validity (my own conclusion) of a genetic interpretation of the Uralo-Yukaghir relationship based in a morphological point of view. Any reader of Nikolaeva’s new volume is advised to also collect further materials from De Smit’s paper.

Chapter 2, named *The sources and representation of the Yukaghir data*, deals well with the bibliographic listing of lexical and grammatical data. Important details regarding prosody and morphological behaviour and root structure are given here, which is required for better following the argumentation of the book.

The chapter (3) on *Nominal morphology* presents how nouns are inflected with number, possessive agreement and case, in that order. This chapter is

² Still, it should be very evident from Nikolaeva’s assorted works, as well as the way she phrases conclusions and analyses, that she does believe in an Uralo-Yukaghir affinity, as does the present author. Even eminent Uralist Juha Janhunen admitted (2009: 61) that such an affinity is possible, but that it may be so archaic that the traces and connections have been obscured by now.

perhaps the most important one in the full volume. For example, it appears that there existed a collective plural marker (*-pə, which became -pul in Tundra Yukaghir). Of particular interest is, of course, the grammatical case markers (starting on p. 15).³ Nikolaeva provides a believable picture of the likely historical development of said case markers (for example: p. 21). Noteworthy – and probably of interest for every comparative linguist reading this volume – are the external comparisons with other surrounding Siberian languages, and therewith we benefit from new arguments strengthening or weakening the conclusions of older research (in particularly countering some of Kurilov’s, Rédei’s (1999) and Aikio’s (2014) argumentation, and the tentative conclusions basically agree with much of the Yukaghir research done by Collinder, Angere, Tailleur, Krejnovič, Harms, Fortescue and Piispanen). Indeed, very strong correlation is to be found between the Yukaghir and the Uralic case markers. In particular the Yukaghir-Samoyedic comparisons (PY & PS, respective proto-language) are utterly striking and worthy of note (p. 29-33, 35, 47).⁴

According to this author, extreme similarities of the above kind can hardly be dismissed as being coincidental, or due to areal contacts, but rather as direct proof of a genetic language relationship (particularly as there are also in excess of two hundred reasonable cognate suggestions to be found, much within the basic vocabulary, pronominal systems and numerals); it is clear from the presentation and argumentation that Nikolaeva also follows this line of thinking (eg. p. 49-50).

³ In short, the Yukaghir (KY = Kolyma, TY = Tundra) grammatical case markers are: nominative (KY and TY -ø), accusative (KY -gələ/-kələ, TY -γənə/-qənə), partitive (KY -ø; TY -lə), instrumental (KY -lə, TY -lək), genitive (KY and TY -n/-d), dative (KY -(ŋi)n, TY -(ŋi)ri), locative (KY -gə/-kə, TY -γə/-qə), ablative (KY -gət/-kət, TY -γət/-qət), prolativ (KY -gən/-kən, TY -γən/-qən), subject comitative (KY -riə, TY -riə(ŋ)), object comitative (KY -riit/-riut, -riō:, TY -riō:), and essive (KY -(ŋ)ō:n/-(ŋ)ō:t, TY -(ŋ)ō:!). As the presentation goes on, Nikolaeva also convincingly reconstructs what the common Late Proto-Yukaghir grammatical case markers should have looked like.

⁴ PS *-nä ‘companion, sibling’ ↔ PY *-riə ‘reciprocal/proprietary stem’; Genitive: PS *-n ↔ PY *-n; Lative: PS *-ŋ ↔ PY *-ŋi; Locative: PS *-kə-nā/*-kə-nä ↔ PY *-kə(nə); Ablative: PS *-kə-tə ↔ PY *-kət (<*-ŋket); Dual: PU *-k(v) ↔ PY *ki- ‘two’. Here I would personally like to add the following comparisons to be gleaned and summarized from throughout the text and other sources: Comitative: Finnish -ne (+pos. suffix -en); Vach and Vasjugan Khanty -nāt, -nāt, Tavda Mansi -nāt, -nāt ↔ KY -rie, -riit, -riut, TY -riēŋ; Adverbial locative: PS *-na/*-nä ↔ PY *-nə; Adverbial lative: PS *-ntə ↔ PY *-ŋintə. Furthermore, both Finnish and Yukaghir have -k imperatives (Harms, 1977: 311).

In chapter 4 we find *Pronominals* (p. 51–58). Yukaghir pronominals are mostly monosyllabic, and many of them have direct Uralic counterparts (p. 54), as well as, perhaps surprisingly, a few Altaic counterparts; examples include the interrogative PY **qa-/*qo-* ~ PU **ku-/*ko-* (Rédei, 1988–1991: 191–192), and PY **ki-n* ‘who’ ~ PU **ken* ‘who’ (Rédei, 1988–1991: 140–141) ~ Altaic **k’a(j)* ‘who’ (Starostin et al., 2003: 754). Similarities abound also in all the personal pronouns, which is difficult to explain other than as part of a common origin; Nikolaeva ponders on the question if the “Uralic, Altaic and Yukaghir pronominal stems may ultimately be related on a deeper macro-genetic level” (p. 58).

In chapter 5, *Verbal morphology* (p. 59–93), we obtain a clear view of the inflectional categories of not only the Yukaghir languages, but also of Uralic and Altaic languages in comparison. Differing slightly from previous researchers, Nikolaeva suggests two classes of inflectional moods, depending on their morphological expressions; the first class consists of indicative, irrealis, prospective, evidential, desiderative and debitive, and many markers are believed to have developed quite recently. As for tense, unmarked aorist and inflectional future are given. Further, subject agreement, converbs, and particles are treated in detail with numerous comparisons.⁵

Naturally, there are several morphological parallels between Uralic and Yukaghir, perhaps the most interesting: a. PU **-mA-* ; nominal derivational suffix (Aikio, 2002: 34–35); PS **-ma~*-me* <> PY **-mә-* ; nominal derivational suffix (Nikolaeva, 2006: 81); b. PU **-jA* ‘suffix of active particles, and *nomina agentis* derived from verbal stems’ <> PY **-jә* ‘imperfective particle’; c. PU **-w-* ‘passive, stative or reflexive verbal suffix’ <> PY **-uw~*-әw* ‘passive or stative suffix of intransitive verbs’; d. PU **-tA* ‘transitive suffix’ <> PY **-t(ә)* ‘transitive suffix’; e. PU **-nt(V)* ‘intransitive/multiplicative/iterative/imperfective suffix’ <> PY **-ntә* ‘detransitivizer suffix’; f. PU **-m(V)* ‘inchoative suffix’ <> PY **-mu*

⁵ Nikolaeva also corrects my own mistake (in a footnote on p. 83) that the nominal suffix *-jә* was *hitherto non-described* in literature (Piispanen, 2020: 153–156), whereas it has been quite extensively described in different and similar terms by both Krejnovic (for Tundra Yukaghir) and Maslova (for Kolyma Yukaghir).

‘inchoative suffix’.⁶ While the above are quite striking, Nikolaeva also mentions the differences in morphology, and some possible reasons for it.

In chapter 6, *Morphology and core syntax* (p. 94–108), the personal pronouns and verbal morphology by persona and numerus, among other matters, are discussed. Again, there are strong similarities between Yukaghir and Uralic, and, in some cases also to the Altaic languages. It is concluded that the genetic language affinities may be implied by these monosyllabic stems.

And finally in chapter 7, *Final remarks* (p. 109–111), briefly summarizes the major findings of this volume. In the concluding words (p. 109), Nikolaeva states that she hopefully has demonstrated that the core grammatical structure of Yukaghir is not particularly unusual if measured towards an Uralic and Altaic background before language-particular processes obscured the parallisms. Typologically speaking, Yukaghir is similar to the Uralic and Altaic languages. Like Janhunen (2009, 2014) stated, Yukaghir aligns typologically with the Ural-Altaic ‘linguistic belt’. Certain properties are shared only between Yukaghir and the Samoyedic languages (and some also with Eastern Uralic in general). The main typological differences are found in the coding of core grammatical arguments, differences which have resulted from quite late changes in the Yukaghir languages. The similarities, on the other hand, cannot all be due to language contacts, because these specific features are missing from the intervening Tungusic languages. Significantly, there are many morphological parallels between Uralic and Yukaghir, which, Nikolaeva states, are also found within numerous previously suggested cognates. In summary, Nikolaeva suggests that all parallels can be interpreted in three different ways: 1. They can be treated as chance resemblances, 2. They are the result of language contact, or

⁶ Two convincing Yukaghir-Altaic parallel are also given (p. 90). However, I would like to add the following comparisons to this comparative body of work, suggesting tentative cognancy: PU *-(i)nti- ‘frequentative verbal suffix’ (Aikio, 2014: 90) <> PY *-ńčə- > KY -žə-~žu ‘the only known frequentative verbal suffix’ (Nikolaeva, 2006: 80); PU *-śä- ‘nominal derivational suffix’ (Aikio, 2002: 23–24). Example: PU *ńimi- ‘to suck’ > PU *ńim-śä ‘breast, teat’ > PS *ńimse ‘breast, milk’ > Selkup ńipsə ‘breast, milk’ <> PY *-sə- (actually: *-śə-) ‘nominal derivational suffix, a hypothetical suffix according to common personal observations’. Example: KY ibiši: ‘woman’s breast; nipple; milk’ (*iw-śə- < PY *iw- ‘to suck’ < Pre-PU *(ń)imi- ‘to suck’), likely through *-śä- > *-śa > *-śə-: and, finally, PS *-jə- ‘nominal derivative suffix’ <> PY *-i- > KY & TY -i: ‘nominal derivative suffix’ (Nikolaeva, 2006: 80).

3. They are the result of a genetic inheritance deriving from a common Proto-Uralo-Yukaghir stage.

While the purpose of neither this review nor the book being reviewed is to prove the Uralo-Yukaghir affinity, let us still dwell a bit further on option 3, that is that there existed a valid Uralo-Yukaghir language stage. Nikolaeva agreeably suggests that, if valid, such a common tentative stage must have existed far before 5000 BP, because the Uralic languages themselves are believed to be from around 5000 BP. Based on my own interpretation of the depth of historical processes in the two language groups, I would personally suggest that the common Uralo-Yukaghir relationship existed somewhere in the ballpark of 6000-8000 BP. She further notes that the tentative Uralo-Yukaghir cognates – far from all being published yet⁷ – often pertain to basic vocabulary, core grammar, some cases, inherent and contextual inflection, and these likely do not represent borrowings. She further suggests that etymological support is required to prove the thesis (albeit she also wisely notes that no amount of data will ever convince those who do not believe in this long-range relationship in the first place; the same is completely true also of the Altaic genetic language hypothesis). Indeed, according to this reviewer, the existence of an early Uralo-Yukaghir language stage is the only reasonable explanation regarding the cumulative results found in the current state-of-the-art comparative Uralo-Yukaghir linguistics; Nikolaeva's book will no doubt aid in such future research enterprises, providing the brunt of morphological evidence.

Furthermore, Nikolaeva states that the Uralo-Yukaghir genetic hypothesis has gained some popularity in recent years. The reason for this is that more lexical correspondences between the two language groups have been noted and suggested (but, it must be told, there also exists a very notable number of additional cognates to discussed which have not yet been published - at least over 200 reasonably good correspondences (i.e. suggested cognates) in total

⁷ Here I might mention to the interested reader that a small group of researchers is currently working diligently on a new compilation with the goal to prove the existence of the Uralo-Yukaghir genetic language relationship, with particular focus on lexical studies (perhaps this broad and decisive goal well mirrors the stated *intent* in Starostin et al., 2003, which dealt with the Altaic languages, but which sadly failed to convince for a number of methodological reasons); the volume will be quite thick and hopefully comprehensively summarize many decades of research and with much new data.

exist). Furthermore, three new actual sound laws showing the development from Proto-Uralo-Yukaghir have been suggested (Piispanen, 2013, 2015 & 2016), and now with De Smit and Nikolaeva's new volume we also have solid morphological comparisons. In this book, Nikolaeva states a great conclusion and edict: "Nevertheless, the relevant Uralo-Yukaghir comparative material is not a matter of a single isolated parallel; it provides a weight of cumulative evidence" (Nikolaeva, 2020: 111).

In conclusion, this volume is indispensable both for understanding Yukaghir historical grammatical processes and the typology of the language, as well as for putting the language family into the context of the Uralic and Altaic languages. It goes well in hand with other important works on Yukaghir grammar, including Maslova (2003; on Kolyma Yukaghir). It offers many new insights, comparisons, and reconstructions, and will prove important for future comparative studies.

Abbreviations

KY = Kolyma Yukaghir

PS = Proto-Samoyed

PU = Proto-Uralic

PY = Late Proto-Yukaghir

TY = Tundra Yukaghir

References

- Aikio, A. (2002). New and Old Samoyed Etymologies. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 57, 9-57.
- Aikio, A. (2014). The Uralic-Yukaghir lexical correspondences: genetic inheritance, language contact or chance resemblance? *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 62, 7-76.
- De Smit, M. (2019). *Reconsidering Uralo-Yukaghir morphology*. [Unpublished draft paper].
- Harms, R. D. (1977). The Uralo-Yukaghir focus system: A problem in remote genetic relationship. In Hopper, P. J. (Ed.), *Studies in Descriptive and Historical Linguistics* (p. 301-316). John Benjamins Publishing Company.

Janhunen, J. (2009). Proto-Uralic – what, where and when? In Ylikoski, J. (Ed.), *The quasiquicentennial of the Finno-Ugric Society* (p. 57-78). Suomalais-Ugrilainen Seura.

Janhunen, J. (2014). Ural-Altaiic: The polygenetic origins of nominal morphology in the Transeurasian zone. In Robbeets, M. & Bisang, W. (Eds.), *Paradigm change in the Transeurasian languages and beyond* (p. 311-336). John Benjamins Publishing Company.

Maslova, E. (2003). *A Grammar of Kolyma Yukaghir*. Mouton de Gruyter.

Nikolaeva, I. (1988). *Problema uralo-jukagirskix genetičeskix svjazej* [The problem of the Uralo-Yukaghir genetic relationship]. The Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. Moskow. [Unpublished PhD. Diss.]

Nikolaeva, I. (2006). *A historical dictionary of Yukaghir*. Mouton de Gruyter.

Nikolaeva, I. (2020). *Yukaghir morphology in a historical and comparative perspective*. LINCOM Europe.

Piispanen, P. S. (2013). The Uralic-Yukaghiric connection revisited: Sound Correspondence of Geminate Clusters. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 94, 165-197.

Piispanen, P. S. (2015). Evaluating the Uralic-Yukaghiric word-initial, proto-sibilant correspondence rules. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 95, 237-273.

Piispanen, P. S. (2016). A prosody-controlled semi-vowel alternation in Yukaghir. *Journal of Historical Linguistics*, 6(2), 247-296.

Piispanen, P. S. (2020). Additional Turkic and Tungusic Borrowings into Yukaghir IV. *Journal of Old Turkic Studies*, 4(1), 152-187.

Rédei, K. (1988–1991). *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó.

Rédei, K. (1999). Zu den uralisch-jukagirischen Sprachkontakten. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 55, 1-58.

Starostin, S. et al. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages I-III*. Brill.

Received 08.11.2020	Review	JOTS
Accepted 20.11.2020		5/1
Published 10.01.2021		2021: 220-233

**Sertkaya, O. F. Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar
ve İncelemeler, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2020, ss. 368,
ISBN: 978-625-7201-07-0**

Hülya UZUNTAŞ*

Trakya University (Edirne/Turkey)
E-mail: hulyauzuntas@trakya.edu.tr

“İlim âleminde ve Türk dili ve edebiyatı alanında Dede Korkut Kitabı veya kısaca Dede Korkut adı ile tanınan eser bir destanî Oğuz hikâyeleri mecmuasıdır” (Ergin, 2011: 1). Bu hikâyelerde, Oğuz beylerinin başlarından geçen çeşitli maceralar (Ergin, 2011: 23) destanî bir üslupla anlatılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın ilim âleminde bilinen ilk yazması Dresden Krallık kütüphanesinde Henricus Orthobius Fleischer tarafından bulunan ve bir giriş ile on iki hikâyeden müteşekkil *Kitâb-ı Dedem Korkud 'Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân* başlıklı Dresden yazmasıdır.¹ Yazmayı ilim âlemine tanıtan ve üzerinde ilk çalışmayı yapan ise, aynı zamanda 1815 yılında yazmanın bir kopyasını da çıkaran Heinrich Friedrich von Diez olmuştur.² Diez'in ardından 1859 yılında yazmanın Theodor Nöldeke tarafından ikinci (Ergin, 2011: 56-57; Sertkaya, 2019: 24; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 104), yirminci yüzyılın son çeyreğinde ise Azerbaycanlı bir hattat tarafından üçüncü istinsah nüshası hazırlanmıştır (Sertkaya, 2019: 26; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 106).

Dresden yazması ile ilgili çalışmalar devam ettiği sırada, bir giriş ile Dresden yazmasında da geçen altı hikâyeden müteşekkil ikinci *Dede Korkut*

* ORCID ID: 0000-0003-2306-5483.

¹ Yazmanın içeriği ile ilgili bk. Ergin, 2011: 65.

² Daha geniş bilgi için bk. Ergin, 2011: 56-57; Sertkaya, 2019: 22-24; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 102-103.

yazması Ettore Rossi tarafından Vatikan Kütüphanesi'nde bulunarak ilim âlemine tanıtılmıştır (Ergin, 2011: 61). *Vatikan yazması* olarak bilinen bu yazma, *Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve Gayri* (Ergin, 2011: 158 [2]) başlığını taşır.

Dede Korkut Kitabı'nın bazı araştırmacılar tarafından “*Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü nüshası*”, bazıları tarafından ise “*Ankara nüshası*” olarak adlandırılan (Sertkaya, 2019: 26; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 106; Ercilasun, 2019: 9) Arap harfli 22 sahifelik bir yazmasının da Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde (I/261) kayıtlı olduğu bilinmektedir.³

Dede Korkut Kitabı'nda geçen hikâyelerden bazılarının muhtelif coğrafyalarda versiyonlarına da rastlanmaktadır. *Versiyon metinler* olarak adlandırılan (Sertkaya, 2019: 26; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 106) bu yazmalardan başka Dresden ve Vatikan yazmaları ile paralel yapı teşkil eden Arap harfli bir yazma ise 2018 yılının Aralık ayında Veli Muhammed Hoca tarafından Tahran'da bir kitapçıdan satın alınmıştır. Dijital ortama aktarılan el yazması metin kopyaları Veli Muhammed Hoca tarafından bazı araştırmacılara gönderilmiş, böylece *Dede Korkut Kitabı*'nın bu yeni el yazmasından haberdar olunmuş ve kısa sürede de farklı araştırmacılar tarafından yazma ile ilgili çeşitli yayınlar yapılmıştır.⁴

Dede Korkut Kitabı üzerinde uzun yıllar çalışan araştırmacılardan Orhan Şaik Gökyay, “*Dede Korkut kitabı ve konusu yalnız benim değildir. O hepimizindir.*” (Gökyay, 2006: 16) diyerek *Dede Korkut* hikâyelerinin ortak bir dil, edebiyat, folklor, tarih ve kültür mahsulü olarak teşekkül ettiğini vurgulamaktadır.

Bugün bilinen ilk yazmaları Avrupa kütüphanelerinde bulunan ve ilk yayınları da Avrupalı araştırmacılar tarafından yapılmış olan *Dede Korkut* yazmaları üzerindeki yayın faaliyetlerini bilhassa Türkiye ve Azerbaycanlı bilim

³ Mevcut yazma, Osman Fikri Sertkaya tarafından *kelime değişiklikleri, kelime takdim tehirleri, Dresden yazmasında olmayan metin parçalarının yer alması* gibi nedenler göz önünde bulundurularak Dresden yazmasından farklı bir dip nüshaya dayanan varyantı olarak değerlendirilmiştir (2019: 26; Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 106).

⁴ Araştırmacılar tarafından muhtelif isimlerle anılan yazma ile ilgili müstakil yayınlar yapılmış olmakla beraber, el yazması metnin sekiz ayrı neşri yapılmıştır. Yazmanın isimlendirilmesi ve neşirleri için bk. Sertkaya & Uzuntaş, 2020: 9-10.

insanları tarafından hazırlanan yayınlar takip etmektedir.⁵ Türkiye’de *Dede Korkut Kitabı* üzerine yayımlanan son çalışma, Osman Fikri Sertkaya’ya aittir.

Osman Fikri Sertkaya’nın *Dede Korkut Kitabı* hakkındaki bu yayını, bugüne değin eser üzerine çeşitli dergi ve kitaplarda yayımlanan ve ilk defa bu çalışmada yayımladığı müstakil araştırma ve inceleme yazılarını, Azerbaycan-Türkiye arasında yapılan *Dede Korkut* konulu ikili kolokyumların sunuş, açış-kapanış konuşmalarını ve *Dede Korkut*’la ilgili çeşitli yazıları / yazışmaları ihtiva eden, Bilge Kültür Sanat yayınları tarafından 20 Ekim 2020 tarihinde ilk baskısı yapılan *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler* isimli 368 sahifelik çalışmasıdır.

Eserin, *Dede Korkut Kitabı*’nın Dresden yazmasındaki *Kaňlı Koca ođlu Kan Turalı* boyunun ana karakterleri olan Kan Turalı ve Selcen Hatun’un temsilini içeren ön kapak resmi, mezkûr boydaki bir soylamanın

Tartanda bir ok-ile (yiğit seni) namlar idüm

Demrensüz (bir) ok ile yiğit seni sınar idüm

mısraları (D102a/4-5) ile tamamlanmıştır. *İç Kapak* sahifesinden (s. 3) sonra, “Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Dr. Honoris Causa Orhan Şaik Gökyay, Prof. Dr. Muharrem Ergin’in aziz hatıralarına” ithaf edilen eserin *ithaf* sahifesi (s. 5), ardından *İçindekiler* listesi (s. 7-8) yer alır. İçindekiler listesini, Sertkaya’nın *Dede Korkut* hikâyeleri ile tanışmasını anlattığı ve 1988-2019 yılları arasında düzenlenen Uluslararası *Dede Korkut* Kolokyumları ile eser içeriği hakkında bilgi verdiği *Sunuş* (s. 9-14) kısmı takip eder. *Sunuş*’tan sonra eserin ana bölümünü oluşturan ve farklı tarihlerde kaleme alınan 26 yazı yer alır.

1. “*Dede Korkut Kitabı*’nın Vatikan Nüshasının Latince, Arapça, Farsça ve Türkçe Metin Dışı Kayıtları” (s. 15-28)

Hikâyet-i Latîfe-i U’cûbe ve Mahcûbe-i Zarîfe ve *Hikâyet-i Oguz-nâme-i Kazan Beg ve Gayrı* başlıklı iki metin ihtiva eden Vatikan yazmasının 1a, 1b, 107b, 108a, 110b sahifelerinde bulunan Latince, Arapça, Farsça ve Türkçe on yedi kaydın incelendiği bu yazıda, tıpkıbasımlarına da yer verilen kayıtlar numaralandırılarak listelenmiş, Arap harfli olanlar Latin harflerine aktarılmış ve

⁵ *Dede Korkut Kitabı* ile ilgili başlıca yayınlar için bk. Ergin, 2011: 56-64; Gökyay, 2006: 648-694; Erdem, 1998: 50-72; Sertkaya, 2006: 11-23.

Latince, Arapça, Farsça kayıtların Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Metin dışı kayıtların değerlendirildiği sonuç bölümünde kayıtlardaki bilgilerden hareketle yazmanın Vatikan kütüphanesine intikaline kadarki yedi sahibi sıralanmıştır.

2. “Dede Korkut Kitabı’nın Dresden Nüshasının Türkçe, Latince, Farsça ve Arapça Metin Dışı Kayıtları” (s. 29-44)

Dresden yazmasının 1a, 1b, 2a, 155a (155b)⁶ sahifelerindeki Türkçe, Latince, Farsça ve Arapça yazılan on beş metin dışı kayıtla ilgili önceki okuma ve anlamalar değerlendirildikten sonra tıpkıbasımlarına da yer verilen kayıtlar numaralandırılarak listelenmiş, Arap harfliler Latin harflerine aktarılmış ve 2-3, 5-7, 9-15. kayıtlar Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

3. “Dede Korkut Kitabı’nda Dörtlük Türü ve Hece Vezni Var mı?” (s. 45-54)

*Dede Korkut Kitabı’nın Bamsı Beyrek boyunda geçen iki soylama (D57a/6-12, V79b/11-80a/1; D56b/1-6, V79b/1-3)*⁷ incelenmiştir. İlk soylama üzerinde yapılan daha evvelki okuma çalışmaları sıralandıktan sonra Sertkaya 4+3=7’li hece vezniyle dörtlük şeklindeki okuyuşunu, dipnotlarda belirttiği gerekçeler ile birlikte vermiştir.⁸ Dresden ve Vatikan yazmalarındaki tıpkıbasımlarına da yer verilen (s. 48-49) ikinci soylamanın Ergin ve Gökyay tarafından yapılan okuma ve anlamlandırmaları verildikten sonra soylama, Sertkaya tarafından tespit edilen hece vezni ve kafiye düzenine göre yeniden okunarak anlamlandırılmış (s. 51-52) ve soylamanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak açıklamalar listesi eklenmiştir (s. 53-54).⁹ Bu çalışması ile Sertkaya, “*Dede Korkut Kitabı’ndaki manzum parçalarda hece vezni ile söylenmiş, dörtlüklerin var olduğuna*”(s. 48) dikkat çekmiştir.

⁶ İlgili düzelti için bk. s. 43.

⁷ Dresden ve Vatikan yazmalarının sahife/satır numaraları Tezcan & Boeschoten, 2018 neşrine göre verilmiştir.

⁸ İlgili soylama için ayrıca bk. s. 60-63, 231-339.

⁹ Bugüne değin araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunup anlamlandırılan ikinci soylamanın son okuma, anlamlandırma ve açıklamaları için bk. s. 231-339. Mezkûr soylama için ayrıca bk. s. 71-77.

4. “Dr. Osman Fikri Sertkaya’nın Dede Korkut Kollokyumunu Açış Konuşması” (s. 55-56)

1-8 Temmuz 1988 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan’da düzenlenen Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin karşılıklı imzaladığı *Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı* çerçevesinde yapılan *Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı* konulu (s. 57) ilk karşılıklı kolokyuma Millî ve Milletlerarası Türkoloji Kongresi Genel Sekreteri olarak katılan Dr. Osman Fikri Sertkaya’nın kolokyum açılışında yapmış olduğu konuşma metnidir.

5. “Sunuş” (s. 57-58)

1-8 Temmuz 1988 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan’da düzenlenen *Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı* konulu *I. Sovyet-Türk Kolokyumu*’nun ardından kaleme alınan yazıda kolokyum katılımcılarının listesi verilmiş, kolokyumun Türkiye ve Azerbaycan’daki edebî yankılarından bahsedilerek *II. Türk-Sovyet Kolokyumu*’nun Bakü kolokyumunda tayin edilen tarih-yer ve konusu duyurulmuştur.

6. “Dede Korkut Kitabı’ndaki Bazı Manzum Parçaların Hece Vezni ve Manzume Türü Açısından Değerlendirilerek Yeniden Okunması” (s. 59-78)

Dede Korkut Kitabı’ndaki manzumeler ile ilgili evvelki görüşler listelenerek manzumelerin okunmasında karşılaşılan güçlüğüün sebepleri tespit edilmiş, bu sebepler “*eksik mısraların ilâvesi*”, “*eksik kelimelerin ilâvesi*” ve “*naşirlerin yanlış okumalarının düzeltilmesi*” olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir.

“*Eksik mısraların ilâvesi*” alt başlığında, ilgili başlık için güzel bir örnek teşkil eden, “*Dede Korkut Kitabı’nda Dörtlük Türü ve Hece Vezni Var Mı?*” başlıklı yazıda incelenen *Bamsı Beyrek* boyunda geçen ilk soylama (D57a/6-12, V79b/11-80a/1) örnek verilmiştir (s. 60-63).

“*Eksik kelimelerin ilâvesi*” alt başlığında vezni ve yapısı tespit edilen beş soylama örnek verilmiştir (s. 63-66). Bunlar sırası ile;

Kazan Bey’in oğlu Uruz’un tutsak olduğu boyda geçen bir soylama (D66b/3-67a/3, V93b/5-8) (s. 64-66)

Salur Kazan’in evinin yağmalandığı boyda geçen bir soylama (D22a/13-22b/7, V85a/12-85b/2) (s. 67-68)

Derse Han oğlu Boğaç Han boyunda geçen bir soylama (D10b/12-11a/5, V62b/1-5) (s. 69)

Derse Han oğlu Boğaç Han boyunda geçen bir soylama (D18a/3-18b/5, V66b/4-11) (s. 70-71)

Derse Han oğlu Boğaç Han boyunda geçen bir soylama (D18b/6-19a/3, V66b/13-67a/6) (s. 70-71)'dir.

Bu başlık altında incelenen soylamalarla ilgili açıklamalar dipnotlarda verilmiştir.

“*Naşirlerin yanlış okumalarının düzeltilmesi*” alt başlığında ilgili başlığın güzel bir rneği olan, “*Dede Korkut Kitabı'nda Dörtlük Türü ve Hece Vezni Var Mı?*” başlıklı yazıda incelenen *Bamsı Beyrek boyundaki ikinci soylama (D56b/1-6, V79b/1-3) ele alınmıştır (s. 71-75).*

Bu yazı ile, mensur bir metin olan *Dede Korkut Kitabı* içerisindeki manzumelerin yapısı ve veznine dikkat edilerek okunması gerektiğinin güzel bir rneği verilmiştir.

7. “Sunuş” (s. 79-81)

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Azerbaycan Elmler Akademiyası ve Azerbaycan Yazıcılar Birliği'nin işbirliğiyle 21-26 Aralık 1998 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan'da düzenlenen *II. Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu*'nun ardından kaleme alınan yazıda açış oturumundan kapanış oturumuna kadar gerçekleştirilen tüm oturumlar tarih ve saat sıralaması ile verilerek her oturumdaki katılımcılar ve bildiri başlıkları listelenmiştir. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü olarak kolokyuma iştirak eden Sertkaya'nın bu yazısı tarih bir kayıt hüviyetinde olduğu için, benzeri diğer yazıları gibi, ayrı bir ehemmiyeti haizdir.

8. “İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'nın Açış Konuşması” (s. 83-85)

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Azerbaycan Elmler Akademiyası ve Azerbaycan Yazıcılar Birliği'nin işbirliğiyle 21-26 Aralık 1998 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan'da düzenlenen *II. Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu*'nda Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'nın İstanbul Üniversitesi Türkiyat

Araştırmaları Enstitüsü müdürü olarak yaptığı açış konuşmasının metnidir. Konuşmasının başında vefat eden korkutşinasları rahmetle yad eden Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, ikinci kolokyumun katılımcısı olan Türk heyetini takdim etmiş, ömrünü *Dede Korkut* çalışmalarına adayan ve kendilerine pilaket takdim edilmesi kararlaştırılan âlimlere pilaket sunumunu gerçekleştirdikten sonra, Dede Korkut ile ilgili 1998 yılında Türkiye’de yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Bu yazı da, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya’nın benzeri diğer “*sunuş, açış konuşması, kapanış konuşması*” yazıları gibi tarihî bir belge hüviyetinde olduğu için, ayrı bir öneme sahiptir.

9. “İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya’nın Kapanış Konuşması” (s. 87-88)

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Azerbaycan Elmler Akademiyası ve Azerbaycan Yazıcılar Birliği’nin işbirliğiyle 21-26 Aralık 1998 tarihleri arasında Bakü/Azerbaycan’da düzenlenen *II. Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu*’nda Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya’nın İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü olarak yaptığı kapanış konuşmasının metnidir. Kolokyumun değerlendirmesi yapılmış, emeği geçenlere teşekkür edilerek alınan kararlar açıklanmış, teklifler beyan edilmiştir.

10. “*Dede Korkut Kitabı*’nın Dresden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılışı Üzerine” (s. 89-112)

Dede Korkut Kitabı’nın Dresden yazması ile *Dede Korkut* neşir ve araştırmalarında görülen hatalar “*Dede Korkut*’un Dresden yazmasının müstensihine ait hatalar” ve “*Dede Korkut* nâşirleri ve araştırmacılarına ait hatalar” olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilerek bazı yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulmuştur:

I. *Dede Korkut*’un Dresden yazmasının müstensihine ait hatalar

I/1a. İmlâda başka kelime yerine yanlış yazılan kelimeler (4 örnek)

I/1b. İmlâda ayrı yazılan kelimeler (7 örnek)

I/1c. İmlâda noktalama veya diş hatası yüzünden yanlış okunan kelimeler (1 örnek)

I/2. İmlâda fazla harf veya hece yazılması yüzünden kelimenin yanlış teşhis edilmesi (listelenen 13 örnek)

I/3a. İmlâda eksik harf veya hece yazılması yüzünden kelimenin yanlış teşhis edilmesi (listelenen 37 örnek)

I/3b. İmlâda eksik kelime olması yüzünden ibârenin veya cümlenin anlaşılabilmesi (listelenen 28 örnek)

I/4. İmlâda noktalama işaretlerinin yanlış yere konulmasından kaynaklanan yanlış teşhisler (2 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II. Dede Korkut nâşirleri ve araştırıcılarına ait hatalar

II/1. Yanlış okuma, açıklama ve tercüme

II/1a. Şedde'nin okunmaması (1 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/1b. Şedde'nin yanlış okunması (1 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/1c. / Elif harfinin /a/ yerine /i/ okunması (1 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/1d. / Elif harfinin /e/ yerine /a/ okunması (1 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/1e. / (Elif-Vâv) harflerinin /ö/ yerine /ü/ okunması (1 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/1f. Kalın sıralı kelimeyi ince sıralı okumak (2 örnek [geniş bir izah ile birlikte])

II/2. Daha önce doğru okunan bir kelimeyi düzeltme gayesiyle yanlış çevirmek (1 örnek)

II/3. Başkasının buluşunu veya okuyuşunu sahiplenmek yani "intihal" (2 örnek)

II/4. Kaynak eksikliği nedeniyle gözden kaçan açıklamalar ve değerlendirmeler (2 örnek).

11. "Sunuş" (s. 113)

Azerbaycan Yazarlar Birliği (Azerbaycan Yazıcılar Birliği) Başkanı Anar Resuloğlu Rızayev'in 1999 yılında Ötüken yayınevi tarafından neşredilen 142 sahifelik Çağdaş Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış *Dede Qorqut* adlı eserinin tanıtımıdır.

12. “Dede Korkut'ta Geçen Tarıklığı Boşalmak İbaresini Üzerine” (s. 115-124)

Kaňlı Koca ođlu Kan Turalı boyundaki bir metin parçasında (D91a/2-92a/8) geçen bazı okuma ve anlamalar listelenerek değerlendirilmiş, ardından parçada geçen ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunup anlaşılan - طارقلغني بوشلا (D92a/4) deyimini ile ilgili, daha evvel yapılan izahlar da sıralanarak Sertkaya'ya ait okuma ve anlamlandırma teklifi ortaya konulmuştur.

13. “Sâdettin Özçelik'e Mektup” (s. 125-140)

Sâdettin Özçelik'in 2006 yılında Gazi Kitabevi yayınları arasından çıkan *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar* adlı çalışmasında, Sertkaya'nın “*Dede Korkut'ta Geçen Tarıklığı Boşalmak İbaresini Üzerine*” başlıklı bildirisini ile ilgili yaptığı “değerlendirmesinin Sertkaya tarafından değerlendirildiği” 16.04.2007 tarihli mektubunun tam metnidir.

14. “Kitâbı Dede Korkut'ta Basat Okunan İsim Üzerine Yeni Görüşler” (s. 141-149)

Depegöz boyunun kahramanı olan بباط 'ın bugüne değin *basat* okunan adının Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda geçen imlâlarından hareketle neden *busat* veya *pusat* okunması gerektiği ortaya konulmuştur.

15. “Dede Korkut Hikâyelerinde Askerlikle İlgili Moğolca Kelimeler Üzerine” (s. 151-163)

Dede Korkut hikâyelerindeki askerlikle ilgili kelimelerden 17 tanesi (bahadır, cılasun, epçin, cebe, tugulga, cıda, çomag, kalkan, sadag, balçağ, namlamak, karavul, cılavı, cılbır, yılga-, ılgar, keher) açıklanarak bu kelimelerin Dede Korkut hikâyelerinde kullanıldıkları cümleler sıralanmıştır.

16. “Mongolian Words and Elements in the Oghuz Epic Dede Qorqut. I. (Words Related to Military)” (s. 165-172)

“*Dede Korkut Hikâyelerinde Askerlikle İlgili Moğolca Kelimeler Üzerine*” başlıklı on beşinci yazının İngilizce çevirisidir. On beşinci yazıdan farklı olarak ilgili kelimelerin *Dede Korkut* hikâyelerinde kullanıldıkları cümleler bu yazıda yer almaz.

17. “Haberler: III. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu” (s. 173-175)

20-22 Haziran 2009 tarihleri arasında Bakü’de düzenlenen *III. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu*’nun ardından kaleme alınan bir değerlendirme yazısıdır. Kolokyumun oturumları ile ilgili bilgi verilmiş ve *IV. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu*’nun düzenleneceği yer ve tarih bilgisi duyurulmuştur.

18. “Görülmemiş Rüyalar (2)” (s. 177-179)

“20-22 Haziran 2009 tarihleri arasında Bakü’de düzenlenen *III. Uluslararası Dede Korkut Kolokyumu*’nun açılış töreninde Sertkaya’nın eş başkan olarak yaptığı açış konuşmasının (s. 177 [dip. 169]) metnidir. Okuyucuları (öncesinde dinleyicileri) içine çeken etkileyici bir olay örgüsü hâkimdir.

19. “Derse Han Boyunda Geçen Bir Yetmen İkizlemesi (Sinonimi) Üzerine” (s. 181-188)

Derse Han boyunda iki kez geçen ([D8b/9]- [V61a/10]; [D9a/10]- [V61b/6]) ve *Dede Korkut* nâşirleri ve araştırmacıları tarafından farklı şekillerde okunup anlamlandırılan ibâresi ile ilgilidir. Sertkaya, sinonim (kompositum) olarak değerlendirdiği ibâreyi daha evvel yapılan çalışmalara da yer vererek yeniden açıklamıştır.

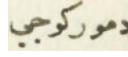

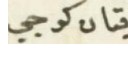
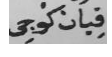
20. “Begrek > Beyrek Kelimesi Üzerine” (s. 189-192)

Bamsı Beyrek boyunun kahramanının *Dede Korkut* nâşirleri ve araştırmacıları tarafından farklı şekillerde okunan ve açıklanan ismi ile ilgilidir. İsim hakkında yapılan önceki okuma ve açıklamaları listeleyip değerlendiren Sertkaya, ismin Eski Türkçe dönemine ait metinlerdeki imlâlarına da yer vererek etimolojik izahını yapmış ve anlamlandırmıştır.

21. “Dede Korkut İthafı ve Bazı Yazışmalar” (s. 193-213)

İlgili yazının “ithaflar” bölümü, *Dede Korkut* nâşirlerinden Orhan Şaik Gökyay’ın 1938 tarihli *Dede Korkut* neşrini takdim ettiği Ahmet Caferoğlu ve Hüseyin Nihal Atsız’a ithafları ile Muharrem Ergin’in 1958 tarihli *Dede Korkut* neşrini hediye ettiği asistanı Osman Fikri Sertkaya’ya ithafını içerir (s. 193-196). Başlıkta belirtilen “bazı yazışmalar” bölümü *Dede Korkut Kitabı*’nın Dresden yazması ile ilgili kütüphane kayıtlarını, Vatikan yazması hakkında Muharrem Ergin ve Ettore Rossi yazışmalarını, Türk Dil Kurumu yürütme kurulunun Dede Korkut Kutlamaları Düzenleme Kurulu tarafından yayımlanması kararlaştırılan Vatikan yazmasını yayıma hazırlamak üzere vazifelendirilen Mustafa S. Kaçalın’ın *Hikâyet-i Oğuz-Nâme-i Kazan Bég ve Gayrı* adı ile neşre hazırladığı çalışma hakkında Türk Dil Kurumu’na sunulan raporu ve Muharrem Ergin’in 1963 tarihli *Dede Korkut* neşrinden sonra Orhan Ş. Gökyay’ın Ergin neşrini tenkidi ile başlayan Gökyay-Ergin yazışmaları hakkındaki bilgileri, bunlardan Ergin’in Gökyay tenkidini tenkit yazısının yayımı ile ilgili yazışmaları ve Sertkaya’nın eş başkan olarak “20-22 Haziran 2009 tarihleri arasında Bakü’de düzenlenen III. Uluslararası *Dede Korkut Kolokyumu*’nun açılış töreninde yaptığı “Görülmemiş Rüyalar (2)” başlıklı açış konuşmasının (s. 177 [dip. 169]) bir kısmını ihtiva eder (s. 197-213).

22. “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Demür Güci ve Kıyan Güci veya Demür Egüci ve Kıyan Egüci İsimleri Üzerine” (s. 215-222)

Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı boyda [D21b/12]- [V85a/5] ve [D21b/12]- [V85a/5] imlâları ile geçen isimlerin nasıl okunması gerektiği ile ilgilidir. Bu isimler ile ilgili daha evvel yapılan çalışmalara da yer veren Sertkaya, özellikle *Kıyan* ismini teferruatlı bir şekilde izah ederek her iki ismin okunuşu ile ilgili görüşünü gerekçeleri ile ortaya koymuştur.

23. “Derse Han ile Ailesi Hakkında Son Bilgiler ve Metinde Geçen Kara Donlu Derviş, Sayvân, Asanmış İdi Gibi Kelimelerin Yeniden Anlamlandırılışı Üzerine” (s. 223-229)

Hristiyan bir Türk olduğu ifade edilen Han’ın unvanının niçin *Derse/Dérse* şeklinde okunması gerektiği belirtilmiş, *Derse Han*’ın sülalesi ve ailesi

hakkındaki bilgilere dayanılarak *Dede Korkut Kitabı*'nda ismi zikredilmeyen Derse Han'ın hatunu ve oğlu Boğaç'ın isimlerinin tespiti yapılmış ve aynı boydaki “*kara donlu derviş, sayvân, asanmış idi*” ibâreleri açıklanarak anlamlandırılmıştır. Ayrıca ilgili boyda geçen “*kara otağ, kara keçe, kara koyun, kuru kuru çaylara suvcı saldım*” ibâreleri de değerlendirilmiştir.

24. “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Bir Soylamanın Analizi” (s. 231-339)

Bamsı Beyrek boyunda geçen ve bugüne değin *Dede Korkut* araştırmacıları tarafından farklı şekillerde okunup anlamlandırılan soylamanın (D56b/1-6, V79b/1-3)¹⁰ Sertkaya tarafından son okuma, anlamlandırma ve açıklamalarının yapıldığı bu yazı, eser içindeki en hacimli yazıdır. Sertkaya ilgili soylamanın 1938 tarihli Orhan Şaik Gökyay okuyuşundan başlayarak 2020 yılına kadar muhtelif araştırmacılar tarafından yapılan okuma, çeviri ve açıklamaları kronolojik olarak verdikten sonra, kendi son okuma, çeviri ve açıklamalarına yer vermiştir. Soylama ile ilgili okuma ve izahların kronolojik olarak takip edilebildiği çalışmada Sertkaya'nın konuyu değerlendirme yöntemi, benzeri şekilde izaha muhtaç başka metinlerin çözümü için de yol gösterici olmuştur.

25. “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Unutulmuş Bir Mûsikî Âleti: “Şâdılık Çalmak/Şadılık Çalmak” = “Şâdiyân” ve “Şâdiyân Çalmak”. (s. 341-348)

Osman Fikri Sertkaya ve Yusuf Azmun tarafından müştereken hazırlanıp 11 Haziran 2020’de *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez’e Ad Verme Çalıştay*’nda sunulan bildiri metnidir.¹¹ Bu yazıda *Dede Korkut Kitabı*’nda 7 kez geçen *şâdılık çalmak* ibâresi daha evvel yapılan açıklamalara da yer verilerek değerlendirilmiş, *şâdılık*’ın *Dede Korkut* neşirlerinde bahsedildiği gibi telli değil üflemeli bir mûsikî aleti olduğu ve bu mûsikî aletin Farsça ve Türkmen Türkçesinde *şâdiyân* şeklinde kullanılan mûsikî aleti ile ayniliği teferruatlı bir incelemeyle ortaya konulmuştur.

26. “Atatürk (Dede Korkut Ağzıyla)” (s. 349-352)

¹⁰ İlgili soylama için ayrıca bk. s. 48-54, 71-77.

¹¹ Basılı bildiri metni için bk. Sertkaya & Azmun, 2020: 384-392.

Dede Korkut Kitabı'ndaki *boylama* ve *soylama*'ların üslubunca Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan tarafından III. Edebiyat Gecesi için yazılmış metindir.

Eserin *Dizin* bölümünde (s. 353-368), eser içerisindeki şahıs isimleri, mevcut imlâlarına göre isim-soy isim şeklinde alfabetik olarak sıralanarak zikredildikleri sahife numaraları verilmiştir [Örneğin, Ayşe Gül 179 bk. **Ayşegül Sertkaya** (s. 355a)]. Aynı ismin farklı imlâlarına bk./krş. kısaltmaları ile göndermeler yapılarak [Örneğin, Ayşe Gül 179 bk. **Ayşegül Sertkaya** (s. 355a); **Ayşegül Sertkaya** 179, 327, 327, 333, 333 krş. Ayşe Gül (s. 355a)] eserde değişik imlâlarla kullanılan isimlere toplu olarak erişebilme kolaylığı sağlanmıştır.

Sonuç

Eserdeki 17 yazı farklı tarihlerde muhtelif dergilerde yayımlanmıştır. Bunlardan ikisi (1, 2. yazılar) *Türkologiya* dergisinde; dördü (3, 17, 18, 22. yazılar) *Türk Dili* dergisinde, biri (4. yazı) *Türk Kültürü* dergisinde, altısı (5, 6, 7, 8, 9, 10. yazılar) *TDAY Belleten* dergisinde, ikisi (11, 19. yazılar) *Dede Qorqud* dergisinde, biri (16. yazı) *Mongolica “An International Annual of Mongol Studies”*de, biri (20. yazı) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji dergisinde* yayımlanmıştır. Eserdeki 4 yazı (12, 14, 23, 25. yazılar) bildiri kitaplarında, 1 yazı (21. yazı) armağan kitabında, 1 yazı (26. yazı) müstakil çalışma olarak yayımlanmış, 3 yazı (13, 15, 24. yazılar) ise ilk kez bu çalışmada yayımlanmıştır.

“Araştırma-inceleme yazıları” olarak değerlendirilen yazılarda *Dede Korkut Kitabı*'ndaki pek çok konuya ışık tutulmuştur. *Dede Korkut* konulu yazıların/yazışmaların kayıtlarını içeren diğer yazılar ise tarihî birer belge hüviyetine sahip olması bakımından oldukça önemlidir.

Eserini Türkiye'nin merhum *Dede Korkut* araştırmacılarından hocası Ahmet Caferoğlu, Orhan Şaik Gökyay ve doktora babası Muharrem Ergin'e ithaf ederek ruhlarını şad eden Sertkaya, 11 Ağustos 2013 tarihinde yaş haddinden dolayı çalıştığı kurumdan emekliye ayrılmasına karşın, “*Bilim adamı bilimden emekli olmaz*” anlayışıyla ilmî çalışmalarına ara vermeden devam etmekte ve çalışkanlığı ile genç araştırmacılara örnek olmaktadır.

Bu örnek çalışmayı hazırlayarak Türklük Biliminin istifadesine sunan hocam Osman Fikri Sertkaya'yı kutluyor, kendisine ve eşi, hocam Ayşegül

Sertkaya'ya, Türklük Bilimine kazandırılacak daha nice kıymetli çalışmaları hazırlayacağı sağlıklı uzun yıllar diliyorum.

Kaynakça

Ercilasun, A. B. (2019). Dede Korkutun Yeni Nüshası Üzerine Konu-Bağlantılar-Yer-Zaman-Okuyuş. *Dil Araştırmaları*, 24, 7-13.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. 8. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalıcı Yayınları.

Sertkaya, O. F. (2006). *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları)*. Ötüken Neşriyat.

Sertkaya, O. F. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Kaç Yazma Nüshası Var? *Dede Qorkud, Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu*, 3, 21-27.

Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Sertkaya, O. F. & Azmun, Y. (2020). Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Unutulmuş Bir Mûsikî Âleti: "Şâdılık Çalmak/Şadılık Çalmak"="Şâdiyân" ve "Şâdiyân Çalmak. In Uluç, G. & Şimşek, N. D. (Ed.), *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı Bildiriler Bétiği, 11-12 Haziran 2020* (pp. 384-392). Kutlu Yayınevi.

Sertkaya, O. F. & Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tezcan, S. & Boeschoten, H. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri*. 5. Baskı. Yapı Kredi Yayınları.

Received 20.12.2020	Review	JOTS
Accepted 02.01.2021		5/1
Published 10.01.2021		2021: 234-239

**Tulu, S. Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar-
Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi, Dresden Nüshası ve
Günbed-i Kâvus/Türkmensahra Elyazması Esasında,
Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, ss. 392, ISBN:
978-625-406-755-6**

MükremiN YILDIRIM*

Samsun/Turkey

E-mail: mkrmnnyldrm55@hotmail.com

Türk milletinin hayatını, Türk kültürünün sayısız zenginliklerini, Türk'ün yüksek insanî değerini, vasfını ve erdemini yansıtan bir eser olan *Dede Korkut Kitabı*'nın, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başı arasında yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Nazım ve nesir türünde olan eserin içinde bulunan hikâyeler, Oğuz Türklerinin IX-XI. yüzyıllar arasındaki yaşama biçimlerini, gelenek ve göreneklerini, değer yargılarını, yaşam mücadelelerini yansıtmaktadır. Eserin Dresden, Vatikan ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında Dresden'de bulunmuş olan nüshası, Oğuz boyunun diliyle *Dedem Korkut Kitabı* anlamına gelen, *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân* adını taşımaktadır. XX. yüzyılın başlarında Vatikan'da bulunmuş olan nüshası ise *Oğuzname hikâyesi, Kazan Bey ve diğerleri*" anlamına gelen, "*Hikâyet-i Oğuzname, Kazan Beğ ve Gayrı* adını taşımaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden nüshasında bir giriş bölümü ile 12 hikâye bulunmaktadır. Vatikan nüshasında ise Dresden nüshasında bulunan giriş ve hikâyelerden farklı olmayan 6 hikâye bulunmaktadır. Son yıllarda ise *Dede Korkut Kitabı*'nın başka bir nüshası

* ORCID ID: 0000-0001-7780-6975.

bulunmuştur. *Dede Korkut* hikâyelerinin üçüncü nüshası ise Türkiye’de M. Ekici ve Y. Azmun tarafından yayımlanmıştır.

Dede Korkut Kitabı hiç şüphesiz, Türklük Bilimi için eşsiz bir eserdir. Türk edebiyatının en gözde eserlerinin başında gelir dersek, yanlış bir söylemde bulunmuş olmayız. Öyle ki, Türk edebiyatı tarihinin büyük âlimi F. Köprülü, bu büyük eserin önemini anlatmak için “*Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar*” demiştir. *Dede Korkut Kitabı*, millî destan olmasının yanı sıra müellifinin millet olması yönünden de oldukça önemlidir. Bu bağlamda, milleti millet yapan en önemli değerlerden biri olan kültürü yansıtmaktadır. Kültür ile birlikte tabiatın ön planda olması, hızlı ve coşkun bir zaman içinde olayların geçmesi, Türklerin hayat tarzı hakkında bize bilgi vermektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nın, bünyesinde barındırdığı birçok vâsfinin yanında en büyük vâsfi, dil vâsfidir. Oğuz dilinin en güzel, açık, yalın ve aynı zamanda coşkun bir üslup ile yazılmış en kutsal kitabı durumundadır. Bu özellikleri açısından bakıldığında, bu eser üzerine bilim insanlarımız tarafından çalışmalar yapılması, bir hayli kaçınılmaz bir durumdur.

Dede Korkut Kitabı’nın üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Vatikan nüshasının ilim âlemince 1950 yılından sonra tanınmasından dolayı, yapılan çalışmaların daha çok Dresden nüshası üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Eserin Dresden nüshası, Dresden Kral Kütüphanesinde ilk kez H.O. Fleischer tarafından bulunmuştur. İlim âlemine tanıtımı ise H. F. von Diez tarafından yapılmıştır. Vatikan nüshası ise Ettore Rossi tarafından Vatikan Türkçe yazmalar arasında bulunmuştur. Rossi, Vatikan kitaplığında bulduğu bu eseri bilim dünyasına tanıttikten iki yıl sonra (1952) Oğuznâmenin İtalyanca çevirisini, tıpkıbasımını ve incelemesini bir kitapta toplamıştır. Rossi, altı hikâyeyi içine alan Vatikan nüshasının, Dresden nüshasına göre çok düzgün yazıldığını ve harekeli olduğundan dolayı Dresden nüshasının anlaşılmasında yarar sağlayabileceğini belirtmiştir.

Türkiye’de ise Kilisli Rifat tarafından neşri yapıldıktan sonra *Dede Korkut Kitabı* üzerine çalışmalar başlamıştır. İlk neşirden sonra Orhan Şaik Gökyay *Dede Korkut Kitabı*’nı düzeltmeler ve incelemeler yaparak 1938’de yeni Türk alfabesiyle yayımlamıştır. 1958 yılında ise Muharrem Ergin tarafından *Dede Korkut Kitabı*’nın ilk bilimsel metin yayını yapılmıştır. Eserin dili açısından Ergin, Rossi’den farklı

düşünmektedir. Yayımladığı eserde, Vatikan nüshasının Dresden nüshasına göre çok kötü durumda olduğunu, iki nüshanın da XVI. asırdan öncesine ait olamayacağını söylemektedir. Ergin nüshalarda bulunan dil farkını saha ayrılığına bağlamaktadır. Kelime başındaki /b/ > /m/, /t/ > /d/ değişimi, ilk hecedeki /e/ ve /i/ meselesi, /k/, /h/ ve /ğ/ meselesi ve Vatikan nüshasında, Dresden'deki {-gAç} gerundiumu yerine {-IcAk} gerundiumunun kullanılmasını örnek olarak göstermektedir. Bütün bu özellikleri göz önünde bulundurarak Dresden nüshasının XVI. yüzyılın ilk yarısında, Vatikan nüshasının ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edildiğini tahmin etmektedir. Son yıllarda ise S. Tezcan ve H. Boeschoten tarafından *Dede Korkut Oğuznameleri* adlı eser yayımlanmıştır. Tezcan ve Boeschoten, bu eserin iki farklı nüshasının olmadığını dolayısıyla birinin iyi birinin kötü olma durumunun da olmadığını ileri sürmektedir. Bir diğer yandan yazarlar *Dede Korkut Oğuznameleri*'nin dilinin Doğu Anadolu ağız özellikleriyle karışmış Eski Anadolu Türkçesi olduğunu savunmuşlardır. Yukarıda da görüldüğü üzere, *Dede Korkut Kitabı* üzerine yapılan çalışmalarda birçok yönden farklılık görülmektedir. Burada tanıtacağımız eser ise S. Tulu'nun bilim dünyasına kazandırdığı eserdir.

Tulu'nun eseri yazar hakkında, önsöz, kısaltmalar ve işaretler, bibliyografya, I. bölüm, II. bölüm, sözlük ve ekler bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada yazar hakkında bilgi verildikten sonra önsöz bölümüne geçilmiştir. Önsöz bölümünde eserin tarihî önemi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde *Dede Korkut Kitabı*'nın üzerine yapılan filolojik çalışmalar ve diğer yapılan çalışmalardaki eksikliklerin giderilmesi, hataların onarılması ve yeniden okuma önerilerinin eserde mevcut olduğundan bahsedilmiştir. Yazar, önsöz bölümünde, bu çalışmanın önceki yapılan çalışmalardan farklı olarak eski çalışmalar ve yorumların dikkate alınarak karşılaştırmalı olarak yapıldığını söylemiştir. Önsöz bölümünden sonra yazar eserdeki kısaltmalar ve işaretler ile bibliyografya bölümlerine yer vermiştir. Bibliyografya bölümünde, çalışmada toplam 100 kaynak adı gösterilmiştir.

Eserin birinci giriş bölümünde (s. 1-3), *Dede Korkut Kitabı*'nın tarihi, yazıldığı tür ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Korkut ata hakkında bilgi verilmiş ve aynı zamanda eser üzerine yapılan çalışmalara değinilmiştir. Bu

çalışmalarda eksiklik olduğu belirtilerek Tezcan ve Boeschoten'in iki nüshayı ayrı ayrı yayımlayarak onardığı söylenmiştir.

Çeviride dikkate alınacak notlar bölümünde (s. 3-4), yapılan çalışmanın Dresden, Vatikan, Günbed-i Kāvus yazmalarının karşılaştırılarak ortaya konduğu belirtilmiştir. Çeviri yapılırken yazmanın orijinal dilinden çok fazla uzaklaşmadan yazıcının üslubunun korunmaya çalışıldığı da söylenmiştir.

Dede Korkut metnlerinin dili ve yazıldığı dönem (s. 4-8) kısmında, *Dede Korkut* metnlerinde birçok karışık yazım/implâ sorunlarıyla karşılaştığı ve metnlerin okunmasını zorlaştırdığı belirtilmiştir. Eserin yazıldığı dönem hakkında çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Yazara göre eser, Uygur harfli yazılmış bir Oğuznâme'den Akkoyunlular döneminde, Azerbaycan ve Osmanlı sahasında yazıcıların ağız özellikleriyle yeniden yazılmıştır. Yazar, yeni ortaya çıkan Günbed-i Kāvus (Gün.) elyazmasında buna ait ipuçlarının varlığından bahsetmiştir.

Çeviri yöntemi kısmında (s. 8-12), bağlama uymayan sık kullanılan deyimler olduğu gibi bırakıldığı ve yapılan hatalar çevirilerde düzeltildiği belirtilmiştir. Diğerlerinden farklılık gösteren düzeltmeler, ayrı bölümlerde ayrıca gösterilmiştir. Yazmada okuma hatalarından kaynaklanan hataların tespit edildiği belirtilip bunun üzerine örnekler gösterilmiştir.

Yazar, metinde iki şekilde yazılmış *ķamın* ve *ķanın* kelimelerinin üzerinde durmuştur (s. 13-14). Kelimelerin geçtiği satırları vererek beş yerde *ķamın*, iki yerde ise *ķanın* okunduğunu tespit etmiştir. Bunun yanında bu kelimeler üzerine yapılan çeşitli okumalara yer vermiştir.

Eserde ikilemeler ve ikili kullanımlar (s. 14-18) kısmında, birçok ikileme ve ikili kullanım verilmiştir. Yazar bu kullanımlardan hareketle metnin yazıldığı dönemi tespit etmeye çalışmıştır. Yapılan araştırmalardan hareketle yazar, metnin Doğu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olarak üç tabakadan oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu bölümde dikkat çeken ikilemeler yazar tarafından alfabetik sırayla verilmiştir.

Yazar, arkaik ögeler (s. 19-21) kısmında birçok arkaik ögelere yer vermiştir. Fakat bize göre bu sözcüklerin bazıları tartışmalıdır. Arkaik kelimesinin Türkçe karşılığı eskicidir. Bu sözcükler geçmişte kullanılan, günümüzde ya da

bulunduğu dönemde kullanımdan düşmüş yahut farklı biçimde yazılı eserlerde ya da ağızlarda yer alan sözdizimsel birimlerdir.

“Arkaiklik (eskicilik), bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır” (Ölmez, 2003: 136). Bu durumda bir sözcüğün arkaik sayılabilmesi için günümüzde ya da bulunduğu dönemde kullanımdan düşmüş olması gerekmektedir. Korkmaz’a göre *eskicil* tanımı şu şekildedir: “Eskilik: Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanımdan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devrelerine ait kelime, deyim ve şekiller” (1992: 55). Görüldüğü üzere yazı ve konuşma dilinde artık kullanımdan düşmüş olan şekilde tanımlanmaktadır. Fakat bunun için bir ölçüt belirlemek gerekmektedir. Yazarın arkaik olarak verdiği sözcüklere bakıldığında bunların günümüzde ve eserin yazıldığı dönemde hâlâ kullanımda olduğu görülmektedir. Fakat bize göre burada yapılan hata, arkaik unsur belirlenirken bir ölçüt koyulmamasıdır. Burada arkaik olduğu söylenen sözcükler belirlenirken bir ölçüt koyulması gerekir. Yazarın aldığı *ata* ‘baba’, *kız*- ‘öfkelenmek’, *çağır*- ‘davet etmek’, *yavuz* ‘fena’, *yazı* ‘ova, çöl’ gibi sözcükler günümüzde Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde ve ağızlarda yaygın bir şekilde yaşamaktadır. Bazı sözcüklerin ise Çağdaş Türk lehçelerinde yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcükler arkaik ise o dönemde ve günümüzde kullanılmaması gerekmez mi?

Burada özellikle bir ölçüt koyulması gerekir.

Gülsevin,

“Eski Türkçedeki *agu* ‘zehir’ kelimesi yerine daha sonra Anadolu Türkçesinde de Arapça kökenli *zehir* kelimesi yaygınlaşmıştır. Bugün edebî Türkiye Türkçesinde *zehir* kelimesi kullanılır. Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında ise hâlâ eski *ağı/ağu* kelimesi yaşamaktadır. Akhisar-Manisa, Bandırma-Balıkesir vs. ağızlarındaki *ağu* kelimesi o ağızlar söz konusu olduğunda elbette arkaik değildir. Çünkü *ağu* kelimesi onlarda doğal olarak yaşamaktadır (tıpkı edebî dildeki *baş*, *ben* kelimeleri gibi). Edebî dili oluşturan İstanbul ağzı ile karşılaştırdığımızda, bazı ağızlarda görülen *ağu* şekli İstanbul ağzına göre arkaik bir unsuru devam ettirmiş olmaktadır” (2015: 4)

şeklinde bu durumu açıklamaktadır. Bu düşünceden hareketle yazarın arkaik olarak verdiği sözcükler, eserin yazıldığı dönemde ve sonrasında kullanımdan düşmüş olması gerekmektedir. Ancak verilen sözcükler günümüze

kadar gelmiş ve yaygın şekilde kullanılmıştır. Yani eserde arkaik unsurlar belirlenirken bu ölçütün gözden kaçtığı görülmektedir. Sadece kendinden önceki dönemlerde kullanılan bu sözcükleri arkaik olarak ele almak doğru bir yaklaşım değildir.

Tasvîri/yardımcı fiillerin kullanımı (s. 21-23) kısmında, yazar, bu kullanımların, metin içerisinde güçlük yarattığını ve günümüzde kullanımdan düştüğünü söylemiştir. Serbest çevirilerde bu kullanımların metnin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı belirtilmiştir. Bunların yanında yazar 1. bölümde 12 boyun (s. 23-254) orijinal ve transkripsiyonu vermiştir.

Yazar, 2. bölümde Günbed-i Kāvus (Gün.) yazmasının içeriği ve dilbilgisi özellikleri hakkında bilgi vermiştir (s. 255-259). Bu yazmanın, İran/Azerbaycan sahasında XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kaçar hâkimiyetindeki İran/Azerbaycan sahasında yazıya geçirildiği söylenmiştir. Aynı zamanda yazar, bu yazmayla birlikte Dresden ve Vatikan nüshalarının yanında üçüncü bir dil katmanının bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu yazmanın, eldeki nüshalardan farklı bilgiler içermekle birlikte mevcut yazmaların daha iyi anlaşılması konusunda yardımcı olabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda yazar bu eseri neşrederken Dresden ve Vatikan nüshalarını daha iyi çözebilmek için bu yazmadan yararlanmışır. İkinci metin çevirisi, boylar ve soylamalar verildikten sonra yazar, kendi okuma, onarma ve çevirilerine yer vermiştir.

Yazar, kendi okuma, onarma ve çeviriler (s. 327-341) kısmından sonra sözlük (s. 343-365) bölümüne yer vermiştir. Son ekler (s. 367-370) bölümünde ise Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshası kapak sayfası, giriş sayfası ve Dede Korkut Kitabı Günbed-i Kāvus/Türkmensahra elyazmasının kapak resmi ve sayfa örneği verilmiştir.

Kaynakça

Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önem. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 3 (32), 1-12.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine. In Ata, A. & Ölmez, M. (Eds.), *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı* (pp. 135-142). Sanat Kitabevi.

Received 22.12.2020	Review	JOTS
Accepted 06.01.2021		5/1
Published 10.01.2021		2021: 240-246

**Uzunkaya, U. Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin,
İstanbul: Kesit Yayınları, 2020, ss. 300, ISBN: 978-6057-
898890**

Hüseyin YILDIZ*

Ordu University (Ordu/Turkey)
E-mail: huseyinyildiz@odu.edu.tr

Yüksek lisansını Sakarya üniversitesinde XVI. yüzyılın sonuna ait *Felâhat-nâme* adlı metin neşriyle Doç. Dr. P. Küçüker danışmalığında tamamlayan U. Uzunkaya, doktor unvanını Yıldız Teknik üniversitesinde Prof. Dr. M. Ölmez danışmanlığında hazırladığı *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek* başlıklı teziyle 2017 yılında almıştır. T. Karaayak ve M. Ölmez’le birlikte kaleme aldığı telif ve çeviri yazılarının yanı sıra, tek isimli yayınladığı çalışmaları da bulunan Uzunkaya, Eski Türkçe alanına yoğunlaşmış görünse de Eski Oğuz Türkçesine yönelik çalışmalar da kaleme almaktadır.

Uzunkaya’nın bu yazının başlığında yer alan eseri, 2020 yılının son çeyreğinde neşredilmiş olup, aynı zamanda yazarın doktora tezinin düzenlenmiş hâlidir. Bahse konu metin, yazarın da Ön Söz’de belirttiği üzere *Türkische Turfan Texte V*’in başka fragmanlar eklenerek yapılan yeniden neşridir.

Kaynakça hariç yedi bölümden oluşan eserin ilk bölümü *Giriş* başlığını taşımaktadır (s. 19-33). Bu bölümde çalışmada yer alan yazmalar tanıtılmış, bu yazmalar üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiş, çalışmanın yöntemi açıklanmış ve yazmaların biçim ve içerik özellikleriyle Çince eş değer metinlerine değinilmiştir.

* ORCID ID: 0000-0002-8055-7946.

İkinci bölüm *Tibet Budizmi* başlığını taşımakta olup (s. 35-84), esasında *Giriş* bölümü içinde ele alınabilirdi. Nitekim çalışmanın diğer bölümleri olan *Metin*, *Çeviri*, *Açıklamalar* ve *Dizinler* başlıklarıyla kıyaslandığında, çalışmanın adının da metin neşrine hitap ettiği hatırlandığında bu tarz bir tasarruf isabetli olabilirdi. Ancak, gerek neşredilen metinlerin içerikleri, gerekse Tibet Budizmi için verilerin bilgilerin hacmi, yazarın bu kısmı ayrı bir bölüm olarak değerlendirmesine sebep olmuş olmalıdır. Bu bölümdeki bilgileri yazar, içinde farklı başlıklar da bulunan üç alt başlıkta sunmuştur. İlk alt başlıkta Budizm ve Tibet Budizmi'ne kadar bilinen Budist ekoller konusunu ele almış; Buddha, Budizm, Theravāda Budizmi, Mahāyāna Budizmi, Tantra Budizmi ve Vajrayāna hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci alt başlıkta Tibet Budizmi tarihî arka plan, öğretisi, mezhepler ve terminoloji bakımından ele alınmakta; üçüncü alt başlıkta ise Eski Uygurca Tibet Budizmi'ne ilişkin metinler, her birine dair bir iki paragraflık bilgiler verilmek suretiyle 24 başlıkta şu şekilde listelenmektedir:

Amṛtadundubhisvaradhāraṇī

Ārya-aparimitāyur-jñāna-nāma-mahāyāna-sūtra

Ārya-rājāvavādaka-sūtra

Ārya-sarva-durgati-pariśodhana-uṣṇīṣavijayā-nāma-dhāraṇī

Ārya-sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitāpatrā-nāma-aparājitā-dhāraṇī

Avalokiteśvara-sādhana

Bahşı Ögdisi

Beş Dhyāni Buddha'nın Tasvirinden

Cakrasaṃvara'ya İlişkin Üç Metin

Eski Uygurca Bar do thos grol ve Buna İlişkin Diğer Eserler

Kāyacakra-sādhana

Mañjuśrī-nāma-saṃgīti

Mañjuśrīsādhana

Pañcaraṅgā

Sa-skya Paṇḍita'nın Guruyogası

Saharāṅgā-sahasrabāhv-avalokiteśvarabodhisattva-dhāraṇyṛddhhi-mantra-sūtra

Śrīcakrasaṃvaramaṇḍalābhisamaya

Tārā-ekaviṣṣati-stotra

Tejo-Mahākāla'nın Tasviri

Vajrapāṇi Metni

Vajrapāṇi-sādhana

Vajrasattva-mantra'nın İki Fragmanı

Vajravīdāraṇā-nāma-dhāraṇīsadhana

Tibet Budizmine Ait Diğer Fragmanlar

Çalışmanın üçüncü bölümü *Metin* başlığını taşımakta olup (s. 85-132), sırasıyla A, B¹, B², B³, B⁴ metinlerinin çeviri yazısı ve harf çevirileri verilmektedir. Toplam 453 satırdan oluşan metinlerin bilgileri tarafımızdan hazırlanan şu tabloyla gösterilebilir:

Metin Adı	Numarası	Satır No	Satır Sayısı
A	Mainz 732 (T II Y 21)	001-150	150
B ¹	Mainz 732 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	151-280	129
B ²	Hedin Ms. Nr. 41 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	281-296	16 (ön 8, arka 8)
B ³	Musée Guimet, Manuscrit Ouigour Nr. 63322 A~G (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	297-312	A = 16 (ön 8, arka 8)
		313-328	B = 16 (ön 8, arka 8)
		329-344	C = 16 (ön 8, arka 8)
		345-360	D = 16 (ön 8, arka 8)
		361-376	E = 16 (ön 8, arka 8)
		377-392	F = 16 (ön 8, arka 8)
		393-395	G = 3
B ⁴	Haneda Nr. 61 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	396-411	16 (ön 8, arka 8)
	Haneda Nr. 73 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	412-427	16 (ön 8, arka 8)
	Haneda Nr. 34 (T II Y 21) [Taishō 1723, c. 34]	428-453	26 (ön 13, arka 23)

Tabloda yer alan metinlerin Türkiye Türkçesine çevirileri aynı sırayla dördüncü bölümde (s. 133-142) verilmiştir.

Neşir sisteminde üst satır transkripsiyon (yazı çevrimi), alt satır küçük harfli transliterasyon (harf çevrimi) yöntemini kullanan Uzunkaya, B yazmalarının okunuşunda üçüncü bir satır ekleyerek yer yer Çince biçimleri de göstermiştir. Metin okuması genel olarak başarılı olmakla beraber Uzunkaya'nın gözünden kaçan birkaç hususa burada yer vermek iyi olacaktır.

İlk olarak A metninde ikinci satırda gösterilen [y]aşuk alku- ibaresi [yaruk] [y]aşuk alku- şeklinde de tamamlanabilirdi. Nitekim ilerleyen satırlarda şu ifadeleri görüyoruz:

005-007 ... ay t(ä)ñri ordosı tæg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yarumışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

007-010 ... bel yokaru köküz äginkä tägi ot ulug tetir ot öñlüg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yaltr(ı)mışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

012-014 ... yürüñ yipin öñlüg **yaruk yaşuk alkudın** sıñar yarumışın yaşumışın sakınmış k(ä)rgäk...

Ayrıca 27. satırda yer alan t(ä)ñri kelimesi metinde geçtiği diğer 25 yerde (örn. 145. Satır) t(ä)ñri şeklinde yazılmıştır. Harf çevrimleri aynı olan bu kelimenin yazımında 27. satırdaki kelime gözden kaçmış olmalıdır.

Kitabın beşinci bölümü *Açıklamalar*'a ayrılmıştır (s. 143-202). Çoğu, çalışmada yer alan metinlerde geçen sözlere ait notları içeren bu açıklamalar Uyguristik sahası metin neşirlerinde önem arz etmektedir. Esasında bu tür notlara ilişkin bir dizinin de çalışmalarda yer alması isabetli olurdu, ancak pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bir notlar dizini yer almamıştır. Bununla beraber çoğu çeşitli kelime, tamlama ve sözlere ait olan 431 not çalışmanın anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Notların genelinde iki yöntem kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk yöntemde not düşülen kelimedenden sonra iki nokta üst üste kullanılarak açıklama yapılmakta; ikinci yönteme göre ise not düşülen kelimenin önce anlamı tırnak içinde verilmekte ardından açıklaması ayrı cümlede yer almaktadır. Her iki yönteme göre ikişer örnek vermek yeterli olacaktır.

İlk yönteme göre:

049 tuymak bilig: Burada *tuymak bilig*, Skr. *bodhi* karşılığında kullanılmıştır. Skr. 'bilinçli, anlayışlı' anlamındaki *bodha* sözcüğünden gelen *bodhi* 'aydınlanma' anlamındadır (Soothill, Hodous, 1937, 480a). Sözcük ayrıca 'kusursuz bilgi ve bilgelik' anlamlarına da gelir (Monier-Williams, 1899, 734c).

151 kädä: Soğdcada *k'γδ' ~ k'γδ'kh* yazımına sahip sözcük 'kağıt' anlamındadır (Gharib, 1995, 185b, 4632. ve 4634. madde başı). Bodrogligeti'ye göre, Soğdca kökenli bu sözcük Manihaist kanallar vasıtasıyla Uygurlar tarafından ödünçlenmiştir (Bodrogligeti, 1965, 107).

İkinci yönteme göre:

026 ontun sıjarkı burhanlar ‘on taraftaki Buddhalar’. ‘On yön’ anlamındaki bu terimle kâinat kast edilmektedir (Soothill, Hodous, 1937, 426a). Kâinat, uzayın on yönü veya başka bir deyişle pusulanın sekiz yönü (kuzey, güney, doğu, batı, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı) ve en üst nokta ile en alt noktadan toplamda on yönden oluşur. Her bir yön için bir Buddha vardır (Soothill, Hodous, 1937, 50b).

064 biliglär ‘semboller, belirtiler’. Bang ve Gabain *bilig* sözcüğünün burada ‘belirti, işaret, özellik, nitelik, sembol’ gibi bir anlama gelmesi gerektiğini belirtmiştir (Bang, Gabain, 1931b, 337, 64. n.). Krş. 092. satır.

Açıklamalarda iki yerde yazım yanlışı yapılmıştır. 118. notta ilk satırda, 123. notta ise 6. satırda *daya(na)rak* kelimesi bir hece eksik yazılmıştır.

Çalışmanın *Dizin* bölümü (s. 203-279) üçe ayrılmıştır: 1. Uygurca Dizin, 2. Çince - Uygurca Dizin, 3. İkilemeler Dizini. *Uygurca Dizin*, kısmında genel olarak bir düzen görülmekle birlikte yer yer sıralama hatalarıyla karşılaşmaktadır. Sözgelimi dizinin ilk sayfasındaki (s. 203) kelime sırası şu şekildedir:

a, aç-, ada, **adaksız, adın, Adaş Kaya**, adak, adaklıg, adınçığ, adıra, adırt.

Bu sıralamaya göre *adaksız* kelimesi *adak* ve *adaklıg* kelimelerinden; *adın* kelimesi ise *Adaş Kaya*, *adak*, *adaklıg* kelimelerinden önce gelmektedirler. Dizgi hatası olması kuvvetle muhtemel olan bu durumun kontrol edilmesi ve baskı öncesi düzeltilmesi icap ederdi. Doğru sıralamanın şu şekilde olması gerekirdi:

a, aç-, ada, adak, adaklıg, adaksız, Adaş Kaya, adın, adınçığ, adıra, adırt.

Benzer durumlara sonraki sayfalarda da rastlanmaktadır:

s. 204 → adırtla-, adkan-, adkangu, adro-, adromak, adrok, agulug, akıl-, al, **adırtlamak, adırtmak, ag(ı)r, ağır, ag(ı)rla-, ağırla-**, al-, alın-, alk-.

s. 205 → alkın-, alku, alkudın, aljad-, aljadıtur-, aljadıtur-, alp, **alkış**, altag, altı, altın, altınç, altun, amırtgur-, amitabaya, amrıl-, amrıltur-.

s. 242-243 → säkizinç, s(ä)n, säv-, sävin-, sävinç, sävitmäk, sezik, seziklig, seziksiz, sezin-, smarta, sola-, söz, sözlä-, sözlämäk, sözlämäklig, **sık-, sıjark, sınça, sırıçga, siđi, sim**, sudur.

Çalışmanın tez haline bakıldığında bu tarz hataların bir kısmının orada olmadığı, kitaplaşma sürecinde oluştuğu, bununla beraber bir kısmının ise tezde de yer aldığı görülmektedir:

Tez s. 190-191 → a, aç-, ada, **Adaş Kaya**, adak, adaklıg, adaksız, adın, adınçığ, adıra, adırt, adırtla-, adırtlamak, adkan-.

Tez s. 261-263 → sezin-, smarta, sola-, söz, sözlä-, sözlämäk, sözlämäklig, sık-, sıñar, sınça, sırıçga, siđi, sim, sudur, sukançıg, sumlım, suv.

Ayrıca bu sıralama hataları madde esaslı değil de satır esaslı olduğu için bazı verilerde karşılıklara da yol açmaktadır. Örnek olarak s. 204'te *al* 'usul, yöntem' maddesi altında gösterilen *bölä a.-layu* ve *çıngarıp a.-p* verilerinin '-' işareti sebebiyle *al* ismi değil de bir fiil olduğu anlaşılmakta, ancak *a.-* kısaltması sebebiyle bu fiilin hangisi olduğu ancak metne gidilerek görülmektedir. Bu sebeple dizinin titizlikle yeniden ele alınması çalışmanın kullanımı için faydalı olacaktır.

Dizindeki bir başka durum ise /j/ sesinin sırasındır. *Altun Yaruk* örneğinde *ajun* kelimesi için bu durum ele alınırsa, son yıllarda Türkiye'deki Eski Uygurca metin çalışmalarında bu sesin dizinde dört farklı tutuma göre yer aldığı görülür:

/j/ sesini [j] harfiyle göstermek ve alfabede [i] harfinden sonraya koymak: AY-III, UAY, AY-VII, AY-VIII, AY-IX

/j/ sesini [ž] harfiyle göstermek ve alfabenin son sırasına koymak: AY-VI, AY-AB

/j/ sesini [ž] harfiyle göstermek ve alfabede [i] harfinden sonraya koymak: AY-IV

/j/ sesini [z] harfiyle göstermek ve alfabenin son sırasına koymak: AY-Ç

Bu çalışmada, Uzunkaya'nın ikinci tutuma göre davrandığı anlaşılmaktadır.

Çince - Uygurca Dizin kısmında 328 Çince sözün Eski Uygurca karşılıkları gösterilmiş, *İkilemeler Dizini* kısmında ise 58 ikilemeye yer verilmiştir.

Eski Uygurca sahasında eskiden yayınlanmış metinlerin, bilimsel gelişmelerin bu eserlere yansıtılmasıyla yeniden ele alınması önemlidir. Ülkemizde ve yurtdışında bu tür çalışmaların son yıllarda artması sevindiricidir. Uzunkaya'yı *Türkische Turfan Texte-V* metinlerini ilavelerle Türkiye Türkçesinde hazırlaması sebebiyle tebrik eder, çalışmalarının devamını dilerim.

Kısaltmalar

AY-AB = Gulcalı 2013.

AY-Ç = Çağatay 1945.

AY-III = Ölmez 1991.

AY-IV = Tokyürek 2018.

AY-IX = Uçar 2013.

AY-VI = Ayazlı 2012.

AY-VII = Çetin 2012.

AY-VIII = Çetin 2017.

Tez = Uzunkaya 2017.

UAY = Kaya 1994.

Kaynakça

Çağatay, S. Ş. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça. I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza. II. Üç Prense Pars hikâyesi (Prens Mahasatvi)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Karahan Kitabevi.

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Karahan Kitabevi.

Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Bars' Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) (Suvarṇaprabhâsasûtra)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tokyürek, H. (2012). *Altun Yaruk Sudur. VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur. IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç. Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*. Dinozor Kitabevi.

Uzunkaya, U. (2017). *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanan Doktora Tezi)

Uzunkaya, U. (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*. Kesit Yayınları.